

การศึกษาวิเคราะห์ความสำคัญของจักกวัตติสูตร
AN ANALYTICAL STUDY OF THE IMPORTANCE
OF THE CAKKAVATTISUTTA

พระมหาชัยพร อมรปณฺโณ (ฤทธิกระจำง)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระไตรปิฎกศึกษา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

การศึกษาวิเคราะห์ความสำคัญของจັกกวัตติสูตร

พระมหาชัยพร อมรปญฺโญ (ฤทธิกระจำง)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระไตรปิฎกศึกษา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

An Analytical Study of the Importance of the Cakkavattisutta

Phramaha Chaiyaporn Amarapañño (Ritkrachang)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Master of Arts
(Tipitaka Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand
C.E. 2017

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
“การศึกษาวិเคราะห์ความสำคัญของจกัวัตตีสสูตร” นี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระไตรปิฎกศึกษา

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

ประธานกรรมการ

(พระราชปรีดิมนี, ผศ.ดร.)

กรรมการ

(พระศรีวินยาภรณ์, ดร.)

กรรมการ

(พระมหาสุรศักดิ์ ปัจจนตเสโน, ดร.)

กรรมการ

(พระมหาสุขสันต์ สุขวฑฒโน, ดร.)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระมหาสุรศักดิ์ ปัจจนตเสโน, ดร.

ประธานกรรมการ

พระมหาสุขสันต์ สุขวฑฒโน, ดร.

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(พระมหาชัยพร อมรปญโญ)

- ชื่อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาวิเคราะห์ความสำคัญของจกักวัดติสุตฺร
 ผู้วิจัย : พระมหาชัยพร อมรปญโญ (ฤทธิ์กระจำง)
 ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระไตรปิฎกศึกษา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

- : พระมหาสุรศักดิ์ ปัจจนตเสโน, ดร. ป.ธ. ๗, พธ.บ. (บาลีสันสกฤต), ศศ.ม. (พุทธศาสนศึกษา), M.Phil., Ph.D. (Buddhist Studies)
- : พระมหาสุชนันต์ สุขวฑฒโน, ดร. ป.ธ. ๕, พธ.บ. (สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา), รป.บ. (บริหารรัฐกิจ), ศษ.บ. (การศึกษานอกระบบ), ศศ.บ. (ไทยคดีศึกษา), พธ.ม. (พระพุทธศาสนา), พธ.ด (พระพุทธศาสนา)

วันสำเร็จการศึกษา : ๘ มกราคม ๒๕๖๑

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์ความสำคัญของจกักวัดติสุตฺร” นี้ มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาโครงสร้างเนื้อหาของจกักวัดติสุตฺร ๒) เพื่อศึกษาหลักธรรมที่ปรากฏในจกักวัดติสุตฺร และ ๓) เพื่อศึกษาวิเคราะห์ความสำคัญของจกักวัดติสุตฺร วิทยานิพนธ์นี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎกและเอกสารที่เกี่ยวข้อง

ผลการวิจัยพบว่า

จกักวัดติสุตฺรเป็นพระสูตรว่าด้วยเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิ พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุและชาวเมืองมาตุลา ขณะประทับอยู่ที่เมืองมาตุลา แคว้นมคธ โดยแบ่งโครงสร้างออกเป็น ๓ ส่วน คือ ๑) ภาคอุเทศ เป็นบทเริ่มต้นที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสสอนให้ภิกษุทั้งหลายฟังธรรม ฟังตนเอง โดยการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ๒) ภาคนิเทศ เป็นบทที่อธิบายเนื้อเรื่องที่พระองค์ทรงสาธกนิทานทั้งในอดีตและอนาคตมาเป็นบุคลาธิษฐานเพื่อสอนพระภิกษุ และทำของภาคนิเทศตรัสถึงพระศรีอริยเมตไตรย และ ๓) ภาคนิคมน์ เป็นการบทรูปในการตรัสพระสูตรนี้ ว่า ผู้ปฏิบัติธรรมย่อมเจริญด้วยอายุ วรรณะ สุขะ โภคะ และพละ เมื่อก้าวโดยสรุปแล้ว พระสูตรนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ ๑) แสดงวิธีบรรลุเป้าหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนาด้วยการทำตนให้เป็นที่ฟัง และ ๒) วิธีการปกครองโดยใช้หลักจักรวรรดิวัตร ๑๒ ประการ เพื่อใช้แก้ปัญหาของสังคมใน ๓ ระดับ คือ ๑) ระดับปัจเจกบุคคล ๒) ระดับสังคมครอบครัว และ ๓) ระดับสังคมโดยรวม

ส่วนหลักธรรมในจกักวัดติสุตฺร ได้แก่ ๑) สติปัฏฐาน ธรรมอันเป็นที่ฟัง ๒) จักรวรรดิวัตร วัตรปฏิบัติของนักปกครอง ๓) ศีล หลักควบคุมพฤติกรรมมนุษย์ ๔) กรรม ผลของการกระทำ ๕) อิทธิบาท ธรรมที่ทำให้อายุยืน ๖) คุณเครื่องความเป็นสมณะ ธรรมที่ทำให้มีวรรณะ ๗) ฌาน ธรรมที่ทำให้มีความสุข ๘) อัปมัญญา ธรรมที่ทำให้มีโภคะ และ ๙) วิมุตติ ธรรมอันเป็นเครื่องเพิ่มกำลังให้ภิกษุผู้บำเพ็ญเพียร ซึ่งหลักธรรมทั้ง ๙ ประการดังกล่าวนี้ เป็นเสมือนองค์ประกอบที่ช่วย

ส่งเสริม สนับสนุนกันและกันให้เข้าถึงจุดหมายสูงสุดทั้งที่เป็นโลกียะคือความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราช และจุดหมายสูงสุดที่เป็นโลกุตระคือพระนิพพาน

จากการศึกษาความสำคัญของจกัวัตตีสูตรนั้น พบว่า จกัวัตตีสูตรนั้น ต้องการเสนอหลักการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้วยวิธีการพึ่งตนเองโดยใช้สติปัญญา ๔ เป็นเครื่องนำ และการใช้ระบบการปกครองแบบธรรมาธิปไตยคือถือธรรมเป็นใหญ่ อาศัยหลักธรรมให้ความคุ้มครองอันเป็นธรรมแก่มนุษย์และสัตว์ ทำคนไม่มีทรัพย์ให้มีทรัพย์ และส่งเสริมศีลธรรม โดยทรงยึดหลักกุศลกรรมบถ ๑๐ และยกหลักศีล ๕ มาใช้ในระบอบการปกครอง ทำให้ประชาชนตั้งตนไว้ชอบ มีการดำรงชีพด้วยความเกื้อหนุนกัน ให้มีกระบวนการคบหาสัตว์บุรุษคือจัดระบบการศึกษาที่ดี และการทำให้ประชาชนได้มีโอกาสทำความดี

Thesis Title : An Analytical Study of the Importance of the Cakkavattisutta

Researcher : Phramaha Chaiyaporn Amarapañño (Ritkrachang)

Degree : Master of Arts (Tipitaka Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Phramaha Surasak Puccantaseno, Pali XII, B.A. (Pali-Sanskrit), M.A. (Buddhist Studies), M.Phil, Ph.D. (Buddhist Studies)

: Phramaha Sooksan Sukhawattthano, Pali V, B.A. (Sociology and Anthropology), B.P.A. (Public Administration), B.Ed. (Non-formal Education), B.A. (Thai Studies), M.A. (Buddhist Studies), Ph.D. (Buddhist Studies)

Date of Graduation : January 8, 2518.

Abstract

The thesis on “An Analytical Study of the Importance of the Cakkavattisutta” has 3 objectives: 1) to study the structure of contents of the Cakkavattisutta, 2) to study dhammas of the Buddha in Cakkavattisutta, and 3) to analyze the Importance of the Cakkavattisutta. This thesis is of qualitative approach of study; the sources of the study had been collected from tipitaka and the related documents of this study.

The results of the study were as follows:

Cakkavattisutta is related to the Emperor; the Buddha preached this sutta to monks and people in *Matula* city while he was staying at *Matula* city of *Magadha* state. This sutta has been divided into three sections. They are: i) prologue: it is the introductory content of the sutta which the Buddha advised monks to refuge dhamma and themselves with the four foundation of mindfulness (4 *Satipatthanas*), ii) Exposition: it is the explanatory section of the sutta, in this section, the Buddha had brought the stories both in the previous and in the future as the personification to teach monks, and in the last story of this section, the Buddha mentioned to the next Buddha (*Sri Ariya Mettaiya Buddha*) and, iii) Conclusion:- it is the summarized section of the sutta; it shows that one who follows dhammas would obtain long life, beautiful skin, happiness, affluence, and strength. In summing up, this sutta intends to show: i) the way to attain the ultimate goal of Buddhism emphasizing in dhamma and themselves, and ii) the way to govern state with 12 Universal Monarch (12

Cakkavattivatras) for problem-resolution of the society in three levels, viz., individual, family, and society as a whole.

Dhammas of the Buddha in Cakkavattisutta consist of: 1) foundations of mindfulness (*Satipatthanas*), 2) The duties of the administrators (*Cakkavattivatras*), 3) the moral codes that control one's behavior (*Sīla*), 4) Kamma and its results, 5) Dhamma that makes ones long lived (*Idhipāda*), 6) the state of being ascetic, 7) Absorption (*Jhāna*)—Dhamma that makes ones happy 8) the Unbounded States (*Appamaññā*)—Dhamma that provides one's wealth), and 9) the Deliverance (*Vimutti*)—Dhamma that provides strength to ascetics who have exertion. These nine dhammas are as the components that supplement and support each other till reaching the ultimate goals both worldly and supramundane one, that is to say, the ultimate goal of worldly life is to becoming the Emperor, whereas the supramundane goal is called *Nibbāna*.

From the importance of the Cakkavattisutta as mentioned above, it was found that this sutta would like to present the principles aiming at developing the quality of life through self-refuge having four foundation of mindfulness as the leading role; in addition, this sutta would also like to show the system of the good governance or the righteous governance by way of dhamma—giving protection to men and animal righteously by giving materials to poor people, and promoting of morality by applying five precepts to be the system of administration of the state. This system aims at advising people to set themselves in the right course— people live life with helping each other; there has also to be the method of associating with good man, that is to say, education system would be well established in order to give opportunities to people to do good.

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบน้อมแต่คุณพระรัตนตรัย คือ คุณพระพุทธ คุณพระธรรม และคุณพระสงฆ์ที่ทรงพระคุณอันประเสริฐ ขอแสดงความเคารพต่อคุณบิดามารดาผู้ให้กำเนิด ครูอาจารย์ผู้ให้วิชาความรู้ ขอแสดงความเมตตาธรรมต่อสรรพสัตว์โดยทั่วทุกตัวตน

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จได้ด้วยดี เพราะอาศัยความเมตตาจากผู้มีพระคุณหลายท่าน ที่ได้ให้ความช่วยเหลือแนะนำให้ออกสแกผู้วิจัย ซึ่งจะขออนุญาตเอ่ยนามท่านไว้ เพื่อเป็นการแสดงออกซึ่งความกตัญญูต่อท่าน ดังต่อไปนี้

ขอขอบคุณมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่ได้ให้ออกสแกการศึกษาแก่ผู้วิจัย ได้มาศึกษาวิชาความรู้ ทำความเข้าใจหลักธรรมในพระพุทธศาสนา อันเป็นสถาบันที่ทรงคุณค่าทางพระพุทธศาสนาสำหรับบุคคลที่สนใจในพระพุทธศาสนาและคนทั่วไป

กราบขอบพระคุณ พระราชปริยัติมุนี, ผศ.ดร. คณบดีคณะพุทธศาสตร์ พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร. คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย พระศรีวินยาภรณ์, ดร. กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบวิทยานิพนธ์ ที่เมตตาได้ให้คำแนะนำแก่ผู้วิจัยเป็นอย่างดี

กราบขอบพระคุณ พระมหาสุรศักดิ์ ปัจจนตเสโน, ดร. รองคณบดีฝ่ายบริหาร คณะพุทธศาสตร์ ประธานที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ และพระมหาสุขสันต์ สุขวฑฒโน, ดร. อาจารย์ที่ปรึกษา ที่ได้เมตตาแนะนำในการสืบค้นข้อมูล ช่วยตรวจตราถากถางจนกระทั่งวิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงลงได้ ต้องขอขอบพระคุณเป็นอย่างยิ่ง

กราบขอบพระคุณ พระครูสุทธิกิจจาทร เจ้าอาวาสวัดอ่างทองวรวิหาร ที่ได้ให้ออกสแกสนับสนุนการศึกษาทั้งด้านภาษาบาลี และการศึกษาในระดับอุดมศึกษาตลอดมา ขอขอบคุณเพื่อน ๆ พระไตรปิฎกศึกษาทุกรูป/คน ที่คอยให้กำลังใจเป็นห่วง คอยติดตามความก้าวหน้าอยู่ตลอดเวลา และขอบคุณกับอีกหลายท่านที่มีส่วนร่วมให้กำลังใจ แนะนำบอกกล่าวกับผู้วิจัยด้วยดีมาโดยตลอด คุณค่าของผู้ที่กระทำบุญการกรรมาไว้มาก่อนเช่นนี้ควรค่าแก่การแสดงความสำนึกในบุญคุณและกระทำการตอบแทนเป็นอย่างยิ่ง ผู้วิจัยขอความมีเมตตาที่ทุกท่านมีให้ไว้เป็นคุณธรรมเพื่อพัฒนาตนเองและพัฒนางานในครั้งต่อ ๆ ไป

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยหวังว่าจะเป็นประโยชน์แก่ผู้สนใจตามสมควร พร้อมทั้งขออุทิศความดีของวิทยานิพนธ์นี้ให้บิดา มารดา ครู อุปัชฌาย์ อาจารย์ ผู้มีพระคุณทุกท่าน และแด่พระพุทธศาสนาเพื่อก่อให้เกิดความมั่นคงของพระสัทธรรมสืบไป

พระมหาชัยพร อมรปญโญ

๘ มกราคม ๒๕๖๑

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๓
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๓
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๓
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๑
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๑
บทที่ ๒ โครงสร้างเนื้อหาของจ๊กกวัตตีสูตร	๑๒
๒.๑ ที่มาของจ๊กกวัตตีสูตร	๑๓
๒.๒ ความหมายของจ๊กกวัตตีสูตร	๑๓
๒.๓ โครงสร้างของจ๊กกวัตตีสูตร	๑๖
๒.๔ เนื้อหาของจ๊กกวัตตีสูตร	๑๙
๒.๕ เหตุเกิดของจ๊กกวัตตีสูตร	๒๓
๒.๖ บุคคลที่เกี่ยวข้องกับจ๊กกวัตตีสูตร	๒๕
๒.๗ เป้าหมายของการแสดงจ๊กกวัตตีสูตร	๒๖
๒.๘ ผลที่เกิดจากการแสดงจ๊กกวัตตีสูตร	๒๗
๒.๙ พระสูตรที่สัมพันธ์กับจ๊กกวัตตีสูตร	๒๗
๒.๑๐ สรุป	๔๕
บทที่ ๓ หลักธรรมที่ปรากฏในจ๊กกวัตตีสูตร	๔๗
๓.๑ สติปัฏฐาน ๔ ธรรมอันเป็นที่พึง	๔๗
๓.๒ จักรวรรดิวัตร ๑๒ วัตรปฏิบัติของนักปកครอง	๕๓
๓.๓ คีล หลักควบคุมพฤติกรรมมนุษย์	๕๗

๓.๔ กรรม ผลของการกระทำ	๖๒
๓.๕ อทิบาท ๔ ธรรมที่ทำให้อายุยืน	๖๓
๓.๖ คุณเครื่องความเป็นสมณะ ๕ ธรรมที่ทำให้มีวรรณะ	๖๖
๓.๗ ฌาน ๔ ธรรมที่ทำให้มีความสุข	๖๗
๓.๘ อัปมัญญา ๔ ธรรมที่ทำให้มีโภคะ	๖๙
๓.๙ วิมุตติ ๒ ธรรมที่ทำให้มีกำลัง	๗๔
๓.๑๐ สรุป	๗๕
บทที่ ๔ วิเคราะห์ความสำคัญของจกกวัดติสูตร	๗๗
๔.๑ ความสำคัญในด้านการพัฒนาชีวิต	๗๗
๔.๒ ความสำคัญในด้านการเมืองการปกครอง	๘๗
๔.๓ ความสำคัญในด้านเศรษฐกิจ	๙๙
๔.๔ ความสำคัญในด้านการศึกษา	๑๐๗
๔.๕ สรุป	๑๑๓
บทที่ ๕ สรุปและข้อเสนอแนะ	๑๑๕
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๑๕
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๒๐
บรรณานุกรม	๑๒๑
ประวัติผู้วิจัย	๑๒๘

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

คัมภีร์ที่ผู้วิจัยใช้ศึกษาและนำมาอ้างอิงสำหรับการเขียนในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ โดยกล่าวถึงแหล่งที่มา เล่ม/ข้อ/หน้า หลังอักษรย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๑ - ๑๔๐/๘๓ - ๑๐๒ หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค พระสุตตันตปิฎกภาษาไทย เล่มที่ ๑๑ ข้อ ๑๑๑ - ๑๔๐ หน้า ๘๓ - ๑๐๒ เป็นต้น ดังนี้

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา. (ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม. (ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.จ. (ไทย)	=	วินัยปิฎก	จุฬวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎิกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.ม. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปณณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
ม.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปณณาสก	(ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปณณาสก	(ภาษาไทย)
ม.อ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริปณณาสก	(ภาษาไทย)
สั.ส. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
สั.นิ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
สั.ข. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ขันธวารวรรค	(ภาษาไทย)
สั.สหา. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สหายนวรรค	(ภาษาไทย)
สั.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวารวรรค	(ภาษาไทย)
อ.ง.เอกก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.ง.ทุก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.ง.ติก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.ง.จตุกก. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	จตุกกนิบาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อ.ง.จตุกก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.ง.ปญจก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)

อง.ฉก. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ฉกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.สตตก. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	สตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.อฎฐก. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	อฎฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.นวก. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	นวกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทสก. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ข. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.อุ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อุทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.เถร. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ทก. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ทกนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ปถก. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปัญจกนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.อสีติ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อสีตินิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ม. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทศ	(ภาษาไทย)
ขุ.จ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จูฬนิทเทศ	(ภาษาไทย)
ขุ.ป. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฏิสัมภิทามรรค	(ภาษาไทย)
ขุ.อป. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อปทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.พุทธ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	พุทธวงศ์	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง. (บาลี)	=	อภิธมมปิฎก	ธมมสังคณี	(ภาษาบาลี)
อภิ.สง. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ธรรมสังคณี	(ภาษาไทย)
อภิ.วิ. (บาลี)	=	อภิธมมปิฎก	วิภังคปาติ	(ภาษาบาลี)
อภิ.วิ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)
อภิ.ปุ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	บุคคลบัญญัติ	(ภาษาไทย)

ปกรณ์วิเสส

วิสุทฺธิ. (บาลี)	=	วิสุทฺธิมคคปกรณ์	(ภาษาบาลี)
วิสุทฺธิ. (ไทย)	=	วิสุทฺธิมรรคปกรณ์	(ภาษาไทย)

ข. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถา

การอ้างอิงอรรถกถาภาษาบาลีใช้ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๔๖๔/๓๑๘ หมายถึง มชฌิมนิกาย ปปถกสูทนี มชฌิมปณณาสกอฎฐกถา ภาษาบาลี เล่ม ๒ ข้อ ๔๖๔ หน้า ๓๑๘ การอ้างอิงอรรถกถาภาษาไทยซึ่งใช้ฉบับแปลของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ใช้เล่ม/ภาค/หน้า เช่น ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๒/๔๔๖ หมายถึง

คัมภีร์มัชฌิมนิกาย ปปัญจสุทนี มัชฌิมปิณฑาสกักรรณกถา ภาษาไทย เล่ม ๒ ภาค ๒ หน้า ๔๔๔, ขุ.เถร.อ. (ไทย) ๒/๓/๓/๓๖๑ - ๓๖๒ หมายถึง คัมภีร์ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี เถรคาถาอรรถกถา เล่มที่ ๒ ภาคที่ ๓ ตอนที่ ๓ หน้า ๓๖๑ - ๓๖๒ เป็นต้น

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

วิ.อ. (บาลี)	=	วินัยปิฎก	สมนตปาสาทิกาอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
วิ.อ. (ไทย)	=	วินัยปิฎก	สมันตปาสาทิกาอรรถกถา	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ที.สี.อ. (บาลี)	=	ทีฆนิกาย	สุมંગลวิลาสินี	สีลกขุททกอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
ที.ม.อ. (บาลี)	=	ทีฆนิกาย	สุมંગลวิลาสินี	มหาวคคอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
ที.ปา.อ. (บาลี)	=	ทีฆนิกาย	สุมંગลวิลาสินี	ปาฎีกาวคคอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
ที.ปา.อ. (ไทย)	=	ทีฆนิกาย	สุม้งลวิลาสินี	ปาฎีกาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.ม.อ. (บาลี)	=	มชฌิมนิกาย	ปปลงจสุทนี	มูลปิณฑาสกอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
ม.ม.อ. (ไทย)	=	มชฌิมนิกาย	ปปัญจสุทนี	มูลปิณฑาสกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.อุ.อ. (บาลี)	=	มชฌิมนิกาย	ปปลงจสุทนี	อุปริปิณฑาสกอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
สั.นิ.อ. (บาลี)	=	สังยุตตนิกาย	สารตลปกาสิณี	นิทานวคคอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
สั.นิ.อ. (ไทย)	=	สังยุตตนิกาย	สารัตถปกาสิณี	นิทานวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.ทุก.อ. (บาลี)	=	องคฺตตรนิกาย	มโนรปฐรณี	ทุกนิปาตอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
อง.ทุก.อ. (ไทย)	=	อังคฺตตรนิกาย	มโนรปฐรณี	ทุกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.ติก.อ. (บาลี)	=	องคฺตตรนิกาย	มโนรปฐรณี	ติกนิปาตอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.อิติ.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ปรมัตถทีปนี	อิติวุตตกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ปรมัตถโชติกา	สุตตนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.เถร.อ. (บาลี)	=	ขุททกนิกาย	ปรมตถทีปนี	เถรคาถาอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.จู.อ. (บาลี)	=	ขุททกนิกาย	สทฐมมปฺปชโชติกา	จูฬนิตฺเทศอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.พุทฺธ.อ. (บาลี)	=	ขุททกนิกาย	มธฺรุตถวิลาสินี	พุทฺธวีสอรรถกถา	(ภาษาบาลี)

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง.อ. (บาลี)	=	อภิธมมปิฎก	ธมมสงคณิ	อภฺฐสาลินีอภฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
อภิ.สง.อ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ธัมมสังคณิ	อภฺฐสาลินีอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อภิ.วิ.อ. (บาลี)	=	อภิธมมปิฎก	วิภังค	สมโฆวิโนทนีอภฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
อภิ.วิ.อ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	สมโฆวิโนทนีอรรถกถา	(ภาษาไทย)

ค. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์ฎีกา

การอ้างอิงคัมภีร์ฎีกาภาษาบาลีใช้ฉบับมหาจุฬารัฎีกา โดยระบุชื่อคัมภีร์ตามด้วย ข้อ/หน้า เช่น วิสฺสุทฺธิ.มหาฎีกา. (บาลี) ๒/๗๙ หมายถึง ปรมตถมณฺชฺสา วิสฺสุทฺธิคคฺมหาฎีกา ภาษาบาลี ข้อ ๒

หน้า ๗๙ การอ้างอิงภาษาไทยใช้ฉบับวิสุทธิมรรคมหาฎีกา ฉบับแปลเป็นภาษาไทย โดยระบุชื่อคัมภีร์ตามด้วย ชื่อ/หน้า เช่น วิสุทธิ.มหาฎีกา. (ไทย) ๑/๓๘๙ หมายถึง ปรมัตถมัชชูปสา วิสุทธิมรรคมหาฎีกาภาษาไทย ข้อ ๑ หน้า ๓๘๙ เป็นต้น

ฎีกาพระวินัยปิฎก

สารตถ.ฎีกา. (บาลี) = สารตถที่ปณีฎีกา (ภาษาบาลี)

ฎีกาพระสุตตันตปิฎก

ที.สี.ฎีกา. (บาลี) = ทีฆนิกาย สีนตถุปปกาสนี สীগุชฌวคคฎีกา (ภาษาบาลี)

ที.ปา.ฎีกา. (บาลี) = ทีฆนิกาย สีนตถุปปกาสนี ปาฎีกาวคคฎีกา (ภาษาบาลี)

อง.ทุก.ฎีกา. (บาลี) = องคุตตรนิกาย ทุกนิปาตฎีกา (ภาษาบาลี)

ฎีกาปกรณ์วิเสส

วิสุทธิ.มหาฎีกา. (บาลี) = ปรมัตถมัชชูปสา วิสุทธิมคคมหาฎีกา (ภาษาบาลี)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในการศึกษาพระพุทธศาสนาให้เข้าใจอย่างถ่องแท้และลึกซึ้งนั้น จะต้องมีความเข้าใจถึงหลักคำสอนและหลักการปฏิบัติในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งหลักคำสอนนั้นมีปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก ซึ่งเป็นคัมภีร์หลักของพระพุทธศาสนาที่ได้รับรวบรวมคำสอนของพระพุทธเจ้าไว้เป็นหมวดเป็นหมู่ โดยคัมภีร์พระไตรปิฎกนั้นได้แบ่งออกเป็น ๓ หมวด ได้แก่ (๑) พระวินัยปิฎก เป็นหมวดที่ประมวลระเบียบข้อบังคับของบรรพชิต ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้สำหรับภิกษุและภิกษุณี (๒) พระสุตตันตปิฎก เป็นหมวดที่ประมวลพระสูตรหรือคำสอนที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงยกย่องไปให้เหมาะสมกับบุคคลสถานที่เหตุการณ์ต่าง ๆ โดยมีเรื่องราวประกอบ (๓) พระอภิธรรมปิฎก เป็นหมวดที่ประมวลคำสอนที่เป็นเนื้อหาหรือหลักวิชาการล้วน ๆ ไม่เกี่ยวข้องด้วยบุคคลหรือเหตุการณ์ไม่มีเรื่องราวประกอบในพระไตรปิฎกนั้น ถ้าจะกล่าวถึงประวัติความเป็นมาของพระธรรมเทศนา ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงในโอกาสที่แตกต่างกันไป จะปรากฏในพระสุตตันตปิฎกได้แบ่งเป็น ๕ นิกาย ได้แก่ ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย และขุททกนิกาย

พระสุตตันตปิฎก เป็นคัมภีร์สำคัญของพระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นปิฎกหนึ่งในจำนวนสามปิฎกที่มีความลุ่มลึกเพราะภาษาบาลีที่ใช้บันทึก ลุ่มลึกเพราะความหมายแห่งภาษาบาลี ลุ่มลึกด้วยพุทธวิธีเทศนาสื่อความหมาย และลุ่มลึกเพราะการตีความ เหมือนกับความลุ่มลึกในสีทันดรมหาสมุทร ผู้มีปัญหาน้อยเข้าใจไม่ได้ หากที่ฟังจากคำสอนไม่ได้ นำสาระและประโยชน์จากคำสอนไปประยุกต์ไม่ได้ เหมือนกระต่ายตกลงในมหาสมุทร ลอยเคว้งไม่มีที่ให้หยั่งเท้า ในที่สุดจะจมน้ำตายแม้ว่าคำสอนมีความลุ่มลึกเข้าใจได้ยากเหมือนความลุ่มลึกในมหาสมุทร จนกลายเป็นอุปสรรคอย่างหนึ่งของการศึกษา แต่ชาวพุทธยังคงมุ่งมั่นเพื่อจะเรียนรู้คัมภีร์ เพราะทราบดีว่าคัมภีร์เป็นองค์ประกอบสำคัญในพระพุทธศาสนา คัมภีร์เป็นแหล่งแสดงหลักการและวิธีการ มีไว้ตรวจสอบคำสอนที่มีความลุ่มลึกนั้นว่าเป็นอย่างไรกันแน่ จะนำมาประยุกต์กับชีวิตในสังคมได้อย่างไร^๑

จกัถวัตติสูตร เป็นสูตรว่าด้วยพระเจ้าจักรพรรดิ^๒ ที่พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสกับพระภิกษุทั้งหลายให้ฟังตนเอง ฟังธรรม มีธรรมเป็นเกาะป้องกัน แล้วเรียนรู้ธรรมจนบรรลุธรรม และได้หยิบยกเรื่องของพระเจ้าจักรพรรดิในอดีตมาสอน รวมทั้งยังได้พยากรณ์ในอนาคตกาลอีกด้วย พระสูตรนี้จึงถือว่าเป็นพระสูตรที่น่าศึกษาและนำมาเป็นแบบอย่างในการปฏิบัติเพื่อการพัฒนาคน สังคม และประเทศให้มีชีวิตที่ยั่งยืนได้ แต่หากถือเอาความหมายตามตัวอักษร พระสูตรนี้มีความหมายค่อนข้างแคบ

^๑ สมทิพพล เนตรนิมิตร, **มิตติสังคมในพระสุตตันตปิฎก**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ชีวาวิวัฒน์, ๒๕๕๐), หน้า ๓.

^๒ ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๐-๑๑๐/๕๙-๘๒, อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๔/๑๕๔-๑๕๖.

เพราะเป็นพระสูตรที่ว่าด้วยหลักการปฏิบัติสำหรับผู้ปกครองสูงสุดหรือประมุขของรัฐเท่านั้น แต่ถ้าพิจารณาสาระสำคัญจากพระสูตรมีความหมายที่กว้างขวาง เพราะครอบคลุมถึงคณะรัฐบาล และข้าราชการในภาคส่วนต่าง ๆ ของประเทศด้วย เพราะสาระสำคัญที่ปรากฏในพระสูตรนี้ล้วนแต่เป็นหลักการสำหรับข้าราชการ ที่เป็นนักปกครองโดยตรง ตลอดจนข้าราชการที่ทำงานสนองนโยบายการพัฒนาประเทศของพระเจ้าแผ่นดิน โดยเฉพาะนายกรัฐมนตรีและคณะรัฐบาล ซึ่งเป็นผู้ทำหน้าที่บริหารประเทศในฐานะเป็นตัวแทนของประชาชนที่ได้รับการเลือกตั้งมาจากประชาชน และยังมีฐานะเป็นผู้กระทำการแทนพระมหากษัตริย์ภายใต้การปกครองระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขอย่างประเทศไทย นอกจากนี้สาระสำคัญของพระสูตรนี้ยังหมายรวมถึงนักการเมืองในระดับชาติ นักการเมืองในระดับท้องถิ่นด้วย เพราะทุกคนในทุกภาคส่วนล้วนแต่มีส่วนสำคัญในการผลักดัน ในการขับเคลื่อนการพัฒนาประเทศและสังคมให้เป็นไปในทิศทางที่พึงประสงค์ คือความเจริญรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจ ความสันติสุขของสังคม ความเป็นอยู่อย่างผาสุกของประชาชนภายในประเทศชาติด้วยกันทั้งสิ้น^๓

จกัถวัตตีสสูตร เป็นพระสูตรที่มีความสำคัญพระสูตรหนึ่ง เป็นวรรณกรรมที่มีคุณค่าอยู่ในประเภทร้อยกรอง^๔ ของพระธรรมวินัย เป็นคัมภีร์ที่ดี เรียบเรียงด้วยถ้อยคำที่เป็นระเบียบ ตามบัญญัติแห่งฉันทลักษณ์^๕ และมีความสัมพันธ์ทางด้านสังคมในสมัยพระพุทธเจ้าจกัถวัตตีสสูตรนั้นแบ่งโครงสร้างออกเป็น ๓ ส่วน^๖ คือ (๑) ภาคอุทเทศ (๒) ภาคนิทเทศ และ (๓) ภาคนิคมน์ โดยแบ่งดังนี้

๑) ภาคอุทเทศ เป็นบทเริ่มต้นที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสสอนให้ภิกษุทั้งหลายพึงธรรมไม่พึงสิ่งอื่น โดยวิธีการในการพึงตนเอง คือ การเจริญสติปัฏฐาน ๔

๒) ภาคนิทเทศ เป็นบทที่อธิบายเนื้อเรื่องที่พระองค์ทรงสาธกนิทานทั้งในอดีตและอนาคตมาเป็นบุคลาธิษฐาน เพื่อสอนพระภิกษุทั้งหลาย และท้ายของภาคนิทเทศ พระองค์ยังตรัสถึงพระพุทธเจ้าองค์ต่อไป พระนามว่า พระศรีอริยเมตไตรย อธิบายถึงเรื่องการสอนธรรมและการบริหารคณะสงฆ์ว่าเป็นแบบอย่างเดียวกันกับพระองค์

๓) ภาคนิคมน์ เป็นการอธิบายบทสรุปในการตรัสพระสูตรนี้ว่า พระองค์สอนให้พึงตนพึงธรรม โดยการเจริญสติปัฏฐาน ๔ และประพฤติธรรมอันเป็นโคจร ซึ่งสืบเนื่องมาจากบิดา (พระองค์เอง) ผู้ปฏิบัติธรรมย่อมเจริญด้วยอายุ วรรณะ สุขะ โภคะ และพละ

ผู้วิจัยเห็นว่า จกัถวัตตีสสูตร เป็นองค์ความรู้ที่ถ่ายทอดมาจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับสังคมวิทยา การเมืองการปกครอง เศรษฐศาสตร์ รวมถึงการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในสังคมให้มีความสุขแบบยั่งยืน ดังนั้น การที่จะบริหารเศรษฐกิจ การปกครอง และพัฒนาชีวิตของ

^๓ พระมหาหยุดยง นรเชษฐโก (ศิริวรรณ), “แนวคิดพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมในจกัถวัตตีสสูตร”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๕๑.

^๔ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔ เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔, (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖), หน้า ๙๗๖-๙๗๗.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔๗.

^๖ ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๗๖-๔๗๐/๒๑๐-๒๘๑.

คนในสังคมให้มีคุณภาพอย่างยั่งยืนได้นั้น จะต้องอาศัยหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนามาเป็นแนวคิดเพื่อประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิต ผู้วิจัยจึงให้ความสนใจที่จะศึกษาวิเคราะห์ความสำคัญของจັกกวัตตีสูตรโดยละเอียด โดยตั้งประเด็นปัญหาที่ต้องการทราบดังนี้ คือ ศึกษาโครงสร้างเนื้อหาในจັกกวัตตีสูตร ศึกษาหลักธรรมที่ปรากฏในจັกกวัตตีสูตร และศึกษาวิเคราะห์ความสำคัญของจັกกวัตตีสูตร โดยนำแนวคิดต่าง ๆ ในพระสูตรเป็นแนวทางในการประยุกต์ใช้กับสังคม เพื่อให้ได้คำตอบและแนวทางการปฏิบัติที่ชัดเจนยิ่งขึ้น ซึ่งผู้วิจัยเชื่อมั่นว่าผลจากการศึกษาวิจัยที่ได้จะก่อประโยชน์ทางการศึกษาได้เป็นอย่างดี อันจะเป็นส่วนเสริมงานการศึกษา ค้นคว้า และความรู้ความเข้าใจหลักธรรม คำสอนที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น และสร้างงานทางวิชาการเพื่อการค้นคว้าพระพุทธศาสนาให้เกิดขึ้นอีกส่วนหนึ่ง

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาโครงสร้างเนื้อหาของจັกกวัตตีสูตร
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาหลักธรรมที่ปรากฏในจັกกวัตตีสูตร
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาวิเคราะห์ความสำคัญของจັกกวัตตีสูตร

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๓.๑ โครงสร้างเนื้อหาของจັกกวัตตีสูตรเป็นอย่างไร
- ๑.๓.๒ ศึกษาหลักธรรมที่ปรากฏในจັกกวัตตีสูตรเป็นอย่างไร
- ๑.๓.๓ ผลการศึกษาวิเคราะห์ความสำคัญของจັกกวัตตีสูตรเป็นอย่างไร

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

ในงานวิจัย เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ผู้วิจัยจะศึกษาโครงสร้างเนื้อหาของจັกกวัตตีสูตร หลักธรรมที่ปรากฏในจັกกวัตตีสูตร และวิเคราะห์ความสำคัญของจັกกวัตตีสูตร โดยจะดำเนินการวิจัยตามลำดับขอบเขตที่วางไว้ ดังต่อไปนี้

๑.๔.๑ ศึกษาข้อมูลของจັกกวัตตีสูตรที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท โดยอาศัยข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และปกรณ์วิเสสต่าง ๆ (Buddhist Scriptures)

๑.๔.๒ ศึกษาข้อมูลของจັกกวัตตีสูตรที่ปรากฏในเอกสาร งานวิจัย งานวิชาการ และตำราวิชาการที่เกี่ยวข้อง

๑.๔.๓ ศึกษารูปแบบและวิธีการนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาวิเคราะห์ความสำคัญของจັกกวัตตีสูตรที่ปรากฏใน ๒ ส่วนข้างต้นนี้ เพื่อเป็นข้อมูลและเครื่องมือในการพัฒนาการของการดำเนินชีวิตทั้งในส่วนตัว ครอบครัว สังคม และประเทศชาติ

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ **จັกกวัตตีสูตร** หมายถึง พระสูตรที่ว่าด้วยพระเจ้าจักรพรรดิ ที่พระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุ ณ เมืองมาตุลา แคว้นมคธ โดยทรงประสงค์ให้ภิกษุฟังตน ฟังธรรม ไม่ฟังสิ่งอื่น เพราะการฟังตน

พึงธรรมทำให้เจริญด้วยอายุ วรรณะ สุขะ โภคะ และพละ ทำให้มารชัดขวางความเจริญไม่ได้ พระสูตรนี้ตั้งชื่อตามเนื้อหาสาระของพระสูตร

๑.๕.๒ **จักรวรรดิวัตร** หมายถึง หลักธรรมในการปกครองรัฐของพระเจ้าจักรพรรดิ มี ๑๒ ประการ ได้แก่ สงเคราะห์ชนภายในและพลนิกายกองทหาร สงเคราะห์กษัตริย์เมืองขึ้นทั้งหลาย สงเคราะห์เหล่าเชื้อพระราชาวงศ์ผู้ตามเสด็จเป็นราชบริพาร คຸ້ມครองพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย คຸ້ມครองเหล่าสมณพราหมณ์ คຸ້ມครองชาวราษฏรทั้งหลาย เป็นต้น

๑.๕.๓ **หลักธรรม** หมายถึง หลักคำสอนของพระพุทธเจ้าที่มีปรากฏในจกัถวัตติสูตร ได้แก่ ๑) สติปัฏฐาน ๒) จักรวรรดิวัตร ๓) ศีล ๔) กรรม ๕) อิทธิบาท ๖) คุณเครื่องความเป็นสมณะ ๗) ฌาน ๘) อปมัญญา และ ๙) วิมุตติ

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๑ หนังสือและเอกสารทั่วไป

พระครูโสภณปริยัติสุธี (ศรีบรรดร์ ธิธมโม) ได้กล่าวถึงรูปแบบของการปกครองในพุทธกาลไว้ในหนังสือ “รัฐศาสตร์ในพระไตรปิฎก” ว่ามี ๓ รูปแบบคือ ๑) แบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (ราชาธิปไตย) คือรัฐที่ให้อำนาจสิทธิ์ขาดในการปกครองบ้านเมืองขึ้นอยู่กับกษัตริย์โดยตรง ๒) แบบสามัคคีธรรม (สหพันธรัฐ) คือรัฐที่มีอำนาจสิทธิ์ขาดในการปกครองมีได้อยู่ที่ประมุขของรัฐแต่เพียงผู้เดียว จะมีสภาหรือสังฆะเป็นผู้กำหนดนโยบายและมีอำนาจตัดสินใจเกี่ยวกับกิจการบ้านเมือง และ ๓) แบบจักรวรรดินิยม (อุดมรัฐ) คือรัฐที่มีแสนยานุภาพมาก มีอำนาจเหนือรัฐอื่น ๆ ผู้ปกครองจะใช้คำว่า “มหाराชา” หรือ “พระเจ้าจักรพรรดิ”^๗

พระมหาธรรมรัต อริยธมโม (ยศขุน) กล่าวถึงลักษณะทางการปกครองในสมัยพุทธกาลไว้ในหนังสือเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักรัฐศาสตร์ที่มีในพระไตรปิฎก” ว่ามี ๒ รูปแบบ คือ ๑) แบบราชาธิปไตย พระมหากษัตริย์หรือพระราชามีอำนาจสมบูรณ์ในการปกครอง และ ๒) แบบสามัคคีธรรม เป็นการปกครองแบบไม่มีกษัตริย์เป็นประมุขทรงอำนาจเด็ดขาด มีแต่ผู้ได้รับเลือกให้ทำหน้าที่เป็นประมุขแห่งรัฐแล้วบริหารงานโดยการปรึกษาหารือกับสภา ซึ่งประกอบด้วยสมาชิกแห่งเจ้าวงศ์ต่าง ๆ ซึ่งรวมกันเข้าเป็นคณะผู้ครองแคว้น ซึ่งผู้วิจัยมองว่าเป็นระบบประชาธิปไตยสมัยโบราณ^๘

พระมหายุทธนา นรเชฎโฐ (ศิริวรรณ) กล่าวถึงพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมไว้ในหนังสือเรื่อง “พระพุทธศาสนาเพื่อสังคมในจกัถวัตติสูตร” ว่าพระพุทธศาสนาเพื่อสังคม มี ๒ ประการ คือ ประการแรก นักวิชาการส่วนใหญ่มีแนวคิดเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเพื่อสังคม ในลักษณะที่ตรงกัน คือ

^๗ พระครูโสภณปริยัติสุธี (ศรีบรรดร์ ธิธมโม), รัฐศาสตร์ในพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๔๗-๔๘.

^๘ พระมหาธรรมรัต อริยธมโม (ยศขุน), การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักรัฐศาสตร์ที่มีในพระไตรปิฎก, พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานวันคล้ายวันสถาปนามหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ๑๖ กันยายน ๒๕๔๓, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๓๘-๔๒.

พระพุทธศาสนามีแนวคิดเพื่อสังคมอยู่แล้ว เพียงแต่จะต้องมีการอธิบาย และการตีความใหม่ ให้สามารถอธิบายสภาพปัญหาและประยุกต์ใช้ในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบันได้อย่างเหมาะสม ประการที่สอง แนวคิดพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมในจกักรัตติสูตร มีอยู่ ๒ ส่วน คือ ส่วนที่เป็นระบบสังฆะ หมายถึง องค์กรที่จัดตั้งขึ้น เพื่อเป็นสมาคมของบุคคลผู้ที่มีพัฒนาตนเองให้บรรลุถึงเป้าหมายอันสูงสุดในพระพุทธศาสนา และส่วนที่เป็นหลักการปกครองที่เรียกว่า จักรวรรดิวัตร ๑๒ ประการ เพื่อให้เป็นหลักการและแนวทางในการปกครองการบริหารองค์กรหน่วยงาน หรือประเทศชาติ^๙

ปรีชา ช่างขวัญยืน ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “ธรรมรัฐ-ธรรมราชา” ไว้ว่า การปกครองในที่นี้ ไม่ใช่การปกครองระหว่างผู้ปกครองกับประชาชนอย่างทฤษฎีการเมืองตะวันตก ไม่ใช่การปกครองโดยกฎหมายและตามหน้าที่ แต่เป็นการปกครองอาศัยหัวใจด้วยความรักความเมตตาเพื่อผู้ใต้ปกครอง มิใช่เพื่อชื่อเสียงผู้ปกครอง ความสุขของผู้ปกครองมิใช่อยู่ที่ค่าสรรเสริญหรือฐานะทางการเมือง แต่อยู่ที่การได้เห็นผู้ที่มีความปครองมีความสุขและปฏิบัติตามธรรมที่พระองค์ทรงสั่งสอน ความผูกพันระหว่างพระเจ้าแผ่นดินกับไพร่ฟ้า นั่น เป็นความผูกพันและจงรักภักดีทางใจ ไม่ใช่โดยสัญญาที่ทำให้ผู้ปกครองได้รับการเลือกตั้ง^{๑๐}

สุรพล สุษะพรหม ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “การเมืองการปกครองของไทย” ว่าหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในการบริหารการเมืองกับการปกครองของไทย พอสรุปได้ว่า สมัยสุโขทัย พระมหากษัตริย์จะต้องทรงประพฤติธรรมของพระราชอา ตามหลักสำคัญ ๓ ประการคือ (๑) ทศพิธราชธรรม (๒) สังคหวัตถุ (๓) จักรวรรดิวัตร โดยสรุปพระสงฆ์มีบทบาทในการสั่งสอนธรรมแก่ประชาชนอยู่^{๑๑}

จากหนังสือที่เกี่ยวข้อง จะพบว่า เอกสารส่วนใหญ่จะกล่าวถึงการปกครองเป็นหลัก โดยการปกครองที่กล่าวถึงในจกักรัตติสูตรนั้น เป็นการกล่าวถึงทัศนะของการปกครองในอดีตโดยการใช้หลักจกักรัตติสูตร และนำมาประยุกต์ใช้กับการปกครองในสมัยปัจจุบัน โดยมองว่าการปกครองรัฐในยุคนั้นเป็นการปกครองแบบราชาธิปไตย พระราชามีอำนาจเบ็ดเสร็จ แต่ความสมบูรณ์แบบของพระราชานั้นต้องอาศัยหลักจกักรัตติธรรมเป็นเครื่องมือในการปกครอง เมื่อหลักธรรมเสื่อมอำนาจก็เสื่อมเช่นกัน

๑.๖.๒ วิทยานิพนธ์และสารนิพนธ์

พระไพเราะ ขนดิสโร (บุญนารักษ์) กล่าวไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักการปกครองตามแนวพระพุทธศาสนา” ว่า หลักการปกครองในพระพุทธศาสนา หมายถึง การใช้หลักธรรมเป็นหลักในการปกครอง เช่น ทศพิธราชธรรม จักรวรรดิวัตร สังคหวัตถุ พรหมวิหาร และ

^๙ พระมหาพุทธณา นรเชฏโฐ (ศิริวรรณ), ดร., แนวคิดพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมในจกักรัตติสูตร, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด สำนักพิมพ์และสายส่งดวงแก้ว, ๒๕๕๗), หน้าบทคัดย่อ.

^{๑๐} ปรีชา ช่างขวัญยืน, ธรรมรัฐ-ธรรมราชา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๐๘.

^{๑๑} สุรพล สุษะพรหม, การเมืองกับการปกครอง, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๒๔๒-๒๕๙.

อคติ ตามหลักการปกครองในพระพุทธศาสนา ผู้ปกครองและผู้ถูกปกครองต้องเป็นผู้มีธรรม มีธรรมะ คือความถูกต้องเป็นจุดหมายปลายทาง และพระพุทธศาสนาไม่เน้นที่รูปแบบการปกครอง แต่เน้นที่ผู้ปกครองจะต้องเป็นคนดีมีธรรม การได้มาซึ่งอำนาจและการใช้อำนาจจะต้องเป็นธรรม สามารถสร้างประโยชน์สุขแก่ประชาชนส่วนใหญ่ได้^{๑๒}

พระมหากฤตวิทย์ อธิภูจจาโน (สนธิสุข) กล่าวไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดประชาธิปไตยในพุทธปรัชญาเถรวาทกับแนวความคิดประชาธิปไตยในสังคมปัจจุบัน” ว่า รูปแบบการปกครองในพุทธปรัชญาเถรวาทไม่มีการแบ่งไว้อย่างชัดเจน แต่มีหลักการปกครองที่สามารถยึดถือได้ ๒ ประการ คือ หลักการปกครองโดยยึดหลักอภิธานิยธรรม ๗ และหลักอธิปไตย ๓ ประการ และระบบการบริหารการปกครองในพุทธปรัชญานี้ มีลักษณะ วิธีการ และกระบวนการที่แตกต่างจากประชาธิปไตยในปัจจุบัน เพราะประชาธิปไตยตามหลักการของพุทธปรัชญาเถรวาทนี้ ผู้ปกครองและผู้อยู่ใต้การปกครองจะต้องมีคุณธรรมด้วยกัน แต่หลักการของระบบประชาธิปไตยในปัจจุบันนั้นมุ่งเน้นเสียงข้างมากเป็นเกณฑ์ตัดสิน ส่วนหลักการที่กล่าวกันว่า ประชาธิปไตยจะต้องมีสิทธิเสรีภาพ ความเสมอภาค และภราดรภาพนั้น เป็นเพียงอุดมคติเท่านั้น เป็นไปไม่ได้จริงในทางปฏิบัติ ถ้าจะเป็นไปได้จริง จะต้องมีการพัฒนาภูมิปัญญาของปัจเจกชนให้มีคุณธรรมและจริยธรรมอย่างจริงจัง^{๑๓}

พระมหาวิโรจน์ วิโรจโน (ผาทา) กล่าวไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องประโยชน์ในพุทธปรัชญาเถรวาท” ว่า ประโยชน์ในทรรศนะของพุทธปรัชญาเถรวาทสามารถแบ่งได้เป็น ๒ ประการ ได้แก่ ประโยชน์ทางด้านวัตถุและประโยชน์ทางด้านจิตใจ ในการบำเพ็ญประโยชน์เพื่อมหาชนเป็นประการสำคัญ แต่บุคคลจะต้องดำเนินการเพื่อให้บรรลุประโยชน์ของตนเป็นอันดับแรกก่อน จึงขยายไปสู่การบำเพ็ญประโยชน์เพื่อผู้อื่นในภายหลัง เพราะการไม่บรรลุประโยชน์ของตนเองเสียก่อน การช่วยเหลือหรือการกระทำประโยชน์เพื่อผู้อื่นนั้นเป็นไปไม่ได้ยาก^{๑๔}

พระมหาสมโภช จิตติภาโน (ศรีพันธ์) กล่าวไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเรื่องเศรษฐกิจตามแนวพระไตรปิฎก” ว่า ระบบชีวิตในพระพุทธศาสนามี ๒ ระดับ คือ ระดับธรรมดาทั่วไป เป็นชีวิตผู้ครองเรือนต้องอยู่ในระบบแบบแผนของสังคม ต้องยอมรับระบบเศรษฐกิจที่สังคมสร้างขึ้นด้วยความเข้าใจ ส่วนอีกระดับหนึ่งคือชีวิตของบรรพชิตที่ไม่ต้องดำเนินไปตามระบบเศรษฐกิจ เพราะไม่มีกิจกรรมการผลิต การขาย การวิภาคกรรมทางวัตถุ ถ้าจำเป็นต้องเกี่ยววัตถุ ไม่พึงคิดให้เป็นกำไร หรือขาดทุน แต่มุ่งหมายให้เป็นอยู่อย่างบริสุทธิ์ทางจิตวิญญาณ ช่วยสร้างสรรค์ให้ประชาชนมี

^{๑๒} พระไพเราะ ขนติสาร (บุญนารักษ์), “ศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักการปกครองตามแนวพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้าบทคัดย่อ.

^{๑๓} พระมหากฤตวิทย์ อธิภูจจาโน (สนธิสุข), “ศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดประชาธิปไตยในพุทธปรัชญาเถรวาทกับแนวความคิดประชาธิปไตยในสังคมปัจจุบัน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้าบทคัดย่อ.

^{๑๔} พระมหาวิโรจน์ วิโรจโน (ผาทา), “การศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องประโยชน์ในพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้าบทคัดย่อ.

คุณภาพทางธรรม ระบบเศรษฐกิจตามแนวพระไตรปิฎก บางกรณีแตกต่างจากแนวคิดตะวันตก โดยสิ้นเชิง คือความสุขที่เกิดจากการให้เปล่าเพื่อเป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ยิ่งขึ้นไป ที่ไม่มีการประเมินว่าขาดทุนหรือได้กำไรทางวัตถุแต่อย่างใด ส่วนเกินของที่บริจาคให้แก่สาธารณชนมีค่ามากกว่าการยึดครองแต่เพียงผู้เดียว^{๑๕}

พระมหาสุริยา สุเมโธ (ดั่งตลิ่ง) กล่าวไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “กษัตริย์และรูปแบบการปกครองที่ปรากฏในพระไตรปิฎก” ว่า รูปแบบการปกครองของแคว้นต่าง ๆ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก มีอยู่ ๒ รูปแบบ ได้แก่ ๑) รูปแบบราชาธิปไตย เป็นการปกครองที่มีกษัตริย์มีอำนาจเบ็ดเสร็จ ๒) รูปแบบสามัคคีธรรม เป็นการปกครองที่ไม่มีกษัตริย์เป็นประมุขทรงอำนาจเด็ดขาด มีแต่ผู้ได้รับเลือกให้ทำหน้าที่เป็นประมุขแห่งรัฐแล้วบริหารงานโดยการปรึกษาหารือกับสภา ซึ่งประกอบด้วยสมาชิกแห่งเจ้าวงศ์ต่าง ๆ ซึ่งรวมกันเข้าเป็นคณะผู้ครองแคว้นโดยเน้นหลักความสามัคคีเป็นสำคัญ และหลักธรรมที่เหมาะสมกับการปกครองรูปแบบราชาธิปไตย ได้แก่ ทศพิธราชธรรม จักรวรรดิวัตร ตูลาการธรรม รัฐศาสนธรรม ปมุขธรรม และวัตตบทธรรม ส่วนหลักธรรมที่เหมาะสมกับการปกครองรูปแบบสามัคคีธรรม ได้แก่ อปริหานิยธรรม^{๑๖}

พระสมชัย รตนธำณ (พงษ์กึ่ง) กล่าวไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาแนวคิดทางการเมืองในพุทธปรัชญาเถรวาท” ว่า คำสอนทางปรัชญาการเมืองในพระพุทธศาสนาไม่ใช่สิ่งที่จะใช้แทนระบบการเมืองในปัจจุบันได้ เพราะมีลักษณะเป็นอุดมคติซึ่งหาผู้ปฏิบัติได้ยาก และยังขาดระบบควบคุม ตรวจสอบ และสร้างความสมดุลทางอำนาจ หากจะนำคำสอนของพระพุทธองค์มาใช้ก็น่าจะใช้เป็นส่วนเสริมในสิ่งที่ระบบการเมืองปัจจุบันขาด นั่นคือ ธรรมสำหรับผู้ปกครอง และเป็นเกณฑ์อย่างหนึ่งสำหรับประชาชนจะวัดว่าผู้ปกครองดีหรือไม่ ซึ่งอาจทำให้ได้ผู้ปกครองที่ดีขึ้น^{๑๗}

พระอุบล กตปุณโย (แก้ววงษ์ล้อม) กล่าวไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์คุณค่าของศีลที่มีต่อสังคมไทย” ว่า ศีลในด้านสังคมครอบคลุมการจัดระเบียบภายนอกทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นกฎเกณฑ์ ข้อกำหนด ระเบียบ ขนบธรรมเนียม ข้อปฏิบัติ กิจกรรมทั้งหลายของหมู่ชน ความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม ศีลมีคุณค่าทางสังคม ด้วยการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมให้

^{๑๕} พระมหาสมโภช จิตธำณ (ศรีพันธ์), “การศึกษาวิเคราะห์เศรษฐกิจตามแนวพระไตรปิฎก”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้าบทคัดย่อ.

^{๑๖} พระมหาสุริยา สุเมโธ (ดั่งตลิ่ง), “กษัตริย์และรูปแบบการปกครองที่ปรากฏในพระไตรปิฎก”, วิทยานิพนธ์ศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้าบทคัดย่อ.

^{๑๗} พระสมชัย รตนธำณ (พงษ์กึ่ง), “การศึกษาแนวคิดทางการเมืองในพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๑๕-๑๙.

เรียบร้อย เกื้อกูลต่อการเป็นอยู่ร่วมกันต่อการปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อให้เข้าถึงจุดหมายที่ตั้งามของชีวิตไปตามลำดับจนถึงจุดมุ่งหมายอันสูงสุดของชีวิต^{๑๘}

พระมหายุทธนา นรเชฏโฐ (ศิวิรรณ) ได้กล่าวถึงแนวคิดในจกัถวัตตีสสูตร ไว้ในสารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต เรื่อง “แนวคิดพระพุทธานุศาสนเพื่อสังคมในจกัถวัตตีสสูตร” ว่า แนวคิดพระพุทธานุศาสนเพื่อสังคมในจกัถวัตตีสสูตร มีอยู่ ๒ ส่วน คือ ส่วนที่เป็นระบบสังฆะ หมายถึงองค์กรที่จัดตั้งขึ้น เพื่อเป็นสมาคมของบุคคลผู้ที่มีมุ่งพัฒนาตนเองให้บรรลุถึงเป้าหมายอันสูงสุดในพระพุทธานุศาสน และส่วนที่เป็นหลักการปกครอง ที่เรียกว่า จกัถวรรตีส ๑๒ ประการ เพื่อให้เป็นหลักการและแนวทางในการปกครองการบริหารองค์กรหน่วยงานหรือประเทศชาติ ถ้าผู้นำของหน่วยงาน องค์กรหรือประเทศชาติ เห็นความสำคัญของหลักการในทางพระพุทธานุศาสน และได้ นำเอาหลักการที่ปรากฏในพระสูตรนี้ไปประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติหน้าที่ของตนเองได้อย่างถูกต้องและเหมาะสมแล้ว ย่อมสามารถแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในหน่วยงาน องค์กรหรือประเทศชาติได้อย่างแน่นอน^{๑๙}

ศ.พิเศษ อติศักดิ์ ทองบุญ กล่าวไว้ในสารนิพนธ์เรื่อง “อำนาจอธิปไตยแนวพุทธ” ว่าหลักอธิปไตยตามนัยอธิปไตยยสุตตรนั้น หมายถึง อำนาจของจิตหรือความคิดที่ถือเอาสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นใหญ่หรือเป็นเหตุ เพื่อละชั่ว ทำดี ทำใจให้บริสุทธิ์ กล่าวคือ เป็นหลักการครองตนเพื่อบังคับให้ปฏิบัติธรรม เพื่อพัฒนาตนไปในทางที่ดีขึ้น ตั้งแต่ชั้นโลกียะจนถึงโลกุตระ คือ มรรค ๔ ผล ๔ และนิพพาน ๑ ที่เรียกว่า โลกุตระธรรม^{๒๐}

สุเทพ พรหมเลิศ ได้กล่าวถึงสังคมการเมืองในจกัถวัตตีสสูตร ไว้ในสารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิตเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์สังคมการเมืองในจกัถวัตตีสสูตร” ว่า สังคมการเมืองในจกัถวัตตีสสูตรเป็นสังคมเชิงโครงสร้างหน้าที่ มีรูปแบบทั้งแบบเครือญาติ (kinship) แบบนายกับบ่าวหรือแบบจงรักภักดี (fealty) แบบชั้นวรรณะหรือแบบสถานภาพ แบบพันธสัญญา และแบบองค์การหรือระบบ (bureaucracy) มีผู้นำเรียกว่า พระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งหมายถึง ผู้ประพฤติตามหลักความเจริญ ผู้เคลื่อนไหวอริยาบถทั้ง ๔ เพื่อความเจริญ ๔ ด้าน ได้แก่ การสร้างถิ่นที่อยู่อันเหมาะสม การทำให้มีกระบวนการคบหาสัตบุรุษคือจัดระบบการศึกษาที่ดี การทำให้ประชาชนตั้งตนไว้ชอบ และการทำให้ประชาชนได้มีโอกาสทำความดี พระเจ้าจักรพรรดิทรงมีคุณสมบัติที่ดีหลายประการ มีคุณสมบัติพิเศษคือเป็นผู้ที่สืบทอดราชวงศ์ของกษัตริย์ ทรงปฏิบัติหน้าที่โดยอาศัยหลักจกัถวัตตีสวรรตีสโดยถือ

^{๑๘} พระอุบล กตปุณโย (แก้ววชิระล้อม), “การศึกษาวิเคราะห์คุณค่าของศีลที่มีต่อสังคมไทย”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้าบทคัดย่อ.

^{๑๙} พระมหายุทธนา นรเชฏโฐ (ศิวิรรณ), “แนวคิดพระพุทธานุศาสนเพื่อสังคมในจกัถวัตตีสสูตร”, **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้าบทคัดย่อ.

^{๒๐} อติศักดิ์ ทองบุญ, ศ. พิเศษ, “อำนาจอธิปไตยแนวพุทธ”, **สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๓๙.

เสมือนเป็นพระราชอาชญาของพระองค์ ทรงยึดหลักกฤตกรรมบท ๑๐ และยกหลักศีล ๕ มาใช้ในระบบการปกครอง^{๒๑}

ธนา นวลปลอด กล่าวไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “ความคิดทางการเมืองในสุดตันตปิฎก” ว่า อินเดียในพุทธกาลนั้น รัฐปกครองด้วยระบอบการปกครอง ๒ ระบอบด้วยกัน ได้แก่ ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ซึ่งพระราชาใช้อำนาจสมบูรณ์โดยไม่ต้องอาศัยสภา และระบอบสาธารณรัฐซึ่งอำนาจการปกครองอยู่ในมือชนชั้นสูงที่เป็นตัวแทน โดยตัวแทนจะต้องเข้าไปประชุมในสภาเพื่อตัดสินชี้ขาดในปัญหาต่าง ๆ และหลักธรรมที่ผู้ปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์พึงมี คือ ทศพิธราชธรรม จักรวรรดิวัตรธรรม และราชสังคหวัตรธรรมเป็นต้น ส่วนผู้ปกครองในระบอบสาธารณรัฐพึงมี คือ อปรีหานิยธรรม^{๒๒}

นครินทร์ แก้วโชติรุ่ง กล่าวไว้ในสารนิพนธ์เรื่อง “ธรรมาธิปไตยในฐานะเป็นเครื่องมือพัฒนาประชาธิปไตยในสังคม” ว่า อธิปไตยทั้ง ๓ ประการ ดีความได้ว่าหมายถึงสิ่งที่เป็นแรงจูงใจ ๓ ประการ ที่มีอำนาจส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางความคิดหรือพฤติกรรมของบุคคลได้ ดังนั้น คำว่า “อธิปไตย” ตามนัยอาธิปไตยยสูตร ที่มีการแปลกันว่า “ความเป็นใหญ่” ผู้วิจัยจึงสรุปได้ว่า หมายถึง อำนาจของจิตหรือความคิดที่เกิดจากการปรารถนาสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ไม่ว่าจะตนเอง บุคคลอื่น หรือธรรมก็ตาม ซึ่งเป็นสิ่งจูงใจให้เกิดการตัดสินใจเริ่มต้นประพฤติปฏิบัติธรรมของแต่ละบุคคลนั่นเอง เพราะฉะนั้น อำนาจหรือความเป็นใหญ่ในอธิปไตยทั้ง ๓ ประการนี้ จึงไม่ใช่อำนาจที่สามารถบังคับบัญชาให้บุคคลอื่นต้องยอมปฏิบัติตามหรือลงโทษใครได้แต่อย่างใด^{๒๓}

นรี ภวगतานันท์ กล่าวไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “การเมืองการปกครองในแนวพุทธศาสนา: ศึกษาจากนักคิดและพระไตรปิฎก” ว่า รูปแบบการปกครองในพุทธกาลว่ามี ๒ ระบบ ได้แก่ ๑) ราชาธิปไตยหรือสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งสิทธิ์ขาดอำนาจปกครองขึ้นอยู่กับผู้ปกครองรัฐแต่เพียงผู้เดียว ๒) สมาพันธรัฐ คือหลาย ๆ รัฐมารวมกัน พระราชามิได้มีสิทธิ์ขาดแต่เพียงพระองค์เดียว บางทีเรียกระบบนี้ว่า สามัคคีธรรม สำหรับหลักในการปกครองพระพุทธองค์ทรงแนะนำให้การปกครองแบบสาธารณรัฐใช้หลักอปรินิยธรรม และสำหรับแบบราชาธิปไตยให้ใช้หลักทศพิธราชธรรม จักกวัตติสูตรเป็นหลักในการประพฤติปฏิบัติ^{๒๔}

ณัฐวัฒน์ สุดประเสริฐ กล่าวไว้ในสารนิพนธ์เรื่อง “พฤติกรรมเชิงจริยธรรมในสังคมมนุษย์ที่มีผลต่ออายุและทรัพยากรธรรมชาติในจักกวัตติสูตร” ว่า ข้อแรกพบว่า พฤติกรรมเชิง

^{๒๑} สุเทพ พรหมเลิศ, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์สังคมการเมืองในจักกวัตติสูตร”, สารนิพนธ์พุทธศาสนศรัทธาปฏิบัติ, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้าทศด้อย.

^{๒๒} ธนา นวลปลอด, “ความคิดทางการเมืองในสุดตันตปิฎก”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๖), หน้า ๑๑-๑๓, ๘๙.

^{๒๓} นครินทร์ แก้วโชติรุ่ง, “ธรรมาธิปไตยในฐานะเป็นเครื่องมือพัฒนาประชาธิปไตยในสังคมไทย”, สารนิพนธ์พุทธศาสนศรัทธาปฏิบัติ, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๓-๑๔.

^{๒๔} นรี ภวगतานันท์, “การเมืองการปกครองในแนวพุทธศาสนา: ศึกษาจากนักคิดและพระไตรปิฎก”, วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๓๐-๓๑.

จริยธรรมในสังคัมมนุษย์ในจกัถวัตตีสูตรมิ ๑๗ ประการ คือ ๑) งดเว้นปาณาติบาต ๒) งดเว้นจาก อทินนาทาน ๓) งดเว้นจากกาเมสุมิฉฉาจาร ๔) งดเว้นจากมูสาวาท ๕) งดเว้นจากปิสุณาวาจา ๖) งด เว้นจากผรุสวาจา ๗) งดเว้นจากสัมผัปปลาปะ ๘) ละอภิชฌา ๙) ละพยาบาท ๑๐) ครอบละมิฉฉาติฐิ ๑๑) ละอธรรมราคะ ๑๒) ละวิสมโลภะ ๑๓) ละมิฉฉาธรรม ๑๔) ปฏิบัติชอบในมารดาบิดาและใน สมณะพราหมณ์ ๑๕) การประพฤดิอ่อนน้อมต่อท่านผู้ใหญ่ในตระกูล ๑๖) งดเว้นการสมสูไม่เลือกหน้า ๑๗) งดเว้นการเคียดแค้นฆ่าไม่เลือกคน ข้อที่สองพบว่า เมื่อประชากรส่วนใหญ่ของสังคัมโลกไม่ กระทำพฤติกรรมทั้ง ๑๗ ประการ ได้ส่งผลต่ออายุมนุษย์ คือมนุษย์มีอายุน้อยลงจาก ๘๐,๐๐๐ ปี จนเหลืออายุ ๑๐ ปี แต่เมื่อประชากรส่วนใหญ่ของสังคัมโลกได้กระทำพฤติกรรม ๑๗ ประการ อายุ ของมนุษย์จะยั้งขึ้นจาก ๑๐ ปี ไปจนถึง ๘๐,๐๐๐ ปี ส่วนทรัพยากรธรรมชาติก็เช่นเดียวกับอายุ มนุษย์ เมื่อมนุษย์มีพฤติกรรมฝ่ายเสื่อมทรัพยากรธรรมชาติก็เสื่อมลงเช่นกัน เมื่อมนุษย์มีอายุ ๑๐ ปี ธรรมชาติถูกทำลาย เนื้อสัตว์ ข้าวสุก เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย และเกลือ หดไปจากโลก แต่เมื่อมนุษย์มีพฤติกรรมในทางเจริญทรัพยากรธรรมชาติก็เจริญขึ้นเช่นกัน^{๒๕}

ประพัตน์ ปัญญาชาติรักรั กล่าวไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์การเมือง การปกครองในคัมภีร์พระพุทธศาสนา” ว่า ระบอบการปกครองที่แคว้นต่าง ๆ ในชมพูทวีปนำมาใช้นั้นคือ รูปแบบการบริหารรัฐกิจ ซึ่งในคัมภีร์พระพุทธศาสนาแบ่งเป็น ๒ รูปแบบ คือ แบบราชาธิปไตย และแบบสามัคคีธรรม โดยการปกครองแบบราชาธิปไตยเป็นเช่นเดียวกันกับระบอบการเมืองการ ปกครองของไทยในอดีตที่เรียกว่า “สมบูรณาญาสิทธิราชย์” ซึ่งพระมหากษัตริย์มีอำนาจสิทธิ์ขาดใน การบริหารประเทศ เมืองที่มีการปกครองรูปแบบนี้ในสมัยพุทธกาลมี ๔ รัฐ ได้แก่ มคธ โกศล วังสะ และ อวันตี การปกครองแบบสามัคคีธรรมปัจจุบันเรียกว่า “ประชาธิปไตย” รัฐที่มีการปกครอง รูปแบบนี้คือวัชชี^{๒๖}

มรกต สิงห์แพทย์ กล่าวไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “การวิเคราะห์ลักษณะประชาธิปไตยใน พุทธศาสนา” ว่าลักษณะการปกครองของปรัชญาประชาธิปไตยตรงกับหลักการปกครองและบริหาร ของคณะสงฆ์ในพุทธศาสนา ดังมีหลักฐานในพระวินัยปิฎก เช่นที่พระพุทธเจ้าทรงประธานความเป็น ใหญ่แก่คณะสงฆ์ในการประกอบพิธีต่าง ๆ เช่น การอุปสมบท รับบุคคลเข้าร่วมสังฆมณฑล หรือพิธี การอื่น ๆ ซึ่งใช้การประชุมของสงฆ์เป็นเกณฑ์ตัดสินพิจารณาในประเด็นปัญหาทั้งหลาย โดยมีมติของที่ ประชุมต้องเป็นมติเอกฉันทน์ แนวทางปฏิบัติดังกล่าวจึงเข้ากันได้กับหลักการประชาธิปไตย^{๒๗}

^{๒๕} ญัฎฐวัณณ สุตประเสริฐ, “พฤติกรรมเชิงจริยธรรมในสังคัมมนุษย์ที่มีผลต่ออายุและทรัพยากรธรรมชาติ ในจกัถวัตตีสูต”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้าบทคัดย่อ.

^{๒๖} ประพัตน์ ปัญญาชาติรักรั, “การศึกษาวิเคราะห์การเมืองการปกครองในคัมภีร์พระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๗๐-๘๙.

^{๒๗} มรกต สิงห์แพทย์, “การวิเคราะห์ลักษณะประชาธิปไตยในพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒), หน้า ๒๖-๓๕.

จากการศึกษาเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ส่วนมากมองว่าหลักจกัถวัตตีสสูตร เป็นพระสูตรที่เหมาะสมแก่การนำไปประยุกต์ใช้กับการเมืองการปกครอง ทั้งระบบการปกครองของคณะสงฆ์ฝ่ายพุทธจักร ที่เรียกว่า ระบบสังฆะ และการปกครองฝ่ายอาณาจักร ที่เรียกว่า ระบบรัฐ ซึ่งหลักธรรมดังกล่าวสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการปกครอง ทำให้รัฐเจริญรุ่งเรืองทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง การศึกษา โดยใช้หลักของศีลธรรมเป็นเครื่องควบคุม นั่นจึงเป็นประเด็นให้ผู้วิจัยศึกษาถึงวิธีการที่จะนำมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ที่แท้จริงต่อไป

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยแบบศึกษาเชิงวิเคราะห์ (Critical Study Research) โดยศึกษาค้นคว้าข้อมูลทางเอกสาร (Documentary Research) ซึ่งมีลำดับขั้นตอนดังนี้

๑.๗.๑ ศึกษาข้อมูลชั้นปฐมภูมิจากเอกสาร เช่น พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณวิเสส และคัมภีร์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่ต้องการจะศึกษา (Buddhist Scriptures)

๑.๗.๒ ศึกษาข้อมูลชั้นทุติยภูมิ ได้แก่ วิทยานิพนธ์ หนังสือ เอกสาร สิ่งตีพิมพ์และไม่ได้ตีพิมพ์ และรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง รวมถึงผลงานทางวิชาการของท่านผู้รู้ในทางพระพุทธศาสนา (Research Report)

๑.๗.๓ นำข้อมูลจากแหล่งข้อมูลทั้งสองข้างต้น มารวบรวมและเรียบเรียง ตลอดจนการจัดหมวดหมู่ข้อมูลที่เกี่ยวข้องจากด้านตำรา เอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง นำมาวิเคราะห์ แล้วนำเสนอในรูปการพรรณนาเชิงวิเคราะห์ (Analytical Description) ประกอบกับพรรณนาแนวความคิดเห็นของผู้วิจัย

๑.๗.๔ สรุปผลของการศึกษาวิจัยและนำเสนอข้อมูลที่ได้มา และจัดทำเป็นรูปเล่มที่สมบูรณ์ เพื่อดำเนินการสอบและเสนอแนะตามกระบวนการสอบวัดคุณสมบัติของวิทยานิพนธ์ต่อไป

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้ทราบโครงสร้างเนื้อหาของจกัถวัตตีสสูตร

๑.๘.๒ ทำให้ทราบหลักธรรมที่ปรากฏในจกัถวัตตีสสูตร

๑.๘.๓ ทำให้ทราบผลการศึกษาวิเคราะห์ความสำคัญในจกัถวัตตีสสูตร

บทที่ ๒

โครงสร้างเนื้อหาของจกกวัดติสุตร

หลักธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ตรัสสอนแก่พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตามหลักการทางพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ได้สอนให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลายละเว้นความชั่วทั้งปวง ทำความดี และทำจิตใจให้ผ่องแผ้ว^๑ และคำสอนของพระพุทธเจ้าที่พระองค์ทรงตรัสบอกวิธีการดำเนินชีวิตในสังคมที่มีความเปลี่ยนแปลง บอกให้รู้เท่าทัน ให้เข้าใจตามความเป็นจริง สอนให้เข้าใจชีวิต ให้มองเห็นสิ่งที่ดูตรงกับที่ได้เห็น เมื่อเห็นและรู้จริงก็ไม่ควรหลงติด เพราะถ้าติดแล้วก็ย่อมพ้นไปไม่ได้^๒

การสอนของพระพุทธเจ้าพระองค์ได้เริ่มสอนจากภิกษุทั้งหลาย โดยบรรยายสาธยายให้ฟัง จากพระสูตรต่าง ๆ ที่พระอานนทีได้ทรงจดจำมา และปัจจุบันได้บันทึกลงในพระไตรปิฎก เป็นคำสอนทั้งพระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรม ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยมีความประสงค์ที่จะศึกษาโครงสร้างและเนื้อหาของจกกวัดติสุตร โดยกำหนดประเด็นไว้ดังนี้

- ๒.๑ ที่มาของจกกวัดติสุตร
- ๒.๒ ความหมายของจกกวัดติสุตร
- ๒.๓ โครงสร้างของจกกวัดติสุตร
- ๒.๔ เนื้อหาของจกกวัดติสุตร
- ๒.๕ เหตุเกิดของจกกวัดติสุตร
- ๒.๖ บุคคลที่เกี่ยวข้องกับจกกวัดติสุตร
- ๒.๗ เป้าหมายของการแสดงจกกวัดติสุตร
- ๒.๘ ผลที่เกิดจากการแสดงธรรมของจกกวัดติสุตร
- ๒.๙ พระสูตรที่สัมพันธ์กับจกกวัดติสุตร

^๑ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐.

^๒ สมิตธิพล เนตรนิมิตร, มิติสังคมในพระสูตรตันตปิฎก, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ชีวาภิวัดน์, ๒๕๕๐), หน้า ๒๒๖.

๒.๑ ที่มาของจักกวัตติสูตร

จักกวัตติสูตร เป็นพระสูตรขนาดยาว ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค เล่มที่ ๑๑ ในขณะที่ทำสังคายนาครั้งที่ ๑ ที่ถ้ำสัตตบรรณคูหา โดยมีพระมหากัสสปะเป็นประธาน พระอุบาลีเป็นผู้วิสันนาพระวินัย พระอาณนทีเป็นผู้วิสันนาพระสูตร ในที่นั้น พระอาณนทีกล่าวว่า ท่านได้ฟังมาอย่างนี้ว่า สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่เมืองมาตุลาในแคว้นมคธ ได้ตรัสแก่เหล่าภิกษุว่า “เธอทั้งหลายจงมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง จงมีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้”^๓ และพระองค์ได้ตรัสให้เจริญสติปัฏฐาน ๔^๔ และการเจริญสติปัฏฐาน ๔ เท่ากับพึ่งตนและพึ่งธรรมไปพร้อมกัน นี่จึงเป็นที่มาของการแสดงจักกวัตติสูตร ที่เมืองมาตุลาในแคว้นมคธ

๒.๒ ความหมายของพระสูตร

จักกวัตติสูตร เป็นสูตรว่าด้วยพระเจ้าจักรพรรดิ^๕ ที่พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสกับพระภิกษุทั้งหลายให้พึ่งตนเอง พึ่งธรรม มีธรรมเป็นเกาะป้องกัน แล้วเรียนรู้อริยธรรมจนบรรลุธรรม และได้หยิบกเรื่องของพระเจ้าจักรพรรดิในอดีตมาสอน รวมทั้งยังได้พยากรณ์ในอนาคตกาลอีกด้วย พระสูตรนี้จึงถือว่าเป็นพระสูตรที่น่าศึกษาและนำมาเป็นแบบอย่างในการปฏิบัติเพื่อการพัฒนาคน สังคม และประเทศให้มีความเจริญยั่งยืนได้

พระสูตรเป็นการประมวลพุทธพจน์ที่ว่าด้วยพระธรรมเทศนาแสดงเจือด้วยบุคลาธิษฐาน ซึ่งเป็นการแสดงธรรมโดยยกบุคคลขึ้นอ้างอิงกับธรรมาธิษฐาน^๖ หรือธรรมบรรยายต่าง ๆ ที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสยกย่องให้เหมาะสมกับบุคคล เหตุการณ์ และโอกาส ตลอดจนบทประพันธ์เรื่องราวทั้งหลายที่เป็นชั้นเดิมในพระพุทธศาสนา

๒.๒.๑ ความหมายโดยศัพท์ (ศัพท์)

จักกวัตติสูตร เป็นศัพท์ภาษาไทยมาจากศัพท์บาลีว่า จกกวตติสสุตต แยกศัพท์เป็น จกก+วตต+ สุตต อธิบายความหมายแต่ละศัพท์ดังนี้

คำว่า จกก แปลว่า วงล้อ, กงจักร คำว่า จกก็ แปลความหมายได้ ๓ นัย คือ

(๑) จกก หมายถึง ล้อ, วงล้อ มีรูปวิเคราะห์ที่อยู่ ๒ รูปวิเคราะห์ ดังนี้

- จิ คมนิ กโรติ อเนนาติ = จกก็ แปลว่า สิ่งเป็นเครื่องทำให้เคลื่อนไปได้ (จ บท หน้า กร ธาตุ ในความหมายว่าทำ, ลง กวี ปัจจัย, ลบ ร ที่สุดธาตุ และ กวี, ซ้อน ก)

^๓ คุรยละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๐/๕๙-๖๐.

^๔ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๗๖-๔๗๐/๒๑๐-๒๘๑.

^๕ คุรยละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๐-๑๑๐/๕๙-๘๒, อง.ตัก. (ไทย) ๒๐/๑๔/๑๕๔-๑๕๖.

^๖ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๔๙.

- จกเกติ พยถติ หีสติ ภูมินติ = จกุก์ แปลว่า สิ่งที่ยึดเบียน คือ บดแผ่นดิน (จกุก์ ชาติ ในความหมายว่ายึดเบียน, ลง อ ปัจจย)

(๒) จกุก์ หมายถึง กองทัพ, กองพล มีวิเคราะห์ศัพท์ได้ว่า กรียเต วิคคโห อเนนาติ = จกุก์ แปลว่า ผู้เป็นเหตุให้ทำการยึดครองได้ (กร ชาติ ในความหมายว่า ทำ, ลง อ ปัจจย, เทวภาวะ ก แล้วแปลงเป็น จ, แปลง กุ ต้นชาติเป็น กุก, แล้วลบที่สุดชาติ)

(๓) จกุก์ หมายถึง กงจักร, วงจักร มีวิเคราะห์ศัพท์ได้ว่า จกเกติ พยถติ หีสติ เอเตนาติ = จกุก์ แปลว่า วัตถุเป็นเครื่องยึดเบียน (จกุก์ ชาติ ในความหมายว่ายึดเบียน, ลง อ ปัจจย)^๗

คำว่า วตต แปลความหมายได้ ๒ นัย คือ

(๑) วตต แปลว่า วัตร, ข้อปฏิบัติ, ธรรมเนียม, ประเพณี มีวิเคราะห์ศัพท์ได้ว่า วตติตัพพ์ สมานิตัพพุนติ = วตตํ แปลว่า ข้อที่ควรถือประพฤติ (วตต ชาติ ในความหมายว่า เป็นไป, ลง อ ปัจจย)

(๒) วตต แปลว่า ปาก มีรูปวิเคราะห์อยู่ ๒ รูปวิเคราะห์ ดังนี้

- วทติ เอเตนาติ = วตตํ แปลว่า อวัยวะเป็นเครื่องพูด (วท ชาติ ในความหมายว่า พูด, ลง ต ปัจจย, ลบสระที่สุดชาติ, แปลง ท เป็น ต)

- วุจเจเต อเนนาติ = วตตํ แปลว่า อวัยวะเป็นเครื่องกล่าววาจา (วจ ชาติ ในความหมายว่ากล่าว พูด, ลง ต ปัจจย, ลบสระที่สุดชาติ, แปลง จ เป็น ต)^๘

คำว่า สุตต แปลความหมายได้ ๒ นัย คือ

(๑) สุตต หมายถึง สายสูตร, เส้นด้าย (ตุนต, ตุนตุ) สุตตํ ศัพท์มีวิเคราะห์ว่า สุตตตีติ = สุตตํ แปลว่า สิ่งที่ยาวออกไป (สุจ ชาติ ในความหมายว่าไป เป็นไป, ลง ต ปัจจย, ลบสระที่สุดชาติ แล้วแปลง จ เป็น ต)

(๒) สุตต หมายถึง สูตรหรือพระสูตร ปาพจน์ พระพุทธพจน์, สุตต ศัพท์ในความหมายนี้มีรูปวิเคราะห์อยู่ ๔ รูปวิเคราะห์ ดังนี้

- อภิสเวติ อตเถติ = สุตตํ แปลว่า พจนะที่หลังเนื้อความออกมา (สุ ชาติ ในความหมายว่า ไหล หลัง, ลง ต ปัจจย, ซ้อน ต)

- สุตเตติ เณุ วีย ซีริ อตเถ ปคฆราเปตีติ = สุตตํ แปลว่า พจนะที่ยังเนื้อความให้หลังไหลออกมาเหมือนแม่โคหลังน้ำนม (สุ ชาติ ในความหมายว่า ไหล หลัง, ลง ต ปัจจย, ซ้อน ต)

- สุกฺกุ อตถิ ตายตีติ = สุตตํ แปลว่า พจนะที่รักษาอรรถไว้ด้วยดี (สุ บทหน้า ตา ชาติ ในความหมายว่า รักษา, ลง อ ปัจจย, ลบสระที่สุดชาติ, ซ้อน ต)

^๗ พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๙, ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดศัพท์วิเคราะห์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๕๑), หน้า ๓๒๔.

^๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๘๑.

- อดเถ สุเจตตีติ = สุตต์ แปลว่า พงนะที่ประกาศเนื้อความ (สุจ ธาตุ ในความหมายว่าประกาศ ให้แจ่มแจ้ง, ลง ต ปัจจัย, ลบสระที่สุทธาตุ, แปลง จ เป็น ต)^{๙๙}

จากความหมายของ “จกัถตติสูตร” ที่ผู้วิจัยได้แยกศัพท์อธิบายทีละคำศัพท์ สรุปรวมเป็นความหมายของสัททนต์ได้ว่า จกัถตติสูตร หมายถึง พระสูตรที่ว่าด้วยความเป็นไปของจักร (สิ่งขับเคลื่อนไป, หมุนไปข้างหน้า) แต่ในความหมายของคัมภีร์พระไตรปิฎก ได้ให้ความหมายของจกัถตติสูตรว่า เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยพระเจ้าจักรพรรดิ ถ้าจะกล่าวไปตามความหมายของสัททนต์แล้วนั้น ในความหมายของคำว่า “จักร” นั้น อาจเทียบเคียงความหมายได้กับคำว่า “จักรพรรดิ” ก็เป็นไปได้ เพราะจักรก็แสดงถึงการหมุนไป การขับเคลื่อนไป ส่วนพระเจ้าจักรพรรดิในหน้าที่ของการปกครองประเทศ ก็ต้องขับเคลื่อนประเทศให้หมุนไป พัฒนาให้เจริญก้าวหน้าไปเช่นกัน ส่วนการขับเคลื่อนไปข้างหน้าจะดีขึ้น หรือตกต่ำลงก็ขึ้นอยู่กับประชาชนและการพัฒนาประเทศของพระราชพระองค์นั้น

สรุปความว่า พระสูตรนี้เป็นสูตรที่พระพุทธองค์ตรัสกับพระภิกษุทั้งหลายผู้ปรารถนาจะพัฒนาตนเองให้พ้นจากความทุกข์ เพื่อความผาสุกด้วยการพึ่งพาตนเอง พึ่งธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ เพื่อเป็นหนทางในการบรรลุปรมาตมธรรม^{๑๐๐} คือ พระนิพพาน และได้สาธกนิทานในอดีต และคำพยากรณ์ในอนาคต เพื่อให้เป็นบุคลาธิษฐานกับภิกษุทั้งหลาย จึงได้ตั้งชื่อพระสูตรตามเรื่องราวที่ทรงสาธกบรรยายเทศนา จึงเป็นพระสูตรที่ได้ชื่อว่า จกัถตติสูตร พระสูตรที่ว่าด้วยพระเจ้าจักรพรรดิ

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า พระสูตรนี้ พระพุทธองค์อาจจะเปรียบเทียบให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า จักรของพระพุทธศาสนานั้นหมุนไปแบบหมุนกลับไม่ได้ ไปเรื่อย ๆ เผยแผ่ขยายไปตามอาณาจักรต่าง ๆ ตามประเทศต่าง ๆ และมีผู้คนนับถือเป็นจำนวนมาก ก็คือธรรมจักรของพุทธศาสนา ส่วนจักรของพระราชานั้น หมุนกลับได้ คำว่า “หมุนกลับได้” นั้น หมายถึงเจริญขึ้นแล้วก็เสื่อมลงได้ ถ้าพระราชการบริหารและปกครองประเทศไม่ดี ไม่สมบูรณ์ด้วยธรรม ประเทศก็อาจล่มสลายได้

๒.๒.๒ ความหมายโดยอรรถนัย (เนื้อความ)

จกัถตติสูตร เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยพระเจ้าจักรพรรดิ พระมหากษัตริย์ หรือพระเจ้าแผ่นดินผู้ได้รับมูรธาภิเษกแล้ว^{๑๐๑} หากถือเอาความหมายตามตัวอักษร พระสูตรนี้มีความหมายค่อนข้างแคบ เพราะเป็นพระสูตรที่ว่าด้วยหลักการปฏิบัติสำหรับผู้ปกครองสูงสุดหรือประมุขของรัฐเท่านั้น แต่ถ้าพิจารณาสาระสำคัญจากพระสูตร มีความหมายที่กว้างขวาง เพราะครอบคลุมถึงคณะรัฐบาล และข้าราชการในภาคส่วนต่าง ๆ ของประเทศด้วย เพราะสาระสำคัญที่ปรากฏในพระสูตรนี้ ล้วนแต่เป็นหลักการสำหรับข้าราชการที่เป็นนักปกครองโดยตรง ตลอดจนข้าราชการที่ทำงานสนอง

^{๙๙} พระมหาโพธิวงศาจารย์, พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ ชุดศัพท์วิเคราะห, หน้า ๙๕๖.

^{๑๐๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๐๑.

^{๑๐๑} “มูรธาภิเษก” เป็นการอภิเษกด้วยการรดน้ำ, น้ำพระพุทธมนต์และเทพมนต์ สำหรับถวายพระมหากษัตริย์ เพื่อสร้งในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกหรือพระราชพิธีอื่น ๆ, ในราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, (กรุงเทพมหานคร: ศิริวัฒนอนอินเตอร์พริ้นท์ จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๙๑๖.

นโยบายการพัฒนาประเทศของพระเจ้าแผ่นดิน โดยเฉพาะนายกรัฐมนตรีและคณะรัฐบาล ซึ่งเป็นผู้ทำหน้าที่บริหารประเทศในฐานะเป็นตัวแทนของประชาชนที่ได้รับการเลือกตั้งมาจากประชาชน และยังมีฐานะเป็นผู้กระทำการแทนพระมหากษัตริย์ภายใต้การปกครองระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขอย่างประเทศไทย นอกจากนี้สาระสำคัญของพระสูตรนี้ยังหมายถึง นักการเมืองในระดับชาติ นักการเมืองในระดับท้องถิ่นด้วย เพราะทุกคนในทุกภาคส่วนล้วนแต่มีส่วนสำคัญในการผลักดัน ในการขับเคลื่อนการพัฒนาประเทศและสังคมให้เป็นในทิศทางที่พึงประสงค์ คือ ความเจริญรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจ ความสันติสุขของสังคม ความเป็นอยู่อย่างผาสุกของประชาชน ภายในประเทศชาติด้วยกันทั้งสิ้น^{๑๒}

สรุปได้ว่า จักกวัตติสูตรนี้ แม้ตามความหมายจะหมายถึงพระสูตรที่ว่าด้วยหลักปฏิบัติของพระเจ้าจักรพรรดิเท่านั้น แต่เมื่อพิจารณาสาระที่ปรากฏในพระสูตรแล้ว พบว่ามีความสำคัญใน ๓ สถานะ ได้แก่

- ๑) เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยหลักการปฏิบัติแห่งความสามารถในการบรรลุถึงการพึ่งตนเองอย่างแท้จริง ด้วยการปฏิบัติตามหลักของสติปัฏฐาน ๔ อย่างถูกต้องสมบูรณ์
- ๒) เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยหลักการบริหารการปกครองรัฐสำหรับพระเจ้าจักรพรรดิพระมหากษัตริย์ หรือคณะผู้บริหารประเทศ ได้แก่ หลักจักกวัตติวัตร ๑๒ ประการ
- ๓) เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยความเจริญและความเสื่อมของคน ของสังคม หรือของประเทศ ตามแนวคิด หลักการ หรือทฤษฎีของพระพุทธศาสนา

๒.๓ โครงสร้างของจักกวัตติสูตร

จักกวัตติสูตรเป็นพระสูตรหนึ่งอยู่ในพระสุตตันตปิฎก เนื่องจากพระสูตรนี้มีเนื้อหายาว ท่านจึงจัดไว้ในทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค เล่มที่ ๑๑ พระสูตรที่ ๓ ในจักกวัตติสูตรนั้นแบ่งโครงสร้างออกเป็น ๓ ส่วน คือ (๑) ภาคอุทเทศ^{๑๓} (๒) ภาคนิทเทศ^{๑๔} และ (๓) ภาคนิคมน์^{๑๕} โดยมีรายละเอียดโครงสร้างดังนี้

- ๑) ภาคอุทเทศ เป็นบทเริ่มต้นที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสสอนให้หมู่ภิกษุพึงธรรมไม่พึงสิ่งอื่น โดยวิธีการในการพึ่งตนเอง คือ การเจริญสติปัฏฐาน ๔^{๑๖} พระองค์ทรงแสดงเฉพาะ บทมาติกา (หัวข้อ) และทรงให้ประพจน์ธรรมอันเป็นโคจรที่สืบเนื่องมาจากบิดาของพระองค์เอง เมื่อประพจน์เช่นนี้ได้ บุญก็จะเจริญยิ่งขึ้น มารจะขัดขวางไม่ได้ และเมื่อปฏิบัติแล้ว อาจหลุดพ้นเข้าถึงกระแสแห่งพระนิพพานได้

^{๑๒} พระมหาพุทธนา นรเชฏโฐ (ศิริวรรณ), “แนวคิดพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมในจักกวัตติสูตร”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๕๑.

^{๑๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๖๐.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๖.

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๕.

^{๑๖} ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๗๖-๔๗๐/๒๑๐-๒๘๑.

๒) ภาคนิทเทศ เป็นบทอธิบายเนื้อเรื่องที่พระองค์ทรงสาธกนิทานทั้งในอดีตและอนาคตมาเป็นบุคลาธิษฐาน เพื่อสอนพระภิกษุทั้งหลาย และท้ายของภาคนิทเทศ พระองค์ยังตรัสถึงพระพุทธานุญาตต่อไป พระนามว่า พระศรีอริยเมตไตรย^{๑๗} อธิบายถึงเรื่องการสอนธรรม และการบริหารคณะสงฆ์ว่าเป็นแบบอย่างเดียวกันกับพระองค์ โดยสรุปได้ ๓ ประเด็น ^{๑๘} ดังนี้

(๑) ทรงอธิบายว่า ผู้ฟังตบฟังธรรมจะเจริญด้วยอายุ วรรณะ สุขะ โภคะ และพละ แล้วทรงสาธกนิทานเกี่ยวกับพระเจ้าจักรพรรดิในอดีต ๗ พระองค์ มีพระเจ้าทัฬหะ เป็นต้น ผู้ประพฤติกักรวรรดิวัตรสี่บทต่อ ๆ กันมาโดยลำดับ จักรวรรดิวัตรที่พระเจ้าจักรพรรดิ ทั้ง ๗ พระองค์ทรงประพฤติ ได้แก่ (๑) อาศัยธรรม สักการะธรรม เคารพธรรม นับถือธรรม บูชาธรรม นอบน้อมธรรม มีธรรมเป็นธงชัย มีธรรมเป็นยอด มีธรรมเป็นใหญ่ จัดการรักษา ป้องกัน และคุ้มครองชนภายใน (พระมหากษัตริย์ พระราชโอรส พระราชธิดา) กำลังพล พวงกษัตริย์ผู้ติดตาม (พระราชวงศ์) พรหมและคหบดี ชวานิมและชาวชนบท (ชาวแวนแคว้น) สมณพรหมณ์ สัตว์พวกเนื้อ และสัตว์จำพวกนกโดยธรรม ไม่กระทำการที่ผิดแบบแผนของแวนแคว้น (๒) แจกจ่ายทรัพย์แก่ผู้ไม่มีทรัพย์เลี้ยงชีพ (๓) เข้าไปหาสมณพรหมณ์ผู้เว้นขาดจากความมัวเมาประมาท ตั้งมั่นอยู่ในขันติ (ความอดทน) โสรัจจะ (ความสงบเสงี่ยม) ผีกตน สงบตน ทำให้ตนเองดับกิเลสได้แล้ว สอบถามว่าอะไรเป็นกุศล เป็นอกุศล อะไรเป็นคุณ เป็นโทษ อะไรควรทำ ไม่ควรทำ อะไรทำแล้วก่อให้เกิดสุขหรือก่อให้เกิดทุกข์ ตลอดกาลนาน ตรัสเล่าว่า เมื่อกษัตริย์ราชาทรงประพฤติจักรวรรดิวัตรนี้โดยบริบูรณ์แล้ว แก้ว ๗ ประการได้เกิดขึ้น ทำให้บ้านเมืองเจริญรุ่งเรืองอุดมสมบูรณ์ พระเจ้าจักรพรรดิและประชาราษฎร์ ผู้ประพฤติดำเนินมาถึง ๘๐,๐๐๐ ปี มีวรรณะผ่องใส มีความสุข มีโภคะ และพละ

(๒) ตรัสเล่าต่อไปว่า ยังมีกษัตริย์ราชาผู้ได้รับมูรธาภิเษกพระองค์หนึ่ง ซึ่งนับเป็นองค์ที่ ๘ ไม่ทรงประพฤติจักรวรรดิวัตรสี่บทจากพระชนก จึงไม่ทรงมีแก้ว ๗ ประการ บ้านเมืองของพระองค์จึงไม่เจริญรุ่งเรือง ประชาษฎร์ประสบความเดือดร้อน อดอยาก ต้องขโมยเขากิน อกุศลธรรมช้อตินนาทานจึงเกิดขึ้น อายุ วรรณะ สุขะ โภคะ และพละเริ่มเสื่อมถอย ต่อมาได้เกิด อกุศลธรรมช้อปามาติบาต มุสาวาทเป็นต้นขึ้นตามลำดับ เมื่ออกุศลธรรมแต่ละข้อเจริญขึ้น กุศลธรรมเสื่อมลง ๆ ตามลำดับ อายุ วรรณะ สุขะ โภคะ และพละก็เสื่อมลง ๆ ตามลำดับ จนถึงสมัยหนึ่ง ที่มนุษย์มีอายุขัยแค่ ๑๐ ปีตาย ในสมัยนั้นจะเกิดกาลยุคขึ้นมิลกัณฐ์เป็นเวลา ๗ วัน คือ คนเห็นคนเข้าใจว่าเป็นเนื้อที่ตนอยากกินเพื่อแก้ความหิวโหย จึงใช้อาวุธประหัตประหารกัน จนผู้คนล้มตายไปเกือบหมดโลก ช่วงเวลานั้น เรียกว่า “สัถันตรกัป” คนที่รอดตายคือผู้ที่หลบหนีออกจากหมู่คณะไปหลบซ่อนตัวอยู่ป่าดงพงพี พอพ้น ๗ วัน จึงออกจากที่ซ่อน เกิดความรู้สึกสำนึกถึงคุณค่าของธรรม แล้วตั้งใจปฏิบัติธรรม ทำให้ค่อย ๆ กลับเจริญรุ่งเรืองขึ้นโดยลำดับอีก

(๓) ตรัสเล่าต่อไปว่า เมื่อมนุษย์มีอายุ ๘๐,๐๐๐ ปี พระเจ้าจักรพรรดิพระองค์หนึ่ง พระนามว่า สังขะ จะเสด็จอุบัติขึ้นในโลก พระองค์ทรงประพฤติจักรวรรดิวัตรอย่างเคร่งครัด ทำให้

^{๑๗} พระศรีอริยเมตไตรย หรือ พระเมตเตยยะ หรือเรียกสามัญญาว่า พระศรีอารย์, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๒๖๐.

^{๑๘} มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ ๑๑ (ที.ป.ว.)**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้าบทนำ (๑๘)-(๑๙).

บ้านเมืองของพระองค์เจริญรุ่งเรือง กว้างขวาง อาณาจักรของพระองค์มีศูนย์กลางการปกครองอยู่ที่กรุงพาราณสี แต่จะมีชื่อว่าเกตุมดีราชธานี มีประชากรหนาแน่น นอกจากนี้ ยังตรัสแล้วว่า ในสมัยนั้น พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า เมตไตรย จะเสด็จอุบัติขึ้นในโลก จะทรงสั่งสอนธรรม และบริหารการคณะสงฆ์อย่างเดียวกับพระองค์ในบัดนี้

๓) ภาคนิคมน์ เป็นการอธิบายบทสรุปในการตรัสพระสูตรนี้ พระองค์ทรงตรัสสรุปไว้ว่า ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงทรงสอนให้ฟังตน ฟังธรรม โดยการเจริญสติปัฏฐาน ๔ และประพฤติธรรมอันเป็นโคจร ซึ่งสืบเนื่องมาจากบิดา (พระองค์เอง) ผู้ปฏิบัติธรรมย่อมเจริญด้วยอายุ วรรณะ สุขะ โภคะ และพละ คือ

(๑) ธรรมที่ทำให้มีอายุยืน ทรงแนะนำให้เจริญอิทธิบาท ๔ เพราะว่าเป็นเหตุให้ดำรงอยู่ได้ตลอดกัปหรือกว่ากัป

(๒) ธรรมที่ทำให้มีวรรณะ ทรงแนะนำให้รักษาศีล สำรวมในปาฏิโมกข์ (ศีลที่เป็นประธาน)

(๓) ธรรมที่ทำให้มีสุข ทรงแนะนำให้เจริญฌาน^{๓๙} (ฌานทั้ง ๔ เป็นเหตุให้มีสุข)

(๔) ธรรมที่ทำให้มีโภคะ ทรงแนะนำให้เจริญอัปปมัญญา ๔^{๔๐} (พรหมวิหาร ๔) เพราะว่าเป็นเหตุให้มีโภคะ (ทรัพย์สมบัติ)

(๕) ธรรมที่ทำให้มีพละ ทรงแนะนำให้เจริญวิปัสสนา จนได้เจโตวิมุตติ (ความหลุดพ้นเพราะสมาธิ) และปัญญาวิมุตติ (ความหลุดพ้นเพราะปัญญา) อันไม่มีอาสวะอยู่ในปัจจุบันว่าเป็นเหตุให้มีพละ (กำลัง)

สรุปได้ว่า จักกวัตติสูตรนั้นแบ่งโครงสร้างออกเป็น ๓ ส่วน คือ (๑) ภาคอุทเทศ (๒) ภาคนิทเทศ และ (๓) ภาคนิคมน์ โดยแบ่งดังนี้

๑) ภาคอุทเทศ เป็นบทเริ่มต้นที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสสอนให้ภิกษุทั้งหลายฟังธรรม ไม่ฟังสิ่งอื่น โดยวิธีการในการฟังตนเองคือการเจริญสติปัฏฐาน ๔

๒) ภาคนิทเทศ เป็นบทอธิบายเนื้อเรื่องที่พระองค์ทรงสาธกนิทานทั้งในอดีตและอนาคตมาเป็นบุคลาธิษฐานเพื่อสอนพระภิกษุทั้งหลาย และท้ายของภาคนิทเทศนั้นพระองค์ยังตรัสถึงพระพุทธรูปองค์ต่อไป พระนามว่า พระศรีอริยเมตไตรย อธิบายถึงเรื่องการสอนธรรมและการบริหารคณะสงฆ์ว่าเป็นแบบอย่างเดียวกันกับพระองค์

๓) ภาคนิคมน์ เป็นการอธิบายบทสรุปในการตรัสพระสูตรนี้ว่า พระองค์สอนให้ฟังตน ฟังธรรม โดยการเจริญสติปัฏฐาน ๔ และประพฤติธรรมอันเป็นโคจร ซึ่งสืบเนื่องมาจากบิดา (พระองค์เอง) ผู้ปฏิบัติธรรมย่อมเจริญด้วยอายุ วรรณะ สุขะ โภคะ และพละ

^{๓๙} ฌาน ในที่นี้หมายถึง ฌาน ๔ (๑) ปฐมฌาน (๒) ทุตติฌาน (๓) ตติยฌาน (๔) จตุตถฌาน, ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๒/๗๒.

^{๔๐} ดูรายละเอียดใน อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๙๑/๒๕๒, อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๙๐/๗๕, วิสุทฺธิ. ๒/๑๒๔.

๒.๔ เนื้อหาของจกักวัดติสุตร

จกักวัดติสุตร มีลักษณะเนื้อหา คือลักษณะการนำเสนอเนื้อหาที่เป็นร้อยแก้วทั้งหมด โดยมีเนื้อหาโดยย่อ ดังนี้

เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้า ทรงประทับอยู่ ณ เมืองมาตุลา ซึ่งเป็นเมืองเล็ก ๆ แห่งหนึ่งในแคว้นมคธ พระองค์ทรงปรารภกับเหล่าพระภิกษุถึงสิ่งต่าง ๆ แล้วตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย จงมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง จงมีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่เถิด^{๒๑}

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงประพฤติธรรมอันเป็นโคจร^{๒๒} ซึ่งเป็นวิสัยอันสืบเนื่องมาจากบิดาของตน เมื่อเธอทั้งหลายประพฤติธรรมอันเป็นโคจรซึ่งเป็นวิสัยอันสืบเนื่องมาจากบิดาของตน มารจะไม่ได้โอกาส จะไม่ได้อารมณ์ ภิกษุทั้งหลาย บุญนี้ย่อมเจริญขึ้นได้เช่นนี้ เพราะการสมาทานกุศลธรรมเป็นเหตุ^{๒๓}

พระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เรื่องเคยมีมาแล้ว ได้มีพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่า ทัพพเนมิ ผู้ทรงธรรม ครองราชย์โดยธรรม ทรงเป็นใหญ่ในแผ่นดินมีมหาสมุทรทั้งสี่เป็นขอบเขต ทรงได้รับชัยชนะมีราชาอาณาจักรมั่นคงสมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ ได้แก่ (๑) จักรแก้ว (๒) ช้างแก้ว (๓) ม้าแก้ว (๔) มณีแก้ว (๕) นางแก้ว (๖) คหบดีแก้ว (๗) ปริณายกแก้ว มีพระราชโอรสมากกว่า ๑,๐๐๐ องค์ ซึ่งล้วนแต่กล้าหาญ มีรูปทรงสมเป็นวีรกษัตริย์ สามารถย้ายราชศัตรูได้ พระองค์ทรงชนะโดยธรรม ไม่ต้องใช้อาชญา ไม่ต้องใช้ศัสตรา ครอบครองแผ่นดินนี้มีสาครเป็นขอบเขต

เมื่อเวลาล่วงไปหลายปี หลายร้อยปี หลายพันปี ทรงตรัสสั่งว่า ถ้าจักรแก้วอันเป็นทิพย์ ถอยเคลื่อนจากที่ตั้ง พึงบอกแก่เราทันที เมื่อเวลาล่วงเลยไปราชบุรุษกราบทูลเรื่องจักรแก้วเคลื่อน ถอยจากที่ตั้ง พระองค์จึงทรงรับสั่งให้พระกุมาร ผู้เป็นพระราชโอรสองค์ใหญ่มาตรัสว่า ลูกเอ๋ย ทราบว่าจักรแก้วอันเป็นทิพย์ของพระเจ้าจักรพรรดิได้ถอยเคลื่อนจากที่ตั้ง พ่อจะทรงพระชนม์อยู่ไม่นาน กามทั้งหลายอันเป็นของมนุษย์พอก็บริโภคนแล้ว บัดนี้เป็นเวลาที่พ่อจะแสวงหากามทั้งหลาย อันเป็นทิพย์ลูกจงปกครองแผ่นดิน ส่วนพ่อจะโกนผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาขาวพัสดุ ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต (ฤาษี^{๒๔}, ดาบส^{๒๕}) เมื่อพระราชฤาษี ผนวชได้ ๗ วัน จักรแก้วอันเป็นทิพย์ได้อันตรธานไป พระราชโอรสผู้ที่ทรงได้รับมูรธาภิเษกเป็นกษัตริราชระองค์ใหม่ จึงเสด็จเข้าไปหาพระราชฤาษี ถึงที่ประทับ แล้วกราบทูลดังนี้ว่า “ขอเดชะ ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท พระองค์ทรงทราบเถิด จักรแก้ว

^{๒๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๐/๕๙.

^{๒๒} ธรรมอันเป็นโคจร หมายถึง ธรรมที่เป็นอารมณ์กัมมัฏฐานของภิกษุ (ที.ปา.อ. ๘๐/๓๑, ที.ปา.ฎีกา. ๘๐/๓๐), อารมณ์กัมมัฏฐาน หมายถึง อารมณ์ในการปฏิบัติสมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐาน โดยการกำหนด อาตาศิว สัมปะชานโน สติมา เป็นอารมณ์กัมมัฏฐานในการระลึกรู้อยู่เสมอ เป็นการรู้ตัวทั่วพร้อมในการกำหนดจากสติที่ อารมณ์เป็นที่ตั้ง, ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๗๖-๔๗๐/๒๑๐-๒๘๑.

^{๒๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๐/๖๐.

^{๒๔} ฤาษี หมายถึง ผู้แสวงธรรม ได้แก่ นักบวชนอกพระศาสนาซึ่งอยู่ในป่า ซีไพร ผู้แต่งคัมภีร์พระเวท, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๓๔๙.

^{๒๕} ดาบส หมายถึง ผู้บำเพ็ญตบะ ผู้เผากิเลส, **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๙๓.

อันเป็นทิพย์อันตรธานไปแล้ว” เมื่อท้าวเธอกราบทูลอย่างนี้ พระราชาฯจึงตรัสว่า “ลูก เมื่อจักรแก้วอันเป็นทิพย์อันตรธานไปแล้ว เจ้าอย่าเสียใจและอย่าแสดงความเสียใจให้ปรากฏเลย ด้วยว่า จักรแก้วอันเป็นทิพย์ หาใช่เป็นทรัพย์สมบัติที่เป็นมรดกสืบมาจากบิดาของเจ้าไม่ ขอให้ลูกประพฤติจักรวรรดิวัตรอันประเสริฐเถิด”

หลังจากนั้นพระองค์จึงตรัสสอนพระราชโอรสเรื่องจักรวรรดิวัตรอันประเสริฐ ในการให้ได้นำซึ่งจักรแก้วอันเป็นทิพย์ โดยการอาศัยธรรม สักการะธรรม เคารพธรรม นับถือธรรม บูชาธรรม นอบน้อมธรรม มีธรรมเป็นธงชัย มีธรรมเป็นยอด มีธรรมเป็นใหญ่....และเมื่อกษัตริราชผู้ได้รับมูรธาภิเษกแล้ว ทรงประพฤติจักรวรรดิวัตรอันประเสริฐอยู่ สนานพระเศียรในวันอุโบสถ ๑๕ คำ รักษาอุโบสถศีลประทับอยู่ชั้นบนปราสาทหลังงาม จักรแก้วอันเป็นทิพย์ ซึ่งมีค่า ๑,๐๐๐ ชั่ง มีกม มีดุม และมีส่วนประกอบครบทุกอย่างก็ปรากฏขึ้น เมื่อจักรแก้วอันเป็นทิพย์ปรากฏ ก็ทรงตามจักรแก้วอันเป็นทิพย์หมุนไปในทิศต่าง ๆ พระราชาน้อยใหญ่ต่างเข้ามาสวมมิภักดิ์ ทรงปราบแผ่นดินโดยมีมหาสมุทรเป็นขอบเขต

แม้พระเจ้าจักรพรรดิองค์ที่ ๒, ๓, ๔, ๕, ๖, ๗ ก็ทรงกระทำตามเช่นนั้น แต่ทรงทำบางประการ และทรงละเลยบางประการ จนเกิดปัญหาต่าง ๆ มากมายตามมา เช่น ทรงประพฤติธรรมแต่ไม่สงเคราะห์ประชาชนด้วยทรัพย์ จึงเกิดความขัดสนเกิดขึ้น ต่อมาจึงเกิดอหิวาตนาทาน (การลักขโมย), ปาณาติบาต (การฆ่าสัตว์), มุสาวาท (พูดเท็จ), ปิสุณวาจา (พูดส่อเสียด), กาเมสุมิฉฉาจาร (ประพฤติผิดในกาม), ผรุสวาจา (การพูดคำหยาบ), สัมผัสปลาปะ (การพูดเพ้อเจ้อ), อภิขณา (ความคิดเพ่งเล็ง ความโลภอยากได้ของเขา), พยาบาท (ความคิดร้าย), มิจฉาทิฎฐิ (ความเห็นผิด) ก็เกิดขึ้น เมื่อมากขึ้น อายุคนก็สั้นลง ๆ ตามลำดับ

เมื่อมนุษย์เหล่านั้นปรึกษากัน แล้วพากันละชั่ว ประพฤติดี โลกกลับเจริญขึ้นอีกครั้งแล้ว จึงถึงยุคของพระศรีอริยเมตไตรยจะเสด็จอุบัติขึ้นในโลก ก็จะสั่งสอนธรรมและบริหารคณะสงฆ์อย่างเดียวกับพระองค์ และเหตุที่พระพุทธร่องค์ทรงตรัสปรารภในเรื่องนี้ ทรงเห็นถึงความไม่แน่นอนของชีวิต ทั้งเรื่องอายุ วรรณะ สุขะ โภคะ และพละ และพระองค์ทรงชี้ให้เห็นว่าถึงแม้คนเราจะมั่งมี หรือยิ่งใหญ่แค่ไหนก็ตาม หากไม่พึ่งตนเองเสียแล้วก็ไม่ประสบผลสำเร็จได้ การพึ่งตนเองนั่นก็คือการพึ่งธรรมะนั่นเอง จึงทรงยกประเด็นของพระเจ้าจักรพรรดิมาตรัสวินิจฉัย

ในอรรถกถาจกวัตติสูตรให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า

ตอนใกล้รุ่งพระพุทธร่องค์ตรวจดูหมู่สัตว์ทรงเห็นว่า ชาวเมืองมาตุลาจะได้ประโยชน์จากฟังธรรม กษัตริย์เมืองมาตุลาได้ถวายมหาทาน เสร็จกิจแล้วทรงดำริว่าสถานที่คับแคบไม่เหมาะจะแสดงธรรม จึงเสด็จออกนอกตัวเมืองประทับนั่งใต้คางไม้มาตุละต้นหนึ่งที่มีบริเวณกว้างขวางเหมาะสม พระสงฆ์นั่งซ้ายขวาและด้านหลังของพระพุทธร่องค์ เทวดายืนในอากาศ ประชาชนชาวมาตุลาก็นั่งตรงหน้าของพระพุทธร่องค์นั่นเอง^{๒๖}

^{๒๖} ดูรายละเอียดใน ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๘๐/๒๙-๓๐.

รูปแบบของจกัถวัตตีสสูตรเป็นบรรยายโวหารแบบสาธกนิทานทั้งเรื่องอดีตและอนาคต เพราะมีทั้งนิทานคติโบราณ คือเรื่องพระเจ้าทัฬหะเนมิ และเรื่องราวในอนาคต คือเรื่องพระศรีอริยเมตไตรย โดยชี้ให้เห็นความเปลี่ยนแปลงไปหลาย ๆ ประการ

เมื่อว่าโดยละเอียด ผู้วิจัยพบว่า เหตุผลที่ทำให้พระพุทธรูปเจ้าตรัสเล่าเรื่องสังคมยุคเจริญแล้วเสื่อมลงและกลับเจริญได้อีกครั้งหลังจากตรัสสติปัญญา ๔ นั้นมีเหตุที่เชื่อมโยงกัน คือ เมื่อภิกษุเจริญสติปัญญา ๔ อยู่ ได้ชื่อว่าอยู่ในโคจรหรือวิสัยของบิดาจึงจักไม่เสื่อม ถ้าไม่เจริญสติปัญญา ๔ ก็เสื่อมจากสิ่งที่ควรสืบต่อบิดา คือเสื่อมจากธรรมที่บิดามีอยู่ บิดาย่อมหมายถึงพระพุทธรูปองค์นั่นเอง จึงได้ตรัสเล่าถึงสังคมหนึ่งที่ดีพร้อมสมบูรณ์แบบ แต่สังคมที่ดีพร้อมอย่างนั้นยังต้องเสื่อมลงเพราะการไม่ดำเนินตามรอยพ่อ ในสมัยพ่อก็มีลักษณะดังนี้ว่า มีพระราชจักรพรรดิพระนามว่า ทัฬหะเนมิ ผู้ทรงธรรม เป็นพระราชบิดาโดยธรรม เป็นใหญ่ในแผ่นดินมีมหาสมุทร ๔ เป็นขอบเขต ทรงชำนะแล้ว มีราชอาณาจักรมั่นคง สมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ คือ ๑) จักรแก้ว ๒) ช้างแก้ว ๓) ม้าแก้ว ๔) แก้วมณี ๕) นางแก้ว ๖) คฤหบดีแก้ว และ ๗) ปริณายกแก้ว^{๒๗}

จักรแก้วนั้น ผู้วิจัยตีความว่าหมายถึงความชอบธรรมในการปกครอง เป็นเงื่อนไขหลักให้เกิดการปกครองที่ดีพร้อมสมบูรณ์แบบ ด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ

๑. เพราะเมื่อจักรแก้วเคลื่อนจากที่นั่นหมายถึงการลงจากตำแหน่งอย่างเหมาะสม ในเวลาที่เหมาะสม ผู้ปกครองที่ดีแม้จะดีเพียงใด แต่เมื่ออายุล่วงถึงวัยชราถึงเวลาลงจากตำแหน่ง นักปกครอง แล้วส่งต่อการปกครองให้กับรุ่นต่อ ๆ ไป

๒. เพราะจักรแก้วเป็นสิ่งที่ไม่อาจหยิบยื่นให้กันได้ พระเจ้าจักรพรรดิทุกพระองค์ต้องบำเพ็ญความดีจนเกิดมีจักรแก้วเฉพาะพระองค์ สิ่งที่ก่อให้เกิดจักรแก้วปรากฏแก่ผู้นั้นคือ การรักษาศีลอุโบสถและการบำเพ็ญจกัถวัตตีสสูตร ๕ ประการครบถ้วน

ส่วนแก้วอีก ๖ ประการเป็นเพียงบริวารของจักรแก้ว เมื่อจักรแก้วเคลื่อนจากที่ นั่นก็หมายถึงการลงจากตำแหน่งอย่างเหมาะสมในเวลาที่เหมาะสม ผู้ปกครองที่ดีแม้จะดีเพียงใดแต่เมื่ออายุล่วงถึงวัยชราถึงเวลาลงจากตำแหน่งนักปกครอง พระเจ้าจักรพรรดิผู้เป็นบิดาก็บวชเป็นพระฤๅษีได้แนะนำสั่งสอนให้พระราชโอรสปฏิบัติดีเหมือนตน จนพระราชโอรสมีจักรแก้วเหมือนบิดา เป็นอย่างนี้มา ๗ พระองค์ แต่มาปฏิบัติผิดในสมัยของพระราชองค์ที่ ๘ ไม่ปรึกษาพ่อที่เป็นพระฤๅษี ปกครองโดยไร้จักรแก้ว และฟังคำสอนของคนใกล้ตัวที่แนะนำเฉพาะสิ่งที่พวกตนได้รับผลดี หรือเฉพาะที่เกี่ยวกับตนและพวกตน ทอดทิ้งชาวเมืองให้ยากจน เพราะไม่แบ่งปันทรัพย์ให้ทั่วถึง จึงเกิดมีการลักขโมยเกิดขึ้นในสังคมและความเสื่อมอย่างอื่นก็ตามมาเป็นห่วงโซ่แห่งวงจรของความเสื่อม การไม่ปรึกษาพ่อ ไม่บำเพ็ญจกัถวัตตีสสูตร ๑๒ ปกครองตามใจตนเอง ก่อให้เกิดความเสื่อมอันส่งผลกระทบต่อโลกใบนี้อย่างต่อเนื่องไปตามลำดับจนมนุษย์ในโลกอายุสั้นลง และทรัพยากรธรรมชาติก็เสื่อมลง

จกัถวัตตีสสูตร เมื่อกล่าวรวมโดยย่อมี ๕ ประการคือ ๑) ธรรมาธิปไตย (มีธรรมเป็นใหญ่) ๒) อัมมิการักษา (ปกป้องคุ้มครองธรรม) ๓) อธรรมการนิเสธนา (ละเว้นอธรรม) ๔) ธนานุปทาน

^{๒๗} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๑/๖๐.

(มอบทรัพย์แก่ผู้ขาดแคลน) และ ๕) ปรีพฺจณา (เสวนาธรรมกับสมณะ) แต่เมื่อขยายความในข้อ ๒ คือ ธรรมิการักขาออกเป็น ๘ ประการ จะได้จักกวัตติวัตรถึง ๑๒ ประการ คือ

๑. ธรรมาธิปไตยจงอาศัยธรรมเท่านั้น สักการะธรรม ทำความเคารพธรรม นับถือธรรม บูชาธรรม ยำเกรงธรรม มีธรรมเป็นธงชัย มีธรรมเป็นยอด มีธรรมเป็นใหญ่

๒. ธรรมิการักขา จงจัดการรักษา ป้องกัน และคุ้มครองอันเป็นธรรม แบ่งย่อยออกเป็น ๘ ประการ ได้แก่

๒.๑ จงจัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองในชนภายใน

๒.๒ จงจัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองในหมู่พล

๒.๓ จงจัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองในพวกกษัตริย์ผู้เป็นอนุยนต์

๒.๔ จงจัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองในพวกพราหมณ์

๒.๕ จงจัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองในพวกคฤหบดี

๒.๖ จงจัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองในชาวนิคมและชาวชนบททั้งหลาย

๒.๗ จงจัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองในพวกสมณพราหมณ์

๒.๘ จงจัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองในเหล่าเนื้อและนก

๓. อธรรมการนิเสธนา การอธรรมอย่าให้มีได้ในแว่นแคว้น คือกำจัดอธรรมให้หมดไปจากแว่นแคว้นของตน

๔. ธนานุปทาน พึงให้ทรัพย์แก่บุคคลผู้ไม่มีทรัพย์

๕. ปรีพฺจณา พึงเข้าไปหาสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติงดเว้นจากความเมา และความประมาท ตั้งมั่นอยู่ในขันติและโสรัจจะ ผีกตบแต่ผู้เดียว สงบตนแต่ผู้เดียว ให้ตนดับกิเลสอยู่แต่ผู้เดียว โดยกาลอันควร แล้วถามว่า “ท่านขอรับ กุศล อกุศลคืออะไร กรรมมีโทษ กรรมไม่มีโทษคืออะไร กรรมอะไรควรเสพ กรรมอะไรไม่ควรเสพ กรรมอะไรอันข้าพเจ้ากระทำอยู่ พึงมีเพื่อประโยชน์เพื่อทุกข์ สิ้นกาลนาน, หรือว่ากรรมอะไรที่ข้าพเจ้ากระทำอยู่ พึงมีเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข สิ้นกาลนาน เมื่อได้ฟังคำของสมณพราหมณ์เหล่านั้นแล้วว่า สิ่งใดเป็นอกุศล พึงละเว้นสิ่งนั้นเสีย สิ่งใดเป็นกุศลพึงถือมั่นสิ่งนั้นประพฤติ นี้แล คือ “จักกวัตติวัตรอันประเสริฐ” นั้น^{๒๘}

เมื่อเป็นเช่นนี้ เราสามารถเปรียบเทียบได้ว่า การปกครองภายนอกใช้จักกวัตติวัตร ส่วนปกครองภายในให้ใช้สติปัญญา ๔ ดังนั้น จักกวัตติวัตร ๕ ประการจึงสำคัญเฉกเช่นสติปัญญา ๔ เหมือนกับการที่พระพุทธองค์ได้เปรียบเทียบให้เห็นชัดว่า การที่พระภิกษุไม่เจริญสติปัญญา ๔ ก็จะส่งผลกระทบเป็นความเสื่อมต่อเนื่องเป็นระยะยาวนาน กว่าจะกลับมาสำนึกได้แล้วกลับมาเจริญสติปัญญา ๔ อีกครั้ง และการเจริญสติปัญญาทำให้มีตนเป็นที่พึ่ง และมีธรรมเป็นที่พึ่งไปพร้อมกัน จึงสรุปได้ว่า เงื่อนไขในการเล่านิทานโบราณประกอบคือให้อยู่ในโคจรและวิสัยของบิดา คือ ให้เจริญสติปัญญา ๔ ตามพระพุทธองค์เพื่อจะไม่เสื่อมทั้งตนและธรรม และการเจริญจักกวัตติวัตร ๕ ประการของนักปกครองก็เป็นการพึ่งตนและพึ่งธรรมไปพร้อมกัน ดุจดังการเจริญสติปัญญา ๔ ของพระสงฆ์ผู้ปรารถนาความเป็นพระอรหันต์ และความเป็นพระอรหันต์ในภายในนั้นจักไม่กลับเสื่อมได้อีก ต่างจากการปกครองภายนอกที่ขึ้นอยู่กับบุคคลที่เป็นปุถุชนมีกิเลสท้อหุ้ม แม้ไม่เสื่อมในรุ่นพ่อ แต่

^{๒๘} คุรยละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๔/๖๒-๖๓.

ก็ไปเสื่อมในรุ่นลูก ดังนั้น การทำความดีตามรอยพ่อจึงเป็นสิ่งสำคัญ ทำให้เห็นชัดว่า ปกครองภายนอก พึงใช้จักกวัตติวัตร ๕ ประการ ส่วนการปกครองภายในพึงใช้สติปัญญา ๔ นั้นเอง

อธิบายโดยเนื้อหาของจักกวัตติสูตร พระพุทธองค์ทรงสอนให้ภิกษุมิที่พึงตนและพึงธรรม คือ สติปัญญา ๔ ตรัสเล่าถึงผู้นำทางการปกครองสมบูรณ์แบบที่ชื่อพระเจ้าทัฬหเสนี และการบกพร่องของพระราชเจ้าผู้ซึ่งเป็นผู้นำในยุคต่อมา เกิดอกุศลธรรมส่งผลให้อายุลดลง และอายุมนุษย์ก็ลดลงตามลำดับ คุณธรรมของคนส่วนใหญ่ในโลกนี้ เมื่อมนุษย์เข็ดและหลาบจำ ก็ประพฤติปฏิบัติโดยการกลับเข้าสู่คุณธรรม อายุก็เพิ่มขึ้น ทรัพยากรธรรมชาติก็พร้อมพร้อมขึ้น เกิดสังคมที่คนดีไปรวมกันอยู่ พระพุทธเจ้าพระนามว่าพระศรีอริยเมตไตรยอุบัติขึ้น และเมื่อปฏิบัติสติปัญญา ๔ อยู่ พระภิกษุจักเจริญด้วยอายุคือสามัมปธาน ๔, ด้วยวรรณะคือสำรวมในปาติโมกข์, ด้วยสุขคือรูปฌาน ๔, ด้วยโภคะคืออัปปมัญญา ๔, จักเจริญด้วยพละคือเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ พระภิกษุควรสร้างกำลังที่เอาชนะกำลังของพระยามารได้ บุญเจริญขึ้นได้เมื่อเราละอกุศลธรรมและมั่นคงสร้างสติปัญญาในกุศลธรรม

โดยสรุปแล้วจักกวัตติสูตรนั้น เป็นพระสูตรที่มีเนื้อหาอันกล่าวถึงการเดินตามรอยพ่อ (พระบิดา) ด้วยจักกวัตติวัตร ๕ จะไม่เสื่อมจากโลก การเดินตามรอยพระพุทธองค์ด้วยสติปัญญา ๔ ก็จะไม่เสื่อมจากธรรม ปกครองภายนอกพึงใช้จักกวัตติวัตร ๕ ประการ ปกครองภายในพึงใช้สติปัญญา ๔ นั้นเอง

๒.๕ เหตุเกิดของจักกวัตติสูตร

จักกวัตติสูตรที่ผู้วิจัยกำลังศึกษานี้ เป็นพระสูตรว่าด้วยพระเจ้าจักรพรรดิ พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ภิกษุ ๒๐,๐๐๐ รูป และสรรพสัตว์ ๘๔,๐๐๐ ขณะประทับอยู่ที่เมืองมาตุลา แคว้นมคธ พระองค์ตรัสสอนให้พึงตนพึงธรรม ไม่พึงสิ่งอื่น วิธีพึงตนพึงธรรมกระทำได้ด้วยการเจริญสติปัญญา ๔ และทรงแนะนำให้ประพฤติธรรมอันเป็นโคจรที่สืบเนื่องมาจากบิดาคือพระองค์เอง เมื่อประพฤติได้อย่างนี้ มารจะขัดขวางมิได้ แล้วตรัสว่าบุญกุศลเจริญขึ้นได้เพราะการสมาทานกุศลธรรม

วัตถุประสงค์ในการแสดงจักกวัตติสูตรนี้ คัมภีร์อรรถกถากล่าวว่า เนื้อหาตอนต้นของพระสูตร ทรงแสดงเพื่อบ่งบอกวิถีสู่จักกวัตติสมบัติ นั่นก็คือการเมืองการปกครอง ตอนท้ายทรงแสดงเพื่อมรรค ผล นิพพาน ส่วนกลุ่มเป้าหมายในการแสดง คือ พระภิกษุสงฆ์ ราชตระกูลเมืองมาตุลา และบุคคลจำนวนมาก การที่ทรงแสดงแก่ราชตระกูลในเมืองมาตุลา ทำให้ทราบว่า พระสูตรนี้นอกจากมุ่งผลทางธรรมแล้วยังมุ่งผลในเชิงการเมืองการปกครองตามพุทธทศศนด้วย เพราะผู้ฟังมีหน้าที่ในทางการเมืองการปกครอง จักกวัตติสูตรเป็นพระสูตรที่แสดงถึงอนาคตวงศ์ พระสูตรในลักษณะนี้ อาจกล่าวได้ว่าเป็นการเสนอทศศนในอุดมคติ แต่เป็นอุดมคติแบบทำนายเหตุการณ์ล่วงหน้าที่จะเกิดขึ้นในอนาคต ไม่ใช่อุดมคติในโลกแห่งความคิดเพื่อฝันหรือจินตนาการเหมือนทศนเรื่องการเมืองในอุดมคติแบบเพลโต (The Republic Theory) พระพุทธเจ้าตรัสพระสูตรนี้โดยอาศัย

อนาคตตั้งสัญญา คือ การหยั่งรู้สังคัมมนุษย์ในอนาคตกาล ทั้งสังคัมที่เจริญและสังคัมที่เสื่อมผ่านมิติกาลเวลายาวนาน^{๒๙}

พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า พระสูตรทั้งหลายเกิดขึ้นเพราะเหตุ ๔ อย่าง ได้แก่ อุตตตชมาสโย (เกิดเพราะอหยาศัยของพระองค์) พรชมาสโย (เกิดเพราะอหยาศัยของผู้อื่น) ปุจฉาสิโก (เกิดเพราะมีคำถาม) และอุตถุปตติโก (เกิดเพราะเกิดเรื่องขึ้น)^{๓๐} มีคำอธิบายดังต่อไปนี้

(๑) เกิดเพราะอหยาศัยของพระองค์ คือเกิดเพราะพระพุทธรเจ้าทรงประสงค์จะแสดงธรรมตามอหยาศัยของพระองค์เอง ไม่มีผู้ใดอาราธนา เช่น วสสสูตร วิณปมสูตร จันโทปมสูตร สัมมปปธานสูตร อิทธิบาทสูตร อินทริยสูตร พลสูตร โพชฌังคสูตร มัคคสูตร และมงคลสูตร เป็นต้น พระสูตรเหล่านั้น ชื่อว่ามีอหยาศัยของพระองค์เองเป็นเหตุตั้งพระสูตร

(๒) เกิดเพราะอหยาศัยของผู้อื่น คือเกิดเพราะความโน้มเอียง ความสามารถ ความอดทน ความพอใจ ความรู้เดิม ความสนใจ อภินิหารต่าง ๆ และพื้นเพภูมิหลังของผู้ฟัง พระพุทธรเจ้าก็ทรงแสดงพระสูตรตามความสนใจของเขา เช่น จูฬราหูโลวาทสูตร มหาราหูโลวาทสูตร อัมมจักกัปปวัตตนสูตร อนัตตลักขณสูตร อาสิวิโสปมสูตร และธาตุวิภังคสูตร เป็นต้น พระสูตรเหล่านี้ ชื่อว่ามีอหยาศัยของผู้อื่นเป็นเหตุตั้งพระสูตร

(๓) เกิดเพราะอำนาจคำถาม หมายความว่า มีบุคคลสงสัย ต้องการทราบ ต้องการฟัง ต้องการคำอธิบาย จึงตั้งปัญหาขึ้นถามพระพุทธรเจ้า และพระองค์ก็ตรัสพระสูตรนั้น ๆ บุคคลผู้สงสัยนี้อาจจะเป็นบริษัท ๔ วรรณะ ๔, นาค ครุฑ คนธรรพ์ อสูร ยักษ์ ท้าวจตุมหาราช เทวดาชั้นดาวดึงส์ เป็นต้น และทำวามหาพรหมที่ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วทูลถามปัญหาโดยนัยเป็นต้นว่า “พระเจ้าข้า ธรรมเหล่านี้ พระองค์ตรัสเรียกว่า โพชฌงค์ นีวารณะ อุปาทานชั้น ๕ หรือพระเจ้าข้า ธรรมเหล่านี้พระองค์ตรัสว่า ปัญญาทานชั้น หรือพระเจ้าข้า ในโลกนี้อะไรเป็นทรัพย์เครื่องปลื้มใจอันประเสริฐที่สุดของคน” พระผู้มีพระภาคเจ้าอันชนมีบริษัท ๔ เป็นต้นนั้นทูลถามแล้วอย่างนี้ จึงได้ตรัสพระสูตรทั้งหลายไว้ เช่น โพชฌังคสูตร เทวตาสสูตร สักกปัญหาสูตร จูฬเวทลสูตร มหาเวทลสูตร สามัญญผลสูตร อาฬวกสูตร สัจฉิโถมสูตร และขรโถมสูตร เป็นต้น พระสูตรเหล่านั้นชื่อว่า มีเหตุตั้งพระสูตร คือเป็นไปด้วยอำนาจแห่งคำถาม

(๔) เกิดเพราะเกิดเรื่องขึ้น หมายความว่า มีสถานการณ์ หรือเหตุการณ์บางอย่างเกิดขึ้น เป็นชนวนให้เกิดจุดเริ่มต้นแห่งความสนใจ บางกรณีอาจมีท่อนไม้ลอยมาในแม่น้ำ พระองค์อาจทรงถือเหตุนั้นเป็นจุดเริ่มต้นพระสูตรก็ได้ พระสูตรที่เกิดเพราะเหตุเกิดขึ้นมีหลายสูตร เช่น อัมมทายาทสูตร มังสุปมสูตร ทารุขันธ์ปมสูตร อัคคิกขันธปมสูตร ปาริฉัตตกุปมสูตร มงคลสูตร เป็นต้น พระสูตรเหล่านั้นชื่อว่า เหตุตั้งพระสูตรคือเกิดเรื่องขึ้น

จากข้อมูลจากพระอรรถกถาจารย์ เรื่องเหตุเกิดของพระสูตร ที่นำเสนอมาข้างต้นแล้วนั้น ผู้วิจัยสรุปได้ว่า จักกวัตติสูตร ที่เกิดขึ้นที่เมืองมาตุลา แคว้นมคธนั้น เกิดขึ้นเพราะอหยาศัยของพระองค์เอง พระองค์ทรงตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้วตรัสเอง ไม่มีผู้ใดทูลถาม หรือเกิด

^{๒๙} สุเทพ พรหมเลิศ, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์สังคัมการเมืองในจักกวัตติสูตร”, สารนิพนธ์พุทธศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๔.

^{๓๐} ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๓, ส.นิ.อ. (ไทย) ๒๖/๗.

เหตุการณ์อะไรขึ้นเลย แต่พระองค์ทรงตรัสขึ้นมาเองในการอบรมสั่งสอนภิกษุทั้งหลายในขณะนั้น พระสูตรนี้จึงสังเคราะห์เข้าไปในเหตุเกิดพระสูตรที่ ๑ เกิดเพราะอภัยอาศัยของพระองค์เอง ส่วนบัณฑิต ผู้ทรงมีความรู้ทั้งหลาย จะสังเคราะห์จักกวัตติสูตรเข้าไปในเหตุเกิดอย่างไร ในบรรดาเหตุเกิดพระสูตร ทั้ง ๔ อย่างนั้น ก็เป็นอิสระตามกำลังสติปัญญาเป็นเครื่องวิเคราะห์วินิจฉัยของตนเอง

๒.๖ บุคคลที่เกี่ยวข้องกับจักกวัตติสูตร

พระสูตรต้นตอปัญหา เป็นที่รวบรวมพระสูตรทั้งหลาย คือธรรมที่ตรัสแสดงแก่บุคคล หรือปรารภเหตุการณ์หรือสถานการณ์อะไรบ้างอย่าง เป็นแต่ละเรื่อง ๆ ไป^{๓๑} แม้ในจักกวัตติสูตรนี้ ก็มีบุคคลที่เกี่ยวข้องกับพระสูตร ทั้งในฐานะเป็นผู้ถามปัญหา และอยู่ร่วมในเหตุการณ์ บุคคลที่เกี่ยวข้อง ที่สำคัญ ๓ กลุ่มใหญ่ ๆ ได้แก่

๑) ผู้แสดงธรรม ได้แก่ พระพุทธเจ้าผู้เป็นพระศาสดาของพุทธศาสนิกชน เดิมทรงพระนามว่า สิทธัตถะ หมายถึง มีความต้องการสำเร็จ หรือสำเร็จตามที่ต้องการ^{๓๒} พระองค์ทรงออกผนวช จากศากยวงศ์โคตมโคตร ทรงแสวงหาวิธีปฏิบัติเพื่อพ้นจากความทุกข์ จนตรัสรู้อรุณตรัสสมาธิญาณ ด้วยพระปัญญาของพระองค์เอง แล้วทรงสั่งสอนเวไนยสัตว์ด้วยพระมหากรุณาธิคุณ พระองค์ทรงเป็นผู้ตรัสพระสูตรนี้

๒) ผู้สดับธรรม ได้แก่

(๑) พระภิกษุผู้ตามเสด็จ จำนวน ๒๐,๐๐๐ รูป

(๒) กษัตริย์และชาวเมืองมาตุลา ประมาณ ๘๔,๐๐๐ คน

(๓) เหล่าเทวดา

๓) ผู้ถูกปรารภถึง ได้แก่

(๑) พระเจ้าทัฬหเนมิ เป็นพระราชาที่ปกครองโดยชอบธรรม โดยหลังจากสละราชสมบัติก็มาบวชเป็นฤาษี ปฏิบัติธรรมอยู่ในป่ารวมถึงพระราชาอีก ๗ พระองค์ที่ขึ้นครองราชสมบัติต่อจากพระองค์

(๒) พระศรีอริยเมตไตรย พระพุทธเจ้าองค์ต่อไปในอนาคตกาล

จากข้อมูลที่นำมาแสดงนี้ ผู้วิจัยสรุปได้ว่า พระสูตรทั้งหลายเกี่ยวข้องกับบุคคลและสถานการณ์ต่าง ๆ กัน แม้จักกวัตติสูตรนี้ ก็มีบุคคลที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ๑) พระพุทธเจ้า ทรงเป็นผู้ตรัสพระสูตรนี้ ๒) พระภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย และสรรพสัตว์ ได้แก่ เทวดา พระราชา ชาวเมืองมาตุลา ผู้สดับฟังพระสูตร และ ๓) บุคคลที่ถูกปรารภถึงในเรื่องราวที่พระพุทธเจ้าทรงยกตัวอย่างเป็นเหตุการณ์ในอดีต เช่น พระเจ้าจักรพรรดิ พระศรีอริยเมตไตรย เป็นต้น

^{๓๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *รู้จักพระไตรปิฎก เพื่อเป็นชาวพุทธที่แท้*, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๔๕), หน้า ๓๕.

^{๓๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, หน้า ๔๔๘.

๒.๗ เป้าหมายของการแสดงจกักวัดติสุตร

เป้าหมายของพระพุทธเจ้าในการแสดงจกักวัดติสุตรกล่าวคือ การที่พระพุทธองค์มีความประสงค์จะให้พระภิกษุพึงตนเองมีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง โดยการนำหลักธรรมมาให้ยึดธรรมไปประพฤติปฏิบัติให้ถึงการบรรลุตามขั้นต่าง ๆ เป็นการเดินตามรอยพระพุทธองค์ด้วยสติปัญญา ๔ ก็จะไม่เสื่อมจากธรรม และถือได้ว่าเป็นการปกครองภายในคือจิตใจ โดยใช้หลักสติปัญญา ๔ ที่พระพุทธองค์ทรงสอน

การสาธกนิทานเรื่องราวเกี่ยวกับพระราชเจ้าที่ทรงธรรมมาเป็นเรื่องราวตัวอย่างในการประพฤติปฏิบัติตามธรรม เคารพธรรม ยึดถือธรรม ถึงกับเป็นแนวคิดในการบริหารจัดการโดยยึดธรรมเป็นใหญ่ โดยการนำธรรมมาใช้คุ้มครอง ป้องกันประชาราษฎร์ในแว่นแคว้นตามฐานะ เป็นการเดินตามรอยพ่อ (พระบิดาที่เป็นพระราชเจ้า) ด้วยจกักวัดติวัตร ๕ จะไม่เสื่อมจากโลก เป็นการปกครองภายนอกโดยใช้หลักของจกักวัดติวัตร ๕ ประการมาเป็นแบบอย่าง

ในพระสูตรยังชี้ให้เห็นว่าพระราชเจ้าที่ทรงธรรมนั้น จะต้องมีการศึกษาที่มีธรรม นั่นก็คือ สมณพราหมณ์ ซึ่งท่านไม่เจาะจงนักบวชในศาสนาใดศาสนาหนึ่ง ดูเหมือนพระพุทธองค์จะทรงวางนักบวชซึ่งอาจรวมถึงภิกษุในพระพุทธศาสนาไว้ในฐานะที่ปรึกษาราชการของเจ้าผู้ปกครอง หรือนักบริหารนักรบเมืองไว้อย่างชัดเจน ทั้งนี้ด้วยทรงเห็นว่าพระภิกษุนี้มีศีลาจารวัตรทั้งดงาม มีใจเป็นธรรม สามารถที่จะให้คำแนะนำได้อย่างไม่มีอคติแก่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ซึ่งในทางประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าได้ทรงทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาทางฝ่ายการเมืองโดยการแสดงธรรม คือหลักปฏิบัติต่าง ๆ ในหลายเหตุการณ์ เช่น การสนทนากับพระเจ้าพิมพิสารเกี่ยวกับการทูลขอห้ามให้ราชภัฏบรรพชา^{๓๓} การให้คำปรึกษาแก่พระเจ้าปัสเสนทิโกศลหลายวาระ เช่น เรื่องโจรองคฺลีมาล^{๓๔} การห้ามพระญาติมิให้ทำสงครามแย่งน้ำ^{๓๕} เป็นต้น

สรุปแล้วเป้าหมายการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า ก็คือพระประสงค์ที่จะแนะนำที่พึ่งที่แท้จริงอันเหมาะสมกับเพศภาวะ โดยเน้นไปที่ ๒ กลุ่มบุคคล ได้แก่ ๑) กลุ่มภิกษุ ทรงเน้นให้ทำที่พึ่งแก่ตนเองด้วยหลักของสติปัญญา ๔ และ ๒) ขรวาสา ทรงแสดงหลักการสร้างที่พึ่งแก่ตนด้วยหลักการปกครองตน และการปกครองคนอื่นด้วยภาวะผู้นำตามหลักจกักวัดติธรรม

^{๓๓} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๙๐/๑๔๕-๑๔๖.

^{๓๔} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๕๐-๓๕๑/๔๒๕-๔๒๘.

^{๓๕} ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๙๗-๑๙๘/๙๔.

๒.๘ ผลที่เกิดจากการแสดงจักกวัตติสูตร

ผลที่เกิดแต่การแสดงจักกวัตติสูตรนี้ ในพระสูตรต้นปิฎกมีกล่าวไว้เพียงว่า “พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาชิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดี ต่างชื่นชมพระภาชิตของพระผู้มีพระภาคแล้วแล”^{๓๖} ส่วนในอรรถกถาสุมังคลวิลาสินี ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า ภิกษุสงฆ์ทั้ง ๒๐,๐๐๐ รูป บรรลุอรหัตผล ส่วนสัตว์ทั้ง ๘๔,๐๐๐ ต่างได้ดื่มน้ำอมฤต^{๓๗} และพระภิกษุจารย์ได้อธิบายความว่า คำว่า น้ำอมฤต หมายถึง บรรลุมรรคและผลเบื้องต้น^{๓๘} ได้แก่ โสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล สกทาคามีมรรค และสกทาคามีผล^{๓๙}

จึงสรุปความได้ว่า หลังจากที่พระผู้มีพระภาคแสดงธรรมจบลง พระสงฆ์ทั้งหมดจำนวน ๒๐,๐๐๐ รูปได้บรรลุธรรมขั้นสูงสุดคือพระอรหัตผล ส่วนสรรพสัตว์ที่เหลือจำนวน ๘๔,๐๐๐ ได้บรรลุธรรมถดลงมาตามลำดับ แล้วแต่वासนาบารมีที่สั่งสมมาตั้งแต่สกทาคามีผล จนถึงโสดาปัตติผล ไม่มีผู้ใดที่ว่างเว้นจากมรรคผลทางพระพุทธศาสนาเลย

๒.๙ พระสูตรที่สัมพันธ์กับจักกวัตติสูตร

จักกวัตติสูตร เป็นพระสูตรสำคัญที่พระพุทธองค์ทรงตรัสเกี่ยวกับการปกครองหมู่คณะที่เป็นเหตุสนับสนุนให้สังคมเจริญขึ้นหรือเสื่อมถอยลง และพระสูตรดังกล่าวยังมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับพระสูตรอื่น ๆ มากมาย อาทิเช่น อัคคัญญสูตร มหาปทานสูตร สารันทสูตร มหาสุทิสสนสูตร ภูฏันทนสูตร ธรรมราชาสูตร ลักษณะสูตร และสิงคาลกสูตร ซึ่งจะได้อธิบายรายละเอียดดังนี้

๒.๙.๑ อัคคัญญสูตร^{๔๐}

อัคคัญญสูตร เป็นพระสูตรที่กล่าวถึงการกำเนิดมนุษย์ สังคม ความคิดทางการเมืองและสถาบันทางการเมือง โดยแสดงลำดับวิวัฒนาการมาเป็นขั้น ๆ พระพุทธองค์ทรงแสดงการเกิดของรัฐโดยธรรมชาติ และธรรมชาติที่วางนี้ก็นำไปถึงพื้นฐานทั้งทางกาย และทางใจของมนุษย์

เรื่องที่พระพุทธองค์ทรงแสดงเริ่มด้วยสมัยที่โลกพิณาศ สัตว์โลกที่มีบุญได้เกิดในชั้นอาภัสสรพรหม มีปีติเป็นอาหาร ไม่มีเพศ มีรัศมี อยู่ในวิมานอันงาม ครั้นเมื่อโลกกำลังเกิดขึ้นใหม่จักรวาลยังเป็นน้ำ มีตมม ไม่มีดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดวงดาว ไม่มีกลางวัน กลางคืน ต่อมาเกิดแผ่นดินลอยขึ้นอยู่บนผิวน้ำ มีสี กลิ่นและรสดี สัตว์โลกตนหนึ่งจึงลองชิมดู และสัตว์โลกอื่น ๆ ก็ชิมตาม ตัณหาหรือความอยากก็เกิดขึ้น ร่างกายหยาบก็เกิดขึ้น แล้วเกิดดูหมิ่นผิวดุพรรณกันขึ้น

^{๓๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๐/๘๒.

^{๓๗} ที.ปา.อ. (ไทย) ๑๑๐/๔๓๐.

^{๓๘} ที.ปา.ฐีกา. (บาลี) ๓/๑๑๐/๒๒. อมตปาน วิวิสุ เทภูจิมมคคผลสมาธิควมเสนาติ อธิปาโย.

^{๓๙} ที.ปา.ฐีกา ๑๑๐/๔๓. ส่วนใน พุ.ธ.อ. ๖/๑๔๔ กล่าวว่า มรรคและผลเบื้องต้น ได้แก่ โสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล สกทาคามีมรรค สกทาคามีผล อนาคามีมรรค และอนาคามีผล, อังใน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ ๒๕ (พุ.ธ.), หน้า ๑๐๐.

^{๔๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๑-๑๔๐/๘๓-๑๐๒.

อัครคัมภีร์สุตราชี้ให้เห็นว่า ตัณหาทำให้สัตว์โลกตกต่ำลงและเกิดความยึดมั่นถือมั่นคือ อุปาทานขึ้น ความแตกต่างซึ่งเดิมไม่ปรากฏเพราะปราศจากรูปร่างก็เกิดขึ้น เพราะความมีผิวพรรณต่างกัน เป็นเหตุให้ยึดเอาผิวพรรณมากำหนดความสูงต่ำ เกิดทิวฐิในวาระ ต่อมาร่างกายเปลี่ยนไปเรื่อย ๆ จนเกิดเพศชายเพศหญิงขึ้น เกิดการเสพเมถุนขึ้น สัตว์อื่น ๆ ที่เห็นต่างพากันขว้างปาด้วยสิ่งปฏิกูลต่าง ๆ ทำให้เกิดการสร้างบ้านเรือนมีที่กำบังขึ้น แสดงว่าครอบครัวเกิดขึ้นแล้ว และครอบครัวนั้นเป็นเครื่องหมายของความตกต่ำทางจิตใจ แม้มนุษย์จะเห็นว่าเป็นการกระทำที่ไม่ดีถึงกับมีการต่อต้าน แต่คนก็สร้างที่กำบังไม่ให้เห็นการกระทำนั้นมากขึ้นเรื่อย ๆ

ส่วนทางด้านอาหารการกินนั้น ก็เริ่มมีผู้ที่เกียจคร้านคิดสะสมอาหารไว้เกินกว่าที่จำเป็นคนอื่น ๆ จึงสะสมบ้าง และแข่งขันสะสมมากขึ้นเรื่อย ๆ จากความเกียจคร้านก็กลายเป็นความโลภ เมื่อมีคนโลภมาก ความขัดสนก็เกิดขึ้นแก่ส่วนรวม และเพื่อแก้ปัญหานี้จึงมีการปักปันเขตแดนกันขึ้น ทรัพย์สินส่วนตัวก็เกิดขึ้น แต่ความโลภทำให้คนบางคนลักทรัพย์ในส่วนที่เป็นเขตของผู้อื่น จึงถูกตำว่า ทุบตีคือการลงโทษ การลงโทษจึงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเพราะการมีทรัพย์สินส่วนตัว แต่การลงโทษเช่นนี้ก็ไม่มีกำหนดกฎเกณฑ์ หากความชอบธรรมไม่ได้ ความปรารถนาจะให้มิระเบียนการปกครองจึงเกิดขึ้น จึงได้ตกลงกัน สมมติคนผู้หนึ่งทำหน้าที่ว่ากล่าว ตีเตียนและลงโทษโดยที่คนผู้นั้นได้รับส่วนแบ่งผลผลิตจากผู้คนในความดูแลของตน จึงเกิดคำเรียกผู้ปกครองว่า “มหาชนสมมติ” คือเป็นผู้ที่คนทั่วไปสมมติขึ้น เรียกว่า “กษัตริย์” เพราะเป็นหัวหน้าดูแลเขตหรือที่ทำกิน เรียกว่า “ราชา” เพราะทำให้เกิดความสุขใจโดยการให้ความเป็นธรรม ส่วนคนทั่วไปต้องแบ่งงานกันทำเป็นหน้าที่ ๆ ในสังคม เพราะการมีครอบครัวทำให้ต้องทำมาหากินบำรุงบำเรอกายมากขึ้น

พระสุตราชี้แสดงให้เห็นความตกต่ำของมนุษย์ทั้งทางกายและศีลธรรม จากสภาพสมบูรณ์ซึ่งปราศจากความชั่วไปสู่สภาพที่มีตัณหา ความยึดมั่นในตัวตน ความโลภ เพศ และนำไปสู่สถาบันที่สำคัญ คือ ครอบครัว และทรัพย์สินส่วนตัว ทรัพย์สินส่วนตัวนั้นทำให้การทำมาหากิน หรือระบบเศรษฐกิจเปลี่ยนจากแบบการหากินร่วมกันอย่างสงบ มาเป็นการแย่งชิงและต่อสู้จนเกิดข้อพิพาทขึ้นเกี่ยวกับทรัพย์สิน ความคิดเรื่องครอบครัว และทรัพย์สินส่วนตัว เกิดความยึดมั่นในตัวตน (อัตตา) ทำให้เกิดการพิพาท การลงโทษ และความไม่เป็นธรรม คนจึงแก้ไขข้อบกพร่องนี้โดยการตัดอดีต วิธีหนึ่งก็คือหาความถูกต้องหรือธรรมมาเป็นหลัก ข้อนี้จึงเป็นที่มาของสถาบันที่สำคัญอีกสถาบันหนึ่งคือ กฎหมาย ซึ่งจะทำให้รัฐเป็นรัฐที่สมบูรณ์ แต่กฎหมายก็ยังไม่ปรากฏชัดเจนในตอนนี้อย่างคงต้องอาศัยความสามารถของบุคคลซึ่งส่วนรวมยอมรับคือ มหาชนสมมติ อันเป็นที่มาของสถาบันกษัตริย์หรือผู้ปกครองรัฐ กระบวนการทางการเมืองซึ่งปรากฏในตอนนี้อย่างชัดเจนก็คือการมีผู้ปกครองซึ่งมาจากการเลือกตั้ง

ในอัครคัมภีร์สุตรา เป็นสูตรที่ว่าด้วยการกำเนิดมนุษย์ กำเนิดสังคมแห่งรัฐที่พระพุทเจ้าทรงได้ชี้ให้เห็นถึงจุดเริ่มต้นและพัฒนาการจากสัตว์ผู้ประเสริฐจากอาณาจักรพรหมสู่สามัญ ด้วยกระบวนการของการกระทำที่ลองผิดลองถูกด้วยอำนาจของกิเลส ในที่สุดก็พัฒนาเป็นบ้านเรือน ชุมชน เมือง จนมีรูปแบบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราช และที่สำคัญมีระบบกฎหมายและการลงโทษที่เหมาะสมสำหรับคนที่มีจำนวนน้อย และพระสุตราชี้เองเป็นการล้มล้างความเชื่อในระบบวาระของศาสนาพราหมณ์ที่มีอยู่เดิมในยุคนั้น

ผู้วิจัยมีความคิดเห็นว่า ในอัครคัมภีร์ธรรมนั้น มีเหตุการณ์ส่วนหนึ่ง ซึ่งคล้ายกับจักรวาลศาสตร์ ก็คือ ตรงที่พอคนในสังคมเกิดกิเลสตัณหา ความโลภเข้าครอบงำ จึงเกิดการกักตุนสิ่งของ และมีการลักขโมยเกิดขึ้น เกิดการแย่งชิงและต่อสู้จนเกิดข้อพิพาทขึ้นเกี่ยวกับทรัพย์สิน สังคมขาดศีลธรรมอันดีงาม จนทำให้เกิดผู้ปกครอง เกิดรัฐ เกิดการเมือง เกิดความคิดทางการเมืองกำเนิดสังคมแห่งรัฐที่ พระพุทธเจ้าทรงได้ชี้ให้เห็นถึงจุดเริ่มต้นและพัฒนาการ โดยรัฐจะเข้ามาเป็นคนกลางคอยไกล่เกลี่ย สอบสวนและลงโทษตามกระบวนการทางรัฐ เพื่อความเป็นธรรม จึงเกิดมีพระราชอำนาจปกครองบริหาร ประเทศ ดูแลไพร่ฟ้าประชาชน แล้วปกครองโดยธรรม นำความร่มเย็นเป็นสุขมาสู่ประชาชน ในทางตรงกันข้าม ถ้าพระราชอำนาจปกครองประเทศไม่ดี ไม่มีธรรม ขาดศีลธรรม ความเสื่อมก็จะมาเยือนกับเมืองนั้น ประเทศนั้น จนถึงขั้นล่มจมได้เลย

๒.๙.๒ มหาปทานสูตร^{๔๑}

มหาปทานสูตร หมายถึง พระสูตรว่าด้วยตำนานใหญ่ กล่าวคือ เป็นพระสูตรที่กล่าวถึง ประวัติและเรื่องเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า ๗ พระองค์ คือ พระวิปัสสี พระสิขี พระเวสสกุ พระกุกุสันธะ พระโกนาคมนะ พระกัสสปะ พระโคตมะ พระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงธรรมดาของ พระโพธิสัตว์ทั้งหลาย ตอนท้ายของพระสูตรนี้ได้กล่าวถึงประวัติละเอียดของพระวิปัสสีสัมมาสัมพุทธเจ้า ตั้งแต่ประสูติ จนถึงเสด็จออกผนวช ตรัสรู้ และแสดงธรรม มีใจความว่า

พระผู้มีพระภาคประทับ ณ กเรธิกฐิ (กฐิมิถุนพทำด้วยไม้กุ่มตั้งอยู่เบื้องหน้า) ใน เขตวนารามของอนาถปิณฑิกคฤหบดี ใกล้กรุงสาวัตถี ณ โรงโถงที่ทำด้วยไม้กุ่มนั้น พระองค์ได้ตรัส กับภิกษุทั้งหลายผู้สนทนากันเรื่อง “บุพเพนิวาส” คือความเป็นไปในชาติก่อน โดยทรงเล่าเรื่อง พระพุทธเจ้าในอดีต ๖ พระองค์ รวมทั้งพระองค์เองด้วยเป็น ๗ พระองค์ดังต่อไปนี้

(๑) พระวิปัสสี พระวิปัสสีพุทธเจ้าทรงสมภพในสกุลกษัตริย์ ในกัปปีที่ ๓๑ ก่อนหน้า กัปปีที่ ๓๑ ก่อนหน้ากัปปัจจุบันนี้ มีพระนามโดยพระโคตรว่า โภณทัตถุญะ มีประมาณแห่งอายุ ๘ หมื่นปี ตรัสรู้ ณ โคนไม้แคฝอย มีคู่แห่งอัครสาวกนามว่า ชันฑะกับติสสะ มีการประชุมสาวก ๓ ครั้ง การประชุมสาวก มีภิกษุ ๖ ล้าน ๘ แสนรูปครึ่งหนึ่ง มีภิกษุ ๑ แสนรูปครึ่งหนึ่ง มีภิกษุ ๘ หมื่นรูปครึ่งหนึ่ง ล้วนเป็นพระชีนาสพทั้งสามครั้ง มีภิกษุเป็นยอดพุทธอุปัฏฐาก^{๔๒} ชื่อ อโสกะ มีพระพุทธบิดา พระนามว่า พันธุมมา พระพุทธมารดาพระนามว่า พันธุมตี มีพันธุมตีนครเป็นธานี

(๒) พระสิขี พระสิขีพุทธเจ้าทรงสมภพในสกุลกษัตริย์ ในกัปปีที่ ๓๑ ก่อนหน้ากัป ปัจจุบันนี้ มีพระนามโดยพระโคตรว่า โภณทัตถุญะ มีประมาณแห่งอายุ ๗ หมื่นปี ตรัสรู้ ณ โคนต้น บุนนทริก มีคู่แห่งอัครสาวกนามว่า อภิภูกับสมภาวะ มีการประชุมอัครสาวก ๓ ครั้ง การประชุมสาวกมี ภิกษุ ๑ แสนรูปครึ่งหนึ่ง ๘ หมื่นรูปครึ่งหนึ่ง ๗ หมื่นรูปครึ่งหนึ่ง ล้วนเป็นพระชีนาสพทั้งสามครั้ง มี ภิกษุเป็นยอดพุทธอุปัฏฐากชื่อ เขมิงกระ มีพระพุทธบิดาพระนามว่า อรุณะ พระพุทธมารดาพระนามว่า ปภาวตี มีอรุณวตีนครเป็นราชธานี

^{๔๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑-๙๔/๑-๕๕.

^{๔๒} พุทธอุปัฏฐาก หมายถึง ผู้คอยรับใช้พระพุทธเจ้าในครั้งพุทธกาล มีพระอานนท์พุทธอุปัฏฐากเป็นผู้เลิศในเรื่องนี้, ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๗๔.

(๓) พระเวสสภุ พระเวสสภุพุทธเจ้าทรงสมภพในสกุลกษัตริย์ ในกัปปีที่ ๓๑ ก่อนหน้า กัปปัจจุบันนี้ มีพระนามโดยพระโคตรว่า โกลนทัณฺณะ มีประมาณแห่งอายุ ๖ หมื่นปี ตรีสัฏฐีที่โคนไม้สาละ มีคู่แห่งอัครสาวกนามว่า โสณะกับอุตตระ มีการประชุมสาวก ๓ ครั้ง การประชุมสาวกมีภิกษุ ๘ หมื่นรูปครั้งหนึ่ง ๗ หมื่นรูปครั้งหนึ่ง ๖ หมื่นรูปครั้งหนึ่ง ล้วนเป็นพระชีนาสพทั้งสามครั้ง มีภิกษุเป็นยอดพุทธอุปัฏฐากชื่อ อุปลันตะ มีพุทธบิดาพระนามว่า สุปตีตะ พระพุทธมารดาพระนามว่า ยสวดี มีอโนมนครเป็นราชธานี

(๔) พระกุกสันธะ พระกุกสันธพุทธเจ้าทรงสมภพในสกุลพราหมณ์ ในกัตกัปนี้ มีพระนามโดยพระโคตรว่า กัสสปะ มีประมาณแห่งอายุ ๔ หมื่นปี ตรีสัฏฐี ณ โคนไม้ซีก มีคู่แห่งอัครสาวกนามว่า วิรุระกับสญฺชิวะ มีการประชุมสาวกครั้งเดียว มีภิกษุ ๔ หมื่นรูป ล้วนเป็นพระชีนาสพ มีภิกษุเป็นยอดพุทธอุปัฏฐากชื่อ วุฑฒิชะ มีพระพุทธบิดาเป็นพราหมณ์นามว่า อัคคิตตะ มีพระพุทธมารดาเป็นพราหมณ์นามว่า วิสาขา มีเขมวตีนครของพระเจ้าเขมะเป็นราชธานี

(๕) พระโกนาคมนะ พระโกนาคมนพุทธเจ้าทรงสมภพในสกุลพราหมณ์ ในกัตกัปนี้ มีพระนามโดยพระโคตรว่า กัสสปะ มีประมาณแห่งอายุ ๓ หมื่นปี ตรีสัฏฐี ณ โคนไม้มะเดื่อ มีคู่แห่งอัครสาวกนามว่า ภียโยสะกับอุตตระ มีการประชุมสาวกครั้งเดียว มีภิกษุ ๓ หมื่นรูป ล้วนเป็นพระชีนาสพ มีภิกษุเป็นยอดพุทธอุปัฏฐากชื่อ โสถลิชะ มีพระพุทธบิดาเป็นพราหมณ์นามว่า ยัญญัตตะ มีพระพุทธมารดาเป็นพราหมณ์นามว่า อุตตรา มีโสภวตีนครของพระเจ้าโสภะเป็นราชธานี

(๖) พระกัสสปะ พระกัสสปพุทธเจ้าทรงสมภพในสกุลพราหมณ์ ในกัตกัปนี้ มีพระนามโดยพระโคตรว่า กัสสปะ มีประมาณแห่งอายุ ๒ หมื่นปี ตรีสัฏฐี ณ โคนไม้โคโรธ (ไทร) มีคู่แห่งอัครสาวกนามว่า ติสสะกับภารทวาชะ มีการประชุมสาวกครั้งเดียว มีภิกษุ ๒ หมื่นรูป ล้วนเป็นพระชีนาสพ มีภิกษุเป็นยอดพุทธอุปัฏฐากชื่อ สัพพมิตตะ มีพระพุทธบิดาเป็นพราหมณ์นามว่า พรหมทัตตะ มีพระพุทธมารดาเป็นพราหมณ์นามว่า ธนวดี มีพาราณสีนครของพระเจ้ากิงกิเป็นราชธานี

(๗) พระโคตมะ (พระองค์เอง) พระองค์เองทรงสมภพในสกุลกษัตริย์ ในกัตกัปนี้ มีพระนามโดยพระโคตรว่า โคตมะ มีปริมาณแห่งอายุน้อย ผู้ใดมีชีวิตอยู่นานก็เพียง ๑๐๐ ปี ที่เกินกว่านั้นมิใช่น้อย ตรีสัฏฐี ณ โคนไม้อัสน์ถลปะ (โพธิ์) มีคู่แห่งอัครสาวกนามว่า สารีบุตรกับโมคคัลลานะ มีการประชุมสาวกครั้งเดียว มีภิกษุ ๑,๒๕๐ รูป ล้วนเป็นพระชีนาสพ มีภิกษุเป็นยอดพุทธอุปัฏฐากชื่อ อานนท์ มีพุทธบิดาพระนามว่า สุทโธณะ พระพุทธมารดาพระนามว่า มาया มีกบิลพัสดุ์นครเป็นราชธานี

เมื่อตรัสเล่าอย่างนี้แล้ว ก็เสด็จจากอาสนะเข้าสู่วิหาร ต่อมาได้ตรัสเล่าประวัติพระวิปัสสีพุทธเจ้า โดยแสดงว่าเป็นธรรมดาของผู้จะเป็นพระพุทธเจ้า ดังต่อไปนี้

(๑) พระโพธิสัตว์จุติจากดุสิต มีสติสัมปชัญญะ ลงสู่พระครรภ์พระมารดา

(๒) เมื่อพระโพธิสัตว์ลงสู่พระครรภ์พระมารดา จะมีแสงสว่างอันโอฬารปรากฏในโลก หมื่นโลกธาตุสะเทือนสะท้านหวั่นไหว

(๓) มีเทพบุตร ๔ ตนมาอารักขาทั้งสี่ทิศ เพื่อป้องกันมนุษย์และอมมนุษย์มิให้เบียดเบียนพระโพธิสัตว์หรือพระมารดา

- (๔) พระมารดาพระโพธิสัตว์ทรงตั้งอยู่ในศีล ๕ โดยปกติ
- (๕) พระมารดาพระโพธิสัตว์ไม่ทรงมีความรู้สึกทางกามในบุรุษทั้งหลาย และจะเป็นผู้อันบุรุษใด ๆ ผู้มีจิตกำหนดก้าวล่วงไม่ได้
- (๖) พระมารดาพระโพธิสัตว์มีลาภ บริบูรณ์ด้วยกามคุณ ๕ (รูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ)
- (๗) พระมารดาพระโพธิสัตว์ไม่มีโรค มองเห็นพระโพธิสัตว์ในพระครรภ์เหมือนเห็นเส้นด้ายในแก้วไพฑูรย์ (ตั้งแต่ข้อ ๓ ถึง ๗ หมายถึง ระหว่างทรงพระครรภ์)
- (๘) เมื่อพระโพธิสัตว์ประสูติได้ ๗ วันแล้ว พระมารดายอมสวรรคต เข้าสู่สวรรค์ชั้นดุสิต
- (๙) สตรีอื่นบริหารครรภ์ ๙ เดือนบ้าง ๑๐ เดือนบ้างจึงคลอด ส่วนมารดาพระโพธิสัตว์บริหารพระครรภ์ ๑๐ เดือนพอดีจึงคลอด
- (๑๐) เมื่อประสูติ เทวดารับก่อน มนุษย์รับภายหลัง
- (๑๑) เมื่อประสูติจากพระครรภ์ ยังไม่ทันถึงพื้น เทพบุตร ๔ ตนจะรับวางไว้เบื้องหน้าพระมารดาและบอกให้ทราบว่า พระโอรสที่เกิดมีศักดิ์ใหญ่
- (๑๒) เมื่อประสูติ พระโพธิสัตว์เป็นผู้บริสุทธิ์สะอาด ไม่แปดเปื้อนด้วยคัมภมลทิน
- (๑๓) เมื่อประสูติ จะมีธารน้ำร้อนน้ำเย็นตกลงมาสมานพระกายพระโพธิสัตว์ และพระมารดา
- (๑๔) ทันใดที่ประสูติ พระโพธิสัตว์จะหันพระพักตร์ทางทิศเหนือ ดำเนินด้วยพระบาท ๗ ก้าว เปล่งพระวาจาประกาศเรื่องที่จะทรงเป็นเลิศในโลก และเรื่องชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย
- (๑๕) เมื่อพระโพธิสัตว์ประสูติ จะมีแสงสว่างอันโอฬารปรากฏในโลก และหมื่นโลกธาตุสะเทือนสะท้าน

เมื่อวิปัสสิกุมารประสูติแล้ว พระเจ้าพันธุมา พุทธบิดา ก็ตรัสให้เชิญพวกพราหมณ์ ผู้รู้ลักษณะมาทำนาย พวกพราหมณ์พิจารณาแล้วกราบทูลว่า พระราชกุมารประกอบด้วยมหาบุริสลักษณะ ๓๒ ประการ ถ้าครองเรือนจักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิถ้าเสด็จออกผนวชจักเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระราชบิดาจึงให้ถนอมเลี้ยงพระราชกุมารเป็นอันดี พระราชกุมารนั่งบนตักของพระราชบิดาในการวินิจฉัยยอรรคคติก็ทรงพิจารณาวินิจฉัยได้ด้วยพระญาณปรีชา จึงได้รับขนานนามว่า “วิปัสสิ” (ผู้เห็นแจ้ง) ต่อจากนั้นเล่าเรื่องวิปัสสิกุมารเสด็จสู่ราชอุทยาน พร้อมด้วยนายสารถิ ได้ทอดพระเนตรเห็นคนแก่ คนเจ็บ คนตาย และนักบวช จึงเสด็จออกผนวช

เมื่อผนวชแล้ว ทรงพิจารณาหลักธรรมเรื่องปฏิจจสมุปบาท^{๔๓} (ธรรมที่เกิดขึ้น เพราะอาศัย เหตุที่เกี่ยวข้องกันเหมือนลูกโซ่) ทรงพิจารณาความเกิด ความดับแห่งขันธ ๕ ก็ได้ตรัสรู้ เป็น

^{๔๓} ปฏิจจสมุปบาท หมายถึง การที่ธรรมทั้งหลายอาศัยกัน เกิดขึ้นพร้อม สภาพอาศัยปัจจัยเกิดขึ้น การที่ทุกข์เกิดขึ้นเพราะอาศัยปัจจัยต่อเนื่องกัน มีองค์ธรรมคือหัวข้อ ๑๒ ประการ (อวิชชา, สังขาร, วิญญาณ, นามรูป, สฬายตนะ, ผัสสะ, เวทนา, ตัณหา, อุปาทาน, ภพ,ชาติ ชรา มรณะ; ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๐๒-๔๐๖/๔๓๔-๔๔๑, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๙๓-๑๙๕.

พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ครั้งแรกจะทรงแสดงธรรม เพราะเห็นว่า ธรรมะที่ตรัสรู้นั้นลึกซึ้ง แต่ในที่สุดทรงเห็นว่า ผู้ที่พอจะรู้ตามได้ก็มี จึงทรงแสดงธรรม และได้โปรดราชาบุตรชื่อ ชัณฑะ และ บุโรหิตชื่อ ติสสะ ให้ได้ดวงตาเห็นธรรม ขอบรรพชาอุปสมบท และได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ในที่สุด ต่อมาได้มีผู้ออกบวชมากขึ้น จึงทรงส่งสาวกไปประกาศศาสนา ต่อเมื่อครบ ๖ ปี จึงให้กลับมากรุงพันธุมิตี เพื่อฟังปาฏิโมกข์ ซึ่งพระวิปัสสีสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงในภิกขุสงฆ์ (มีเนื้อความเช่นเดียวกับโอวาทปาฏิโมกข์) ทรงแสดงว่าเรื่องเหล่านี้นอกจากทรงทราบด้วยพระองค์เอง เพราะทรงเข้าใจแจ่มแจ้งซึ่งธรรมชาติ เป็นอย่างดี แม้เทพดาที่เคยมากราบทูลเรื่องเหล่านี้ เช่น ในสมัยที่ประทับ ณ โคนไม้สาละใหญ่ในสุทวันใกล้เมืองอุกกัฏฐา

ในพระสูตรนี้ อาจจะมีรายละเอียดที่ทำให้เกิดปัญหาการถอดความหมายหรือการตีความเป็นธรรมะ เช่น บางท่านได้ถอดความว่า ที่ว่ามีแสงสว่างเกิดขึ้นหรือแผ่นดินไหว เทียบด้วยจะช่วยโลกให้เกิดปัญญา และมีข่าวใหญ่แพร่ไปในโลก เป็นที่นำตื่นตื่นในคุณความดีคล้ายแผ่นดินไหว เป็นต้น แต่หลักการใหญ่ผู้วิจัยเห็นว่า ไม่ใช่อยู่ที่รายละเอียด เรื่องชื่อ เรื่องสาวกของพระพุทธเจ้าพระองค์ต่าง ๆ แต่อยู่ที่แสดงว่า ในพระพุทธศาสนาไม่มีการผูกขาดความรู้ ความฉลาด ความสามารถตรัสรู้ สัจธรรม เพื่อผู้หนึ่งผู้ใดโดยเฉพาะ ผู้ใดบำเพ็ญบารมีเพียงพอ ก็อาจเป็นพระพุทธเจ้าได้ทั้งนั้น หลักธรรมจึงเป็นของกลาง ท่านผู้ใดพิจารณาพิจารณาค้นคว้าก็อาจตรัสรู้ได้

ผู้วิจัยมีความคิดเห็นว่า ในมหาปทานสูตรนั้น เกี่ยวข้องกับจักกวัตตสูตร ก็คือ การอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้าองค์ต่อ ๆ ไป ในจักกวัตตสูตรก็เช่นกัน พระพุทธเจ้าได้ทรงเล่าถึงพระศรีอริยเมตไตรยถึงการประพฤติปฏิบัติเช่นเดียวกันกับพระองค์และได้สอดคล้องในเรื่องของอายุของมนุษย์ ที่พระพุทธองค์ในตรัสไว้ในจักกวัตตสูตรด้วย การที่พระผู้มีพระภาคทรงเปิดเผยและทรงยอมรับว่า มีพระพุทธเจ้าในอดีตหลายพระองค์นั้น ย่อมแสดงให้เห็นเป็นอย่างดีว่า พระองค์ทรงยอมรับว่า สัจธรรมชั้นสูงสุดที่พระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ตรัสรู้เป็นความจริงสากลที่มีอยู่อย่างนั้น เป็นอยู่อย่างนั้น เมื่อใดมีผู้รู้แจ้ง เมื่อนั้นสัจธรรมนี้ก็ได้รับการเปิดเผยให้ได้ทราบกัน ประเด็นสำคัญของเรื่องนี้ชี้ให้เห็นว่า พระผู้มีพระภาคมิได้ทรงผูกขาดว่า สัจธรรมนี้เป็นของพระองค์แต่เพียงผู้เดียว แต่ทรงถือว่าพระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีตทรงรู้แจ้งแทงตลอดมาแล้ว และในอนาคตก็จักมีพระพุทธเจ้ามาตรัสรู้สัจธรรมนี้อีก

๒.๙.๓ สารันทสสูตร^{๔๔}

สารันทสสูตร เป็นสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสเกี่ยวกับความเสื่อมและความเจริญของหมู่คณะในขณะที่ประทับอยู่ ณ สารันทเจดีย์^{๔๕} เขตกรุงเวสาลี ความว่า ครั้งนั้น เจ้าลิจฉวีหลายองค์ได้พากันเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วประทับนั่ง ณ ที่สมควร พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับเจ้าลิจฉวีเหล่านั้นว่า “เจ้าลิจฉวีทั้งหลาย เราจักแสดงอภิธานิยธรรม^{๔๖}

^{๔๔} อัง.สุตตก. (ไทย) ๒๓/๒๑/๓๑-๓๒, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๓-๑๓๕/๗๘-๘๑.

^{๔๕} สารันทเจดีย์ หมายถึงสถานที่เป็นที่อยู่ของยักษ์ชื่อสารันทะ หรือหมายถึงสถานที่ที่พระพุทธเจ้าทรงทำนimitโอภาสแก่พระอานนท์ (อัง.สุตตก.อ. ๓/๒๑/๑๖๖).

^{๔๖} อภิธานิยธรรม หมายถึง ธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดความเจริญโดยส่วนเดียว ไม่มีความเสื่อม มี ๒ ประเภท คือ ราชอภิธานิยธรรม และภิกขุอภิธานิยธรรม (ที.ม.อ. ๒/๑๓๔-๑๓๖/๑๖๖-๑๖๘).

๗ ประการแก่ท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว” เจ้าลิจฉวีเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสเรื่องนี้ว่า

เจ้าลิจฉวีทั้งหลาย อปริหานิยธรรม ๗ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. พวกเจ้าวัชชีพึงหวังได้แต่ความเจริญ^{๔๗} อย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่พวกเจ้าวัชชียังหมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์ ประชุมกันมากครั้ง
๒. พวกเจ้าวัชชีพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่พวกเจ้าวัชชียังพร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม และพร้อมเพรียงกันทำกิจที่พวกเจ้าวัชชีพึงทำ
๓. พวกเจ้าวัชชีพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่พวกเจ้าวัชชียังไม่บัญญัติสิ่งที่มีได้บัญญัติไว้ ไม่ล้มล้างสิ่งที่บัญญัติไว้แล้ว ถือปฏิบัติมั่นในวัชชีธรรมที่วางไว้เดิม^{๔๘}
๔. พวกเจ้าวัชชีพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่พวกเจ้าวัชชียังสักการะ เคารพ นับถือ บูชาเจ้าวัชชีผู้มีพระชนมายุมากของชาววัชชี และสำคัญถ้อยคำของท่านเหล่านั้นว่า เป็นสิ่งควรรับฟัง
๕. พวกเจ้าวัชชีพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่พวกเจ้าวัชชียังไม่อุคคร่าขึ้นใจกุลสตรีหรือกุลกุมารีให้อยู่ร่วมด้วย
๖. พวกเจ้าวัชชีพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่พวกเจ้าวัชชียังสักการะ เคารพ นับถือ บูชาเจดีย์ในแคว้นวัชชีของชาววัชชีทั้งในเมืองและนอกเมือง และไม่ละเลยการบูชาอันชอบธรรมที่เคยให้ เคยกระทำต่อเจดีย์เหล่านั้นให้เสื่อมสูญไป
๗. พวกเจ้าวัชชีพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่พวกเจ้าวัชชียังจัดการรักษา คุ่มครอง ป้องกันพระอรหันต์ทั้งหลายโดยชอบธรรม ด้วยตั้งใจว่า ‘ทำอย่างไร พระอรหันต์ที่ยังไม่มา พึงมาสู่แคว้นของเรา และท่านที่มาแล้วพึงอยู่อย่างผาสุก’

พวกเจ้าวัชชีพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่พวกเจ้าวัชชียังมีอปริหานิยธรรมทั้ง ๗ ประการนี้อยู่ และใส่ใจอปริหานิยธรรมทั้ง ๗ ประการนี้อยู่^{๔๙}

แล้วทรงแสดงภิกขุอปริหานิยธรรมแก่ภิกษุว่า

ภิกษุทั้งหลาย เราจะแสดงอปริหานิยธรรม ๗ ประการแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสดังนี้ว่า

^{๔๗} ความเจริญ ในที่นี้หมายถึง ความเจริญด้วยคุณธรรมมีศีลเป็นต้น (ที.ม.อ. ๒/๑๓๖/๑๒๖).

^{๔๘} วัชชีธรรมที่วางไว้เดิม หมายถึง ประเพณีที่สืบทอดกันมานาน เช่น จับผู้ต้องสงสัยว่าเป็นโจร ผู้จับจะไม่สอบสวนเอง แต่จะส่งให้ฝ่ายสอบสวน ฝ่ายสอบสวนสืบสวนแล้วรู้ว่าไม่ใช่ก็ปล่อย ถ้ายังสงสัยก็ส่งต่อไปตามลำดับขั้น บางกรณีอาจส่งถึงเสนาบดี บางกรณีอาจส่งถึงพระราชานายเพื่อทรงวินิจฉัย (ที.ม.อ. ๒/๑๓๔/๑๑๘).

^{๔๙} อัง.สตตก. (ไทย) ๒๓/๒๑/๓๑-๓๒, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๓-๑๓๕/๗๘-๘๑.

ภิกษุทั้งหลาย

๑. ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่ภิกษุยังหมั่นประชุมกันเนื่องนิത്യ ประชุมกันมากครั้ง
๒. ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่ภิกษุยังพร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม และพร้อมเพรียงกันทำกิจที่สงฆ์จะพึงทำ
๓. ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่ภิกษุยังไม่บัญญัติสิ่งที่เรามีได้บัญญัติไว้ ไม่ล้มล้างสิ่งที่เราได้บัญญัติไว้แล้ว ถือปฏิบัติมั่นตามสิกขาบทที่เราบัญญัติไว้แล้ว
๔. ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่ภิกษุยังสักการะ เคารพ นับถือ บูชาภิกษุผู้เป็นเถระ เป็นรัตตัญญู บวชมานาน เป็นสังฆบิดรเป็นสังฆปริณายก และสำคัญถ้อยคำของท่านเหล่านั้นว่าเป็นสิ่งควรรับฟัง
๕. ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่ภิกษุยังไม่ตกอยู่ในอำนาจแห่งตัณหาก่อให้เกิดภพใหม่ที่เกิดขึ้นแล้ว
๖. ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่ภิกษุยังเป็นผู้มุ่งหวังเสนาสนะป่า
๗. ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่ภิกษุ ยังตั้งสติไว้ในภายในว่า ‘ทำอย่างไร เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายผู้มีศีลงามที่ยังไม่มา พึงมาท่านที่มาแล้วพึงอยู่อย่างผาสุก’

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่ภิกษุยังมีอธิษฐานนิยธรรมทั้ง ๗ ประการนี้อยู่ และใส่ใจอธิษฐานนิยธรรมทั้ง ๗ ประการนี้อยู่^{๕๐}

และทรงแสดงธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความไม่เสื่อมของภิกษุ ๗ อย่าง รวมเป็น ๕ นัย ๖ อย่าง ๑ นัย (รวมเป็น ๓๑ ข้อ)^{๕๑}

ผู้วิจัยมีความคิดเห็นว่า ในสารันทพสูตรนั้น เกี่ยวข้องกับจักกวัตตสูตร ก็คือการกล่าวถึงหลักธรรมสำหรับการปกครองที่ทำให้สังคมอยู่สงบ ได้แก่ วัชชีธรรมหรืออธิษฐานนิยธรรม ที่ชาววัชชีประพฤติปฏิบัติมา เมื่อปฏิบัติย่อมนำให้การเมืองการปกครองมั่นคง ศัตรูไม่อาจที่จะต่อกรได้เลย แต่เมื่อละเว้นการปฏิบัติตามธรรม ย่อมทำให้สังคมและประเทศชาติต้องล่มสลาย เหมือนเช่นภิกษุสงฆ์เมื่อประกอบในภิกษุอธิษฐานนิยธรรม ย่อมทำให้หมู่สงฆ์เจริญรุ่งเรือง หากขาดหลักธรรมดังกล่าว สังคมสงฆ์ย่อมหมดราศี ดังนั้น จึงเห็นได้ว่าสารันทพสูตรดังกล่าวมีความพ้องกันกับจักกวัตตสูตรในด้านการใช้หลักธรรมในการปกครองนั่นเอง

^{๕๐} อัง.สตตก. (ไทย) ๒๓/๒๓/๓๗-๓๘, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๖/๘๒-๘๓.

^{๕๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๖-๑๔๑/๘๓-๘๘.

๒.๙.๔ มหาสุทิสสนสูตร^{๕๒}

มหาสุทิสสนสูตร เป็นพระสูตรที่ว่าด้วย ประวัติพระเจ้ามหาสุทิสสนะจักรพรรดิ เป็นเรื่อง ตริสเล่าแก่พระอานนท์ในเวลาใกล้เสด็จดับขันธปรินิพพาน พระสูตรนี้เท่ากับเป็นการขยายความ ใน มหาปรินิพพานสูตร ตอนที่ตริสตอบพระอานนท์เรื่องกรุงกุสินาราคเคยเป็นราชธานีนามว่า กุสาวตี ซึ่ง พระเจ้ามหาสุทิสสนะจักรพรรดิทรงปกครอง พระผู้มีพระภาคทรงพรรณนาคความมั่งคั่งสมบูรณ์ ของ กรุงกุสาวตี และทรงพรรณนาถึงรัตนะ ๗ ประการที่เกิดขึ้นแก่พระเจ้ามหาสุทิสสนะจักรพรรดิ คือ

๑. จักรแก้ว ซึ่งหมุนไปในทิศต่าง ๆ ได้นำชัยชนะมาสู่
๒. ช้างแก้ว เป็นช้างเผือก ชื่ออุโบสถ
๓. ม้าแก้ว สีขาวล้วน ชื่อวลาหก
๔. แก้วมณี เป็นแก้วไพฑูรย์
๕. นางแก้ว รูปร่างงดงาม มีสัมผัสนิ่มนวล
๖. ขุนคลังแก้ว (คฤปตริตนะ) ช่วยจัดการทรัพย์สินอย่างเลิศ
๗. ขุนพลแก้ว (ปรินายกรตนะ) บัณฑิตผู้สั่งสอนแนะนำ

อนึ่ง พระเจ้ามหาสุทิสสนะจักรพรรดิ ทรงมีความสำเร็จ (ฤทธิ์) ๔ ประการ คือ ๑) รูปงาม ๒) อายุยืน ๓) มีโรคน้อย ๔) เป็นที่รักของพราหมณ์และคฤหบดี (ประชาชน)

นอกจากนั้นยังทรงพรรณนาถึงสระโบกขรณี, ทรัพย์สิน, ปราสาทอันวิจิตรงดงามน่าชื่นชม ครั้นแล้วทรงแสดงว่าพระเจ้ามหาสุทิสสนะจักรพรรดิทรงเห็นว่า ผลดีต่าง ๆ เหล่านี้เกิดขึ้นเพราะผล แห่งกรรมดีคือทาน (การให้) ทมะ (การฝึกจิต) และสัจญมะ (การสำรวมจิต) จึงทรงบำเพ็ญทานสงบ ความตรึกทางกาม ความตรึกทางพยาบาท และความตรึกทางเบียดเบียน ได้บรรลุฌานที่ ๑ ถึงฌานที่ ๔ ทรงแผ่พระมนัสอันประกอบด้วยเมตตา (คิดให้เป็นสุข) กรุณา (คิดให้พ้นทุกข์) มุทิตา (พลอยยินดี เมื่อผู้อื่นได้ดี) และอุเบกขา (วางใจเป็นกลาง) ไปทั้งสี่ทิศ ทรงสั่งลดการเข้าเฝ้าให้น้อยลง (เพื่อทรงมี เวลาอบรมทางจิตใจได้มากขึ้น) ภายหลังพระราชเทวีพระนามว่า สุภัทธา สั่งจัดจตุรงคินีเสนา (ทัพ ช้าง ทัพม้า ทัพรถ ทัพเดินเท้า) ซึ่งขุนพลแก้วก็จัดให้ พระนางเดินทางไปเฝ้าพระเจ้ามหาสุทิสสนะ ขอให้ทรงเห็นแก่สมบัติ เห็นแก่ชีวิต แต่กลับตริสตอบขอให้พระราชเทวีทรงขอร้องใหม่ในทางตรงกันข้าม คืออย่าเห็นแก่สมบัติ อย่าเห็นแก่ชีวิต เพราะการพลัดพรากจากของรักของชอบใจเป็นของ ธรรมดา การตายของผู้มีความกังวล ห่วงใย เป็นทุกข์ และถูกตีเตียน พระราชเทวีก็ทรงกรรแสง และ ผีนพระหลุทัย เช็ดน้ำพระเนตร ขอร้องใหม่ ตามที่พระเจ้ามหาสุทิสสนะทรงแนะนำนั้น และต่อมาไม่ เข้าพระเจ้ามหาสุทิสสนะก็สวรรคต และเข้าถึงพรหมโลก เพราะเจริญพรหมวิหาร

ครั้นแล้วพระผู้มีพระภาคตรัสสรุปว่า พระองค์เองได้เป็นพระเจ้ามหาสุทิสสนะจักรพรรดิ นั้น พรังพร้อมสมบูรณ์ด้วยสมบัตินานาประการ แม้จะมีนครอยู่ในปกครองมากมาย ก็อยู่ครอบครอง ได้เพียงนครเดียว คือนครกุสาวตี แม้จะมีปราสาทมากมาย แต่อยู่ครอบครองได้เพียงปราสาทเดียว คือธัมมปราสาท แม้จะมีเรือนยอดมากมาย แต่ก็อยู่ครอบครองได้เพียงหลังเดียว คือเรือนยอดชื่อ มหาวิญญูหะ แม้จะมีบัลลังก์มากมาย แต่ก็ได้ใช้คราวละเพียงบัลลังก์เดียว แม้มีช้างมากมาย แต่ก็ขี่ได้

^{๕๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๔๑-๒๗๒/๑๘๑-๒๐๔.

เพียงคราวละตัวเดียว คือพญาช้างอุโบสถ แม้จะมีม้ามากหลาย แต่ก็ขึ้นขี่ได้เพียงคราวละตัวเดียว คือพญาม้าลาหก แม้จะมีรถมากหลาย แต่ก็ขึ้นสู่ได้เพียงคราวละคันเดียว คือรถเวชยันต์ แม้จะมีสตรีมากหลาย แต่ก็มีสตรีที่ปฏิบัติรับใช้เพียงคราวละคนเดียว แม้จะมีคู่ผ้า (ผ้าถุงผ้าห่ม) มากหลาย แต่ก็ห่มเพียงคราวละคู่เดียว แม้จะมีถาดอาหารมากหลาย แต่บริโภคได้อย่างมากเพียงจุฬานานเดียว พร้อมทั้งกับข้าว ดุเถิดอานนทสังขารทั้งปวงเหล่านั้น ล่วงไปแล้ว ดับแล้ว พรวนแปรแล้ว สังขารไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่น่าวางใจอย่างนี้ จึงควรที่จะเบื่อหน่ายในสังขารทั้งปวง ควรเพื่อจะคลายกำหนด ควรเพื่อจะพ้นไปเสีย

ผู้วิจัยมีความคิดเห็นว่า ในมหาสุทฺถสสูตรนั้น เกี่ยวข้องกับจักกวัตติสูตร ก็คือ ในมหาสุทฺถสสูตร พระผู้มีพระภาคทรงพรรณนาความมั่งคั่งสมบูรณ์ของกรุงกุสาวตี และทรงพรรณนาถึงรัตนะ ๗ ประการ ที่เกิดขึ้นแก่พระเจ้ามหาสุทฺถสนะจักรพรรดิ ซึ่งรัตนะ ๗ ประการ ก็คือ แก้ว ๗ ประการ ซึ่งพระพุทธเจ้า พระองค์ก็ได้ตรัสเรื่องนี้กับพระเจ้าทัฬหะเนมิราชเช่นกัน แสดงได้ว่า แก้วทั้ง ๗ ประการนี้ มีความสำคัญกับพระราชาเป็นอย่างมาก และยังเป็นสัญลักษณ์แสดงถึงความมั่งคั่งอุดมสมบูรณ์ของบ้านเมืองหรือประเทศนั้น ๆ และพระสูตรดังกล่าวยังให้ความรู้เกี่ยวกับสังขารว่า สิ่งทั้งหลายไม่เที่ยงแท้แน่นอน มีการเปลี่ยนแปลงไป และยังรับรองเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดหรือสังสารวัฏไว้อย่างชัดเจน

๒.๙.๕ กฎทันตสูตร^{๕๓}

พระสูตรนี้เกิดที่แคว้นมคธ พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปแวะพักในสวนอัมพลัญจิกา ใกล้หมู่บ้านพราหมณ์ชื่อชาณุมัต แคว้นมคธ หมู่บ้านอันอุดมสมบูรณ์ด้วยธัญญาหารนี้ พระเจ้าพิมพิสารราชาแห่งแคว้นมคธพระราชทานเป็นพรหมไทยให้กฎทันตพราหมณ์ปกครอง กฎทันตพราหมณ์เป็นนักปกครองที่ชื่นชมต่อผู้มีความดีและมีความรู้ เมื่อทราบผ่านการข่าวว่า พระผู้มีพระภาคประทับที่สวนนั้น กฎทันตพราหมณ์กำลังเตรียมการจัดทำพิธีบูชาญัตถ์ที่มีญัตถ์สมบัติ ๓ ประการ มีองค์ประกอบ ๑๖ ประการ เพื่อความสุขความเจริญของตนเองและประชาชนในหมู่บ้านของเขา โดยได้เตรียมสัตว์ไว้ฆ่าบูชาญัตถ์ จำนวน ๓,๕๐๐ ตัว คือ วัวเพศผู้ ลูกวัวเพศผู้ ลูกวัวเพศเมีย แพะ และแกะ อย่างละ ๗๐๐ ตัว แต่เนื่องจากตนไม่ทราบว่าจะทำพิธีนี้อย่างไรแน่ นึกอยู่ว่าการเช่นนี้จะอำนวยสุขแก่ตนและประชาชนได้จริงหรือ^{๕๔} กฎทันตพราหมณ์รู้ว่าพระพุทธองค์ทรงทราบเกี่ยวกับการบูชาญัตถ์ที่มีผลมาก จึงได้ไปทูลถามวิธีประกอบพิธีบูชาหม้ายญัตถ์ พระผู้มีพระภาคทรงอธิบายพิธีบูชาหม้ายญัตถ์ ๓ ประการที่มีองค์ประกอบ ๑๖ ประการ โดยยกเอาพิธีบูชาหม้ายญัตถ์ของพระเจ้ามหาวิชิตราช มาตรัสเล่าประกอบดังนี้

พระเจ้ามหาวิชิตราชทรงมีพระราชทรัพย์มหาศาล ทรงมีพืชพันธุ์ธัญญาหารเต็มท้องพระคลัง ทรงทำสงครามได้ชัยชนะจนได้ครองดินแดนกว้างใหญ่ไพศาล วันหนึ่ง ทรงประสงค์จะ

^{๕๓} ที.สี. (ไทย) ๙/๓๒๓-๓๕๘/๑๒๕-๑๕๐.

^{๕๔} ที.สี. (ไทย) ๙/๓๒๓-๓๕๘/๑๒๕-๑๕๐.

ทำพิธีบูชามหาภัยเพื่อความสุขสวัสดิแก่พระองค์เองและอาณาประชาราษฎร์ จึงทรงปรึกษากับพราหมณ์ปุโรหิตว่าจะทำอย่างไร พราหมณ์ปุโรหิตจึงกราบทูลแนะนำให้ทรงทำเป็นชั้น ๆ^{๕๕} ดังต่อไปนี้

ชั้นที่ ๑ ให้ทรงปราบโจรผู้ร้ายแบบถอนรากถอนโคน เพื่อมิให้กลับมาเป็นเสี้ยนหนามเบียดเบียนประชาราษฎร์ต่อไปอีก โดยวิธีการ ๓ อย่าง คือ

- ๑) ให้พระราชทานพันธุ์พืชและอาหารแก่เกษตรกรผู้ขยันในการทำเกษตร
- ๒) ให้พระราชทานต้นทุนแก่ราษฎรผู้ขยันในการค้าขาย
- ๓) ให้พระราชทานอาหารและเงินเดือนแก่ข้าราชการผู้ขยันในหน้าที่ราชการ

พระเจ้ามหาวชิตราชทรงปฏิบัติตามคำแนะนำนี้โดยเคร่งครัด ก็ปรากฏว่าได้ผลดีเป็นอย่างดีคือพระราชทรัพย์เพิ่มพูนมากขึ้น ๆ บ้านเมืองไม่มีโจรผู้ร้าย บ้านเรือนไม่ต้องปิดประตู อาณาประชาราษฎร์อยู่เย็นเป็นสุขกันทั่วหน้า

ชั้นที่ ๒ ให้มีรับสั่งถึงบุคคลในพระราชอาณาเขต ๔ พวก คือ (๑) พวกเจ้าผู้ครองเมืองต่าง ๆ ที่ขึ้นกับพระเจ้ามหาวชิตราช (๒) พวกอำมาตย์ราชบริพารผู้ใหญ่ (๓) พวกพราหมณ์มหาศาล (พราหมณ์ผู้มีทรัพย์มาก) (๔) พวกคหบดีมหาศาล (คหบดีผู้มีทรัพย์มาก) เพื่อขอให้บุคคลเหล่านั้นรับทราบการพระราชพิธีบูชามหาภัยและขอความเห็นชอบด้วย ซึ่งปรากฏว่าบุคคลเหล่านั้นได้ตอบรับรองด้วยดี คำรับรองนี้เรียกว่า อนุมัติ ๔ (จากบุคคล ๔ พวก) ถือเป็นองค์ประกอบ ๔ ประการในองค์ประกอบทั้งหมด ๑๖ ประการ

ชั้นที่ ๓ ตรวจหาคุณสมบัติ ๘ ประการของเจ้าของพิธีบูชามหาภัย คือพระเจ้ามหาวชิตราช และคุณสมบัติ ๔ ประการของผู้ทำพิธี คือพราหมณ์ปุโรหิตเอง ปรากฏว่าทั้งพระเจ้ามหาวชิตราชและพราหมณ์ปุโรหิตมีคุณสมบัติครบถ้วนตามตำรา จึงเป็นอันได้องค์ประกอบ ของมหาภัยครบทั้ง ๑๖ ประการ (อนุมัติ ๔, คุณสมบัติของพระเจ้ามหาวชิตราช ๘ และคุณสมบัติของปุโรหิต ๔) พราหมณ์ปุโรหิตกราบทูลอธิบายเหตุผลให้ทรงสบายพระทัยว่า ผู้เป็นเจ้าของพิธีบูชามหาภัยที่มีองค์ประกอบ ๑๖ ประการอย่างนี้ จะไม่มีใครครหานินทาได้ภายหลัง

ชั้นที่ ๔ ให้ทรงวางพระทัยในการบูชามหาภัย ๓ ประการ คือต้องไม่ทรงเดือดร้อนพระทัยว่า (๑) กองโภคสมบัติอันยิ่งใหญ่ของเรา จักสิ้นเปลืองไป (๒) กองโภคสมบัติอันยิ่งใหญ่ของเรา กำลังสิ้นเปลืองไป (๓) กองโภคสมบัติอันยิ่งใหญ่ของเรา ได้สิ้นเปลืองไปแล้ว

ชั้นที่ ๕ ให้ทรงวางพระทัยในผู้มารับทาน ซึ่งจะมีทั้งคนดีและคนไม่ดีปะปนกัน โดยให้ทรงตั้งพระทัยเจาะจงให้แก่ผู้ที่ยังเว้นจากอกุศลกรรมบล ๑๐ เท่านั้น

ชั้นที่ ๖ ในการทำพิธีบูชามหาภัยนั้น ไม่ต้องฆ่าวัว แพะ แกะ ไก่ สุกร และสัตว์นานาชนิด ไม่ต้องตัดไม้ทำลายป่ามาทำหลักบูชาภัย ไม่ต้องตัดหญ้าคา พวกทาสกรรมกรของพระเจ้ามหาวชิตราชก็ไม่ต้องถูกบังคับให้ทำสิ่งที่ตนไม่ต้องการ สิ่งที่ต้องใช้ในพิธีมีเพียงเนยใส เนยข้น นมเปรี้ยว น้ำมัน น้ำผึ้ง และน้ำอ้อยเท่านั้น

^{๕๕} มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ ๙ (ที.สี.), หน้าบทนำ (๓๔)-(๓๗).

เมื่อพระเจ้ามหาวิจิตรราชทรงเตรียมการเสร็จตามขั้นตอนนี้แล้ว พวกเจ้าผู้ครองเมือง พวกอำมาตย์ พวกพราหมณ์มหาศาล และพวกคหบดีมหาศาลได้นำทรัพย์สินพวกละจำนวนมากมาถวาย ร่วมในพิธีนั้น แต่พระเจ้ามหาวิจิตรราชไม่ทรงรับ กลับพระราชทานพระราชทรัพย์ให้แก่บุคคลเหล่านั้น อีกด้วย บุคคลทั้ง ๔ พวกจึงได้จัดตั้งโรงงานขึ้นในทิศทั้ง ๔ ของหลุมยัญ คือ พวกเจ้าผู้ครองเมืองตั้ง โรงงานในทิศตะวันออก พวกอำมาตย์ในทิศใต้ พวกพราหมณ์มหาศาลในทิศตะวันตก และพวกคหบดี ในทิศเหนือแล้วทำการแจกทานไปพร้อม ๆ กับพระเจ้ามหาวิจิตรราช

กฎทันตพราหมณ์ทูลถามว่า ยังมียัญอย่างอื่นที่เตรียมการน้อย แต่มีผลมากกว่ามหายัญ ดังกล่าวหรือไม่ ตรัสตอบว่า มี คือนิตยทาน (การให้ทานเป็นประจำแก่ผู้มีศีล)

ทูลถามว่ามียัญอย่างอื่นที่เตรียมการน้อย แต่มีผลมากกว่านิตยทานหรือไม่ ตรัสตอบว่า มี คือการสร้างวิหารอุทิศถวายแก่สงฆ์จากทิศทั้ง ๔

ทูลถามว่ามียัญอย่างอื่นที่เตรียมการน้อย แต่มีผลมากกว่าการสร้างวิหารหรือไม่ ตรัสตอบว่า มี คือการถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง

ทูลถามว่ามียัญอย่างอื่นที่เตรียมการน้อย แต่มีผลมากกว่าการถึงพระรัตนตรัยหรือไม่ ตรัสตอบว่า มี คือการสมาทานศีล ๕

ทูลถามว่า มียัญอย่างอื่นที่เตรียมการน้อยแต่มีผลมากกว่าการสมาทานศีล ๕ หรือไม่ ตรัสตอบว่า มี คือการออกบวชประพฤติพรหมจรรย์ ตั้งอยู่ในศีล ๓ ชั้น บำเพ็ญสมาธิจนได้ฌาน ๔ แล้ว เจริญภาวนาจนได้วิชชา ๘

กฎทันตพราหมณ์เลื่อมใสในพระธรรมเทศนา ประกาศตนเป็นอุบาสก ขอถึงพระรัตนตรัย เป็นที่พึ่งตลอดชีวิต แล้วสั่งให้ปล่อยสัตว์ทั้งหมดที่เตรียมไว้ เมื่อได้ฟังอนุพุทพิกถาต่อไปก็ได้รับรรลุ เป็นพระโสดาบัน

ในกฎทันตสูตรนี้แสดงถึงหลักการที่สำคัญ ๓ ประการ^{๕๖} คือ

๑) ทรงปฏิบัติแนวความคิดเรื่องการบูชาสัตว์ด้วยการฆ่าสัตว์ เป็นการบูชาด้วยเนยใส เนยข้น นมเปรี้ยว น้ำมัน น้ำผึ้ง และน้ำอ้อย โดยไม่สร้างความเดือดร้อนให้แก่คนและสัตว์ ตลอดจน การตัดไม้ทำลายธรรมชาติ

๒) ทรงแสดงให้เห็นว่ามหายัญ ๓ ประการ อันมีองค์ประกอบ ๑๖ ประการ ซึ่งพวกพราหมณ์ถือกันว่าเป็นพิธีที่ศักดิ์สิทธิ์มีผลมากนั้น จริง ๆ แล้วเป็นพิธีที่ต้องเตรียมการมาก แต่มีผลน้อยคือ น้อยกว่านิตยทาน (เช่นการใส่บาตรทุก ๆ เช้า) ซึ่งมีการเตรียมการน้อย หรือแม้การถือศีล ๕ ซึ่งมีการเตรียมการน้อย แต่มีผลมากกว่า

๓) ทรงแนะนำวิถีพัฒนาที่ยั่งยืน ๒ แบบ ได้แก่ การพัฒนาคนและการพัฒนาบ้านเมือง การพัฒนาคน คือพัฒนาให้มีศีลและปัญญา อันเป็นยัญสุดท้าย ส่วนการพัฒนาบ้านเมือง คือพัฒนาทางเศรษฐกิจ ได้แก่ หลักการปราบโจรผู้ร้าย ๓ ประการ

^{๕๖} มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ ๙ (ที.สี.), หน้าบทนำ (๓๗).

ผู้วิจัยมีความคิดเห็นว่า กฎพันตสุตวรรษนั้นมีความสอดคล้องกับจักกวัตตสุตตร ตรงประเด็นที่ พระพุทธองค์ตรัสเล่าเรื่องที่เคยมีมาในอดีตจนถึงหลักการพัฒนาคนที่เริ่มจากการเชื่อว่าประชาชนของตนประพฤติกุศลกรรม ๑๐ ประการ คือการเชื่อมั่นว่าพลเมืองเป็นคนดีและสร้างให้พลเมืองเป็นคนดีอย่างต่อเนื่อง หลักการปราบโจรแบบถอนรากถอนโคนด้วยการให้ ซึ่งสอดคล้องกับหลักธรรมาภิบาล ในจักกวัตตวัตรในจักกวัตตสุตตร เป็นหลักการรักษาเศรษฐกิจ และพัฒนาทรัพยากรบุคคลไปได้ด้วย เพราะมุ่งส่งเสริมอาชีพของบุคคลหรือกลุ่มบุคคล พระเจ้ามหาวิชัยราชากับบุโรหิตจึงเป็นผู้ให้คุณธรรม และให้การเลี้ยงชีวิตอย่างเหมาะสมแก่พลเมือง จึงฟื้นฟูศีลธรรมและรักษาความสงบสุขของบ้านเมืองไว้ได้

๒.๙.๖ ธรรมราชาสุตตร^{๕๗}

พระสุตตรนี้ เป็นสุตตรหนึ่งในราชวรรค ตอนที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสเกี่ยวกับคุณสมบัติของ พระราชาแก่หมู่ภิกษุ ซึ่งในธรรมราชาสุตตรนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย พระเจ้าจักรพรรดิ ผู้ทรงธรรมเป็นธรรมราชา ย่อมไม่ทรงให้จักรที่มีไชของพระราชาหมุนไป” เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัส อย่างนี้แล้ว ภิกษุรูปหนึ่งได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไร เป็นราชาของ พระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรมเป็นธรรมราชา” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “ธรรม^{๕๘} เป็นราชาของ พระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชา” แล้วตรัสต่อไปว่า “พระเจ้าจักรพรรดิ ผู้ทรงธรรม เป็น ธรรมราชาในโลกนี้ ทรงอาศัยธรรมเท่านั้น สักการะธรรม เคารพธรรม นอบน้อมธรรม เชิดชูธรรม ยกย่องธรรม มีธรรมเป็นใหญ่ ทรงจัดการรักษา ป้องกัน และคุ้มครองชนภายใน^{๕๙} โดยธรรม

อีกประการหนึ่ง พระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชา ฯลฯ มีธรรมเป็นใหญ่ ทรง จัดการรักษา ป้องกัน และคุ้มครองพวกภคินีผู้ตามเสด็จ กำลังพลพราหมณ์คหบดี ขวานิคม ชาว ชนบท สมณพราหมณ์ สัตว์จำพวกเนื้อและนกโดยธรรม พระเจ้าจักรพรรดินั้นแลผู้ทรงธรรม เป็น ธรรมราชา ฯลฯ มีธรรมเป็นใหญ่ครั้งทรงจัดการรักษา ป้องกัน และคุ้มครองโดยธรรมแล้ว จึงให้จักร หมุนไปโดยธรรมเท่านั้น จักรนั้นอันใคร ๆ ที่เป็นมนุษย์ เป็นข้าศึก และเป็นสัตว์มีชีวิตให้หมุนกลับ ไม่ได้ พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ฉนั้นเหมือนกัน เป็นผู้ทรงธรรมเป็นธรรมราชา^{๖๐} ทรง อาศัยธรรมเท่านั้น สักการะธรรม เคารพธรรม นอบน้อมธรรม เชิดชูธรรม ยกย่องธรรม มีธรรมเป็น ใหญ่ ทรงจัดการรักษา ป้องกัน และคุ้มครองภิกษุทั้งหลายโดยธรรมว่า

๑. กายกรรมเช่นนี้ควรประพฤติ กายกรรมเช่นนี้ไม่ควรประพฤติ
๒. วจีกรรมเช่นนี้ควรประพฤติ วจีกรรมเช่นนี้ไม่ควรประพฤติ
๓. มโนกรรมเช่นนี้ควรประพฤติ มโนกรรมเช่นนี้ไม่ควรประพฤติ

^{๕๗} ดูรายละเอียดใน อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๓๓/๒๑๔-๒๑๖.

^{๕๘} ธรรม ในที่นี้หมายถึง กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ จัดเป็นราชาของพระเจ้าจักรพรรดิ (อัง.ติก.อ. ๒/ ๑๔/๘๗).

^{๕๙} ชนภายใน หมายถึง มเหสี พระราชโอรส และพระราชาธิดา (อัง.ติก.อ. ๒/๑๔/๘๘).

^{๖๐} ธรรมราชา เป็นพระนามของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า หมายถึงพระเจ้าผู้ทรงให้มหาชนยินดีด้วย โลกุตระธรรม ๙ ประการ (มรรค ๔ ผล ๔ และนิพพาน ๑) (อัง.ติก.อ. ๒/๑๔/๘๘).

(๖) คหบดีแก้ว (๗) ปริณายกแก้ว มีพระราชโอรสมากกว่า ๑,๐๐๐ องค์ ซึ่งล้วนแต่ กล้าหาญ มีรูปทรงสมเป็นวีรกษัตริย์ สามารถย้ายราชศัตร์ได้ พระองค์ทรงชนะโดยธรรม ไม่ต้องใช้อาชญา ไม่ต้องใช้ศัสตรา ครอบครองแผ่นดินนี้มีสาครเป็นขอบเขต

๒. ถ้าออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต จะได้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ไม่มีกิเลสในโลก^{๖๓}

อรรถกถาบันทึกความเป็นมาของพระสูตรไว้มีใจความว่า ท่านพระอานนท์เข้าไปบิณฑบาตในกรุงสาวัตถีได้ยืมชาวกรุงสนทนาเรื่องพระผู้มีพระภาคทรงสมบุรณ์ด้วยลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ และอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ พระวรกายของพระองค์จึงงดงามยิ่ง แต่ไม่ทราบว่า ลักษณะเหล่านี้เกิดขึ้นได้อย่างไร พระเถระจึงนำเรื่องนี้มากราบทูลพระผู้มีพระภาค พระองค์จึงรับสั่งให้ประชุมภิกษุสงฆ์และตรัสเรื่องนี้ให้ทราบ เหตุเกิดของพระสูตรนี้จึงจัดอยู่ในประเภทอัฐฎปิฎก^{๖๔}

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มหาบุรุษผู้สมบุรณ์ด้วยลักษณะ ๓๒ ประการ ย่อมมีคติ ๒ อย่าง คือ (๑) ถ้าอยู่ครองเรือน จะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ (๒) ถ้าออกบวช จะได้เป็นพระพุทธเจ้า แล้วทรงจำแนกลักษณะต่อไปว่า ถึงพวกฤษีนี้กบวชภายนอกพระพุทธศาสนา จะจดจำลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการนี้ได้ แต่พวกนั้นไม่ทราบว่า มหาบุรุษทรงทำกรรมอะไรไว้ จึงทรงได้ลักษณะเหล่านี้ จากนั้นทรงอธิบายสาเหตุที่พระองค์ทรงได้ลักษณะแต่ละประการโดยละเอียด ตัวอย่างเช่น

ลักษณะที่ ๑ มีฝ่าพระบาทราบเสมอกัน สาเหตุเพราะว่าในชาติก่อน ทรงสมทานในกุศลธรรม (กุศลกรรมบถ ๑๐) ทรงสมทานมั่นคงในสุจริต ๓ คือ กายสุจริต วาจาสุจริต และมโนสุจริต ในการจำแนกทานในการสมทานศีล รักษาอุโบสถ ในความเกื้อกูลมารดา บิดา สมณะ และพราหมณ์ ในความประพฤดิอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูล และในกุศลธรรมอันยิ่งอื่น ๆ เพราะทรงทำสังสมพอกพูนกรรมเหล่านี้ ทำให้ไพบูลย์ยิ่งขึ้น จึงทรงได้ลักษณะนี้

ลักษณะที่ ๓ ที่ ๔ และที่ ๑๕ มีสันพระบาทยื่นยาวออกไป มีพระองค์สีเขียว และมีพระวรกายตั้งตรงดุจกายพรหม สาเหตุเนื่องมาจากในชาติก่อน ทรงเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ คือ วางทัณฑอาวุธและศัสตราวุธ มีความละอาย มีความเอ็นดู มุ่งประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์ เพราะทรงทำ สังสม พอกพูนกรรมเหล่านี้ ทำให้ไพบูลย์ยิ่งขึ้น จึงทรงได้ลักษณะเหล่านี้

ผู้วิจัยมีความคิดเห็นว่า ในลักษณสูตรนั้นเกี่ยวข้องกับจักกวัตติสูตร โดยการที่พระสูตรนี้เป็นการยืนยันคตินิยมเชื่อเรื่องลักษณะมหาบุรุษของพราหมณ์ โดยการนำมาอธิบายขยายความตามกฎแห่งกรรมในพระพุทธศาสนา และกล่าวถึงเหตุและผลที่ทำให้คนเป็นคนดีและคนชั่วด้วยผลแห่งการกระทำในอดีตนั่นเอง

^{๖๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๙๙/๑๕๙.

^{๖๔} ที.ปา.อ. (ไทย) ๑๙๙/๑๐๗-๑๐๘.

๒.๙.๘ สิงคาลกสูตร^{๖๕}

สิงคาลกสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยสิงคาลกมาณพ พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่มาณพชื่อสิงคาลกะ ขณะเสด็จออกจากพระเวฬุวันจะเข้าไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ เพื่อทรงแนะนำให้โหว่ทิศตามแบบของอริยวินัย ซึ่งมีเรื่องเล่าไว้ว่า

พระผู้มีพระภาคทอดพระเนตรเห็นสิงคาลกมาณพกำลังโหว่ทิศอยู่แต่เช้าตรู่ มีผมและผ้าเปียกปอน จึงตรัสถามเพื่อชวนสนทนาว่า กำลังทำอะไร เมื่อเขากราบทูลว่า กำลังโหว่ทิศตามคำสั่งของบิดาก่อนบิดาจะตาย จึงตรัสว่า ในอริยวินัย เขาไม่ได้โหว่ทิศกันแบบนี้ เขาทูลถามว่า ในอริยวินัย เขาโหว่ทิศกันอย่างไร พระพุทธองค์จึงตรัสตอบว่า พระอริยสาวกเว้นจากบาปกรรม ๑๔ ประการ คือ กรรมกิเลส ๔ เหตุ ๔ ประการที่ให้ทำบาปกรรม และอบายมุข ๖ ประการ ชื่อว่าเป็นผู้ปิดป้องทิศ ๖ ปฏิบัติเพื่อครองโลกทั้งสอง ทำให้เกิดความยินดีทั้งในโลกนี้และโลกหน้า หลังจากตายแล้วย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ดังพุทธภาษิตที่ว่า

การฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์
การล่วงละเมิดภรรยาผู้อื่น และการพูดเท็จ
เรียกว่า เป็นกรรมกิเลส
บัณฑิตทั้งหลายไม่สรรเสริญ^{๖๖}

บุคคลใดละเมิดความชอบธรรม
เพราะฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ ภยากติ
ยศของบุคคลนั้นย่อมเสื่อม
เหมือนดวงจันทร์ข้างแรม ฉะนั้น
บุคคลใดไม่ละเมิดความชอบธรรม
เพราะฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ ภยากติ
ยศของบุคคลนั้นย่อมเจริญ
เหมือนดวงจันทร์ข้างขึ้น ฉะนั้น^{๖๗}

ทรงอธิบายขยายความในภาคอุทเทสข้างต้น ดังนี้

๑. กรรมกิเลส ๔ ประการ ได้แก่ ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิฉฉาจาร และมุสาวาท

๒. เหตุ ๔ ประการ ได้แก่ อคติ ๔ คือ ฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ และภยากติ

๓. อบายมุข ๖ ประการ ได้แก่ ๑) การหมกมุ่นในการเสพของมีนเมา ๒) การหมกมุ่นในการเที่ยวในเวลากลางคืน ๓) การเที่ยวดูมหรสพ ๔) การหมกมุ่นในการเล่นการพนัน ๕) การคบคนชั่วเป็นมิตร ๖) การเกียจคร้าน

^{๖๕} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๒-๒๗๔/๑๙๙-๒๑๘.

^{๖๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๕/๒๐๑.

^{๖๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๖/๒๐๑-๒๐๒.

จากนั้นทรงอธิบายอบายมุข ๖ ประการนี้โดยละเอียด แล้วทรงอธิบายเรื่องมิตร ๒ ประเภท คือ มิตรเทียมและมิตรแท้หรือมิตรมีใจดี ประเภทละ ๔ พวก แล้วทรงขยายความของมิตร แต่ละพวกทั้งฝ่ายมิตรเทียมและมิตรแท้พวกละ ๔ ๆ อีก รวมเรื่องมิตรทั้งหมดมี ๓๒ ประการ จากนั้น ทรงอธิบายเรื่องการปิดป้องทิศ ๖ โดยทรงแบ่งบุคคล ๖ ประเภท ตามจำนวนทิศทั้ง ๖ ทิศ คือ บิดา-มารดาเป็นทิศเบื้องหน้า อาจารย์เป็นทิศเบื้องขวา บุตรและภรรยาเป็นทิศเบื้องซ้าย ทาสและกรรมกรเป็นทิศเบื้องล่าง และสมณพราหมณ์เป็นทิศเบื้องบน แล้วจึงทรงแนะนำให้ปฏิบัติต่อกันตามหน้าที่ฝ่ายละ ๕ ประการ (ยกเว้นหน้าที่ของสมณพราหมณ์ ซึ่งมี ๖ ประการ) เมื่อปฏิบัติได้ครบถ้วนตามหน้าที่ของทิศนั้น ๆ แล้ว ก็ชื่อว่าเป็นผู้ไหว้ทิศตามแบบอริยวินัย หรือแบบพุทธครบบริบูรณ์ ผู้ไหว้ทิศแบบนี้จะปิดป้องทิศได้สำเร็จ

ผู้วิจัยมีความคิดเห็นว่า ในสังคาลงสูตรนั้นเกี่ยวข้องกับจักกวัตตสูตร โดยการที่พระสูตรนี้เป็นการกล่าวถึงการทำหน้าที่ของบุคคลให้สมบูรณ์ตามหลักของอริยวินัย ที่ท่านกล่าวว่าการปฏิบัติหน้าที่ตามทิศทั้ง ๖ ซึ่งสอดคล้องกับในจักกวัตตสูตรที่กล่าวถึงบุคคลในสังคมแต่ละคนนั้น ไม่ว่าจะเป็นภิกษุหรือฆราวาส ประชาชนทุกหมู่เหล่า การที่จะพึงประสงค์ให้เป็นสุขได้ ทุกคนต้องรู้จักหน้าที่ของตนเอง ต้องทำหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์ โดยเฉพาะประการสำคัญคือหน้าที่ที่ทำงานนั้นต้องสอดคล้องประสานกัน มีนัยที่เป็นไปเพื่อความเกื้อหนุนซึ่งกันและกันนั่นเอง

สรุปได้ว่า พระสูตรที่สัมพันธ์กับจักกวัตตสูตรที่ผู้วิจัยได้ยกขึ้นมาทั้ง ๘ สูตรนั้น ได้แก่ อัครคัมภีร์สูตร มหาปทานสูตร สารันทสูตร มหาสุทสสนสูตร ภูมิตันตสูตร ัมมราชาสูตร ลักษณะสูตร และสังคาลงสูตร สรุปได้ ดังนี้

๑) ในอัครคัมภีร์สูตรนั้น มีเหตุการณ์ส่วนหนึ่ง ซึ่งคล้ายกับจักกวัตตสูตร ก็คือ ตรงที่พอลคนในสังคมเกิดกิเลสตัณหา ความโลภเข้าครอบงำ จึงเกิดการกักตุนสิ่งของ และมีการลักขโมยเกิดขึ้น เกิดการแย่งชิงและต่อสู้จนเกิดข้อพิพาทขึ้นเกี่ยวกับทรัพย์สิน สังคมขาดศีลธรรมอันดีงาม จนทำให้เกิดผู้ปกครอง เกิดรัฐ เกิดการเมือง เกิดความคิดทางการเมืองกำเนิดสังคมแห่งรัฐที่พระพุทธเจ้าทรงได้ชี้ให้เห็นถึงจุดเริ่มต้นและพัฒนาการ โดยรัฐจะเข้ามาเป็นศูนย์กลางคอยไกล่เกลี่ย สอบสวนและลงโทษตามกระบวนการทางรัฐ เพื่อความเป็นธรรม จึงเกิดมีพระราชาปกครองบริหารประเทศ ดูแลไพร่ฟ้าประชาชน แล้วปกครองโดยธรรม นำความร่มเย็นเป็นสุขมาสู่ประชาชน ในทางตรงกันข้าม ถ้าพระราชาปกครองประเทศไม่ดี ไม่มีธรรม ขาดศีลธรรม ความเสื่อมก็จะมาเยือนกับเมืองนั้น ประเทศนั้น จนถึงขั้นล่มจมได้เลย

๒) ในมหาปทานสูตรนั้น กล่าวถึงการอุปถัมภ์ของพระพุทธเจ้าองค์ต่อ ๆ ไป เช่นในจักกวัตตสูตร การที่พระผู้มีพระภาคทรงเปิดเผยและทรงยอมรับว่า มีพระพุทธเจ้าในอดีตหลายพระองค์นั้น ย่อมแสดงให้เห็นเป็นอย่างดีว่า พระองค์ทรงยอมรับว่าสังคมนั้นสูงที่สุดที่พระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ตรัสรู้เป็นความจริงสากลที่มีอยู่อย่างนั้น เป็นอยู่อย่างนั้นเมื่อใดมีผู้รู้แจ้ง เมื่อนั้นสังคมนั้นก็ได้รับการเปิดเผยให้ได้ทราบกัน ประเด็นสำคัญของเรื่องนี้ชี้ให้เห็นว่า พระผู้มีพระภาคมิได้ทรงผูกขาดว่า สังคมนั้นเป็นของพระองค์แต่เพียงผู้เดียว แต่ทรงถือว่าพระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีตทรงรู้แจ้งแทงตลอดมาแล้ว และในอนาคตก็จักมีพระพุทธเจ้ามาตรัสรู้สังคมนั้นอีก

๓) ในสารันทสูตรนั้น กล่าวถึงหลักธรรมสำหรับการปกครองที่ทำให้สังคมอยู่สงบ ได้แก่ วัชชีธรรมหรืออภิธานิยธรรม ที่ชาววัชชีประพฤติปฏิบัติมา เมื่อปฏิบัติตามย่อมนำให้การเมือง

การปกครองมั่นคง ศัตรูไม่อาจที่จะต่อกรได้เลย แต่เมื่อละเว้นการปฏิบัติตามธรรมย่อมทำให้สังคมและประเทศชาติต้องล่มสลาย เหมือนเช่นภิกษุสงฆ์ เมื่อประกอบในภิกษุอธิษฐานธรรม ย่อมทำให้หมู่สงฆ์เจริญรุ่งเรือง หากขาดหลักธรรมดังกล่าว สังคมสงฆ์ย่อมหมดราศี ดังนั้น จึงเห็นได้ว่าสารัตถะของธรรมดังกล่าวมีความพ้องกันกับจกัถวัตตีสสูตรในด้านการใช้หลักธรรมในการปกครองนั่นเอง

๔) ในมหาสุทฺถสสนสูตร พรรณนาความมั่งคั่งสมบูรณ์ของกรุงกุสาวตี และรัตนะ ๗ ประการ ที่เกิดขึ้นแก่พระเจ้ามหาสุทฺถสสนะจักรพรรดิ ซึ่งรัตนะ ๗ ประการ พระองค์ก็ได้ตรัสเรื่องนี้กับพระเจ้าทัพนหะมิราชเช่นกัน แสดงได้ว่า แก้วทั้ง ๗ ประการนี้ มีความสำคัญกับพระราชาเป็นอย่างมาก และยังเป็นสัญลักษณ์แสดงถึงความมั่งคั่งอุดมสมบูรณ์ของบ้านเมืองหรือประเทศนั้น ๆ และพระสูตรดังกล่าวยังให้ความรู้เกี่ยวกับสังฆธรรมว่า สิ่งทั้งหลายไม่เที่ยงแท้แน่นอน มีการเปลี่ยนแปลงไป และยังรับรองเรื่องการเดินทางวายตายเกิดหรือสังสารวัฏไว้อย่างชัดเจน

๕) ในกฎทันตสูตร กล่าวถึงหลักการพัฒนาดินแดนที่เริ่มจากการเชื่อว่าประชาชนของตนประพฤติกุศลกรรม ๑๐ ประการ คือการเชื่อมั่นว่าพลเมืองเป็นคนดีและสร้างให้พลเมืองเป็นคนดีอย่างต่อเนื่อง หลักการปราบโจรแบบถอนรากถอนโคนด้วยการให้ ซึ่งสอดคล้องกับหลักธรรมาภิบาลในจกัถวัตตีสสูตร เป็นหลักการรักษาเศรษฐกิจ และพัฒนาทรัพยากรบุคคล เพราะมุ่งส่งเสริมอาชีพของบุคคลหรือกลุ่มบุคคล พระเจ้ามหาวิชิตรราชกับปุโรหิตจึงเป็นผู้ให้คุณธรรม และให้การเลี้ยงชีวิตอย่างเหมาะสมแก่พลเมือง จึงฟื้นฟูศีลธรรมและรักษาความสงบสุขของบ้านเมืองไว้ได้

๖) ในธัมมราชาสูตรนั้น มีประเด็นที่เหมือนกับจกัถวัตตีสสูตรคือเป็นหลักการที่ทำให้เป็นราชาของพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชา เพราะทรงอาศัยธรรม สักการะธรรม เคารพธรรม นอบน้อมธรรม เชิดชูธรรม ยกย่องธรรม มีธรรมเป็นใหญ่ พระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรมเป็นธรรมราชา ย่อมทรงจัดการรักษา ป้องกัน คุ้มครองพระราชวงศานุวงศ์ เจ้าประเทศราช ตลอดถึงไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน สมณพราหมณ์ และสรรพสัตว์ โดยธรรม จึงทรงให้จักรภพไปโดยธรรมได้ เหมือนพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงประกาศธรรมจักรแก่พุทธบริษัททั้งหลาย

๗) ในลักขณสูตรนั้น มีประเด็นที่เกี่ยวข้องกับจกัถวัตตีสสูตร คือเป็นการยืนยันคติความเชื่อเรื่องลักษณะมหาบุรุษของพราหมณ์ โดยการนำมาอธิบายขยายความตามกฎแห่งกรรมในพระพุทธศาสนา และกล่าวถึงเหตุและผลที่ทำให้คนเป็นคนดีและคนชั่วด้วยผลแห่งการกระทำในอดีต

๘) ในสิงคาลกสูตรนั้น เกี่ยวข้องกับจกัถวัตตีสสูตร โดยเป็นการกล่าวถึงการทำหน้าที่ของบุคคลให้สมบูรณ์ตามหลักของอริยวินัย คือการปฏิบัติหน้าที่ตามทิศทั้ง ๖ ซึ่งสอดคล้องกับในจกัถวัตตีสสูตรที่กล่าวถึงบุคคลในสังคมแต่ละคนนั้น ไม่ว่าจะป็นกษัตริย์ ข้าราชการ ประชาชนทุกหมู่เหล่า การที่จะพรั่งสังคมให้เป็นสุขได้ ทุกคนต้องรู้จักหน้าที่ของตนเอง ต้องทำหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์ โดยเฉพาะประการสำคัญคือหน้าที่ที่ตนนั้นต้องสอดคล้องประสานกัน โดยมีหน้าที่เกี่ยวพันซึ่งกันและกัน

จะเห็นได้ว่า พระสูตรเหล่านั้นจะเน้นไปที่การอยู่ร่วมกันในสังคม ซึ่งประกอบด้วยผู้นำและผู้ที่อยู่ร่วมในสังคม ซึ่งต่างก็ต้องอาศัยหลักธรรมของการอยู่ร่วมกัน เช่น ธรรมของความเป็นผู้นำได้แก่ จกัถวัตตีสธรรม ธัมมราชา และธรรมสำหรับการอยู่ร่วมกันในสังคม เช่น อปริหานิยธรรม เป็นต้น ซึ่งหลักธรรมเหล่านี้ ย่อมหนุนให้สังคมเจริญรุ่งเรือง เป็นสังคมแห่งสันติสุข แต่เมื่อขาดธรรมเหล่านี้

แล้ว สังคมย่อมหวั่นไหว ก่อให้เกิดความร้าวรานทางสังคม ก่อการทะเลาะวิวาท แบ่งฝักฝ่ายทางการเมือง ส่งผลให้เกิดเป็นวิบากกรรมด้วย

๒.๑๐ สรุป

จกั กั ว ต ต สุต ร เป็นพระสูตรขนาดยาว ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค เล่มที่ ๑๑ เป็นพระสูตรที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงที่เมืองมาตุลาในแคว้นมคธ ได้ตรัสแก่เหล่าภิกษุสงฆ์ว่า “เธอทั้งหลายจงมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง จงมีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้” และพระองค์ได้ตรัสให้เจริญสติปัฏฐาน ๔ และการเจริญสติปัฏฐาน ๔ เท่ากับพึ่งตนและพึ่งธรรมไปพร้อมกัน

พระสูตรนี้ มิใช่พระสูตรที่ว่าด้วยหลักปฏิบัติของพระเจ้าจักรพรรดิเท่านั้น เมื่อพิจารณาสาระที่ปรากฏในพระสูตรแล้ว พบว่ามีความสำคัญใน ๓ สถานะ ได้แก่ (๑) เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยหลักการปฏิบัติแห่งความสามารถในการบรรลุถึงการพึ่งตนเองอย่างแท้จริง (๒) เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยหลักการบริหารการปกครองรัฐสำหรับพระเจ้าจักรพรรดิ พระมหากษัตริย์ หรือคณะผู้บริหารประเทศ ได้แก่ หลักจกั กั ว ต ต วิ ต ร ๑๒ ประการ และ (๓) เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยความเจริญและความเสื่อมของคน ของสังคม หรือของประเทศ ตามแนวคิด หลักการ หรือทฤษฎีทางพระพุทธศาสนา

จกั กั ว ต ต สุต ร นั้น แบ่งโครงสร้างออกเป็น ๓ ส่วน คือ (๑) ภาคอุเทศ เป็นบทเริ่มต้นที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสสอนให้ภิกษุทั้งหลายพึ่งธรรม ไม่พึ่งสิ่งอื่น โดยวิธีการในการพึ่งตนเอง คือ การเจริญสติปัฏฐาน ๔ (๒) ภาคนิเทศ เป็นบทที่อธิบายเนื้อเรื่องที่พระองค์ทรงสาธกนิทานทั้งในอดีตและอนาคตมาเป็นบุคลาธิษฐานเพื่อสอนพระภิกษุ และทำของภาคนิเทศตรัสถึงพระศรีอริยเมตไตรย อธิบายถึงเรื่องการสอนธรรมและการบริหารคณะสงฆ์ว่าเป็นแบบอย่างเดียวกันกับพระองค์และ (๓) ภาคนิคมน์ เป็นการอธิบายบทสรุปในการตรัสพระสูตรนี้ ผู้ปฏิบัติธรรมย่อมเจริญด้วยอายุ วรรณะ สุขะ โภคะ และพละ

สาระสำคัญของจกั กั ว ต ต สุต ร กล่าวถึงการเดินตามรอยพ่อ (พระบิดา) ด้วยจกั กั ว ต ต วิ ต ร ๕ จะไม่เสื่อมจากโลก การเดินตามรอยพระพุทธรองค์ด้วยสติปัฏฐาน ๔ ก็จะไม่เสื่อมจากธรรม ปกครองภายนอกพึงใช้จกั กั ว ต ต วิ ต ร ๕ ประการ ปกครองภายในพึงใช้สติปัฏฐาน ๔ นั้นเอง อันที่จริงแล้ว จกั กั ว ต ต สุต ร ที่พระองค์ตรัสที่เมืองมาตุลานั้น เกิดขึ้นเพราะอหิชาศยของพระองค์เอง เป็นการตรัสปรารภด้วยพระองค์เองโดยไม่มีผู้ใดทูลถาม ฉะนั้น ในจกั กั ว ต ต สุต ร นี้ มีบุคคลที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ๑) พระพุทธเจ้า ทรงเป็นผู้ตรัสพระสูตรนี้ ๒) ภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย และสรรพสัตว์ ได้แก่ เทวดา พระราชา ชาวเมืองมาตุลา ผู้สดับฟังพระสูตร และ ๓) บุคคลที่ถูกปรารภถึงในเรื่องราวที่พระพุทธเจ้าทรงยกตัวอย่างเหตุการณ์ในอดีต เช่น พระเจ้าจักรพรรดิ พระศรีอริยเมตไตรย เป็นต้น

เป้าหมายของการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าคือ ทรงประสงค์ที่จะแนะนำที่พึ่งที่แท้จริงอันเหมาะสมกับเพศภาวะ โดยเน้นไปที่ ๒ กลุ่มบุคคล ได้แก่ ๑) กลุ่มภิกษุ ทรงเน้นให้ทำที่พึ่งแก่ตนเองด้วยหลักของสติปัฏฐาน ๔ และ ๒) ขรवास ทรงแสดงหลักการสร้างที่พึ่งแก่ตนด้วยหลักการปกครองตน และการปกครองคนอื่นด้วยภาวะผู้นำตามหลักจกั กั ว ต ต ธรรม และเมื่อ

พระผู้มีพระภาคแสดงธรรมจบลง พระสงฆ์ทั้งหมดจำนวน ๒๐,๐๐๐ รูปได้บรรลุธรรมขั้นสูงสุดคือ พระอรหันตผล ส่วนสรรพสัตว์ที่เหลือจำนวน ๘๔,๐๐๐ ได้บรรลุธรรมถดถอยลงมาตามลำดับ แล้วแต่ วาสนาบารมีที่สั่งสมมาตั้งแต่สกทาคามีผล จนถึงโสดาปัตติผล ไม่มีผู้ใดที่ว่างเว้นจากมรรคผล ทางพระพุทธศาสนาเลย

จกักวัดติสูตร เป็นพระสูตรสำคัญที่พระพุทธองค์ทรงตรัสเกี่ยวกับการปกครองหมู่คณะที่เป็นเหตุสนับสนุนให้สังคมเจริญขึ้นหรือเสื่อมถอยลง และพระสูตรดังกล่าวยังมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับพระสูตรอื่น ๆ มากมาย อาทิเช่น อัคคัญญสูตร มหาปทานสูตร สารันททสูตร มหาสุทสสนสูตร ภูมทันตสูตร รัมมราชาสูตร ลักขณสูตร และสิงคาลกสูตร ซึ่งพระสูตรเหล่านั้นจะเน้นไปที่การอยู่ร่วมกันในสังคม ซึ่งประกอบด้วยผู้นำ และผู้อยู่ร่วมในสังคม โดยต่างก็ต้องอาศัยหลักธรรมของการอยู่ร่วมกัน เช่น ธรรมของความเป็นผู้นำ ได้แก่ จกักวัดติธรรม รัมมราชา และธรรมสำหรับการอยู่ร่วมกันในสังคม เช่น อปริหานิยธรรม เป็นต้น ซึ่งหลักธรรมเหล่านี้ ย่อมหนุนให้สังคมเจริญรุ่งเรือง เป็นสังคมแห่งสันติสุข แต่เมื่อขาดธรรมเหล่านี้แล้ว สังคมย่อมหวั่นไหว ก่อให้เกิดความร้าวรานทางสังคม ก่อการทะเลาะวิวาท ส่งผลให้เกิดเป็นวิบากกรรมด้วย

จากการศึกษาจกักวัดติสูตรผู้วิจัยพบคุณค่าของจกักวัดติสูตรมี ๒ ประการใหญ่ ๆ คือ

- ๑) คุณค่าในการบรรลุเป้าหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนาด้วยการทำตนให้เป็นที่พึ่ง และ
- ๒) คุณค่าในการปกครองโดยใช้หลักจักรวรรดิวัตร ๑๒ ประการ เพื่อใช้แก้ปัญหาของสังคมใน ๓ ระดับคือ (๑) ระดับปัจเจกบุคคล (๒) ระดับสังคมครอบครัว และ (๓) ระดับสังคมโดยรวม

บทที่ ๓

หลักธรรมที่ปรากฏในจกัถวัตติสูตร

จกัถวัตติสูตร เป็นพระสูตรว่าด้วยพระเจ้าจักรพรรดิ อันหมายถึงกษัตริราชิราชผู้ได้รับ มุรธาภิเษกแล้ว ทรงประพาศธรรมที่เรียกว่า “จักรวรรดิวัตร” พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดง แก่ภิกษุขณะประทับอยู่ที่เมืองมาตุลา แคว้นมคธ โดยทรงประสงค์ให้ผู้ฟังฟังตนฟังธรรม ไม่ฟังสิ่ง อื่น เพราะการฟังตนฟังธรรมทำให้เจริญด้วยอายุ วรรณะ สุขะ โภคะ และพละ ทำให้มารขัดขวาง ความเจริญไม่ได้ ซึ่งในพระสูตรดังกล่าวได้กล่าวถึงหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กัน ได้แก่ สติปัฏฐาน จกัถวรรดิวัตร ศีล กรรม อิทธิบาท คุณเครื่องความเป็นสมณะ ฌาน อัปมัญญา และวิมุตติ ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำมาอธิบายต่อไป

- ๓.๑ สติปัฏฐาน ๔ ธรรมอันเป็นที่ฟัง
- ๓.๒ จกัถวรรดิวัตร ๑๒ วัตรปฏิบัติของนักปกครอง
- ๓.๓ ศีล หลักควบคุมพฤติกรรมมนุษย์
- ๓.๔ กรรม ผลของการกระทำ
- ๓.๕ อิทธิบาท ๔ ธรรมที่ทำให้อายุยืน
- ๓.๖ คุณเครื่องความเป็นสมณะ ๕ ธรรมที่ทำให้มีวรรณะ
- ๓.๗ ฌาน ๔ ธรรมที่ทำให้มีความสุข
- ๓.๘ อัปมัญญา ๔ ธรรมที่ทำให้มีโภคะ
- ๓.๙ วิมุตติ ๒ ธรรมที่ทำให้มีกำลัง

๓.๑ สติปัฏฐาน ๔ ธรรมอันเป็นที่ฟัง

ในจกัถวัตติสูตรเบื้องต้น พระผู้มีพระภาคทรงตรัสหลักการ หรือธรรมที่เป็นเสมือนเกาะ สำหรับให้พระภิกษุใช้ฟังฟังอาศัย ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ ดังข้อความที่ว่า

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย จงมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่ฟัง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่ฟัง จงมีธรรม เป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่ฟัง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่ฟังอยู่เถิด ภิกษุมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่ฟัง ไม่มีสิ่ง อื่นเป็นที่ฟัง มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่ฟัง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่ฟังอยู่ เป็นอย่างไรคือ ภิกษุใน ธรรมวินัยนี้

๑. พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและ โทมนัสในโลกได้
๒. พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัด อภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๓. พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้
๔. พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

ภิกษุมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่ เป็นอย่างนี้แลภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงประพฤติธรรมอันเป็นโคจร ซึ่งเป็นวิสัยอันสืบเนื่องมาจากบิดาของตน เมื่อเธอทั้งหลายประพฤติธรรมอันเป็นโคจรซึ่งเป็นวิสัยอันสืบเนื่องมาจากบิดาของตน มารจะไม่ได้โอกาส จะไม่ได้อารมณ์ ภิกษุทั้งหลาย บุญนี้ย่อมเจริญขึ้นได้อย่างนี้ เพราะการสมาทานกุศลธรรมเป็นเหตุ^๑

คำว่า สติปัฏฐาน แยกศัพท์ได้คือ สติ แปลว่า การตามระลึกจำอารมณ์ปัฏฐาน แปลว่า ที่ตั้ง (ของการเพ่ง) ดังนั้น สติปัฏฐาน ๔^๒ หมายถึง ฐาน หรือที่ตั้งอันเป็นที่รองรับของการกำหนดสติอย่างประเสริฐ ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งสติ หรือการปฏิบัติที่มีสติเป็นประธาน^๓ การกำหนดสติเป็นการตามระลึกจำอารมณ์ปรมาตต์ (รูป-นาม) ที่เกิดขึ้นตามฐาน ซึ่งมี ๔ ฐานด้วยกัน คือ กาย เวทนา จิต และธรรม ผู้ใดที่มีการปฏิบัติเป็นไปอย่างถูกต้องตามหลักของสติปัฏฐาน ย่อมเป็นเหตุให้เกิดวิปัสสนาปัญญา อันเป็นปัญญาที่เข้าถึงสภาวะธรรมของไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาได้ในที่สุด ทั้งนี้เพราะการปฏิบัติสติปัฏฐาน ๔ สามารถทำลายวิปลาสธรรม ๔ ประการได้ คือ

๑. กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือการใช้สติตั้งมั่นในการพิจารณากาย ซึ่งเป็นรูปธรรม เพื่อให้เห็นว่า แท้ที่จริงรูปนั้นเป็นอสุภะ (ความไม่งาม, ความน่าเกลียด) เป็นการทำลาย สุขวิปลาส (สำคัญว่างาม, ว่าน่ารัก)

๒. เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือการใช้สติตั้งมั่นในการพิจารณาเวทนา ซึ่งเป็นนามธรรม เพื่อให้เห็นว่า แท้ที่จริงแล้ว นามเป็นทุกข์ เป็นการทำลาย สุขวิปลาส (สำคัญว่าเป็นสุข)

๓. จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือการใช้สติตั้งมั่นในการพิจารณาจิต ซึ่งเป็นนามธรรม เพื่อให้เห็นว่า แท้ที่จริงแล้วนามเป็นอนิจจัง เป็นการทำลาย นิจจวิปลาส (สำคัญว่าเที่ยง)

๔. ธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือการใช้สติตั้งมั่นในการพิจารณาธรรม ซึ่งเป็นทั้งรูปธรรม และนามธรรม เพื่อให้เห็นว่า แท้ที่จริงแล้ว รูป และนามนั้น เป็นอนัตตา เป็นการทำลาย อัตตวิปลาส (สำคัญว่าเป็นตัวตน)

๓.๑.๑ หลักการและสาระสำคัญของสติปัฏฐาน

การเจริญกรรมฐานในพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในพระไตรปิฎกมีตั้งมากมายทั้งสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน แต่หลักการปฏิบัติกรรมฐานที่สมบูรณ์ที่สุด ปรากฏอยู่ใน

^๑ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๐/๕๙-๖๐.

^๒ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑-๓๐๒, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๖/๒๗๖, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๙๖/๑๕๗-๑๕๘, อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๗๔/๓๘๙-๓๙๐.

^๓ ที.ม.อ. (ไทย) ๓๗๓/๓๖๘, ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑๐๖/๒๕๓.

มหาสติปัฏฐานสูตร^๔ ในพระสูตรนี้ คำว่า สติ (Mindfulness) ตรงกับคำในภาษาสันสกฤต ว่า สมฤติ^๕ มีความหมายในทางพุทธธรรมว่า ความระลึกได้ ความใส่ใจที่ดี ที่ฉลาดหรือเป็นกุศล ดังนั้น เมื่อกล่าวถึงความมีสติในพระสูตรนี้ จึงมีความหมายอย่างเดียวกับสัมมาสติ ความมีสติถูกต้องซึ่งเป็นองค์ที่เจ็ดของอริยมรรคมีองค์ ๘ และสติยังจัดเป็นองค์ประกอบข้อต้นแห่งโพชฌงค์ ๗ เพราะเป็นพื้นฐานความเจริญก้าวหน้าของโพชฌงค์ข้ออื่น ๆ อีก ๖ ข้อ การปฏิบัติวิปัสสนาให้เห็นแจ้งตามความเป็นจริง จะสำเร็จผลได้ต้องอาศัยสติเป็นหลักสำคัญ ส่วนคำว่า ปิฏฐาน (foundation) แปลว่า ตั้งไว้มั่น หมายความว่า คงรักษาใจไว้ คงความรู้ตัวไว้ ดังนั้น พระบาลีที่ว่า สตี อุပ္ภุสเปตวา^๖ ที่ใช้ในพระสูตรนี้จึงมีความหมายว่า รักษาความมีสติให้คงไว้หรือหมายถึง การปรากฏอยู่แห่งสติหรือการตั้งสติมุ่งตรงต่อกรรมฐาน^๗ อีกนัยหนึ่ง สติปัฏฐาน มีความหมายว่า ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสติ หรือการปฏิบัติที่ใช้สติเป็นประธาน^๘ ดังนั้น พระสูตรนี้จึงประสงค์จะเน้นความสำคัญและความจำเป็นของสติที่จะนำไปใช้ในทางคือการกำจัดกิเลสและในทางทั่วไปดังพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวสติว่าจำต้องประสงค์ในที่ทุกสถาน”^๙ และแสดงถึงว่าชีวิตเรามีจุดที่ควรใช้สติกำกับดูแลทั้งหมดเพียง ๔ แห่ง คือ

๑. ร่างกายพร้อมทั้งพฤติกรรม โดยใช้สติกำหนดพิจารณาให้เห็นเป็นเพียงร่างกายและพฤติกรรมที่แสดงออกตามที่มันเป็นในขณะนั้น ไม่ให้ความรู้สึกที่เป็นบุคคล ตัวตน เรา เขา เข้าไปเกี่ยวข้องกับผสมโรงเข้าไปกับร่างกายและพฤติกรรมนั้น เรียกว่า กายานุปัสสนา

๒. เวทนา คือความรู้สึกสุข ทุกข์ เป็นต้น โดยใช้สติกำหนดพิจารณาให้เห็นเป็นเพียงเวทนาตามที่มันเป็นในขณะนั้น ไม่ให้ความรู้สึกที่เป็นบุคคล ตัวตน เรา เขา เข้าไปเกี่ยวข้องกับผสมโรงเข้าไปกับเวทนาที่เกิดขึ้นนั้น เรียกว่า เวทนานุปัสสนา

๓. จิต คือผู้ทำหน้าที่รู้อารมณ์ โดยใช้สติกำหนดพิจารณาให้เห็นเป็นเพียงจิตตามที่มันเป็นในขณะนั้น ไม่ให้ความรู้สึกที่เป็นบุคคล ตัวตน เรา เขา เข้าไปเกี่ยวข้องกับผสมโรงเข้าไปกับจิตที่กำลังเป็นไปนั้น เรียกว่า จิตตานุปัสสนา

๔. สภาวะธรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับกาย เวทนา และจิตนั้น โดยใช้สติกำหนดพิจารณาให้เห็นเป็นเพียงสภาวะธรรมตามมันเป็นอยู่เกิดอยู่ในขณะนั้น ไม่ให้ความรู้สึกที่เป็นบุคคล ตัวตน เรา เขา เข้าไปเกี่ยวข้องกับผสมโรงเข้าไปกับสภาวะธรรมที่กำลังเป็นไปนั้น เรียกว่า ธัมมานุปัสสนา

เมื่อผู้ปฏิบัติตั้งใจเจริญสติปัฏฐานโดยใช้สติสัมปชัญญะเข้าไปกำหนดกาย เวทนา จิต และธรรมที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับปัจจุบันขณะเป็นอารมณ์ จะส่งผลให้เกิดการรู้เห็นตรงตามความเป็นจริงของสภาวะธรรมที่กำลังเป็นอยู่ในขณะนั้น จะเห็นได้ว่า การเข้าไปรับรู้ขณะเจริญสติปัฏฐานนั้น สำคัญ

^๔ ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๗๒-๔๐๕/๒๔๘-๒๖๙, ม.ม. (บาลี) ๑๒/๑๐๕-๑๓๘/๗๗-๙๗, อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๓๕๕-๓๘๙/๒๒๙-๒๔๘. ในพระสูตรทั้งสองแห่งพระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาฯ เรียกชื่อว่า มหาสติปัฏฐานสูตรเหมือนกันและมีเนื้อหาอย่างเดียวกัน ส่วนที่ปรากฏในพระอภิธรรมปิฎกเรียกชื่อว่า สติปัฏฐานวิภังค์.

^๕ Nyanaponika Thera, *The Heart of Buddhist Meditation*, (Kandy : Buddhist Publication Society, 1996), p.9.

^๖ ม.ม. (บาลี) ๑๒/๑๐๗/๗๗.

^๗ วิสุทฺธิ. (บาลี) ๑/๒๑๘/๒๙๕.

^๘ ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๗๓ /๓๖๘, ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๑๐๖/๒๕๓.

^๙ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๓๔/๑๗๔.

ของการปฏิบัติคือให้มีเฉพาะสติสัมปชัญญะกับอารมณ์ปัจจุบันล้วน ๆ ที่กำลังเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กันอยู่ โดยปราศจากความรู้สึกที่เป็นตัวตน เรา เขา เกิดขึ้นในใจ ปราศจากการคิดปรุงแต่งใด ๆ และปราศจากการตัดสินว่า ดีชั่ว ถูกผิด เป็นต้น เหลืออยู่แต่การรับรู้ที่บริสุทธิ์เท่านั้น กล่าวคือต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับเผชิญหน้ากับทุกสิ่งที่เกิดขึ้นในปัจจุบันขณะ ด้วยความมีสติสัมปชัญญะรู้เท่าทันสิ่งนั้น ๆ ตามความเป็นจริงโดยไม่เปิดโอกาสให้ความรู้สึกที่เป็นตัวตนอันเป็นเหตุเกิดแห่งอกุศลธรรมต่าง ๆ ได้ช่องเกิดขึ้น

ดังนั้น หลักการเจริญสติปัฏฐานดังกล่าวมา ก็คือการเป็นอยู่ด้วยสติสัมปชัญญะในขณะที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับกาย เวทนา จิต และสภาวะธรรมต่าง ๆ ที่เป็นไปอยู่ในชีวิตประจำวัน ซึ่งส่งผลให้เกิดการรับรู้ต่อสรรพสิ่งที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับตรงตามที่เป็นจริง ไม่เข้าไปปรุงแต่งด้วยอำนาจความรู้สึกที่เป็นตัวตน เรา เขา อันเป็นทางนำไปสู่การเข้าถึงปัญญาที่จะเข้าไปรู้เห็นเข้าใจสรรพสิ่งได้ตรงตามความเป็นจริงที่เรียกว่า ยถาภูตญาณทัสสนะ จนจิตปล่อยวางไม่เป็นที่แอบอิงอาศัยของกิเลสอีกต่อไป เมื่อผลของการปฏิบัติดำเนินมาถึงขั้นนี้การเจริญสติปัฏฐาน ๔ จึงชื่อว่าถึงที่สุด

๓.๑.๒ องค์ธรรมสำคัญในการเจริญสติปัฏฐาน

การเจริญสติปัฏฐาน ๔ ให้ได้ผล ผู้ปฏิบัติจะต้องประกอบด้วยองค์ธรรมที่เป็นหลักสำคัญ ๓ อย่าง^{๑๐} คือ

๑. อาตภาพิ จะต้องตื่นตัวอยู่เสมอ มีความเพียรพยายามระวังมิให้บาปอกุศลเกิดขึ้นในใจ เพียรพยายามกำจัดบาปอกุศลที่เกิดขึ้น เพียรพยายามสร้างกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดมีขึ้นและเพียรพยายามรักษาส่งเสริมกุศลธรรมที่เกิดให้เจริญงอกงามยิ่ง ๆ ขึ้น^{๑๑}

๒. สติมา จะต้องมึสติ คือ ความระลึกรู้ได้ก่อนจะทำ พูด คิดอะไร ไม่ปล่อยให้ใจลอยคิดฟุ้งไปในเรื่องต่าง ๆ ด้วยอำนาจกิเลสผลลัไป^{๑๒}

๓. สัมปะชาโน จะต้องมึสัมปชัญญะคือความรู้ตัวทั่วพร้อมในขณะที่ทำ พูด คิด สัมปชัญญะก็คือตัวปัญญา มีหน้าที่รู้ตระหนักชัดถึงสิ่งที่สติกำหนดไว้หรือการกระทำในกรณีนั้นว่ามีความมุ่งหมายอย่างไร สิ่งที่ทำนั้นเป็นอย่างไร ปฏิบัติต่อมันอย่างไร และไม่เกิดความหลงหรือเข้าใจผิดใด ๆ ขึ้นมา^{๑๓}

^{๑๐} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๗๓/๒๔๘, ม.มู. (บาลี) ๑๒/๑๐๖/๗๗.

^{๑๑} อจ.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๓/๑๗-๑๘, อจ.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๖๙/๘๔-๘๕.

^{๑๒} คัมภีร์อภิธรรมปิฎกได้ให้คำจำกัดความของคำว่าสติ หมายถึง การคอยระลึกถึงอยู่เนื่อง ๆ การหวนระลึก กิริยาที่ระลึก ความทรงจำ ความไม่เลือนลหาย ความไม่หลงลืม สติที่เป็นอินทรีย์ สติที่เป็นพละ, อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๕๒/๒๙.

^{๑๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๔๑, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ ในเครือบริษัทสำนักพิมพ์แพรวแอนดโฮม จำกัด, ๒๕๕๘), หน้า ๘๑๓, และคัมภีร์อภิธรรมปิฎกได้ให้คำจำกัดความของคำว่าสัมปชัญญะ หมายถึง ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกสรร ความวิจยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิวฐิ, อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๕๓/๓๐.

องค์ธรรมทั้ง ๓ ประการนี้จำเป็นอย่างยิ่งในการเจริญสติปัฏฐานและมีความโดดเด่นในการทำหน้าที่ของตนต่างกัน แต่ขณะทำหน้าที่ที่มีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันโดยตลอด^{๑๔} กล่าวคือ ความเพียรทำหน้าที่คอยปลุกเร้าจิตไม่ให้เกิดความย่อท้อถอยหลัง และเป็นแรงผลักดันให้จิตเดินรุดหน้าไป หนุนให้กุศลธรรมต่าง ๆ เจริญยิ่งขึ้น สัมปชัญญะ ทำหน้าที่พิจารณาและรู้เท่าทันอารมณ์ไม่ให้ความหลงเข้าครอบงำและเข้าใจถูกต้องตามสภาวะที่เป็นจริง สติ ทำหน้าที่กำหนดจับอารมณ์ไว้ให้ สัมปชัญญะพิจารณา ทำให้กำหนดรู้ทันอารมณ์ได้ทุกขณะไม่หลงลืมและสับสน ส่วนคุณธรรมอื่น ๆ ที่เกิดขึ้นร่วมกับคุณธรรมทั้ง ๓ ข้อเป็นเพียงคุณธรรมแฝงอยู่กับทั้ง ๓ ข้อ

๓.๑.๓ จุดมุ่งหมายแห่งการเจริญสติปัฏฐาน

การเจริญสติปัฏฐานเป็นหลักการปฏิบัติที่นิยมกันมากและยกย่องนับถือกันอย่างสูงว่าเป็นมรรคาอันเอกที่จะนำผู้ปฏิบัติให้หลุดพ้นจากทุกข์ได้ เป็นการปฏิบัติที่มีพร้อมทั้งสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐานในตัว การศึกษาสติปัฏฐานให้เข้าใจถึงจุดมุ่งหมายอันเป็นสาระสำคัญของปฏิบัติจะทำให้เกิดทัศนคติที่ถูกต้องต่อชีวิตและการดำเนินชีวิตดีงาม

๑) จุดมุ่งหมายที่ต้องกำจัด เมื่อเจริญสติปัฏฐานโดยนำสติไปตั้งไว้ที่ฐานใดฐานหนึ่ง บรรดาฐานทั้งสี่แล้ว จิตก็จะรับรู้อารมณ์ต่าง ๆ ที่มากระทบได้อย่างตรงไปตรงมาไม่รับรู้อารมณ์ด้วยจิตที่ถูกครอบงำด้วยอภิขมาและโทมนัส ซึ่งเป็นความรู้สึกตรงกันข้ามระหว่างชั่ววอกกับชั่วลบที่เกิดขึ้นภายในจิตขณะรับอารมณ์ต่าง ๆ ส่งผลให้เกิดความรู้สึกที่ต่างกันไปกล่าวคืออภิขมา^{๑๕} ส่งผลให้ผู้รับอารมณ์เกิดความหลงใหล ติดใจ เพลิดเพลิน มัวเมาไม่มีที่สิ้นสุด ส่วนโทมนัส^{๑๖} ส่งผลให้ผู้รับอารมณ์เกิดความไม่ยินดี ไม่พอใจ อยากรจะผลักดันหรือกำจัดอารมณ์นั้นให้สิ้นไป ความรู้สึกทั้งสองอย่างนี้เป็นความเคยชินที่แอบอิงอาศัยอยู่ในจิตของคนปุถุชนและเสขบุคคล เป็นสาเหตุให้เกิดวิปلاส คืออาการที่จิตยึดถือ หรือเข้าใจสิ่งที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง ด้วยอำนาจความสำคัญผิด คิดผิด เข้าใจผิดใน ๔ เรื่อง^{๑๗} คือ (๑) วิปลาสในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง (๒) วิปลาสในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข (๓) วิปลาสในสิ่งที่ไม่ใช่ตนว่าเป็นตน (๔) วิปลาสในสิ่งที่ไม่งามว่างาม วิปลาสเหล่านี้เป็นอกุศลธรรมที่ลวงจิตให้มองสรรพสิ่งไม่ตรงตามความจริง จึงกล่าวได้ว่าอภิขมาและโทมนัสเป็นเหตุเกิดที่สำคัญแห่งวิปลาสและเป็นที่มาแห่งปัญหาต่าง ๆ ในขณะเจริญสติปัฏฐาน อภิขมาและโทมนัสทั้ง ๒ อย่างจะถูกกำจัดออกไป วิปลาสก็ถูกเพิกถอนด้วยกำลังแห่งสติและสัมปชัญญะ ดังนั้นจุดมุ่งหมายของการเจริญสติปัฏฐานที่สำคัญเบื้องต้น ก็เพื่อกำจัดอภิขมาและโทมนัสอันเป็นสาเหตุแห่งวิปลาส

^{๑๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๘๑๔.

^{๑๕} คำว่า “อภิขมา” หมายถึง ความรักใคร่ ความพอใจ ความคล้อยตาม ความยินดีตาม ความยินดีด้วยอำนาจความเพลิดเพลิน อาการที่จิตลุ่มหลง. ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๗๓/๓๗๔-๓๗๕.

^{๑๖} คำว่า “โทมนัส” หมายถึง ความไม่แช่มชื่นทางใจ อารมณ์เกิดทางใจที่ก่อความทุกข์ให้ ความเสวยอารมณ์เป็นทุกข์ไม่แช่มชื่นเกิดจากสัมผัสทางใจ ทุกขเวทนาอันไม่แช่มชื่นเกิดจากสัมผัสทางใจ. ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๗๓/๓๗๔-๓๗๕.

^{๑๗} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๔๙/๗๙, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๓๖/๓๙๙.

๒) จุดมุ่งหมายที่ต้องบรรลุถึง การเจริญสติปัฏฐานมีจุดมุ่งหมายสูงสุดที่ต้องการบรรลุถึง ๕ ประการ คือ (๑) เพื่อความบริสุทธิ์หมดจดแห่งสัตว์ทั้งหลาย (๒) เพื่อก้าวพ้นความเศร้าโศกและความร่ำไรร่ำพัน (๓) เพื่อกำจัดความทุกข์กายและความทุกข์ใจ (๔) เพื่อบรรลุถึงญาณธรรมคือ อริยมรรค และ (๕) เพื่อให้แจ้งพระนิพพาน^{๑๘}

๓.๑.๔ อานิสงส์ของการเจริญสติปัฏฐาน

เมื่อผู้ปฏิบัติเจริญสติปัฏฐานอย่างต่อเนื่องโดยลำดับ ผลที่ได้รับในปัจจุบันขณะก็คือเกิดปัญญามองเห็นสรรพสิ่งที่เข้าไปเกี่ยวข้องตามความเป็นจริงที่มันเป็นอยู่ และสามารถทำลายความรู้สึกที่เป็นตัวตน เรา เขา มองเห็นสภาวะธรรมคือความเกิดขึ้นและดับไปของสิ่งที่เข้าไปเกี่ยวข้องนั้น ๆ ทำให้สภาวะทางจิตของผู้ปฏิบัติเป็นอิสระ ปลอดโปร่ง โล่งเบา ไม่ถูกตัณหา มานะ และทิฐิเข้าไปแอบอิงอาศัย ส่วนผลขั้นสูงอันสืบเนื่องมาจากการเจริญสติปัฏฐานทั้ง ๔ พระพุทธองค์ตรัสไว้เนื่องด้วยระยะเวลาเวลาดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ตลอด ๗ ปี พึงหวังผลได้อย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาผล ๒ อย่าง คือ อรหัตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ก็จักเป็นอนาคามี ๗ ปี จงยกไว้ บุคคลผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ตลอด ๖ ปี... ๕ ปี... ๔ ปี... ๓ ปี ...๒ ปี... ๑ ปี... ๖ เดือน... ๕ เดือน... ๔ เดือน... ๓ เดือน... ๒ เดือน... ๑ เดือน... ๑๕ วัน... ๗ วัน พึงหวังผลได้อย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาผลทั้ง ๒ อย่าง คือ อรหัตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ก็จักเป็นอนาคามี^{๑๙}

สรุปความว่า สติปัฏฐานมีหลักการและสาระสำคัญอยู่ที่การตั้งสติกำหนดกาย เวทนา จิตและธรรมให้เห็นตามความเป็นจริง ไม่ให้ความรู้สึกที่เป็นตัวตน เรา เขา เข้าไปเกี่ยวข้องโดยอาศัยองค์ธรรมสำคัญคือความเพียรถูกต้อง ความมีสติและสัมปชัญญะเป็นเครื่องช่วยเพื่อจุดประสงค์หลักคือกำจัดอภิชฌา โทมนัสและเพื่อบรรลุถึงนิพพานอันเป็นภาวะที่อิสระจากทุกข์ซึ่งการที่จะปฏิบัติให้ได้ผลจริงต้องอาศัยระยะเวลาอันสมควรแก่เหตุปัจจัย เมื่อผู้ใดสามารถปฏิบัติได้ ย่อมเชื่อว่าได้สร้างที่พึ่งอันสำคัญแก่ตนเอง

^{๑๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓๓/๓๐๑, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๖/๑๐๑.

^{๑๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๔/๓๓๘-๓๔๐, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๓๗/๑๒๘-๑๓๐.

๓.๒ จักรวรรดิวัตร ๑๒ วัตรปฏิบัติของนักปกครอง

จักรวรรดิวัตร หรือจักรวรรดิธรรม หมายถึงวัตรของพระเจ้าจักรพรรดิ, พระจริยาที่พระเจ้าจักรพรรดิพึงทรงบำเพ็ญสม่ำเสมอ, ธรรมเนียมการทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจของพระเจ้าจักรพรรดิ, หน้าที่ของนักปกครองผู้ยิ่งใหญ่^{๒๐} เป็นคำสอนที่พระเจ้าจักรพรรดิทรงตรัสสอนราชบุตรสืบต่อมา ดังข้อความที่ว่า

ลูกเอ๋ย ถ้าเช่นนั้น ลูกจงอาศัยธรรมเท่านั้น สักการะธรรม เคารพธรรม นับถือธรรม บูชาธรรม นอบน้อมธรรม มีธรรมเป็นธงชัย มีธรรมเป็นยอดมีธรรมเป็นใหญ่ จงจัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองชนภายในในกำลังพล พวกกษัตริย์ผู้ตามเสด็จ พราหมณ์และคหบดีชาวนิคม และชาวชนบท สมณพราหมณ์ สัตว์จำพวกเนื้อและนกโดยธรรม การกระทำความผิดแบบแผนอย่าได้เป็นไปในแคว้นของลูก อนึ่ง บุคคลเหล่าใดในแคว้นของลูก ไม่มีทรัพย์ ลูกพึงให้ทรัพย์แก่บุคคลเหล่านั้นด้วย อนึ่ง สมณพราหมณ์เหล่าใดในแคว้นของลูก เว้นขาดจากความมัวเมาและความประมาท ตั้งมั่นอยู่ในขันติ (ความอดทน) และโสรจจะ (ความเสถียร) ฝึกตน สงบตน ให้ตนดับกิเลสอยู่แต่ผู้เดียว ลูกพึงเข้าไปหาสมณพราหมณ์เหล่านั้น ตามกาลอันควรแล้วได้ถามสอบถามว่า “ท่านขอรับ อะไรเป็นกุศล อะไรเป็นอกุศล อะไรมีโทษ อะไรไม่มีโทษ อะไรควรเกี่ยวข้อง อะไรไม่ควรเกี่ยวข้อง อะไรที่ข้าพเจ้าทำอยู่ พึงเป็นไปเพื่อไม่เกื้อกูลเพื่อทุกข์ตลอดกาลนาน หรือว่าอะไรที่ข้าพเจ้าทำอยู่ พึงเป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขตลอดกาลนาน” ครั้นลูกได้ฟังจากสมณพราหมณ์เหล่านั้นแล้ว สิ่งใดเป็นอกุศล พึงละเว้นสิ่งนั้น สิ่งใดเป็นกุศล พึงยึดถือประพฤติสิ่งนั้นให้มั่น ลูกเอ๋ย จักรวรรดิวัตรอันประเสริฐนั้น เป็นอย่างนี้แล^{๒๑}

จากข้อความดังกล่าว สรุปได้ว่า จักรวรรดิวัตรคือวัตรของพระเจ้าจักรพรรดิมี ๑๒ ประการ^{๒๒} ได้แก่

๑. ธรรมาธิปไตย พระราชาหรือผู้ปกครองโดยยึดถือธรรมเป็นใหญ่ เคารพนับถือบูชา ยำเกรงธรรมต้องยึดธรรมเป็นหลัก เป็นธงชัยในการปกครองประเทศ เป็นธรรมาธิปไตย

๒. ธรรมิการักษา จัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองอันชอบธรรมและเป็นธรรม

ก. อันโตชน พระราชาหรือผู้ปกครองต้องให้ความคุ้มครองรักษาอันเป็นธรรมแก่ชนหรือชนภายใน เช่น พระมเหสี พระโอรส พระธิดา ตลอดถึงผู้ปฏิบัติราชการในพระองค์ทั้งหมด โดยการอบรมสั่งสอนให้อยู่ในความสงบเรียบร้อยดีงาม

ข. พลกาย พระราชาหรือผู้ปกครองต้องให้ความคุ้มครองรักษาแก่กำลังพล เช่น ทหาร ข้าราชการตำรวจโดยเป็นธรรม

^{๒๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส.อาร์.พรินต์ติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๒๕๐-๒๕๑.

^{๒๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๔/๖๒-๖๓.

^{๒๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๐๒/๗๓.

ค. ขัตติยะ พระราชาหรือผู้ปกครองต้องให้ความคุ้มครองแก่กษัตริย์ที่เป็นเมืองขึ้น ตลอดจนชนชั้นผู้ปกครองและนักบริหารชั้นผู้ใหญ่ทั้งหลาย เมื่อเกิดมีปัญหาขึ้นมาก็สามารถให้ความช่วยเหลือตลอดถึงเป็นที่ปรึกษาได้อย่างทันที่

ง. อนุยนต์ พระราชาหรือผู้ปกครองต้องให้ความคุ้มครองแก่นุชน หรือข้าราชการผู้ตามเสด็จ หรือข้าราชการพลเรือนเมื่อเขามีปัญหา

จ. พราหมณ์คฤหบดี พระราชาหรือผู้ปกครองต้องให้ความคุ้มครองแก่ชนเจ้าพิธี ผู้ประกอบอาชีพวิชาการ พ่อค้า เกษตรกร ด้วยวิธีการจัดหาทุนทรัพย์ และอุปกรณ์ในการประกอบอาชีพ

ฉ. เนคมชนบท พระราชาหรือผู้ปกครองต้องให้ความคุ้มครองแก่ราษฎรทั้งปวง ทั้งในเมือง ชนบท และชายแดนโดยเป็นธรรมเสมอเหมือนกัน

ช. สมณพราหมณ์ พระราชาหรือผู้ปกครองต้องให้ความคุ้มครองแก่พระสงฆ์ บรรพชิต นักบวช สมณชีพรามณ์

ญ. มิคปักษี พระราชาหรือผู้ปกครองต้องให้ความคุ้มครองแก่นก และเนื้อ สัตว์ที่ควรสงวนทั้งหลาย

๓. อธรรมการนิเสธนา พระราชาหรือผู้ปกครองต้องป้องกันมิให้อธรรมทุกชนิดเกิดขึ้น ในพระราชอาณาจักร ปราบปรามผู้มีอิทธิพลต่าง ๆ มิให้การกระทำทุจริตผิดกฎหมายบ้านเมือง

๔. ธนานุปทาน พระราชาหรือผู้ปกครองต้องแบ่งปันทรัพย์เฉลี่ยให้แก่ประชาชน ผู้ยากไร้ มิให้มีผู้ขัดสนขาดแคลนอยู่ในแคว้นแคว้นโดยไม่ได้รับการเหลียวแล ให้การช่วยเหลือตามสมควร

๕. ปริปุจฉา พระราชาหรือผู้ปกครองต้องมีความสนใจศาสนาและศีลธรรม หมั่นปรึกษาไต่ถามปัญหาเกี่ยวกับสมณพราหมณ์ผู้ประพฤดี ปฏิบัติชอบ นักวิชาการผู้ที่มีความรู้ดี ต้องแสวงหา ปัญญาความรู้ ศีลธรรม และคุณธรรมอยู่เสมอ^{๒๓}

พระมหาอุบล จรธมโม กล่าวว่า ในการรักษาความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิให้ดำรงคงอยู่ตลอดไป วัตรปฏิบัติของพระเจ้าจักรพรรดิ สรุปลงได้ ๓ ประการ^{๒๔} ดังนี้

(๑) จงอาศัยธรรม สักการะเคารพนับถือธรรม ให้ความคุ้มครองอันเป็นธรรมแก่มนุษย์ และสัตว์ ไม่ยอมให้ผู้ทำการอันเป็นอธรรมเป็นไปได้ในแคว้น

(๒) ผู้ใดไม่มีทรัพย์ก็มอบทรัพย์ให้

(๓) เข้าไปหาสมณพราหมณ์ผู้เว้นจากความเมาประมาท ตั้งอยู่ในขันติ (ความอดทน) โสรจจะ (ความเสถียร) และสิ่งที่เป็นกุศล อุกุศล มิโทษ ไม่มีโทษ ควรเสพ ไม่ควรเสพ อะไรทำเข้าแล้ว

^{๒๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕/๔๕.

^{๒๔} พระมหาอุบล จรธมโม (ดวงเนตร), “การศึกษาวิเคราะห์ปรัชญาการปกครองในพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๘๘.

เป็นไปเพื่อเสียประโยชน์ เพื่อทุกข์ตลอดกาลนาน อะไรทำแล้วเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อสุขตลอดกาลนาน เมื่อฟังแล้วก็รับเอาสิ่งที่เป็นกุศลมาประพฤติปฏิบัติ

เรื่องจักรวรรดิวัตรธรรมนี้ มาในจกักรัตติสูตร ตามที่มาที่อ้างในพระไตรปิฎก ท่านไม่ได้ระบุจำนวนข้อไว้ แต่นับตามที่ตรัสไว้ เป็นหลักการที่ยึดถือ ๑ ข้อ และหลักปฏิบัติ ๔ ข้อ รวมเป็น ๕ ข้อ (จักรวรรดิวัตร ๕) อย่างไรก็ตาม ข้อย่อยที่แยกออกไปจากข้อ ๒ (ธรรมการึกษา) แต่ละอย่าง ในชั้นอรรถกถาเห็นว่ามีความสำคัญมาก และมีรายละเอียดวิธีปฏิบัติจำเพาะต่างกันไป จึงจัดเป็นวัตรแต่ละข้อเท่ากันหมด ก็จะนับได้ทั้งหมด ๑๒ ข้อ จึงเรียกว่า จกักรวรรดิวัตร ๑๒ ประการได้อีกอย่างหนึ่ง ในอรรถกถาแห่งพระสูตรนี้เอง^{๒๕} ท่านจัดต่างออกไปดังนี้

๑. อนโตชนสุมิ พลกายสุมิ (สงเคราะห์ชนภายใน และพลกายกองทหาร)
๒. ขตติเยสุ (สงเคราะห์กษัตริย์เมืองขึ้นทั้งหลาย)
๓. อนุยนเตสุ (สงเคราะห์เหล่าเชื้อพระวงศ์ ผู้ตามเสด็จเป็นราชบริพาร)
๔. พราหมณคหปติเกสุ (คัมภีรพรหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย)
๕. เนคมชนปะเทสุ (คัมภีรองชาวราษฎร์พื้นเมืองทั้งหลาย)
๖. สมณพราหมณะสุ (คัมภีรองเหล่าสมณพราหมณ์)
๗. มิคปะกชีสุ (คัมภีรองเนื่อนกที่เอาไว้สืบพันธุ์)
๘. อธมมการปะกุกเขปะ (ห้ามปรามมิให้มีการประพฤติการอันผิดธรรม)
๙. อธนานัน ธนานุปปะทานัน (ทำนุบำรุงผู้ขัดสนไร้ทรัพย์)
๑๐. สมณพราหมณะ อุปสงกมิตวา ปญหาปุจฉนัน (เข้าไปหาและสอบถามปัญหาเกี่ยวกับสมณพราหมณ์)
๑๑. อธมมราคัสส ปทานัน (เว้นความกำหนัดในกามโดยอาการไม่เป็นธรรม)
๑๒. วิสมโลกัสส ปทานัน (เว้นโลกกล้า ไม่เลือกควรไม่ควร)

หน้าที่ของผู้ปกครอง เป็นการช่วยบริหารเมือง เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมโดยรวม โดยมุ่งสอนให้ผู้นำใช้อำนาจเพื่อสร้างสรรค์ความสงบสุข และระบบเศรษฐกิจที่ดีของราษฎรและจุดมุ่งหมายสำคัญ คือ การอธิบายถึงวิธีการที่จะใช้อำนาจทางการเมือง เพื่อราษฎรโดยเข้าไปปรึกษาสมณะพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ นักปราชญ์นักวิชาการผู้ทรงคุณธรรมเพื่อให้รู้ชัดในรัฐประศาสนโยบาย อันดีชั่วนโยบายที่ควรประกอบหรือไม่ควรประกอบ เพื่อที่จะปกครองหรือบริหารบ้านเมืองให้มีความเจริญก้าวหน้า ซึ่งหน้าที่ของผู้ปกครอง (จักรวรรดิวัตร) มีอยู่ ๑๒ ข้อที่ควรจะนำมาพิจารณา คือ

๑) ให้ยึดถือคุณธรรมเป็นหลัก เป็นธงชัยในการปกครองประเทศเคารพยำเกรงธรรม โดยผู้ปกครองต้องยึดหลักของความจริง ความถูกต้อง เมื่อมีผู้มาร้องขอความช่วยเหลือต่าง ๆ ตลอดถึงการแบ่งปันวัตถุสิ่งของต่าง ๆ ต้องให้ความเป็นธรรมทั้ง ๒ ฝ่ายไม่ลำเอียงฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง และจัดการรักษาป้องกัน ให้ความคุ้มครองอันชอบธรรม ที่เรียกว่า ธรรมาธิปไตย

^{๒๕} ที.ปา.อ. (ไทย) ๓/๔๖.

๒) ผู้ปกครองต้องให้ความคุ้มครองรักษาอันเป็นธรรมเนียมแก่อันโตชนหรือชนภายใน เช่น พระมเหสี พระโอรส พระธิดา ตลอดถึงบุคคลที่ใกล้ชิด หรือผู้ปรนนิบัติรับใช้ผู้ปฏิบัติราชการในพระองค์ทั้งหมดโดยการอบรมสั่งสอนให้อยู่ในความสงบเรียบร้อยดีงาม ที่เรียกว่า อันโตชน

๓) ผู้ปกครองต้องให้ความคุ้มครองรักษาแก่กำลัง เช่น ทหาร ข้าราชการ ตำรวจ โดยเป็นธรรม สงเคราะห์เหล่าทหารให้มีขวัญกำลังใจในการปฏิบัติหน้าที่พร้อมทั้งจัดหาทุโธปกรณ์ไว้ให้พร้อม ที่เรียกว่า พลกาย

๔) ผู้ปกครองต้องเอาใจใส่เจ้าหัวเมืองต่าง ๆ คือ ต้องให้ความคุ้มครองเอาใจใส่ดูแลเจ้าเมืองที่เป็นเมืองขึ้น ให้สามารถดำเนินการปกครองไปได้อย่างราบรื่น ตลอดถึงชนชั้นผู้ปกครองชั้นผู้ใหญ่ทั้งหลาย ให้สามารถดำเนินการปกครองด้วยตนเองได้ เมื่อเกิดมีปัญหาขึ้นมาก็สามารถให้ความช่วยเหลือ ตลอดถึงเป็นที่ปรึกษาได้อย่างทันท่วงที ที่เรียกว่า ชัตตियะ

๕) ผู้ปกครองต้องให้ความคุ้มครองแก่นุยนต์หรือข้าราชการผู้ตามเสด็จ ว่าเรามีปัญหาอะไรบ้างในทางปฏิบัติพร้อมทั้งหาความช่วยเหลือ ด้วยการลงพื้นที่ติดตามผลงานอย่างใกล้ชิด ที่เรียกว่า อุนยนต์

๖) ผู้ปกครองต้องให้ความอนุเคราะห์นักปราชญ์และคฤหบดี คือ ส่งเสริมนักวิชาการและผู้ประกอบอาชีพวิชาการพ่อค้า เกษตรกร ด้วยวิธีการจัดหาทุนทรัพย์และอุปกรณ์ในการประกอบอาชีพให้ ที่เรียกว่า พราหมณคฤหบดี

๗) ผู้ปกครองต้องเอาใจใส่ชาวชนบท คือ ให้ความคุ้มครองแก่ราษฎรทั้งปวง ทั้งในเมือง ในท้องถื่นห่างไกล ตลอดถึงชายแดน ก็ไม่ทอดทิ้งให้อยู่ตามยถากรรมต้องให้ความเป็นธรรมเสมอเหมือนกัน ที่เรียกว่า เนคมชนบท

๘) ผู้ปกครองต้องให้ความอุปถัมภ์ คุ้มครองแก่พระสงฆ์ บรรพชิต นักบวช สมณะ ขีพราหมณ์ด้วยการทำนุบำรุงพระศาสนา โดยเฉพาะพระสงฆ์ซึ่งเป็นผู้สืบต่ออายุพระพุทธศาสนา ให้ความอุปถัมภ์คุ้มครองตามสมควรแก่สมณะวิสัยพอควร ที่เรียกว่า สมณพราหมณ์

๙) ผู้ปกครองต้องให้ความคุ้มครองแก่นก และเนื้อ สัตว์ที่ควรสงวนทั้งหลาย เพื่อมิให้สูญพันธ์ ป้องกันการทำร้ายจากพวกที่ไม่หวังดี ที่เรียกว่า มิคปักษี

๑๐) การป้องกันมิให้การอันอธรรมทุกชนิดเกิดขึ้นในพระราชอาณาจักร ปราบปรัม ผู้มีอิทธิพลต่าง ๆ มิให้มีการกระทำทุจริต ผิดกฎหมายบ้านเมือง อันจะก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ประชาชนอยู่ในรัฐโดยเด็ดขาด เช่น พวกมิถฉาชีพ พวกฆาตกร ที่มีขึ้นในราชอาณาจักร หรือเขตการปกครองของตน สิ่งที่เป็นเหตุนำมาซึ่งความชั่วร้าย ไม่ดี ทำให้เกิดความเดือดร้อนแก่ประชาชน ต้องป้องกันมิให้บังเกิดขึ้นในแว่นแคว้น ในประเทศของตน ผู้ปกครองต้องกำจัดอย่างเด็ดขาด เรียกว่า มา อธรรมการ

๑๑) แบ่งปันทรัพย์เฉลี่ยให้แก่ประชาชนผู้ยากไร้ มิให้มีผู้ขัดสนขาดแคลนอยู่ในแว่นแคว้นโดยมิได้รับการเหลียวแล ให้การช่วยเหลือตามสมควร หรือการกระจายรายได้ให้แก่ประชาชนสม่ำเสมอกันมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ไม่ปล่อยให้ความเจริญกระจุกอยู่เฉพาะส่วนใดส่วนหนึ่งของประเทศเท่านั้น โดยที่ผู้ปกครองต้องหาอาชีพที่อิสระสุจริต ให้แก่พวกเขา ให้พวกเขาสามารถช่วยเหลือตนเองได้ ด้วยการให้คำปรึกษาอยู่เบื้องหลัง ที่เรียกว่า ธนานุปทาน

๑๒) ผู้ปกครองต้องขยันเข้าหาสมณพราหมณ์ มีความสนใจศาสนาและศีลธรรม หมั่นปรึกษาไต่ถามสมณพราหมณ์ ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ นักวิชาการผู้ที่มีความรู้ดี ความสามารถดี ต้องแสวงหาปัญญา ความรู้ และคุณธรรมอยู่เสมอ มีที่ปรึกษาที่ดี บริสุทธิ์ มีคุณธรรม เพื่อให้รู้ชัด รู้แจ้ง และรู้อย่างถูกต้อง ในการวินิจฉัยข้อปัญหาต่าง ๆ ในสิ่งที่ควรกระทำ และในสิ่งที่ควรเว้น สามารถกล่าวได้ว่า ผู้ปกครองเป็นนักปกครองที่เข้าใจถึงปัญหาของผู้ใต้ปกครองหรือบุคคลทั่วไป และมีวิธีการแก้ปัญหาเหล่านั้น ด้วยความถูกต้อง และตั้งอยู่ในธรรม ทำให้ประชาชนส่วนมากมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น เศรษฐกิจ สังคมในประเทศที่ตนปกครองนั้นพัฒนาไปได้อย่างรวดเร็ว ทุกคนมีความสุข ประเทศชาติมั่นคง ที่เรียกว่า สมณพราหมณ์ปรีชา

จากเนื้อความข้อธรรมในจักรวรรดิวัตร ๕ ประการ หรือ ๑๒ ประการ ที่กล่าวมานั้น วิเคราะห์ได้ว่า พระราชาหรือผู้ปกครองจะต้องประพฤติตนให้เป็นที่เคารพเชื่อถือของประชาชน เป็นการสอนผู้ปกครองให้มีความพร้อมเพื่อทำงานอันประโยชน์แก่ส่วนรวม ไม่ว่าจะในเมืองหรือชนบทและการพัฒนาเศรษฐกิจของราษฎรให้พึ่งตนเองได้ ผู้บริหารประเทศหรือผู้ปกครองจะต้องตั้งตนอยู่ในธรรมเป็นที่พึ่งของมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย รวมถึงการใช้อำนาจทางการเมืองโดยไม่เบียดเบียนผู้อื่น จะต้องเข้าไปขอคำปรึกษากับสมณะหรือนักบวช หรือผู้ที่มีปัญญาฉลาดนักปราชญ์ที่มีคุณธรรมในการแก้ปัญหาบ้านเมือง และปรึกษากับผู้รู้ว่ามีสิ่งไหนควรทำไม่ควรทำ เพื่อการบริหารประเทศและการพัฒนาการเมืองให้เป็นไปในแนวทางที่สร้างสรรค์เพื่อความผาสุกของคนในชาติ

๓.๓ ศิล หลักควบคุมพฤติกรรมมนุษย์

ศีล แปลว่า ปกติ เป็นข้อปฏิบัติสำหรับควบคุมกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในภาวะปกติ หมายความว่า คนที่มีจิตเป็นปกติไม่ถูกความโลภ โกรธ หลงเข้าครอบงำ เมื่อจะทำอะไรทางกายด้วยจิตที่เป็นปกติก็ไม่ทำสิ่งที่ชั่ว พระผู้มีพระภาคทรงตรัสว่า “การที่บุคคลมีเจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดคำเท็จ เสพของมีนเมา นี้เป็นการกระทำที่ใช้ทุนทรัพย์น้อยและเตรียมน้อย แต่มีผลานิสงส์มากกว่านิตยทานที่ทำสืบกันมา มากกว่าถวายกุฏิวิหาร และมากกว่าการเข้าถึงสรณคมน์”^{๒๖} จึงกล่าวได้ว่าการรักษาศีล ๕ ถือว่าได้บุญมาก

ในพระสูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา พระสีวลีเถระได้กล่าวถึงศีลว่า

ท่านทั้งหลาย พึงศึกษาศีลในศาสนา นี้ ด้วยว่าศีลอันบุคคลศึกษาดีแล้ว สังสมดีแล้วย่อมนำสมบัติทั้งปวงมาให้ในโลกนี้ นักปราชญ์เมื่อปรารถนาความสุข ๓ ประการ คือ ความสรรเสริญ ความปลื้มใจ และความบันเทิงในสวรรค์เมื่อละไปแล้ว พึงรักษาศีลด้วยว่าผู้มีศีลมีความสำรวม ย่อมได้มิตรมาก ส่วนผู้ศีลประพฤติแต่ธรรมอันลามกย่อมแตกจากมิตร นรชนผู้ศีลย่อมรับการติเตียนและความเสียชื่อเสียง ส่วนผู้มีศีลย่อมได้รับการสรรเสริญและมีชื่อเสียงทุกเมื่อ

ศีลเป็นเบื้องต้นเป็นที่ตั้ง เป็นบ่อเกิดแห่งความดีทั้งหลายและเป็นประธานแห่งธรรมทั้งปวง ศีลเป็นเครื่องกั้นความทุจริตทำจิตให้รำไร เป็นท่าที่หยั่งลงในมหาสมุทร คือ นิพพานของพระพุทธเจ้าทั้งปวง เพราะฉะนั้นพึงชำระศีลให้บริสุทธิ์ ศีลเป็นกำลังหาที่เปรียบมิได้ เป็นอาวุธ

^{๒๖} ที.สี. (ไทย) ๙/๓๕๒/๑๔๗.

อย่างสูงสุด เป็นอารมณ์อันประเสริฐ เป็นเกาะอันน่าอัศจรรย์ ศิลเป็นสะพาน เป็นมหาอำนาจ เป็นกลิ่นหอมอย่างยอดเยี่ยมเป็นเครื่องอุปโลภ อันประเสริฐ บุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยศิลปะย่อมหอมฟุ้งไปทั่วทุกทิศ ศิลเป็นเสียงอันเลิศ เป็นเสียงเดินทางชั้นเยี่ยม เป็นพาหนะอันประเสริฐยิ่งนัก เป็นเครื่องหอมฟุ้งไปทั่วทิศานุทิศคนพาลผู้มีจิตไม่มั่นในศิลปะ ย่อมได้รับการนิทาในเวลาที่มีชีวิตอยู่ในโลกนี้ เมื่อตายไปแล้ว ย่อมได้รับทุกขโทษในอบายภูมิ ย่อมได้รับความทุกข์ทรมานที่ทั่วไปธรณผู้มิจิตตั้งมั่นด้วยดีในศิลปะ ย่อมได้รับการสรรเสริญ ในเวลาที่มีชีวิตอยู่ในโลกนี้ครั้นตายไปแล้วก็ได้รับความสุขุสมนัสในสวรรค์ ย่อมรื่นเริงใจในทุกสถานในโลกนี้ความชนะในมนุษยโลกและเทวโลกย่อมมีได้เพราะศิลปะและปัญญา”^{๒๗}

ศิลปะ เป็นต้นเหตุให้คนอยู่กันเป็นปกติ ไม่เบียดเบียนกัน ไม่ชกกัน ไม่ลักขโมยของกันและกัน เป็นต้น ทำให้เกิดความสุขสงบในสังคม และจัดอยู่ในบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ อย่างหนึ่ง เรียกว่า ศิลมัยบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยการรักษาศิลปะ^{๒๘} คือเมื่อรักษาศิลปะก็ชื่อว่าได้ทำบุญ ศิลมี ๓ ระดับ คือ

- ๑) ระดับต้น คือ นิจศิลปะ หรือศิลปะ ๕ ซึ่งเป็นศิลปะของคนทั่วไป
- ๒) ระดับกลาง คือ ศิลปะ ๘ ของอุบาสกอุบาสิกา และศิลปะ ๑๐ ของสามเณร
- ๓) ระดับสูง คือ ศิลปะ ๒๒๗ ของพระภิกษุ และศิลปะ ๓๑๑ ของภิกษุณี^{๒๙}

ก. ศิลปะสำหรับคฤหัสถ์

ศิลปะสำหรับคฤหัสถ์ ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยกำหนดศึกษาไว้ ๒ ประการ คือ นิจศิลปะหรือศิลปะ ๕ และ ศิลปะ ๘

- ๑) นิจศิลปะ หรือศิลปะ ๕

หลักความประพฤติพื้นฐานของมนุษย์มีจุดหมายที่เหมือนกันคือ การมีชีวิตที่ไม่มีโทษภัยอยู่ในสังคมที่เป็นปกติสุข จึงสร้างกฎระเบียบขึ้นในสังคม ศิลปะ ๕ ในสังคมจึงปรากฏชัดเจน เป็นระเบียบปฏิบัติของสังคม ได้แก่ การทำให้ประชาชนอยู่ร่วมกันโดยความเป็นระเบียบเรียบร้อย และเป็นที่ยอมรับของธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศล ซึ่งมีประโยชน์และมีอานิสงส์อย่างต่อเนื่อง ท่านจึงกล่าวว่า

ปญจศีล สพฺพกาลิกํ หมายความว่า ศิลปะ ๕ เป็นของมีอยู่ตลอดกาลทุกยุคทุกสมัย ซึ่งกล่าวไว้ในคัมภีร์ชั้นอรรถกถาหลายคัมภีร์ว่า พระพุทธเจ้าจะเสด็จอุบัติขึ้น หรือแม้มิได้เสด็จอุบัติขึ้น ก็ตาม ศิลปะเมืองค์ ๕ และองค์ (กรรมบถ) ๑๐ นี้ก็มีอยู่ในโลก แต่เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นแล้ว พระพุทธเจ้าทั้งหลายบ้าง พระพุทธสาวกทั้งหลายบ้าง ทรงชักนำและชักชวนให้สมาทานศิละนั้น ๆ ในกาลใด สมัยใด สมัยนั้น เมื่อพระพุทธเจ้ามิได้เสด็จอุบัติขึ้น พระปัจเจกพระพุทธเจ้าทั้งหลายบ้าง ท่านสมณะและพราหมณ์ทั้งหลายผู้ประพฤติธรรมเป็นกรรมวาทีบ้าง

^{๒๗} จุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๓๕๗/๓๕๘.

^{๒๘} จุ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๖๐/๔๑๕.

^{๒๙} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ คำวัด, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๕๑), หน้า ๙๖๖.

พระจักรพรรดิมหाराชาบัง พระมหาโพธิสัตว์ทั้งหลายบ้าง ต่างชักชวนและทรงชักจูงประชาชน ให้สมาทานศีล ๕ และกุศลกรรมบถ ๑๐ นั้น^{๓๐}

ในจักกวัตตสูตร กล่าวถึงโอวาทที่พระเจ้าจักรพรรดิทรงประทานแก่กษัตริย์หัวเมืองต่าง ๆ ว่า “พวกท่านไม่พึงฆ่าสัตว์ ไม่พึงถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ไม่พึงประพฤติผิดในกาม ไม่พึงพูดคำเท็จ ไม่พึงดื่มน้ำเมา และจงครองราชสมบัติไปตามเดิมนั้น”^{๓๑}

เพราะฉะนั้น ศีล ๕ จึงเป็นหลักสำหรับประพฤตินั้นพื้นฐานของคนในสังคม ที่สมควรแก่ชนทุกเพศทุกวัย เพราะเป็นเครื่องส่งเสริมคุณความดี มีจรรยา มารยาทที่เรียบร้อย เป็นหลักความประพฤติตามหลักสากล ไม่เกี่ยวกับสมัยนิยมของยุคหรือท้องถิ่นหรือข้อห้ามต่าง ๆ ของชนบทรอบนิยามประเพณี จึงถือได้ว่าหลักความประพฤติที่เรียกว่า ศีล ๕ นี้เป็นมาตรฐานวัดความเจริญและเสื่อมโทรมของสังคมได้เป็นอย่างดี

๒) ศีล ๘

ศีล ๘ เป็นสิกขาบทที่คฤหัสถ์สมาทานรักษาพิเศษในวันอุโบสถ เรียกว่า อุโบสถศีล มีสิกขาบทไว้สำหรับเป็นข้อฝึกความประพฤติกายวาจาให้เรียบร้อย ๘ ประการ ได้แก่

- ๑) เว้นจากปลงชีวิตของสัตว์ที่มีชีวิต
- ๒) เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เขามิได้ให้
- ๓) เว้นจากการประพฤติผิดในกาม
- ๔) เว้นจากการพูดเท็จ
- ๕) เว้นจากการดื่มของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท
- ๖) เว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล
- ๗) เว้นจากการฟ้อนรำ ขับร้อง บรรเลงดนตรี ดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์ การทัดทรงดอกไม้ของหอมและเครื่องลูบไล้ ซึ่งใช้เป็นเครื่องประดับตกแต่ง
- ๘) เว้นจากที่นอนอันสูงใหญ่หรูหราฟุ่มเฟือย^{๓๒}

การประพฤติปฏิบัติสำหรับคฤหัสถ์ในระดับสูงกว่าพื้นฐานโดยทั่วไป คืออุโบสถศีล หรือศีล ๘ ซึ่งในคัมภีร์บาลีไม่ปรากฏว่า ศีล หรือ สิกขาบท มีปรากฏคำว่า “อภฺรฺรังคสมันนาตอุโบสถ” แปลว่า อุโบสถประกอบด้วยองค์ ๘^{๓๓} ซึ่งเป็นศีลที่รักษาในวันอุโบสถ ได้แก่ ศีล ๘ ที่อุบาสกอุบาสิกาสมาทานรักษาเป็นการจำศีลในวันพระ คือขึ้นและแรม ๘ ค่ำ ขึ้น ๑๔ หรือ ๑๕ ค่ำ ในเดือนขาด^{๓๔} การรักษาศีลอุโบสถศีลที่กำหนดวัน เพราะอุบาสกอุบาสิกาต้องประกอบกิจการงานของตน จึงกำหนดการรักษาด้วยถือว่า การรักษาศีลอุโบสถเป็นศีลที่มีสมรรถภาพทางจิตใจ มีความประพฤติตาม

^{๓๐} ธนิต อยุธยา, **อานิสถศีล ๕**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนศิวกพร จำกัด, ๒๕๒๕), หน้า ๔.

^{๓๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๕/๖๔.

^{๓๒} อ.อ.อุจก. (ไทย) ๒๓/๔๑/๓๐๓-๓๐๕.

^{๓๓} อ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๗๑/๒๘๐, และดูรายละเอียดใน อ.อ.อุจก. (ไทย) ๒๓/๔๑-๔๕/๓๐๓-๓๐๗.

^{๓๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๕๖๒-๕๖๔.

แบบอย่างพระอริยะ ท่านจึงกล่าวว่า “พระอนาคามีบุคคลผู้เป็นฆราวาส ท่านรักษาอุโบสถศีล โดยอัตโนมัติเป็นประจำด้วยอำนาจอริยมรรคโดยไม่ต้องสมาทาน”^{๓๕}

ในจักกวัตติสูตร พระราชาได้ปรารภถึงอานิสงส์ของการรักษาศีลอุโบสถว่า

เราได้ฟังเรื่องนี้มาว่า ‘กษัตริราชพระองค์ใด ผู้ได้รับมูรธาภิเษกแล้ว ทรงสนานพระเศียร ในวันอุโบสถ ๑๕ ค่ำ รักษาอุโบสถ ประทับอยู่ชั้นบนปราสาทหลังงาม จักปรากฏจักรแก้ว อันเป็นทิพย์ซึ่งมีค่า ๑,๐๐๐ ชี มีกิง มีดุม และมีส่วนประกอบครบทุกอย่างกษัตริราช พระองค์นั้นย่อมเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ’ เราเป็นพระเจ้าจักรพรรดิกระมัง’^{๓๖}

ความประพฤติดังมาขั้นอุโบสถศีลหรือศีล ๘ เน้นการปฏิบัติที่เกี่ยวกับการแสดงออก ทางกาย ทางวาจา อุโบสถศีลมีพื้นฐานมาจากนิจศีล แต่อุโบสถศีลเน้นการปฏิบัติมากขึ้นและยากต่อ ปฏิบัติอีกด้วย มีข้อกำหนดที่เป็นสิกขาบทที่ละเอียดอ่อน เมื่อพิจารณาตามข้อฝึกปฏิบัติแล้วก็จะทราบ ได้ถึงความเป็นอยู่ของพระอริยบุคคล รวมทั้งวิถีชีวิตของพระอริยบุคคลด้วย ว่าท่านได้ผ่านขั้นตอน ของการฝึกปฏิบัติมาอย่างยากลำบากอย่างไร โดยเทียบเคียงกับการประพฤติดุปฏิบัติตามหลักอุโบสถ ศีล

ข. ศีลสำหรับบรรพชิต

คำว่า “บรรพชิต” ในทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ “ภิกษุ สามเณร” มีข้อปฏิบัติเป็นกฎ ระเบียบเรียกว่า “สิกขาบท” สำหรับสามเณร ทรงบัญญัติสิกขาบทไว้เป็นเครื่องกำกับความประพฤติ ๑๐ ข้อ ซึ่งรวมอยู่ในส่วนพระวินัยและศีลสำหรับภิกษุ ๒๒๗ ข้อ จัดเป็นศีลสำหรับบรรพชิต แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ ๑) ศีล ๑๐ ๒) ศีล ๒๒๗

๑. ศีล ๑๐ หรือสิกขาบท ๑๐ ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติแก่สามเณร มีดังนี้

- ๑) เว้นจากปลงชีวิตของสัตว์ที่มีชีวิต
- ๒) เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เขามิได้ให้
- ๓) เว้นจากการประพฤติดิฉินในกาม
- ๔) เว้นจากการพูดเท็จ
- ๕) เว้นจากการดื่มของมึนเมา คือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท
- ๖) เว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล
- ๗) เว้นจากการฟ้อนรำ ขับร้องบรรเลงดนตรีดูการละเล่น อันเป็นข้าศึก ต่อพรหมจรรย์
- ๘) เว้นจากการตัดทรงดอกไม้ของหอมและเครื่องลูบไล้ ซึ่งใช้เป็นเครื่องประดับ ตกแต่ง
- ๙) เว้นจากที่นอนอันสูงใหญ่หุหุราฟุ่มเฟือย
- ๑๐) เว้นจากการรับทองและเงิน^{๓๗}

^{๓๕} ธนิต อยู่โพธิ์, อานิสงส์ศีล ๕, หน้า ๑๗.

^{๓๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๕/๖๓.

^{๓๗} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๐๖/๑๖๘-๑๖๙.

ศีล ๑๐ หรือสิกขาบท ๑๐ เป็นศีลที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติขึ้นตามฐานะของบุคคล โดยเพิ่มขึ้นจากศีลอุโบสถ ๑ ข้อ “ในหลักของอุโบสถศีลนั้นข้อ ๗ ได้รวมเอาศีล ๒ ข้อ เข้าไว้เป็นองค์เดียวกัน ส่วนข้อที่ ๑๐ เป็นสิกขาบทที่ทรงวางไว้เฉพาะสามเณร และสามเณรจะต้องรักษาเป็นประจำ หรืออุบาสกอุบาสิกาผู้มีอุตสาหะจะรักษาก็ได้^{๓๘} สำหรับศีลข้อ ๑๐ เว้นจากการรับทองและเงิน การบัญญัติสิกขาบทนี้มุ่งเน้นเพื่อให้เหมาะสมกับความเป็นอยู่ของอริยชน คือมีการชวนชวนในกิจการงานน้อย ดำรงชีวิตเป็นบรรพชิต (ผู้เว้น) ต้องอาศัยผู้อื่น ไม่สะสมสมบัติใด ๆ มีความกังวลน้อย มีการปฏิบัติธรรมเป็นที่ตั้งในการดำรงอยู่ ดังนั้น การมีทรัพย์สิน เช่น ทองและเงิน เป็นต้น ซึ่งเป็นสิ่งใช้สอยของคฤหัสถ์จึงไม่สมควรต้องรับเงินและทอง ความจำเป็นของบรรพชิตในการใช้จ่ายทรัพย์สินนั้นมีน้อย หรือไม่มีเลย ศีลข้อนี้จึงมีความแตกต่างจากศีล ๕ และศีล ๘ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นข้อแตกต่างระหว่างคฤหัสถ์กับบรรพชิตโดยสิ้นเชิง การเว้นจากการรับทองและเงินเป็นเครื่องชี้ชัดสำหรับความประพฤติของบรรพชิต หรือนักบวชในพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง

๒. ศีล ๒๒๗

พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบท ๒๒๗ ข้อ สำหรับเป็นข้อฝึกปฏิบัติของพระภิกษุในพระพุทธศาสนา เรียกว่า ปาฏิโมกขสังวรศีล ซึ่งเป็นหลักการศึกษาอบรมในฝ่ายบพบัญญัติ หรือข้อปฏิบัติที่เป็นเบื้องต้นของพรหมจรรย์ สำหรับป้องกันความประพฤติเสียหาย คือ ศีลที่เป็นอาทิพรหมจริยการศึกษา และส่วนที่เป็นขนบธรรมเนียมที่จะชักนำความประพฤติให้ตั้งงาม ซึ่งอำนวยความสะดวกในการเป็นอยู่ของพระสงฆ์ คือ อภิธมาจาริกาศึกษา ในความประพฤติของพระภิกษุนี้จัดเป็นพระวินัย หลักการที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัย “ค่อยมีมาโดยลำดับตามเหตุอันเกิดขึ้น ซึ่งเรียกว่านิทานบ้าง ปกรณ์บ้าง เมื่อใดความเสียหายเกิดขึ้น เพราะภิกษุรูปใดทำอย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อนั้น พระพุทธองค์จึงทรงบัญญัติสิกขาบท”^{๓๙} เกิดขึ้นครั้งแรกในความผิดต่าง ๆ เมื่อมีเหตุเกิดขึ้นซ้ำในกรณีเดียวกัน ทรงบัญญัติเพิ่มเติมขึ้นอีกเรียกว่า สิกขาบท^{๔๐} ทรงลงโทษแก่ภิกษุผู้ล่วงละเมิดตามความผิดหนักบ้าง เบาบ้าง เช่นเดียวกับกฎหมายทางบ้านเมือง โดยโทษที่เกิดขึ้นอย่างหนักที่สุด ก็คือพ้นสภาพจากภิกษุในพระพุทธศาสนาอย่างสิ้นเชิง โทษอย่างกลางสงฆ์เป็นผู้ปรับโทษให้อยู่กรรม และสงฆ์เองเป็นผู้ปรับโทษให้อยู่กรรมและสงฆ์ก็ต้องเป็นผู้ระงับอาบัติ โทษอย่างเบาต้องแสดงโทษต่อภิกษุอื่น

ที่กล่าวมาทั้งหมดนั้นเป็นการกล่าวถึงศีลของคฤหัสถ์และศีลของบรรพชิต โดยเฉพาะศีลของบรรพชิตซึ่งเป็นพระวินัยบัญญัติที่ปรากฏในพระปาฏิโมกข์ มีวัตถุประสงค์หรือความมุ่งหมายที่เอื้ออำนวยต่อการปฏิบัติสำหรับพระภิกษุ เพื่อป้องกันความเสียหายอันจะเกิดกับภิกษุ หรือเกิดกับสงฆ์หมู่ใหญ่ ความมุ่งหมายหลักก็คือเพื่อความเรียบร้อยแห่งสงฆ์ในพระพุทธศาสนา

^{๓๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๒๕๗.

^{๓๙} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **วินัยมุข เล่ม ๑**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๖, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๕.

^{๔๐} สิกขาบท หมายถึง ข้อที่ต้องศึกษา, ข้อศีล, ข้อวินัย, บพบัญญัติข้อหนึ่ง ๆ ในพระวินัยที่ภิกษุพึงศึกษาปฏิบัติ, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๔๔๗.

ศีลเป็นข้อห้ามในการปฏิบัติไปในทางชั่ว ผู้ที่ทำการละเมิดในศีลย่อมจะได้รับโทษ ใน คัมภีร์พระไตรปิฎก กล่าวถึงพุทธพจน์ เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าตรัสเทศนาโปรดอุบาสกอุบาสิกา ชาว ตำบลบ้านป่าภูลิกคามถึงโทษแห่งศีลวิบัติทำให้ได้ผล ๕ ประการ^{๔๑} ได้ดังนี้

- ๑) ย่อมถึงความเสื่อมโภคทรัพย์ใหญ่หลวงซึ่งมีความประมาทเป็นเหตุ
- ๒) กิตติศัพท์อันชั่วของผู้ที่ศีลย่อมกระฉ่อนไป
- ๓) เข้าไปหาบริษัทใด ๆ เช่น ชัตติยบริษัท พราหมณบริษัท คหบดีบริษัท สมณบริษัท ย่อมไม่แก่กล้ากล้าแก้อื่นเข้าไปหาบริษัทนั้น ๆ
- ๔) ย่อมเป็นผู้หลงลืมสติ
- ๕) หลังจากตายแล้วย่อมไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก

สรุปว่า ผู้รักษาศีลให้ดีในเบื้องต้นเสียอย่างหนึ่งแล้วคุณธรรมความดีในเบื้องสูงจะเกิดขึ้น สืบเนื่องติดตามมาเอง ศีลมีประโยชน์และอันสงฆ์สืบเนื่องโดยลำดับขั้นตอน ยังประโยชน์ไม่เดือดร้อน มีความชื่นบาน มีความอึดเอิบใจ เกิดความสงบ มีความสุข มีความตั้งใจมั่น มีความรู้ความเห็นตามความเป็นจริง เกิดความเบื่อหน่ายคลายกำหนด มีความหลุดพ้น บรรลุอริยมรรคนำไปสู่มรรค ผล นิพพาน ศีลทั้งหลายที่เป็นกุศล ย่อมบริบูรณ์เพื่อความเป็นพระอรหันต์ด้วยประการทั้งปวง

๓.๔ กรรม ผลของการกระทำ

กรรม ตามรูปศัพท์แปลว่า การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา หรือการกระทำที่เป็นไปด้วย ความจงใจ^{๔๒} คือ ทำด้วยความจงใจหรือจงใจทำ ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม เช่น ขุดหลุมพรางดักคนหรือสัตว์ ให้ตกลงไปตาย เป็นกรรม แต่ขุดบ่อน้ำไว้กินใช้ สัตว์ตกลงไปตายเอง ไม่เป็นกรรม (แต่ถ้ารู้ที่อยู่ บ่อน้ำที่ตนขุดไว้อยู่ในที่ซึ่งคนจะพลัดตกลงได้ง่าย แล้วปล่อยปละละเลย มีคนตกลงไปตาย ก็ไม่พ้นเป็นกรรม) การกระทำที่ดีเรียกว่า กรรมดี ที่ชั่ว เรียกว่า กรรมชั่ว^{๔๓} และในกรณีที่กระทำที่ไม่มีเจตนา ก็ไม่เรียกว่าเป็นกรรมในความหมายทางธรรม^{๔๔} ฉะนั้น กรรมจึงเกิดจากเจตนา แล้วนำไปสู่การกระทำด้วย กาย วาจา และใจ

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน) พระนิพนธ์ ว่า กรรม คือ กิจที่คนควรกระทำ หมายถึง การกระทำทางกาย ทางวาจา และทางใจ หรือกิจที่บุคคลจงใจทำหรือด้วยเจตนา ถ้าทำด้วยความไม่มีเจตนาจะไม่เรียกว่ากรรม เช่น ไม่มีเจตนาเหยียบมด ไม่เป็นกรรมคือ ปาณาติบาต ต่อเมื่อตั้งใจเหยียบให้ตายจึงเป็นกรรม เป็นต้น^{๔๕}

^{๔๑} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๘๕/๔๘-๔๙, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๖/๒๐๙-๒๑๐.

^{๔๒} อจ.ฉก.ก. (ไทย) ๒๒/๓๓๔/๕๖๓.

^{๔๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔.

^{๔๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๑๕๗.

^{๔๕} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน), หลักกรรมในพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (นครปฐม: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๒-๓.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) อธิบายว่า กรรม หมายถึง การกระทำประกอบด้วยเจตนา คือ ทำด้วยความตั้งใจหรือจงใจทำ การกระทำดี เรียกว่า กรรมดี การกระทำชั่ว เรียกว่า กรรมชั่ว^{๔๖} การกระทำทางกาย ทางวาจา และ ทางใจ ได้แก่ อกุศลกรรม และ กุศลกรรม^{๔๗}

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) อธิบายว่า กรรม แปลว่า การทำ การกระทำ เป็นคำกลาง ๆ ยังไม่บ่งว่าเป็นการกระทำที่ดีหรือชั่ว ถ้าเป็นการกระทำที่ดี เรียกว่า กุศลกรรม เป็นการกระทำที่ชั่ว เรียกว่า กรรมชั่ว^{๔๘}

สรุปแล้ว กรรม หมายถึง การกระทำหรือการงานที่แสดงออกผ่านทางทวารทั้ง ๓ คือทางกาย วาจา และใจ กรรมเป็นคำกลาง ๆ ยังไม่ได้รับบุลงไปว่าดีหรือชั่วเป็นเพียงการกระทำเท่านั้น ส่วนการกระทำที่จัดเป็นกรรมนั้นจะต้องเป็นการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา หมายถึง ต้องมีความตั้งใจ ความตั้งใจ หรือต้องคิดไว้ก่อนแล้วค่อยลงมือกระทำ ก็เพราะเจตนาเป็นแกนนำหรือเป็นตัวริเริ่มให้บุคคลคิดแล้วกระทำการ จึงแสดงให้เห็นว่า การกระทำทางกายและทางวาจาเป็นเพียงผลสำเร็จที่เกิดจากการสั่งให้กระทำของจิตเท่านั้น นั่นเป็นเหตุผลหลักที่พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญแก่มนกรรมมากที่สุด กรรมมีลักษณะเป็นกฎแห่งเหตุผล กล่าวคือมีลักษณะให้ผลตรงตามเหตุ มีพุทธภาษิตรองรับไว้ว่า “บุคคลหว่านพืชเช่นใดย่อมได้ผลเช่นนั้น คนทำดีย่อมได้ดี ทำชั่วย่อมได้ชั่ว”^{๔๙} กฎดังกล่าวเป็นกฎที่เป็นสัจธรรม คือ เป็นความจริงสำหรับทุกคน กรรมมีหลายประเภท แต่สามารถสรุปรวมลงในกรรม ๒ ประเภท คือ กรรมดีและกรรมชั่ว กรรมดีหรือการกระทำที่เป็นกุศล คือ การกระทำที่เกิดจากกุศลมูล ส่วนกรรมชั่วหรือการกระทำที่เป็นอกุศล คือการกระทำที่เกิดจากอกุศลมูล

๓.๕ อิทธิบาท ๔ ธรรมที่ทำให้อายุยืน

อิทธิบาท หมายถึง ธรรมให้ถึงความสำเร็จพระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติอิทธิบาท ๔ ประการนี้เพื่อเพิ่มพูนความสำเร็จ เพื่อให้ชำนาญ ในเรื่องความสำเร็จ เพื่อพลิกแพลงให้เกิดความสำเร็จ^{๕๐} ในจกัถวัตตีสสูตร พระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงองค์คุณของผู้เจริญอิทธิบาทย่อมก่อให้เกิดด้วยอายุตลอด ๑ กัป ดังข้อความที่ว่า

ในเรื่องอายุของภิกษุ มีคำอธิบาย อย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากฉันทะและความเพียรสร้างสรรค์)
๒. เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากวิริยะและความเพียรสร้างสรรค์)

หน้า ๑๖.

^{๔๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔.

^{๔๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๖๐.

^{๔๘} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ คำวัด, หน้า ๑๖.

^{๔๙} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๖/๓๗๔, ขุ.ชา.ทุก. (ไทย) ๒๗/๑๔๔/๑๐๓, ขุ.ชา.ปณจก. (ไทย) ๒๗/๑๕/๒๐๑.

^{๕๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๘๗/๒๑๙.

๓. เจริญอุทิตบาทอันประกอบด้วยจิตตสมาธิประธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากจิตตะ และความเพียรสร้างสรรค์)

๔. เจริญอุทิตบาทอันประกอบด้วยวิมังสาสมาธิประธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากวิมังสา และความเพียรสร้างสรรค์)

เพราะเจริญ ทำอุทิตบาท ๔ ประการนี้ให้มาก เมื่อมุ่งหวัง เธอจะพึงดำรงอยู่ ได้ ๑ กัป หรือเกินกว่า ๑ กัป ภิกษุทั้งหลาย นี้แลเป็นคำอธิบายในเรื่องอายุของภิกษุ^{๕๑}

พระเทพดิลก (ระแบบ จิตตญาณ) กล่าวไว้ว่า อุทิตบาท ๔ คือ คุณธรรมที่จะนำผู้ประพฤติ ปฏิบัติให้ประสบความสำเร็จในสิ่งที่ตนประสงค์ ซึ่งต้องไม่เหลือวิสัย คือสิ่งที่ตนประสงค์ นั้นต้องอยู่ในวิสัย ที่อาจใช้ความเพียร พยายาม ทำให้เกิดขึ้นได้ มิใช่เป็นความเพ้อฝันที่ไม่มีโอกาสจะประสบความสำเร็จได้ คุณธรรมกลุ่มนี้ทรงเรียกว่า อุทิตบาท ๔^{๕๒}

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) กล่าวไว้ว่า อุทิตบาท ๔ คือ ทางแห่งความสำเร็จ จุดเริ่มที่จะนำไปสู่ความสำเร็จ ถ้าเราพัฒนาคนถูกต้องอย่างที่ว่า มนุษย์ไม่แปลกแยก จากความเป็นจริง ของธรรมชาติตั้งแต่ขั้นพื้นฐาน ทุกอย่างก็สอดคล้องไปกันได้หมด ไม่มีอะไรเสียหาย เมื่อเราวางฐานได้ดีแล้ว เราก็ใช้หลักการต่าง ๆ ในการทำงาน บนพื้นฐานที่ถูกต้องนั้น เมื่อพื้นฐานถูกต้องแล้ว เราเอาธรรมะอะไรมาใช้ตอนนี้ ก็เดินหน้าไปด้วยดี^{๕๓}

พระราชญาณวิสิฐ (เสริมชัย ชยมงคล) กล่าวไว้ว่า อุทิตบาท ๔ คือ หลักธรรมที่จะนำไปสู่ความสำเร็จ ในการกระทำการงานหรือการอาชีพ ประการแรก คืออุทิตบาท แปลความว่า ทางแห่งความสำเร็จ กล่าวคือ ข้อปฏิบัติให้บรรลุความสำเร็จด้วยดี มีประสิทธิภาพนั่นเอง^{๕๔}

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) กล่าวไว้ว่า อุทิตบาท ๔ คือ บทของพระธรรม เช่นว่า จะมีฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา ที่เรียกว่า อุทิตบาท นี้ ต้องมีและมีได้แม้โดยไม่รู้สีกตัว คนที่มีการทำงาน ย่อมทำงานด้วยความพอใจ ความขยันขันแข็ง ความเอาใจใส่ใคร่ครวญอยู่เสมอ นี้เรียกว่า เขามีอุทิตบาททั้ง ๔ ประการนั้นอยู่ โดยไม่รู้สีกตัว^{๕๕}

พระราชปัญญากวี กล่าวไว้ว่า อุทิตบาท ๔ คือ คุณธรรมเครื่องให้สำเร็จความประสงค์ หรือสิ่งประสงค์ คนในโลกนี้ย่อมต้องการสิ่งที่ประสงค์แห่งชีวิตกันคนละหลายรูปแบบ แต่สิ่งประสงค์ ที่คนต้องการตรงกัน คือ ทรัพย์ ยศ และผลงาน ทรัพย์เป็นสิ่งประสงค์อันสำคัญยิ่งของชีวิต เพราะทรัพย์เป็นสิ่งที่อาศัยใช้สอยในการดำรงชีวิตประจำวัน ทรัพย์มีอยู่ ๒ ประการ ทรัพย์สิน ๑ ทรัพย์

^{๕๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๐/๘๐-๘๑.

^{๕๒} พระเทพดิลก (ระแบบ จิตตญาณ), *อธิบายหลักธรรมตามหมวดจากนวกวาท*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๘), หน้า ๑๖๖.

^{๕๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), *ธรรมะกับการทำงาน*, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓), หน้า ๗๙.

^{๕๔} พระราชญาณวิสิฐ (เสริมชัย ชยมงคล), *ความสำเร็จหลักธรรมสู่ความสำเร็จและสันติสุข*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๕), หน้า ๙.

^{๕๕} พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), *การทำงานที่เป็นสุข*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๙), หน้า ๓๐.

สมบัติ ๑ ทรัพย์สิน คือ เงินตราสำหรับจ่ายซื้อขายแลกเปลี่ยนอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ทรัพย์สมบัติ คือ บ้านเรือน ที่ดิน ที่นา ที่สวน เครื่องใช้ต่าง ๆ เช่น วิทยุ ตู้เย็น รถยนต์ เป็นต้น^{๕๖}

พระมหานรงค์ศักดิ์ จิตติภาณ กล่าวไว้ว่า อธิธิบาท ๔ คือ ความสำเร็จ ความสำเร็จด้วยการสำเร็จ ความกระทำให้แจ้ง ความเข้าถึงซึ่งธรรมเหล่านั้น อธิธิบาท คือ เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ วิญญาณขันธ ของบุคคล ผู้บรรลุธรรมเหล่านั้น เจริญอธิธิบาท คือ ย่อมเสพ เจริญ ทำให้มากซึ่งธรรมเหล่านั้น ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า เจริญอธิธิบาท^{๕๗}

พระสุนันท์ กิตติสัทโท กล่าวไว้ว่า อธิธิบาท ๔ หมายถึง หลักธรรมนำไปสู่ความสำเร็จ คือ ฉันทะ ความพอใจ มีใจรักในงานที่ทำ ด้วยใจรัก, วิริยะ ความพากเพียร อดทน ต่อความลำบาก ไม่ว่าจะเป็นอย่างใด ๆ ก็ตามขอให้ทำอย่างสุจริต, จิตตะ เอาจิตฝึกฝฝ ฝฝใจรัก ด้วยความพยายาม ด้วยเอาจิตพยายามในอาชีพนั้น ๆ ให้บรรลุผลสำเร็จ, วิมังสา ใช้ปัญญาสอบสวนในงานที่ทำ ตีตรองหาเหตุผล และปรับปรุงแก้ไข เพื่อให้ประสพผลสำเร็จให้ดียิ่ง ๆ ขึ้นไป ถ้าทุก ๆ คน นำหลักอธิธิบาทไปใช้ จะประสพผลสำเร็จในหน้าที่การงานทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็นการทำงานราชการ การทำงานค้าขาย การทำงานอุตสาหกรรม การทำงานเกษตร และการประกอบอาชีพเครื่องปั้นดินเผา ถ้ามีความตั้งใจทำ ก็มีความสุข ในการทำงาน ยินดีในสิ่งที่ตนได้กระทำในงานนั้นด้วยความเต็มใจทำ ตั้งใจทำ พอใจในการทำงานให้ประสพผลสำเร็จยิ่ง ๆ ขึ้นไป^{๕๘}

ปัญญา ใช้บางยาง กล่าวถึงอธิธิบาท ๔ ตามนัยแห่งพระสูตร ไว้ว่า ความพอใจ การทำความพอใจ ความใคร่เพื่อจะทำ ความฉลาด ความพอใจในธรรม นี้เรียกว่า ฉันทะ, ความปรารถนา ความเพียรทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความตั้งหน้าความพยายาม ความอดุทธาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความก้าวไปอย่างไม่ท้อถอย ความไม่ทอดทิ้ง ไม่ทอดทิ้งธุระ ความประคับประคองธุระไว้ด้วยดี นี้เรียกว่า วิริยะ, จิต มโน มานัส มโนวิญญาณธาตุ นี้เรียกว่า จิตตะ, ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความไม่หลง ความวิจยธรรม สัมมาทิฎฐิ นี้เรียกว่า วิมังสา^{๕๙}

สุชีพ ปุญญานุภาพ กล่าวไว้ว่า อธิธิบาท ๔ คือ คุณเครื่องให้บรรลุความสำเร็จ ๔ อย่างด้วยกัน ได้แก่ ๑) ฉันทะ ความพอใจใคร่ใคร่ในสิ่งนั้น ๒) วิริยะ ความเพียร ๓) จิตตะ เอาใจฝึกฝฝ

^{๕๖} พระราชปัญญาภว (สุบิน เขมมิโย), **ประมวลลพพระธรรมเทศนา**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๘), หน้า ๒๖๐.

^{๕๗} พระมหานรงค์ศักดิ์ จิตติภาณ, **พระอภิธรรมปิฎก ๑**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๒๐-๒๒๑.

^{๕๘} พระสุนันท์ กิตติสัทโท (สายพิมพ์พงษ์), “การประยุกต์ใช้อธิธิบาท ๔ ในการทำงาน ศึกษากรณีผู้ทำเครื่องปั้นดินเผาตำบลเกวียน จังหวัดนครราชสีมา”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๗๐.

^{๕๙} ปัญญา ใช้บางยาง, **ธรรมาธิบายหลักธรรมในพระไตรปิฎก**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๘), หน้า ๕๐.

๔) วิมังสา ใช้ปัญญาพิจารณาสอบสวน แล้วแสดงความต่างกัน เพียงฝ่ายพระอธิธรรม เจริญโลกุตระตาม ประกอบด้วยอิทธิบาท^{๖๐}

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า อิทธิบาทธรรม ๔ ประการเหล่านี้ แม้จะจัดอยู่ในฝ่ายโพธิปักขิยธรรม ส่วนหนึ่งก็ตาม พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ตรัสว่า ภิกษุควรอบรม เจริญจนคุ่น เมื่อเจริญอิทธิบาท ๔ ประการเหล่านี้เสมอ ๆ แล้ว อกุศลบาปธรรมที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิด อกุศลบาปธรรมที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเสื่อมไป กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น กุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วก็เจริญยิ่งขึ้น จิตก็จะเป็นสมาธิ เรียกว่า ฉันทสมาธิ คือ สมาธิอาศัยความพอใจเกิดขึ้น วิริยสมาธิ คือ สมาธิที่อาศัยความเพียรเกิดขึ้น จิตตสมาธิ คือ สมาธิที่อาศัยจิตฝึกฝนเกิดขึ้น วิมังสาสมาธิ คือ สมาธิที่อาศัยวิมังสาเกิดขึ้น และปธานสังขาร คือ การประกอบความเพียรอันให้สำเร็จกิจที่ประสงค์

๓.๖ คุณเครื่องความเป็นสมณะ ๕ ธรรมที่ทำให้มีวรรณะ

คุณเครื่องความเป็นสมณะ ๕ ประการ ที่ปรากฏในจกกวัตตสูตรนั้นนั้น เป็นเหมือนอาการ เครื่องประดับพระภิกษุสงฆ์ให้เป็นผู้องอาจ มีสง่าราศี ที่เรียกว่า มีวรรณะผุดผ่องด้วยรัศมีแห่งธรรม ได้แก่ เป็นผู้ทรงศีล เป็นผู้สำรวมระวังในพระปาติโมกข์ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร เป็นผู้เห็นภัยในสงสาร และเป็นผู้ใคร่ในการศึกษา ดังข้อความที่ว่า

ในเรื่องวรรณะของภิกษุ มีคำอธิบายอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ที่มีศีล สำรวม ด้วยการสังวรในปาติโมกข์ เพียบพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ภิกษุทั้งหลาย นี้แลเป็นคำอธิบายในเรื่องวรรณะของ ภิกษุ^{๖๑}

จากประเด็นดังกล่าว ผู้วิจัยจะยกมาอธิบายพอสังเขป ดังต่อไปนี้

๑) เป็นผู้ทรงศีล หมายถึง พระภิกษุเป็นมีศีลเป็นเครื่องทำให้บริสุทธิ์ทั้งทางกาย ทาง วาจา และทางใจ โดยอาศัยหลักแห่งศีล ๔ ที่เรียกว่า ปาติโมกข์ศีล ศีลเป็นเครื่องทำให้บริสุทธิ์ ๔ ประการ ๑) ปาฏิโมกข์สังวรศีล ความสำรวมระวังในพระปาฏิโมกข์ เว้นจากข้อห้าม ทำตามข้ออนุญาต ประพฤติเคร่งครัดในสิกขาบททั้งหลาย ๒) อินทริยสังวรศีล ศีลคือความสำรวมอินทริย ระวังไม่ให้บาป อกุศลธรรมครอบงำ เมื่อรับรู้อารมณ์ด้วยอินทรีทั้ง ๖ ๓) อาชีวะปาติโมกข์ศีล ศีลคือความบริสุทธิ์แห่ง อาชีวะ เลี้ยงชีวิตโดยสุจริตชอบธรรม เช่น ไม่หลอกลวงเขาเลี้ยงชีพ และ ๔) ปัจจยสันนิสิตศีล ศีลอัน เนื่องด้วยปัจจัย ๔ ได้แก่ ปัจจัยปัจจเวกขณะ คือ พิจารณาใช้สอยปัจจัยสี่ ให้เป็นไปเพื่อประโยชน์ตาม ความหมายของสิ่งนั้น ไม่บริโภคด้วยตัณหา^{๖๒}

๒) สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ คือ ความสำรวมระวังในพระปาฏิโมกข์ เว้นจาก ข้อห้าม ทำตามข้ออนุญาต ประพฤติเคร่งครัดในสิกขาบททั้งหลาย^{๖๓}

^{๖๐} สุชีพ ปุณฺณานุภาพ, พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๖๗๖.

^{๖๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๐/๘๑.

^{๖๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๔๐.

^{๖๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๐.

๓) เพียบพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร หมายถึง มีประพฤติกิริยามารยาทให้เหมาะสมตามหลักของเสขียวัตร ในอริยาบททั้ง ๔ ทั้งในอารามและนอกอาราม ในบ้านและนอกบ้าน เป็นต้น

๔) มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย หมายถึง เป็นผู้มีความเพียรเพื่อขจัดกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดาน ไม่เห็นแก่การละเล่น

๕) สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลายหมายถึง การหมั่นศึกษาอยู่ในหลักของไตรสิกขา ได้แก่ อธิสัสสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา เพื่อใช้สํารอกกิเลส

เมื่อกกล่าวโดยสรุปแล้ว หลักการเพื่อพัฒนาความเป็นผู้มีบรรณตามหลักธรรมดังกล่าว เป็นกระบวนการศึกษาตามหลักไตรสิกขาทั้ง ๓ ด้านคือ ศีล สมาธิ และปัญญา

ด้านที่ ๑ เกี่ยวกับศีลนั้น พัฒนาด้านกายและด้านสังคัม พัฒนาด้านกายนั้นเป็นการพัฒนาทักษะชีวิตด้านการรับรู้ข้อมูลข่าวสารอย่างรู้เท่าทัน การใช้สอยหรือบริโภคปัจจัยต่าง ๆ ด้วยปัญญา มีกิริยามารยาทเรียบร้อยตั้งงามตามกาลเทศะ เรียกได้ว่าพัฒนาการส่วนกายนี้นี้เป็นการปรับพฤติกรรมให้มีปฏิสัมพันธ์กับโลกวัตถุ สรรีระ ด้านกายภาพ สิ่งแวดล้อมด้วยปัญญา

ด้านที่ ๒ เกี่ยวกับสมาธินั้น เป็นการพัฒนาศักยภาพของจิตใจให้มีความตั้งมั่นไม่เอนแง่นคลอนแคลน มีความเข้มแข็ง เบิกบาน เป็นจิตที่มีคุณภาพกล่าวคือเป็นจิตที่มีคุณธรรม มีความกตัญญูเมตตา กรุณา ละอายต่อความชั่วกลัวต่อบาปอกุศลกรรม เป็นจิตที่มีสมรรถภาพ กล่าวคือ เป็นจิตที่มีสมาธิ จดจ่อ ตั้งมั่น เข้มแข็ง กล้าหาญ อดทน ขยันหมั่นเพียร มีกำลังใจ ไม่ย่อท้อ เป็นจิตที่มีสุขภาพ กล่าวคือ มีความเบิกบาน ผ่องใส ไม่เครียด มีความสุขสงบในการเรียนรู้และพัฒนาตนเอง

ด้านที่ ๓ เกี่ยวกับปัญญานั้น เป็นการพัฒนาปัญญาให้มีความใฝ่รู้ รู้อบ รู้จริง แก้ปัญหาได้ตั้งแต่การเริ่มพัฒนาปัญญาขั้นต้น คือ สุตมยปัญญา ได้แก่ ปัญญาคือความรู้ที่ได้มาจากการฟังจากกัลยาณมิตร จนสามารถแยกแยะได้ เข้าใจถูก นำไปสู่ปัญญาขั้นที่สองคือ จินตามยปัญญา คือความรู้ที่ได้ด้วยการเอาใจใส่ คิดพิเคราะห์ พินิจพิจารณาด้วยหลักโยนิโสมนสิการ อันจะนำไปสู่ปัญญาขั้นที่สามคือ ภาวนามยปัญญา ได้แก่ ปัญญาความรู้ที่ได้มาแล้วการฝึกฝนอบรมตน เป็นปัญญาที่รู้สัจธรรมแห่งชีวิต รู้ตามความเป็นจริง นำไปสู่การแก้ปัญหา สามารถดำรงตนอยู่ในสังคมอย่างมีความสุข

๓.๗ ฅาน ๔ ธรรมที่ทำให้มีความสุข

คำว่า ฅาน เป็นศัพท์ภาษาบาลี หมายถึง การเพ่งพินิจ ครุ่นคิด เอาใจจดจ่อ อาจใช้ในความหมายทั่ว ๆ ไป คือ การจ้องดูหรือการครุ่นคิดถึงสิ่งนั้นสิ่งนี้ อาการที่จ้องหรือครุ่นคิดนี้ใช้ในรูปกริยาศัพท์ เรียกว่า ฅาน^{๖๔}

ในอนุพุทธวิหารสมาปัตติสูตร ว่าด้วยอนุพุทธวิหารสมาบัติ ๙ ประการ คือ รูปฅาน ๔ อรูปฅาน ๔ และสัญญาเวทยิตินิโรธ ๑ คือ ทรงแสดงธรรมเป็นที่ดับไปในอนุพุทธวิหารสมาบัติ

^{๖๔} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๕๖๐/๖๐๔.

แต่ละอย่าง และทรงยกย่องผู้ดีับธรรมแต่ละอย่างด้วยมานั้น ๆ ว่า “เป็นผู้ควรนมัสการ ควรไหว้ และควรเข้าไปนั่งใกล้”^{๖๕}

ในฉานสูตร^{๖๖} พระองค์ทรงแสดงว่า อาสวะทั้งหลายสิ้นไปได้เพราะอาศัยปฐมฉาน ทุตติยฉาน ตติยฉาน ฯลฯ เพราะอาศัยสัญญาเวทิตนโรธ แล้วทรงนำมาตีคาแต่ละบทมาตั้งเป็นคำถามว่า เพราะเหตุไรจึงทรงกล่าวอย่างนั้น จากนั้นทรงอธิบายขยายความแต่ละมาติกาอย่างละเอียด

ในอรรถกถาสมันตปาสาทิกา พระพุทธโฆษาจารย์ อธิบายความหมายของคำว่าฉานไว้ ๒ นัย คือ (๑) อารัมมณูปนิชฌาน^{๖๗} หมายถึง การเพ่งอารมณ์ตามแบบสมณะ ได้แก่ ฉานสมาบัติ สมถกรรมฐาน (๒) ลักขณูปนิชฌาน^{๖๘} หมายถึง การเพ่งพิจารณาให้เห็นไตรลักษณ์ตามแบบวิปัสสนา โดยการเข้าไปเพ่งอนิจจลักษณะเป็นอารมณ์ มี ๓ ประการคือ วิปัสสนา คือการเข้าไปเพ่งลักษณะมี อนิจจลักษณะ เป็นต้น มรรค คือกิจที่พระโยคาวจรพึงทำให้เสร็จด้วยวิปัสสนาจะสำเร็จสมบูรณ์ด้วย มรรค และผล คือการเข้าไปเพ่งนิโรธสังขมีลักษณะที่เป็นจริง หมายความว่า มีนิโรธที่เป็นตัว พระนิพพานเป็นอารมณ์^{๖๙}

ฉานในอรรถกถา สมันตปาสาทิกา สามารถวิเคราะห์ได้ว่า ในกระบวนการแรกนั้นเป็นการเพ่งอารมณ์ให้เกิดองค์ฉานในระดับโลกีย์ธรรม เป็นการวางรากฐานให้จิตมั่นคง ส่วนกระบวนการที่สองนั้น เป็นการอาศัยจิตที่มั่นคง ประกอบด้วยองค์ฉานมาอาศัยเพื่อเพ่งลักษณะ ซึ่งเป็นการทำให้เกิดปัญญาชั้นโลกุตตรธรรม โดยอาศัยแนวทาง ช่องทางการเข้าสู่โลกุตตรปัญญาโดยการเพ่งพินิจ สังขารสู่ไตรลักษณ์

ในฎีกาสารตทีปนี พระฎีกาจารย์ได้อธิบายความหมายของคำว่า ฉาน ไว้ว่า ฉานคือการเพ่ง คำว่าเพ่ง คือ การเห็น คือเข้าไปเพ่งอารมณ์ของตนมีปฐมวิกสิณ เป็นต้น เหมือนเห็นรูปด้วย จักขุ เพ่งลักษณะทั้ง ๓ มีอนิจจลักษณะเป็นต้นตามควร และเพ่งลักษณะที่แท้แห่งนิพพานธาตุ ลักษณะที่แท้คือ สภาวะที่ไม่วิปริตเพราะไม่มีความเป็นอย่างอื่นแห่งนิพพาน ท่านได้กล่าวถึงฉานอีกว่าเป็นเครื่องสลัดออก คือ เป็นเครื่องละกามทั้งหลาย และฉานนี้เป็นข้าศึกต่อกามราคะ^{๗๐}

สรุปความหมายโดยรวม คำว่า ฉาน หมายถึง การเพ่ง การภาวนาอยู่กับอารมณ์นั้น ๆ ด้วยอาการจดจ่อ จนภาวะจิตที่เพ่งอารมณ์มีความแน่วแน่ สงบเป็นสมาธิ ทำให้เกิดพลังทางจิต ใช้เป็นกำลังให้ผู้ปฏิบัติรู้เห็นความเป็นจริงมากขึ้นตามลำดับ

ในจกัถวัตตีสสูตร พระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงความสุขของภิกษุเกิดแต่การบรรลุมาน ๔ ได้แก่ ปฐมฉาน ทุตติยฉาน ตติยฉาน จตุตถฉาน ดังข้อความที่ว่า

^{๖๕} อัง.นวก. (ไทย) ๒๓/๓๓/๔๙๕-๔๙๙.

^{๖๖} อัง.นวก. (ไทย) ๒๓/๓๖/๕๐๘-๕๑๓.

^{๖๗} วิ.อ. (ไทย) ๑/๒๖๖.

^{๖๘} วิ.อ. (ไทย) ๑/๒๖๖.

^{๖๙} อภิ.สง.อ. (ไทย) ๒/๑๘๐.

^{๗๐} สารตถ.ฎีกา. (ไทย) ๕๔๖-๕๔๗.

ในเรื่องความสุขของภิกษุ มีคำอธิบาย อย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. สกัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจารณ์ ปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่
๒. เพราะวิตกวิจารณ์สงบระงับไป บรรลุทุติยฌานที่มีวิตก วิจารณ์ ปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่
๓. บรรลุตติยฌานที่มีวิตก วิจารณ์ ปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่
๔. บรรลุจตุตถฌานที่มีวิตก วิจารณ์ ปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่

ภิกษุทั้งหลาย นี้แลเป็นคำอธิบายในเรื่องความสุขของภิกษุ^{๗๑}

ดังนั้น ผู้ปฏิบัติสมถกรรมฐานจนสามารถบรรลุแต่ละข้อได้นั้น จะต้องบำเพ็ญฌานเป็นขั้น ๆ ไป คือ เมื่อบรรลุฌานข้อที่ ๑ ต้องปฏิบัติการเข้า-ออกฌานในข้อที่ ๑ ให้คล่องแคล่วเสียก่อน แล้วจึงเข้าสู่ข้อที่ ๒ ทำอย่างนี้เป็นลำดับ อนึ่ง สำหรับผู้บรรลุปฐมฌาน เพื่อบรรลุมรรค ผล นิพพาน ก็ทำได้ไม่ยาก เพราะผู้บรรลุปฐมฌานมีสมาธิอย่างแรงกล้า จิตของผู้บรรลุจตุตถฌานเป็นจิตที่ตั้งมั่น บริสุทธิ์ ไม่มีกิเลส อุปกิเลส เป็นจิตนุ่มนวลควรแก่การงาน เมื่อจิตตั้งมั่นเช่นนี้ ทำจิตให้นุ่มนวล เพื่ออาสาวิชยญาณ ก็จะบรรลุถึงจุดมุ่งหมายสูงสุดได้ แต่ถ้าผู้ปฏิบัติยังติดใจในเรื่องฌานอยู่ ก็สามารถบำเพ็ญอุปฌานต่อไป การบำเพ็ญสมาธิทำให้จิตใจสงบแน่วแน่ จนเข้าถึงภาวะที่เรียกว่า ฌานหรือสมาบัติขั้นต่าง ๆ ทำให้จิตใจมีความพร้อมที่จะใช้ปฏิบัติกรต่าง ๆ อย่างที่เรียกว่าจิตนุ่มนวล ควรแก่การงาน โน้มไปใช้ในกิจที่ประสงค์อย่างดีที่สุด ในสภาพจิตเช่นนี้เหมาะสมอย่างยิ่งที่จะก้าวไปสู่การใช้ปัญญา เพื่อบรรลุพระนิพพานซึ่งเป็นจุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา

๓.๘ อปมัญญา ๔ ธรรมที่ทำให้มีโภคะ

อปมัญญา หมายถึง ธรรมที่เป็นไปในสัตว์ทั้งหลายอย่างหาประมาณมิได้ คือไม่มีจำกัด ชื่อว่า อปมัญญา มีวจนัตถะว่า “อปปมาเนสุ สุตเตสุ ภวาติ อปมัญญา”^{๗๒} ผู้ที่เจริญอปมัญญา ๔ อย่างใดอย่างหนึ่งอยู่นั้น จะต้องมีการแผ่ตลอดทั่วไปในสัตว์ทั้งหลาย โดยไม่มีจำกัด จึงเรียกว่าเป็นการแผ่เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ที่เป็นอปมัญญา สำหรับการแผ่เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา โดยจำกัดบุคคลและจำกัดสถานที่ ไม่จัดว่าเป็นการเจริญอปมัญญา เป็นแต่เพียงการแผ่อย่างธรรมดา อย่างไรก็ตาม การแผ่ที่มีการจำกัดบุคคลและสถานที่นี้ก็ยังสามารถรับอานิสงส์อย่างไพศาล ในภพนี้จะช่วยให้พ้นจากภัยต่าง ๆ ในภพหน้าจะช่วยให้เกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดา

อปมัญญา ๔ คือ พรหมวิหาร ๔ ได้แก่ (๑) เมตตา ความรักใคร่ปรารถนาดี อยากให้เขามีความสุข (๒) กรุณา ความสงสารคิดช่วยเหลือให้ผู้อื่นพ้นจากทุกข์ (๓) มุทิตา ความยินดีในเมื่อเห็นผู้อื่นมีความสุข (๔) อุเบกขา ความมีใจเป็นกลาง ไม่เอนเอียงเพราะรัก เพราะชัง ที่ได้ชื่อว่า อปมัญญา เพราะแผ่ไปโดยไม่มีขอบเขต ไม่มีประมาณ ในสัตว์ ในบุคคลทั้งหลาย^{๗๓} ซึ่งมีอธิบายความดังนี้

^{๗๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๐/๘๑.

^{๗๒} อภ.สง.อ. (บาลี) ๓๒๘/๒๕๐, ชุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๓๘๖/๘๘.

^{๗๓} ชุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๓๘๖/๘๘, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๘/๒๘๐.

๑) เมตตาอัปมัญญา

เมตตาแปลว่า ความรัก หมายถึง ความเป็นผู้ใคร่เพื่อนำประโยชน์ ความสุขเข้าไปให้ ต้องไม่หวังผลตอบแทน จะเป็นผลตอบแทนทางกำลังใจหรือวัตถุก็ตาม^{๗๔}

ในคัมภีร์วิมุตติมรรค กล่าวไว้ว่า เมตตา^{๗๕} เปรียบเหมือนมารดาบิดา เมื่อมองดูบุตรน้อย คนเดียวของตน ทำจิตประกอบด้วยเมตตาและปรารถนาดีให้เกิดขึ้นแก่บุตรน้อยฉันใด โยคีก็ฉันนั้น ทำจิตประกอบด้วยเมตตาและปรารถนาดีให้เกิดขึ้นแก่สรรพสัตว์ โยคีพึงรู้อย่างนี้ ความสงบนิ่งแห่งจิต ใน การบำเพ็ญนี้ เรียกว่า ปัจจุภูฐานของเมตตา การทำความปรารถนาดีให้เกิดขึ้นเป็นลักษณะ ของเมตตา ความคิดที่ประกอบด้วยเมตตา เป็นรสของเมตตา อโทสะ เป็นปทัฏฐานของเมตตา ถ้าโยคี บำเพ็ญเมตตา ย่อมได้รับอานิสงส์ ๑๑ อย่างคือ หลับเป็นสุข ตื่นเป็นสุข ไม่ฝันร้าย เป็นที่รักของมนุษย์ เป็นที่รักของอมมนุษย์ เทวดาย่อมรักษาคุ้มครอง ไฟ ยาพิษ ดาบ และไม่ตะบองทำอันตรายไม่ได้ ทำจิต ให้เป็นสมาธิได้เร็ว สีน่าย่อมผ่องใส ในเวลาตายไม่หลงสติตาย และถ้าหากยังไม่ได้บรรลुरुธรรมชั้น สูงสุด ย่อมบังเกิดในพรหมโลก^{๗๖}

ในอภิธรรมกล่าวไว้ว่า “เมตตา มีปิยมนาปัสตวบัญญัติเป็นอารมณ์” อธิบายว่า ผู้ปฏิบัติพึง เจริญเมตตาไปยังสรรพสัตว์ทั่ว ๆ ไป โดยความหวังดี ปรารถนาให้เขามีความสุข แล้วแสดงออกมา ทางกายและทางวาจาต่อเขา โดยประการที่จะทำให้เขาได้มีความสุข เช่น กระทำและพูดในสิ่งที่เป็น ประโยชน์ต่อเขา หากไม่ปรารถนาถึงสรรพสัตว์แล้ว เมตตาย่อมเกิดขึ้นไม่ได้^{๗๗}

การแผ่เมตตาที่จะให้ได้อัปนาณานั้น จะต้องแผ่ให้แก่ตนเองก่อน เพื่อประโยชน์จะได้ เป็นสักขีพยานแก่การแผ่ไปให้บุคคลอื่น ๆ ได้ ทั้งนี้เพราะความรักสิ่งหนึ่งสิ่งใดเท่ากับความรักตนเอง ไม่มี เมื่อทำการแผ่เมตตาแก่ตนก่อนอยู่เสมอ ๆ แล้วตนเองมีความสุข กลัวทุกข์ อยากร ายยั่งยืน แข็งแรง ไม่มีโรคร้ายเบียดเบียน ไม่อยากตายเร็ว ที่มีประจำใจอยู่นั้นย่อมเกิดขึ้นเป็นพิเศษ แล้วก็ นึกเปรียบเทียบไปยังสัตว์ทั้งหลายว่า ล้วนมีความสุขเช่นเดียวกับตนทุกประการ เป็นเหตุ สำคัญจะช่วยให้เมตตาจิตเกิดขึ้นง่ายและตั้งอยู่มั่นคง ตลอดจนอุปัชฌายสมาธิ และอัปปนาสมาธิเกิด ขึ้นมา

๒) กรุณาอัปมัญญา

กรุณา แปลตามศัพท์ว่า สงสาร หมายถึง ความเป็นผู้ใคร่เพื่อปลดเปลื้องสิ่งไม่เป็นประโยชน์ และความทุกข์ออกไป^{๗๘}

^{๗๔} พระโมคคัลลานะเถระ, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, แปลโดย พระมหาสมปอง มุทีโต, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๒๓๗.

^{๗๕} พระอุปติสเถระ, วิมุตติมรรค, แปลโดย พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตโต) และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๗๒.

^{๗๖} อัง.สุตตค. (ไทย) ๒๓/๑/๑๒๕, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๒/๓๔๑-๓๔๒.

^{๗๗} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา ปริเฉทที่ ๙ เล่มที่ ๑ สมถกรรมฐานที่ปณี หลักสูตรชั้นมัชฌิมอภิธรรมิกโท, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ทิพยวิสุทธ์, ๒๕๓๙), หน้า ๑๗๙.

^{๗๘} ขุ.จ.อ. (บาลี) ๑๕๙/๑๔๖.

ในคัมภีร์วิมุตติมรรค กล่าวไว้ว่า “กรณา”เปรียบเหมือนมารดาบิดาผู้มองดูบุตรน้อยคนเดียวของตน รู้สึกสงสาร กล่าวไว้ว่า เจ้าเป็นทุกข์จริงหนอ ฉันทใด บุคคลผู้สงสารสรรพสัตว์ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน นี่คือกรณา บุคคลย่อมอยู่อย่างมีกรณา ไม่ฟุ้งซ่าน เรียกว่า ปัจจุปัฏฐาน ความไม่ปรากฏสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์เป็นลักษณะ ความสุขเป็นรส ความไม่เบียดเบียนเป็นปทัฏฐานของกรณา^{๗๙}

ในหนังสืออภิธรรม กล่าวไว้ว่า “กรณา มีทุกขิตส์ตวบัญญัติเป็นอารมณ์” อธิบายว่า พึงเจริญกรณาไปยังสรรพสัตว์ที่กำลังตกทุกข์ได้ยาก กำลังต้องการความช่วยเหลือ โดยความสงสารปรารถนาให้เขาพ้นจากความทุกข์ยากที่กำลังได้รับอยู่ แล้วแสดงออกมาทางกายและทางวาจาต่อเขา โดยประการที่จะทำให้เขาพ้นจากความทุกข์นั้น ๆ หากไม่ปรารถนาถึงความทุกข์ลำบากของเหล่าสัตว์แล้ว กรณาย่อมเกิดขึ้นไม่ได้^{๘๐}

๓) มุทิตาอัปมัญญา

มุทิตา แปลตามศัพท์ว่า ความมีจิตอ่อนโยน หมายถึง ความเป็นผู้ใคร่เพื่อไม่พราวจากประโยชน์สุข^{๘๑}

ในคัมภีร์วิมุตติมรรค กล่าวไว้ว่า “มุทิตา”เปรียบเหมือนมารดาบิดาผู้มองดูบุตรน้อยคนเดียวของตน มีความชื่นชม และพูดว่า “สาธุ” ฉันทใด โยคีเจริญมุทิตาเพื่อสรรพสัตว์ก็ฉันทนั้น ความสงบนิ่งแห่งจิตในมุทิตานี้เรียกว่า ปัจจุปัฏฐาน ความชื่นชมเป็นลักษณะ ความไม่หวาดกลัวเป็นรส ความสิ้นไปแห่งความไม่ชอบเป็นปทัฏฐานของมุทิตา^{๘๒}

ในหนังสืออภิธรรม กล่าวไว้ว่า “มุทิตา มีสุขิตส์ตวบัญญัติเป็นอารมณ์” อธิบายว่า พึงเจริญมุทิตาไปยังสรรพสัตว์ที่กำลังรื่นเริงบันเทิงอยู่ มีความสุขอยู่ เช่นกำลังได้เลื่อนยศ เลื่อนตำแหน่ง โดยความพลอยยินดีต่อความสำเร็จของเขา ปรารถนาให้เขาประสบความสำเร็จยิ่ง ๆ ขึ้นไป แล้วแสดงออกมาทางกายและทางวาจาต่อเขา เช่น เข้าไปแสดงความยินดี หรือซื้อของขวัญไปให้เขา พร้อมกับกล่าวไว้ว่า “ขอแสดงความดีใจด้วยครับ” ดังนี้ เป็นต้น หากไม่ปรารถนาถึงสุขิตส์ตแล้ว มุทิตาย่อมเกิดขึ้นไม่ได้^{๘๓}

๔) อุเบกขาอัปมัญญา

อุเบกขา แปลว่า ความวางเฉยต่อสัตว์ทั้งหลาย หมายความว่า ความเป็นผู้เข้าไปเพ่งในสุขและทุกข์ว่าสัตว์ทั้งหลายจักปรากฏด้วยกรรมของตน^{๘๔}

^{๗๙} พระอุปติสสเถระ, วิมุตติมรรค, หน้า ๑๘๐.

^{๘๐} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา ปริเฉทที่ ๙ เล่มที่ ๑ สมถกรรมฐานที่ปณี หลักสูตรชั้นมัชฌิมอภิธรรมิกโท, หน้า ๑๙๒.

^{๘๑} ขุ.จ.อ. (บาลี) ๑๕๙/๑๔๖.

^{๘๒} พระอุปติสสเถระ, วิมุตติมรรค, หน้า ๑๘๑.

^{๘๓} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา ปริเฉทที่ ๙ เล่มที่ ๑ สมถกรรมฐานที่ปณี หลักสูตรชั้นมัชฌิมอภิธรรมิกโท, หน้า ๑๙๕.

^{๘๔} ขุ.จ.อ. (บาลี) ๑๕๙/๑๔๖.

ในคัมภีร์วิมุตติมรรค กล่าวไว้ว่า “อุเบกขา” เปรียบเหมือนมารดาบิดา ผู้มองดูบุตรน้อย คนเดียวของตน ทั้งไม่เอาใจใส่เกินไป และไม่ละเลยบุตรของตนเกินไป แต่เอาใจใส่พอประมาณ และคอยดูบุตรเหล่านั้นอยู่ฉันใด โยคีค้อยดูสรรพสัตว์โดยอุเบกขาก็ฉันนั้น ความสงบนิ่งในอุเบกขานี้ เรียกว่า ปัจจุภูฐาน ความไม่ยึดมั่นถือมั่นนี้เป็นลักษณะ ความเป็นกลางเป็นรส การกำจัดความไม่ชอบและความชอบเป็นปทัฏฐานของอุเบกขา^{๕๕}

ในหนังสืออภิธรรม กล่าวอุเบกขาไว้ว่า “อุเบกขา มีมีขมัตตสัตตวัญญูติเป็นอารมณ์” อธิบายว่า ผู้ปฏิบัติพึงเจริญเมตตา กรุณา และมุทิตา จนชำนาญแล้ว ต่อมาบรรลุถึงสภาวะที่พิจารณาเห็นว่า พรหมวิหาร ๓ ข้อ ข้างต้นนั้นหยาบ เพราะยังเกี่ยวข้องกับความสุขและความทุกข์ ความยินดีและความไม่สมนัสของสรรพสัตว์ ดังนั้น จึงต้องการที่จะพ้นไปจากสภาวะที่ยังหยาบ ที่ยังมีความห่วงไหวแห่งจิตใจ พยายามทำจิตใจให้สงบนิ่งเฉย บริสุทธิ์ผ่องใส มีอารมณ์เดียวอยู่ (อุเบกขา+เอกัคคตา) โดยมีลักษณะปล่อยวาง วางเฉยต่อสรรพสัตว์ด้วยการกระทำไว้ในใจอันแยบคาย ว่าสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของ ๆ ตน เขาทำดียอมได้ดี ทำชั่วยอมได้ชั่ว ดังนี้ เป็นต้น หากไม่ปรารถถึงพรหมวิหาร ๓ ข้างต้น ซึ่งมีสัตว์บัญญัติเป็นอารมณ์ อุเบกขาย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ ดังนั้น ผู้ปฏิบัติจึงจำเป็นต้องบำเพ็ญไปตามลำดับให้เหมาะสมไปตามสถานการณ์นั้น ๆ^{๕๖}

อัปมัถญาภาวนาถึงฌานไม่เท่ากัน ผู้เจริญเมตตา กรุณา และมุทิตา ภาวนา ๓ อย่างนี้ สำเร็จอย่างสูงได้เพียงรูปฌานเบื้องต่ำ ๔ คือแค่ จตุตถฌาน เท่านั้นเอง ทั้งนี้เพราะ พรหมวิหารเบื้องต้นทั้ง ๓ มี เมตตา เป็นต้น เหล่านี้เป็นเหตุให้พ้นจากโทสะอันเกิดจากโทมนัส จึงประกอบด้วยโสมนัสอยู่เสมอ แยกกันไม่ได้ ฉะนั้น จึงสำเร็จได้แต่รูปฌานเบื้องต่ำ ๔

เมตตาภาวนา	เป็นเหตุให้พ้นจากการพยาบาทปองร้าย
กรุณาภาวนา	เป็นเหตุให้พ้นจากวิหิงสาความเบียดเบียน
มุทิตาภาวนา	เป็นเหตุให้พ้นจากความไม่ชื่นชมยินดีต่อความสุขความดีของผู้อื่น

การพยาบาทปองร้ายก็ดี ความเบียดเบียนซึ่งกันและกันก็ดี ความไม่ชื่นชมยินดีต่อความสุขหรือความดีของผู้อื่นก็ดี ธรรมเหล่านี้ก็ได้แก่ โทสะ อันเกิดจากโทมนัสเวทนา เมื่อได้เจริญภาวนาอันเป็นเหตุให้พ้นจากโทสะ พ้นจากโทมนัสแล้ว จิตใจผู้นั้นย่อมจะต้องเกิดโสมนัสด้วยเหตุนี้ ฌานที่เกิดจากการเจริญเมตตา กรุณา และมุทิตา ภาวนาทั้ง ๓ นี้ จึงได้แต่เพียงรูปฌานเบื้องต่ำ ๔ ซึ่งเป็นฌานที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนา ส่วนผู้ที่เจริญอุเบกขาภาวนา จะสำเร็จได้เฉพาะรูปาวจรปัญจฌานอย่างเดียว เพราะอุเบกขาพรหมวิหาร มีการวางเฉยต่อสัตว์ทั้งหลาย แม้สัตว์นั้นจะกระทำสักการะบูชาตน ตนก็ไม่มีความยินดี แม้สัตว์นั้นจะกระทำร้ายตน ตนก็ไม่มีความยินร้าย ดังนี้ แม้ว่าในขณะที่เจริญอุเบกขาภาวนานี้ เบื้องต้นที่ยังอยู่ในกามขวนั้นนั้น อาจเกิดพร้อมกับโสมนัสบ้าง อุเบกขาบ้างก็ตาม แต่เมื่อเข้าถึงอัปนาขวนะแล้ว จะต้องเกิด

^{๕๕} พระอุปติสสะเถระ, วิมุตติมรรค, หน้า ๑๘๒.

^{๕๖} พระสังฆมัตตโกติกะ ธัมมาจริยะ, ปรมัตถโคตติกะ มหาอภิธรรมัตถสังคหฎีกา ปริเฉทที่ ๙ เล่มที่ ๑ สมถกรรมฐานที่ปณี หลักสูตรชั้นมัชฌิมอภิธรรมิกโก, หน้า ๑๙๙.

พร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ด้วยเหตุนี้ อุเบกขาพรหมวิหารจึงสามารถถึงรูปาวจรปัญญาญาณ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง^{๘๗}

ในอัปมัญญา ๔ อย่างนี้ การเจริญเมตตา มีประโยชน์กว้างขวาง ทั้งเป็นกำลังเกื้อหนุนให้ กรุณา มุทิตา อุเบกขา เกิดขึ้นได้ง่าย ยังช่วยทำให้การสร้างบารมีต่าง ๆ สำเร็จลงได้อย่างสะดวก ด้วยเหตุนี้ ผู้ที่ปรารถนาสัมโพธิญาณทั้งหลาย จึงมีการเจริญเมตตาโดยคำนึงถึงตนว่าจะต้องสร้าง บารมี ๓๐ ทศ ด้วยอานุภาพแห่งอัปมัญญานี้ ย่อมเป็นภาวณาที่จะทำกัลยาณธรรม อันมีทานบารมี เป็นต้น ให้บริบูรณ์ กล่าวคือ บำเพ็ญบารมีด้วยการให้ทาน อันเป็นเหตุแห่งความสุขแก่สัตว์ทุกถ้วน หน้า เว้นการทำร้ายเขา ด้วยสมาทานศีล เสพเนกขัมมะ ละความเบียดเบียนสัตว์ด้วยกามคุณอารมณ์ ชำระปัญญา ให้บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว เพื่อประโยชน์แก่ความไม่มุงายในสิ่งที่เป็นประโยชน์และมีใช้ ประโยชน์ของสัตว์ทั้งหลาย ทำความเพียรเป็นนิตย์ เพื่อประโยชน์สุขแก่สัตว์ทั้งหลาย ระวังโทษจะมี ประการต่าง ๆ ด้วยอำนาจของขันติ ไม่ทำปฏิกิริยาที่ทำไว้ให้คลาดเคลื่อนไปด้วยอำนาจแห่งสังขจะเป็นผู้มีความตั้งใจมั่นไม่หวั่นไหว เพื่อประโยชน์สุขของสัตว์ ด้วยอำนาจอธิษฐาน อุปการะแก่สัตว์ ทั้งหลายก่อนด้วยอำนาจเมตตา และมีได้หวังผลตอบแทนด้วยอุเบกขา

ดังนั้น ภิกษุผู้เจริญอัปมัญญาทั้ง ๔ ประการ จึงชื่อว่า ทำให้ประสบโภคะในทางธรรม ดังข้อความในจกกวัตตสูตรที่ว่า

ในเรื่องโรคะของภิกษุ มีคำอธิบายอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. มีเมตตาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถานด้วยเมตตาจิต อันไพบุลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่
๒. มีกรุณาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบน ทิศ เบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถานด้วยเมตตาจิต อันไพบุลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่
๓. มีมุทิตาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบน ทิศ เบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถานด้วยเมตตาจิต อันไพบุลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่
๔. มีอุเบกขาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบน ทิศ เบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถานด้วยอุเบกขาจิต อันไพบุลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่^{๘๘}

^{๘๗} วิสุทฺธิ. (บาลี) ๑/๓๕๖.

^{๘๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๐/๘๑-๘๒.

๓.๙ วิมุตติ ๒ ธรรมที่ทำให้มีกำลัง

วิมุตติ หมายถึง ความหลุดพ้น^{๘๙} มี ๒ ประการ ได้แก่

๑. เจโตวิมุตติ หมายถึง ความหลุดพ้นแห่งจิต เป็นการหลุดพ้นด้วยอำนาจของการฝึกจิต หลุดพ้นแห่งจิตจากราคะด้วยกำลังแห่งสมาธิ^{๙๐} กล่าวคือเป็นผลที่เกิดจากสมาธิ คือความหลุดพ้นด้วยสมถกัมมัฏฐาน^{๙๑}

๒. ปัญญาวิมุตติ หมายถึง ความหลุดพ้นด้วยปัญญา เป็นความหลุดพ้นด้วยอำนาจแห่งการเจริญปัญญา เป็นความหลุดพ้นแห่งจิตจากอวิชชาด้วยปัญญาที่รู้เห็นตามความเป็นจริง^{๙๒} กล่าวคือเป็นผลอันเกิดจากปัญญา คือความหลุดพ้นด้วยวิปัสสนากัมมัฏฐาน^{๙๓}

ในจกัถวัตตีสสูตร กล่าวว่า เมื่อภิกษุในเจริญวิมุตติ ๒ ประการ ย่อมชื่อว่า ได้พละ คือ กำลังแห่งธรรมอันเป็นที่พึ่งพิงอาศัยของภิกษุ ดังข้อความที่ว่า

ในเรื่องพละของภิกษุ มีคำอธิบายอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ^{๙๔} ปัญญาวิมุตติ^{๙๕} อันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน ภิกษุทั้งหลาย นี้แลเป็นคำอธิบายในเรื่องพละของภิกษุ^{๙๖}

จะเห็นได้ว่า วิมุตติทั้ง ๒ ประการ ได้แก่ เจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติ เป็นธรรมอันเป็นที่พึ่งสูงสุดของพระภิกษุ เพราะเป็นเหตุแห่งการพ้นจากกิเลสอาสวะ อันเป็นเป้าหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา อันนับว่าเป็นที่พึ่งที่ควรแสวงหา ดังนั้น จึงชื่อว่า เป็นการเพิ่มกำลังให้แก่พระภิกษุ

ดังนั้น หลักธรรมที่ปรากฏในจกัถวัตตีสสูตรทั้งหมดนั้น ได้แก่ สติปัฏฐาน จักรวรรดิวัตร ศีลกรรม อิทธิบาท คุณเครื่องความเป็นสมณะ ฌาน อัปปมัญญา และวิมุตติ ซึ่งว่ากุศลธรรม เมื่อบุคคลเจริญกุศลธรรม ชื่อว่า เป็นผู้ประกอบในบุญ ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “เราไม่เล็งเห็นกำลังอื่นแม้อย่างหนึ่ง ซึ่งข่มได้แสนยาก เหมือนกำลังของมารนี้เลย บุญนี้จะเจริญขึ้นได้อย่างนี้ก็เพราะสมาทานกุศลธรรมเป็นเหตุ”^{๙๗}

^{๘๙} อจ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๘๘/๑๐๗.

^{๙๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๗๔.

^{๙๑} อจ.ทุก.อ. (ไทย) ๒/๘๘/๖๒.

^{๙๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๗๔.

^{๙๓} อจ.ทุก.อ. (ไทย) ๒/๘๘/๖๒.

^{๙๔} เจโตวิมุตติ หมายถึง ความหลุดพ้นแห่งจิต ความหลุดพ้นจากกิเลสด้วยอำนาจการฝึก หรือด้วยกำลังสมาธิ เช่น สมาบัติ ๘ เป็นเจโตวิมุตติอันละเอียดประณีต (ที.สี.อ. ๓๗๓/๒๘๑).

^{๙๕} ปัญญาวิมุตติ หมายถึงความหลุดพ้นด้วยปัญญา ความหลุดพ้นที่บรรลุด้วยการกำจัดอวิชชาได้ ทำให้สำเร็จอรหัตผล และทำให้เจโตวิมุตติ เป็นวิมุตติที่ไม่กำเริบ คือ ไม่กลับกลายเป็นอีกต่อไป (ที.สี.อ. ๓๗๓/๒๘๑).

^{๙๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๐/๘๒.

^{๙๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๐/๘๒.

๓.๑๐ สรุป

จักกวัตติสูตรเป็นพระสูตรว่าด้วยพระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งหมายถึงกษัตริราชผู้ได้รับ มุรธาภิเษกแล้ว ทรงประพาศธรรมที่เรียกว่า จักรวรรดิวัตร พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดง แก่ภิกษุและประชาชนชาวเมืองมาตุลา ขณะประทับอยู่ที่เมืองมาตุลา แคว้นมคธ โดยทรงประสงค์ให้ ผู้ฟังพึงตนพึงธรรม ไม่พึงสิ่งอื่น เพราะการพึงตนพึงธรรมทำให้เจริญด้วยอายุ วรรณะ สุขะ โภคะ และ พละ ทำให้มารชดขวางความเจริญไม่ได้ ซึ่งในพระสูตรดังกล่าวได้กล่าวถึงหลักกุตศธรรม อัน เป็นหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กัน ได้แก่ สติปัญญา จักรวรรดิวัตร ศีล กรรม อิทธิบาท คุณเครื่องความเป็นสมณะ ฌาน อปัมฺยญา และวิมุตติ ซึ่งผู้วิจัยสรุปได้ดังนี้

๑) สติปัญญา ๔ สติปัญญามีหลักการและสาระสำคัญอยู่ที่การตั้งสติกำหนดกาย เวทนา จิตและธรรมให้เห็นตามความเป็นจริง ไม่ให้ความรู้สึกที่เป็นตัวตน เรา เขา เข้าไปเกี่ยวข้องโดย อาศัยองค์ธรรมสำคัญคือความเพียรถูกต้อง ความมีสติและสัมปชัญญะเป็นเครื่องช่วยเพื่อจุดประสงค์ หลักคือกำจัดอกิขมา โทมนัส และเพื่อบรรลุถึงนิพพานอันเป็นภาวะที่อิสระจากทุกข์ ซึ่งการที่จะ ปฏิบัติให้ได้ผลจริงต้องอาศัยระยะเวลาอันสมควรแก่เหตุปัจจัย เมื่อผู้ใดสามารถปฏิบัติได้ ย่อมชื่อว่าได้ สร้างที่พึ่งอันสำคัญแก่ตนเอง

๒) จักรวรรดิวัตร หรือจักรวรรดิธรรม หมายถึง วัตรของพระเจ้าจักรพรรดิ, พระจริยา ที่พระเจ้าจักรพรรดิพึงทรงบำเพ็ญสม่ำเสมอ พระราชาหรือผู้ปกครองจะต้องประพฤติตนให้เป็นที่เคารพ เชื่อถือของประชาชน เป็นการสอนผู้ปกครองให้มีความพร้อมเพื่อทำงานอันเป็นประโยชน์แก่ส่วนรวม ไม่ว่าในเมืองหรือชนบท และการพัฒนาเศรษฐกิจของราษฎรให้พึ่งตนเองได้ ผู้บริหารประเทศหรือ ผู้ปกครองจะต้องตั้งตนอยู่ในธรรมเป็นที่พึ่งของมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย รวมถึงการใช้อำนาจทาง การเมืองคือไม่เบียดเบียนผู้อื่น จะต้องเข้าไปหาสมณะหรือนักบวช หรือผู้ที่มีปัญญาฉลาด นักปราชญ์ ที่มีคุณธรรมในการแก้ปัญหาบ้านเมือง แล้วปรึกษากับผู้รู้ว่สิ่งไหนควรทำไม่ควรทำเพื่อการบริหาร ประเทศและพัฒนาการเมืองให้เป็นไปในแนวทางที่สร้างสรรค์เพื่อความผาสุกของคนในชาติ

๓) ศีล ผู้รักษาศีลให้ดีในเบื้องต้นเสียอย่างหนึ่งแล้วคุณธรรมความดีในเบื้องสูงจะเกิดขึ้น สืบเนื่องติดตามมาเอง ศีลมีประโยชน์และอันสงส์สืบเนื่องโดยลำดับขั้นตอน ยังประโยชน์ไม่เดือดร้อน มีความชื่นบาน มีความอึดเอิบใจ เกิดความสงบ มีความสุข มีความตั้งใจมั่น มีความรู้ความเห็นตามความ เป็นจริง เกิดความเบื่อหน่ายคายกำหนด มีความหลุดพ้น บรรลุอรหิมรรคนำไปสู่มรรค ผล นิพพาน ศีล ทั้งหลายที่เป็นกุศล ย่อมบริบูรณ์เพื่อความเป็นพระอรหันต์ด้วยประการทั้งปวง

๔) กรรม กรรมเป็นการกระทำของบุคคลคนนั้น แต่กรรมจะหนักหนาสักเพียงใดก็ ขึ้นอยู่กับเจตนาที่ตนเองได้ตั้งใจไว้ กรรมนำไปเป็นเกิดใหม่อย่างแน่นอนในภพภูมิต่าง ๆ ใน ๓๑ ภพ ภูมิ กรรมดีก็จะนำไปสู่สุคติภูมิ ได้แก่ มนุษย์ เทวดา พรหม พระอรหันต์ เป็นต้น กรรมชั่วก็จะนำไปสู่ ออบายภูมิ ๔ ได้แก่ นรก สัตว์เดรัจฉาน เปรต และอสุรกาย บุคคลที่ทำความกรรมชั่วไว้มาก ๆ ละจากโลกนี้ ไปแล้วยังไปเกิดในสวรรค์ไม่ได้เพราะเหตุแห่งการทำความกรรมชั่ว แต่สำหรับบุคคลผู้มีสัมมาทิฐิ เพราะ จิตได้อาศัยกุศลก็จะนำไปสู่กรรมดี ผู้มีสัมมาทิฐิสมบุรณ์จะไม่ตกนรกอีกแล้ว ไม่ว่าจะกรรมดีหรือกรรม ชั่วก็ตาม ผลของกรรมจะทำหน้าที่ของตนเองทั้งนั้นและจะนำไปสู่ชาติต่อ ๆ ไป

๕) อิทธิบาท ธรรมให้ถึงความสำเร็จ พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติอิทธิบาท ๔ ประการ นี้เพื่อเพิ่มพูนความสำเร็จ เพื่อให้ชำนาญในเรื่องความสำเร็จ เพื่อพลิกแพลงให้เกิดความสำเร็จ เมื่อ

ภิกษุเจริญอิทธิบาท ๔ ประการเหล่านี้เสมอ ๆ แล้ว อกุศลบาปธรรมที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิด อกุศลบาปธรรมที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเสื่อมไป กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น กุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วก็เจริญยิ่งขึ้น จิตก็จะเป็นสมาธิ เรียกว่า ฉันทสมาธิ คือ สมาธิอาศัยความพอใจเกิดขึ้น วิริยสมาธิ คือ สมาธิที่อาศัยความเพียรเกิดขึ้น จิตตสมาธิ คือ สมาธิที่อาศัยจิตฝึกฝนเกิดขึ้น วิมังสาสมาธิ คือ สมาธิที่อาศัยวิมังสาเกิดขึ้น และปธานสังขาร คือ การประกอบความเพียรอันให้สำเร็จกิจที่ประสงค์

๖) คุณเครื่องความเป็นสมณะ เป็นเสมือนอารมณ์เครื่องประดับพระภิกษุสงฆ์ให้เป็นผู้องอาจ มีสง่าราศี ที่เรียกว่า มีวรรณะผุดผ่องด้วยรัศมีแห่งธรรม ได้แก่ เป็นผู้ทรงศีล เป็นผู้สำรวจมรรวังในพระปาติโมกข์ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร เป็นผู้เห็นภัยในสงสาร และเป็นผู้ใคร่ในการศึกษา

๗) ฌาน ผู้ปฏิบัติสมถกรรมฐานจนจิตตั้งมั่นแล้ว ก็ทำจิตให้น้อมจิตไปเพื่ออาสวักขยญาณ ก็จะบรรลุถึงจุดมุ่งหมายสูงสุดได้ การบำเพ็ญสมาธิทำให้จิตใจสงบแน่วแน่ จนเข้าถึงภาวะที่เรียกว่า ฌานหรือสมาบัติขั้นต่าง ๆ ทำให้จิตใจมีความพร้อมที่จะใช้ปฏิบัติกรต่าง ๆ อย่างที่เรียกว่าจิตนุ่มนวล ควรแก่การงาน โน้มไปใช้ในกิจที่ประสงค์อย่างดีที่สุด ในสภาพจิตเช่นนี้เหมาะสมอย่างยิ่งที่จะก้าวไปสู่การใช้ปัญญา เพื่อบรรลุพระนิพพานซึ่งเป็นจุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา

๘) อปัมฺมัญญา การเจริญเมตตา มีประโยชน์กว้างขวาง ทั้งเป็นกำลังเกื้อหนุนให้กรุณา มุทิตา อุเบกขา เกิดขึ้นได้ง่าย ยังช่วยทำให้การสร้างบารมีต่าง ๆ สำเร็จลงได้อย่างสะดวก ด้วยเหตุนี้ผู้ที่ปรารถนาสัมโพธิญาณทั้งหลาย จึงมีการเจริญเมตตาโดยคำนึงถึงตนว่าจะต้องสร้างบารมี ๓๐ ทศ ด้วยอานุภาพแห่งอปัมฺมัญญานี้ ย่อมเป็นภาวนาที่จะทำกัลยาณธรรม อันมีทานบารมี เป็นต้น ให้บริบูรณ์ กล่าวคือ บำเพ็ญบารมีด้วยการให้ทาน อันเป็นเหตุแห่งความสุขแก่สัตว์ทุกถ้วนหน้า เว้นการทำร้ายเขา ด้วยสมาทานศีล เสพเนกขัมมะ ละความเบียดเบียนสัตว์ด้วยกามคุณอารมณ์ ชำระปัญญา ให้บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว เพื่อประโยชน์แก่ความไม่มกมายในสิ่งที่เป็นประโยชน์และมีใช้ประโยชน์ของสัตว์ทั้งหลาย ทำความเพียรเป็นนิตย์ เพื่อประโยชน์สุขแก่สัตว์ทั้งหลาย ระวังโภสะมีประการต่าง ๆ ด้วยอำนาจของขันติ ไม่ทำปฏิกฤษณาที่ทำได้ให้คลาดเคลื่อนไปด้วยอำนาจแห่งสังขะ เป็นผู้มีความตั้งใจมั่นไม่หวั่นไหว เพื่อประโยชน์สุขของสัตว์ ด้วยอำนาจอธิษฐาน อุปการะแก่สัตว์ทั้งหลายก่อน ด้วยอำนาจเมตตา และมีได้หวังผลตอบแทนด้วยอุเบกขา

๙) วิมุตติ ได้แก่ เจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติ เป็นธรรมที่เป็นที่พึ่งอันสูงสุดของพระภิกษุ เพราะเป็นเหตุแห่งการพ้นจากกิเลสอาสวะอันเป็นเป้าหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา อันนับว่าเป็นที่พึ่งที่ควรแสวงหา ดังนั้น จึงชื่อว่า เป็นทำที่เพิ่มกำลังให้แก่พระภิกษุ

สรุปแล้ว หลักธรรมที่ปรากฏในจกกวัดติสูตร ได้แก่ (๑) สติปัฏฐาน ธรรมอันเป็นที่พึ่ง (๒) จักรวรรดิวัตร วัตรปฏิบัติของนักบวชครอง (๓) ศีล หลักควบคุมพฤติกรรมมนุษย์ (๔) กรรม ผลของการกระทำ (๕) อิทธิบาท ธรรมที่ทำให้อายุยืน (๖) คุณเครื่องความเป็นสมณะ ธรรมที่ทำให้มีวรรณะ (๗) ฌาน ธรรมที่ทำให้มีความสุข (๘) อปัมฺมัญญา ธรรมที่ทำให้มีโรคะ และ (๙) วิมุตติ ธรรมอันเป็นเครื่องเพิ่มกำลังให้ภิกษุผู้บำเพ็ญเพียร ซึ่งหลักธรรมทั้ง ๙ ประการดังกล่าวมานี้ เป็นเสมือนองค์ประกอบที่ช่วยส่งเสริม สนับสนุนกันและกันให้เข้าถึงจุดหมายสูงสุดทั้งที่เป็นโลกียะคือความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราช และจุดหมายสูงสุดที่เป็นโลกุตระคือพระนิพพาน

บทที่ ๔

วิเคราะห์ความสำคัญของจกัถวัตติสูตร

จกัถวัตติสูตร เป็นพระสูตรที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงใช้เป็นกุศโลบายสั่งสอนภิกษุ และบุคคลทั่วไป โดยเฉพาะพุทธศาสนิกชนได้รู้จักการพึ่งตนเอง และการพึ่งธรรมะให้เกิดประโยชน์แก่ตน และผู้อื่นได้ ในบทนี้ผู้วิจัยมุ่งวิเคราะห์สาระสำคัญของจกัถวัตติสูตร ดังนี้

๔.๑ ความสำคัญในด้านการพัฒนาชีวิต

๔.๒ ความสำคัญในด้านการเมืองการปกครอง

๔.๓ ความสำคัญในด้านเศรษฐกิจ

๔.๔ ความสำคัญในด้านการศึกษา

๔.๑ ความสำคัญในด้านการพัฒนาชีวิต

มนุษย์เกิดมาย่อมต้องการมีคุณภาพชีวิตที่ดี โดยคุณภาพชีวิตจะเกิดขึ้นได้ต้องมีความสุขเกิดขึ้นก่อน ความสุขที่แท้จริงต้องเกิดจากรู้สึกพอใจในตนเอง รู้สึกว่าชีวิตนี้มีคุณค่า มีความหมาย ซึ่งการมีคุณภาพชีวิตที่ดีนั้นมนุษย์ต้องรู้จักพัฒนาตนเองทั้ง ๔ ด้านคือ กาย ศิล จิต และปัญญา การพัฒนาตามความหมายของพระพุทธศาสนา ก็คือ ภาวนา หมายถึง การทำให้เป็น ให้มีขึ้น^๑ ประกอบด้วย

๑) กายภาวนา คือ การเจริญกาย, พัฒนากาย, การฝึกอบรมกาย ให้รู้จักติดต่อกันเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลายภายนอกทางอินทรีย์ทั้ง ๕ ด้วยดี และปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นในทางที่เป็นคุณ ไม่ให้เกิดโทษ ให้กุศลธรรมงอกงาม ให้อกุศลธรรมเสื่อมสูญ, การพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ

๒) ศิลภาวนา คือ การเจริญศีล, พัฒนาความประพฤติ, การฝึกอบรมศีล ให้ตั้งอยู่ในระเบียบวินัย ไม่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหาย อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยดี เกื้อกูลแก่กัน

๓) จิตภาวนา คือ การเจริญจิต, พัฒนาจิต, การฝึกอบรมจิตใจ ให้เข้มแข็งมั่นคงเจริญงอกงามด้วยคุณธรรมทั้งหลาย เช่น มีเมตตากรุณา ขยันหมั่นเพียร อดทนมีสมาธิ และสดชื่น เบิกบาน เป็นสุขผ่องใส เป็นต้น

๔) ปัญญาภาวนา คือ การเจริญปัญญา, พัฒนาปัญญา, การฝึกอบรมปัญญา ให้รู้เข้าใจทั้งหลายตามเป็นจริง รู้เท่าทันเห็นโลกและชีวิตตามสภาวะ สามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระ ทำตนให้บริสุทธิ์จากกิเลสและปลอดพ้นจากความทุกข์ แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญา

^๑ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส.อาร์.พี.ริ้นดิง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๒๘๖-๒๘๗.

ในประเด็นนี้ ผู้วิจัยจะนำจักกวัตติสูตรมาวิเคราะห์ให้เห็นถึงความสำคัญในการพัฒนาชีวิตตามหลักของภavana ๔ ต่อไป

๔.๑.๑ ภายภavana การพัฒนากาย

ภายภavana ทางพระพุทธศาสนาไม่เน้นที่ทำให้ร่างกายเติบโตแข็งแรง แต่ถือว่า การกินอาหารให้ได้คุณค่า กินพอดี ด้วยความรู้จักประมาณ ให้ร่างกายอยู่ผาสุก มีสุขภาพดี เป็นฐานให้การพัฒนาด้านอื่น ๆ ต่อไปโดยการพัฒนาด้านกายภาพ ด้วยเหตุที่เราดำรงชีวิตอยู่ในโลกนี้ ร่างกายเรานั้นจะต้องสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมอื่น ๆ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น และประสาทกาย ที่เรียกว่าอินทรีย์^๒ ฉะนั้น การพัฒนากายในพระพุทธศาสนา จึงเน้นไปที่การพัฒนาอินทรีย์ให้ใช้งานได้ดี เกิดประโยชน์สูงสุด มีผลในทางส่งเสริมคุณภาพชีวิต เช่น พัฒนาการใช้ตาให้ดูเป็น พัฒนาการใช้หูให้ฟังเป็น ฯลฯ การพัฒนาอินทรีย์นั้นก็คือ การฝึกใช้อินทรีย์ให้เป็นประโยชน์แก่ชีวิต ไม่ใช่ใช้อินทรีย์ให้เกิดโทษ

ในพระคัมภีร์พระพุทธศาสนาระบุถึงการที่พระผู้มีพระภาคทรงบริหารกายให้เกิดคุณค่า ควรแก่การงาน หรือที่เรียกว่าดำรงอยู่สมควรแก่ธรรม พระองค์นั้นทรงมีสุขภาพอนามัยแข็งแรง โดยปรากฏให้เห็นทางพุทธรูปต่าง ๆ เช่น บำเพ็ญพุทธกิจได้เกือบตลอดทั้งวัน คือ เวลาเช้าเสด็จบิณฑบาตเพื่อโปรดสัตว์ เวลาเย็นทรงแสดงธรรม เวลาค่ำทรงประทานโอวาทแก่เหล่าภิกษุ เที่ยงคืนตอบปัญหาเหล่าเทวดา และจวนสว่างทรงตรวจพิจารณาสัตว์ที่สามารถและที่ยังไม่สามารถบรรลุธรรมอันควรจะเสด็จไปโปรด^๓ และว่า “พระองค์ทรงมีสติสัมปชัญญะบริบูรณ์ดี แม้จะทรงมีพระชนมายุถึง ๘๐ พรรษาแล้วก็ตาม”^๔ หรือดังที่ตรัสยืนยันว่า “พระองค์เป็นคนแก่ชราแม้ว่าจะทรงเจ็บป่วยอย่างหนักก็ไม่ทำให้พระองค์ทรงลืมสติและปัญญา”^๕ พระองค์เสด็จด้วยพระบาทจาริกไปเผยแผ่ธรรมตามที่ต่าง ๆ จนช่วงสุดท้ายแห่งพระชนม์ชีพ ขณะที่พระองค์ทรงประชวรหนัก ด้วยโลหิตปกขันทิกภาพ (กลายเป็นพระโลหิต) ยังทรงสามารถเดินทางไกล จากเมืองปาวาสู่เมืองกุสินาราคือเป็นสถานที่ปรินิพพานได้^๖ พระผู้มีพระภาคทรงเป็นผู้มีพระโรคพาธน้อยทรงกระปรีกระเปร่า มีพระพลานามัยสมบูรณ์ อยู่สำราญดี^๗ พระองค์ตรัสกับพราหมณ์ผู้หนึ่งถึงความเป็นอยู่ของพระองค์ไว้ว่า

พราหมณ์ เราอาศัยหมู่บ้านหรือตำบลใดในโลกนี้อยู่ ในเวลาเช้า เราครองอันตราวาสก ถือบาตรจีวร เข้าไปสู่หมู่บ้านหรือตำบลนั้นเพื่อบิณฑบาต กลับจากบิณฑบาต หลังจากฉันเสร็จแล้วเข้าไปสู่ชายป่า กวาดหญ้าหรือใบไม้ที่มีอยู่ในที่นั้นรวมเป็นกองแล้วนั่งขัดสมาธิ ตั้งกายตรง ดำรงสติมั่นไว้ สงัดจากกาม และอกุศลธรรมแล้ว บรรลุปฐมฌาน.....บรรลุทุติยฌาน.....บรรลุจตุตถฌาน.....บรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีสติสมบูรณ์ เพราะอุเบกขา^๘

^๒ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๐/๓๑๐, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๕-๓๑๖, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๙๕/๓๐๕.

^๓ ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๖๑, และดูเพิ่มเติมใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๖๘.

^๔ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๕/๑๑๐.

^๕ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๖๑/๑๖๔-๑๖๕.

^๖ ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๙/๑๓๗-๑๔๗.

^๗ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๒/๗๗, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐, ๔๘/๕๗๑.

^๘ อจ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๖๔/๒๕๐.

ในจกัถวัตตีสสูตร มีข้อความที่กล่าวถึงการพัฒนากาย ดังจะเห็นได้จากคำกล่าวปรารภของ มนุษย์ในอดีตนิทานว่า

ภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้น มนุษย์เหล่านั้นจักปรึกษากันอย่างนี้ว่า “พวกเราสูญสิ้นญาติ มากมายเช่นนี้ เพราะยึดถืออกุศลธรรมเป็นเหตุ ทางที่ดี พวกเราควรทำกุศล ควรทำกุศล อย่างไรดี ทางที่ดี พวกเราควรงดเว้นจากปาณาติบาต (การฆ่าสัตว์) ควรสมาทานประพตีกุศล ธรรมนี้” แล้วจึงพากันงดเว้นจากปาณาติบาต สมาทานประพตีกุศลธรรมนี้ เพราะสมาทาน กุศลธรรมเป็นเหตุ พวกเขาจักเจริญด้วยอายุบ้าง เจริญด้วยวรรณะบ้าง เมื่อพวกเขาเจริญด้วย อายุบ้าง เจริญด้วยวรรณะบ้าง บุตรของมนุษย์ทั้งหลายที่มีอายุขัย ๑๐ ปี จักมีอายุขัยเพิ่มขึ้น เป็น ๒๐ ปี....^๙

จากข้อความข้างต้น แสดงให้เห็นวิธีปฏิบัติเพื่อพัฒนาด้านกาย ซึ่งสาเหตุมาจากความรู้ สำนึกต่อบาปกรรมที่ทำให้สังคมวุ่นวาย เมื่อมีผู้รู้จักคิดนำไปพิจารณาแล้วหาทางแก้ไขปัญหาดังกล่าว ก็รู้ว่าวิธีแก้ไขนั้นคือการต้องพัฒนาด้านกายภาพ คือการไม่ฆ่าไม่ทำลาย ไม่ทำร้าย ประหัตประหารกัน แล้วพากันสมาทานวิริติ ซึ่งผลที่เกิดต่อมาก็คือการทำให้มีอายุยืนตามลำดับ และส่งผลถึงการพัฒนา ทางด้านวาจา และจิตใจด้วย เนื่องไปถึงการเจริญศีลภาวนาต่อไป

๔.๑.๒ ศีลภาวนา การพัฒนาศีลธรรมทางสังคม

ศีลภาวนา ที่ว่าเป็นการพัฒนาทางสังคมนั้น ไม่มุ่งแต่การอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ดี โดยไม่ เบียดเบียนกันเท่านั้น แต่มุ่งถึงการฝึกอบรมกายวาจา ให้เป็นฐานในการพัฒนาจิตต่อกับ กล่าวคือ การฝึกอบรม ให้รู้จักควบคุมตนในเรื่องกาย วาจา นั้น เริ่มด้วยการไม่เบียดเบียนผู้อื่น ให้อยู่ร่วมกันกับ ผู้อื่นได้ดี เป็นไปในทางที่เกื้อกูลต่อกันในสังคม อันนี้เป็นศีลขั้นพื้นฐาน แต่นอกเหนือจากนั้น ยังมี การศึกษาอบรมกายวาจาให้ประณีตยิ่งขึ้นไปอีก โดยที่ความสามารถในการฝึกพฤติกรรมทางกายวาจา ของตนนั้น จะเป็นฐานแก่การพัฒนาจิตใจต่อไปด้วยเมื่อเรารู้จักควบคุมฝึกหัดกายและวาจาของเรา เราจะได้ฝึกฝนพัฒนาจิตใจพร้อมไปด้วย มันจะส่งผลต่อกันตามหลักปัจจัยสัมพันธ์

ในจกัถวัตตีสสูตร กล่าวถึงศีลภาวนาเป็นคุณสมบัติประการหนึ่งที่ทำให้เป็นพระเจ้า จักรพรรดิ ดังข้อความที่ว่า

กษัตราธิราช พระองค์ใด ผู้ได้รับมรรคาภิเชกแล้ว ทรงสนานพระเศียร ในวันอุโบสถ ๑๕ คำ รักษาอุโบสถ ประทับอยู่ชั้นบนปราสาทหลังงาม จักปรากฏจักรแก้วอันเป็นทิพย์ ซึ่งมีค่า ๑,๐๐๐ ซี มีกง มีดุม และมีส่วนประกอบครบทุกอย่าง กษัตราธิราช พระองค์นั้นย่อมเป็น พระเจ้าจักรพรรดิ”^{๑๐}

และข้อความที่กล่าวถึงพระราชประเทศราชภู่ เมื่อมาขอสวามิภักดิ์แล้ว ทูลขอโอวาท พระเจ้าจักรพรรดิ ทรงประทานหลักเบญจศีล เพื่อสร้างสังคมให้เกิดสันติว่า “พวกท่านไม่พึงฆ่าสัตว์

^๙ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๐๒/๗๕.

^{๑๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๕/๖๓.

ไม่พึงถือเอาสิ่งของที่เจ้าของ เขาไม่ได้ให้ ไม่พึงประพฤติผิดในกาม ไม่พึงพูดคำเท็จ ไม่พึงดื่มน้ำเมา และจงครองราชสมบัติไปตามเดิมนั้น”^{๑๑}

จากข้อความทั้ง ๒ ส่วนข้างต้น พบว่า สิ่งสำคัญที่จะช่วยจรรโลงสังคมไว้คือหลักของศีล ซึ่งขึ้นอยู่กับกำลังความสามารถในการรักษาของแต่ละบุคคล ซึ่งเบญจศีลนั้นเหมาะสำหรับบุคคลสามัญทั่วไป หากใครต้องการสมบัติแห่งพระเจ้าจักรพรรดิ ก็ควรที่จะบำเพ็ญอุโบสถศีล

อันที่จริงแล้ว การพัฒนาสังคมให้ดีขึ้นนั้น ต้องเริ่มที่การพัฒนาความประพฤติ ซึ่งตรงกับข้อความที่ว่า “หลักแห่งความประพฤติ” หรือแนวทางของการประพฤติดี ปฏิบัติชอบของการดำเนินชีวิตของมนุษย์ เพราะหลักศีลธรรมเป็นแนวทางประพฤติปฏิบัติตนที่สร้างสรรค์ชีวิตคนให้เป็นคนดี ทั้งเป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิต เพื่อบรรลุถึงจุดหมายปลายทางสูงสุดของชีวิต^{๑๒} หลักพื้นฐานของมนุษย์มีจุดหมายที่เหมือนกัน คือ การมีชีวิตที่ไม่มีโทษภัย อยู่ในสังคมที่ปกติสุข จึงสร้างกฎระเบียบขึ้นในสังคมมนุษย์ คือ ศีล ๕ เป็นเสมือนระเบียบปฏิบัติของสังคม ได้แก่

๑) การเว้นจากการปลงชีวิตสัตว์ที่มีชีวิต ชีวิตทั้งหลายมีค่าเท่าเทียมกันทั้งหมด ซึ่งการที่ทำให้มนุษย์อยู่ร่วมกันโดยความเป็นระเบียบเรียบร้อยและเป็นที่ยอมรับของธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศล เพราะเมื่อคนฆ่าสัตว์ ย่อมได้รับผลกระทบคือการทำให้เป็นผู้มีอายุน้อย เป็นต้น ดังพุทธพจน์ที่ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ปาณาติบาต (การฆ่าสัตว์) ที่บุคคลเสพ เจริญ ทำให้มากแล้วย่อมอำนวยผลให้ไปเกิดในนรก อำนวยผลให้ไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน อำนวยผลให้ไปเกิดในเปรตวิสัย วิกาบทแห่งปาณาติบาตอย่างเบาที่สุด ย่อมอำนวยผลให้เป็นผู้มีอายุน้อยแก่ผู้เกิดเป็นมนุษย์^{๑๓}

๒) การเว้นถือเอาของที่เขามิได้ให้ การไม่เบียดเบียนเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตด้านทรัพย์สินของบุคคลอื่นโดยมิได้รับอนุญาตเพราะเมื่อคนลักทรัพย์ ย่อมได้รับผลกระทบคือการเสื่อมทรัพย์ เป็นต้น ดังพุทธพจน์ที่ว่า

ภิกษุทั้งหลาย อทินนาทาน (การลักทรัพย์) ที่บุคคลเสพ เจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมอำนวยผลให้ไปเกิดในนรก อำนวยผลให้ไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน อำนวยผลให้ไปเกิดในเปรตวิสัย วิกาบทแห่งอทินนาทานอย่างเบาที่สุด ย่อมอำนวยผลให้เป็นผู้เสื่อมโภคทรัพย์แก่ผู้เกิดเป็นมนุษย์^{๑๔}

๓) การเว้นจากการประพฤติผิดในกาม งดเว้นจากความประพฤติในการที่จะล่วงละเมิดคู่ครองหรือการไม่ล่วงเกินในขอบเขตแห่งความเป็นสามีภรรยาซึ่งดำเนินไปทางกาย ในการประพฤติเมถุนด้วยประสงค์ในการเสพอสังขาร โดยมีเจตนาล่วงเกินอนันยฐาน (ฐานะมิควรถึง หมายถึง สตรีหรือบุรุษที่มีเจ้าของคุ่มครอง) เพราะเมื่อคนประพฤติผิดในกาม ย่อมได้รับผลกระทบคือการก่อเวรต่อกัน เป็นต้น ดังพุทธพจน์ที่ว่า

^{๑๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๕/๖๔.

^{๑๒} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), พุทธศาสนากับปรัชญา, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๓), หน้า ๓๑.

^{๑๓} อจ.อภฺตฺต. (ไทย) ๒๓/๔๐/๓๐๑.

^{๑๔} อจ.อภฺตฺต. (ไทย) ๒๓/๔๐/๓๐๑.

ภิกษุทั้งหลาย กาเมสุมิฉฉาจาร (การประพฤตินอกกาม) ที่บุคคลเสพ เจริญ ทำให้มาก ย่อมอำนวยผลให้ไปเกิดในนรก อำนวยผลให้ไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน อำนวยผลให้ไปเกิดในเปรตวิสัย วิกาบทแห่งกาเมสุมิฉฉาจารอย่างเบาที่สุด ย่อมอำนวยผลให้เป็นผู้มีศัตรูและเป็นผู้มีเวรแก่ผู้เกิดเป็นมนุษย์^{๑๕}

๔) การเว้นจากการพูดเท็จ งดเว้นจากความประพฤตินอกกามที่จะกล่าวด้วยคำพูดที่บิดเบือนจากความเป็นจริง โดยมีความตั้งใจเพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจผิด คิดว่า คำที่กล่าวเท็จนั้นเป็นความจริง โดยการแสดงออกทางกาย วาจา การแสดงออกทางกายนั้น หมายถึง กิริยาอาการที่แสดงให้คนอื่นเข้าใจผิด ส่วนด้านวาจา หมายถึง การพูดให้ผู้อื่นเชื่อด้วยถ้อยคำเท็จโดยเจตนา การพูดคำหยาบคายด้วยถ้อยคำที่คนทั่วไปไม่นิยมพูด การพูดส่อเสียดเพื่อให้ผู้อื่นแตกแยกกัน เพราะเมื่อคนมักพูดเท็จ ย่อมได้รับผลกระทบคือการถูกกล่าวหาด้วยคำไม่จริง เป็นต้น ดังพุทธพจน์ที่ว่า

ภิกษุทั้งหลาย มุสาวาท (การพูดเท็จ) ที่บุคคลเสพ เจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมอำนวยผลให้ไปเกิดในนรก อำนวยผลให้ไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน อำนวยผลให้ไปเกิดในเปรตวิสัย วิกาบทแห่งมุสาวาทอย่างเบาที่สุด ย่อมอำนวยผลให้ถูกกล่าวหาด้วยคำไม่จริงแก่ผู้เกิดเป็นมนุษย์ ปิสฺฐาวาจา (การพูดส่อเสียด) ที่บุคคลเสพ เจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมอำนวยผลให้ไปเกิดในนรก อำนวยผลให้ไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน อำนวยผลให้ไปเกิดในเปรตวิสัย วิกาบทแห่งปิสฺฐาวาจาอย่างเบาที่สุด ย่อมอำนวยผลให้แตกจากมิตรแก่ผู้เกิดเป็นมนุษย์ ผรุสวาจา (การพูดหยาบคาย) ที่บุคคลเสพ เจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมอำนวยผลให้ไปเกิดในนรก อำนวยผลให้ไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน อำนวยผลให้ไปเกิดในเปรตวิสัย วิกาบทแห่งผรุสวาจาอย่างเบาที่สุด ย่อมอำนวยผลให้ได้ฟังเรื่องที่ไม่น่าพอใจแก่ผู้เกิดเป็นมนุษย์ สัมผัสฺปฺลาปะ (การพูดเพ้อเจ้อ) ที่บุคคลเสพ เจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมอำนวยผลให้ไปเกิดในนรก อำนวยผลให้ไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน อำนวยผลให้ไปเกิดในเปรตวิสัย วิกาบทแห่งสัมผัสฺปฺลาปะอย่างเบาที่สุด ย่อมอำนวยผลให้มีวาจาที่ไม่น่าเชื่อถือแก่ผู้เกิดเป็นมนุษย์^{๑๖}

๕) การเว้นจากของเมา คือ สุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท เป็นสิ่งเสพติดที่ทำให้เสียสติสัมปชัญญะ เป็นสิ่งที่ควรงดเว้น เพราะสุราและเมรัยเป็นเหตุทำให้ผู้ที่ดื่มมีนเมาขาดความยั้งคิด หลงลืมเลือน ในที่ขนิกาย ปาฎิวิรรค สิงคาลกสูตร กล่าวถึงโทษของการดื่มเมาไว้ดังนี้

คหบดีบุตร การหมกมุ่นในการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทมีโทษ ๖ ประการนี้ คือ ๑) เสียทรัพย์ทันตาเห็น ๒) ก่อการทะเลาะวิวาท ๓) เป็นบ่อเกิดแห่งโรค ๔) เป็นเหตุให้เสียชื่อเสียง ๕) เป็นเหตุให้ไม่รู้จักกาย ๖) เป็นเหตุทอนกำลังปัญญา^{๑๗}

^{๑๕} อัง.อฎฐก. (ไทย) ๒๓/๔๐/๓๐๑.

^{๑๖} อัง.อฎฐก. (ไทย) ๒๓/๔๐/๓๐๑-๓๐๒.

^{๑๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๘/๒๐๒-๒๐๓.

เพราะเมื่อคนตึมน้ำเมา ย่อมได้รับผลกระทบคือการเป็นคนวิกลจริต เป็นต้น ดังพุทธพจน์ที่ว่า

ภิกษุทั้งหลาย การตึมน้ำเมาและเมรัยที่บุคคลเสพ เจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมอำนวยผลให้ไปเกิดในนรก อำนวยผลให้ไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน อำนวยผลให้ไปเกิดในเปรตวิสัย วิบากแห่งการตึมน้ำเมาและเมรัยอย่างเบาที่สุด ย่อมอำนวยผลให้เป็นผู้วิกลจริตแก่ผู้เกิดเป็นมนุษย์^{๑๘๘}

การละเมิดศีล ๕ ย่อมก่อให้เกิดความไม่ตั้งงามสำหรับตนเองและสังคม ความไม่สงบเรียบร้อยในสังคม ความประพฤตินิดในระดับพื้นฐานเป็นเหตุของความทุกข์ความเดือดร้อน จึงเกิดความขัดแย้งเอาไรต์เอาเปรียบ จะทำอะไรก็แสดงออกไปตามความวู่วาม ตกอยู่ในอำนาจของกิเลสเหล่านั้น คือ ไม่มีความเข้มแข็งในการควบคุมตน เมื่อมีการละเมิดศีล ๕ สภาพจิตใจและร่างกาย ก็กลายเป็นเครื่องช่วยในการดำเนินชีวิตที่ร้าย หรือสนับสนุนการสร้างปัญหาของมนุษย์ให้มากยิ่งขึ้น พระพุทธองค์ตรัสสอนให้ยึดหลักสำหรับใช้ในชีวิต คือ หนทางการดำเนินชีวิตมนุษย์ มีความประพฤติดีปฏิบัติชอบ ประกอบกายสุจริต วาจสุจริต มโนสุจริต การปฏิบัติตามศีลธรรมซึ่งเป็นขั้นพื้นฐานของการพัฒนามนุษย์ที่สำคัญ ที่จะแก้ไขปัญหาเรื่องความทุกข์ เพื่อให้การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้มีความสุข และหลุดพ้นจากความทุกข์ ดับกิเลสได้สิ้นเชิง การประพฤติดีปฏิบัติจะต้องสอดคล้องกับจุดหมายปลายทางสูงสุดของชีวิต คือ การบรรลุถึงนิพพาน อันเป็นความสุขอย่างยั่งยืนที่ชีวิตมนุษย์ทุก ๆ ชีวิตต้องการ ดังข้อความที่ปรากฏถึงโทษของการขาดศีล ๕ ในจกัถวัตตสูตร ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการดังพรรณนามานี้ เมื่อพระมหากษัตริย์ไม่พระราชทานทรัพย์ให้แก่คนที่ไม่มีทรัพย์ ความขัดสนก็แพร่หลาย เมื่อความขัดสนแพร่หลาย อทินนาทานก็แพร่หลาย เมื่ออทินนาทานแพร่หลาย ศัสตราภังการก็แพร่หลาย เมื่อศัสตราภังการ ปาณาติบาตก็แพร่หลาย เมื่อปาณาติบาตแพร่หลาย มุสาวาทก็แพร่หลาย เมื่อมุสาวาทแพร่หลาย ปิสุณาวาจาก็แพร่หลาย เมื่อปิสุณาวาจาก็แพร่หลาย กามเมสุมิฉฉาจารก็แพร่หลาย เมื่อกามเมสุมิฉฉาจารแพร่หลาย ธรรม ๒ ประการ คือ ผรุสวาจาและสัมผัปปลาปะก็แพร่หลาย เมื่อธรรม ๒ ประการแพร่หลาย อภิขณาและพยาบาทก็แพร่หลาย เมื่ออภิขณาและพยาบาทแพร่หลาย มิฉฉาภิกขณาก็แพร่หลาย เมื่อมิฉฉาภิกขณาก็แพร่หลาย ธรรม ๓ ประการ คือ อัมมราคะ วิสมโลภะ และมิฉฉาธรรมก็แพร่หลาย เมื่อธรรม ๓ ประการแพร่หลาย ธรรมเหล่านี้ คือ ความไม่เกื้อกูลมารดา ความไม่เกื้อกูลบิดา ความไม่เกื้อกูลสมณะ ความไม่เกื้อกูลพรหมณ์ และการไม่ประพฤดิอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูลก็แพร่หลาย เมื่อธรรมเหล่านี้แพร่หลาย คนเหล่านั้นก็มีอายุเสื่อมถอยบ้าง มีวรรณะเสื่อมถอยบ้าง เมื่อพวกเขาอายุเสื่อมถอยบ้าง มีวรรณะเสื่อมถอยบ้าง บุตรของมนุษย์ที่มีอายุขัย ๒๕๐ ปี ก็มีอายุขัยถอยลงเหลือ ๑๐๐ ปี^{๑๘๙}

การละเมิดศีล ๕ ย่อมก่อให้เกิดความไม่ตั้งงามสำหรับตนเองและสังคม ความไม่สงบเรียบร้อยในสังคม ความประพฤตินิดในศีลระดับพื้นฐานเป็นเหตุของความทุกข์ความเดือดร้อน แต่เมื่อใดมนุษย์ประพฤติดนอยู่ในหลักของศีล ๕ สังคมย่อมเกิดสุขเพราะไม่มีการเบียดเบียนกันและกัน

^{๑๘๘} อัง.อภุจก. (ไทย) ๒๓/๔๐/๓๐๒.

^{๑๘๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๐๒/๗๓.

จากข้อความข้างต้น ทำให้เห็นถึงอานิสงส์ของการประพฤติตามหลักของศีล ที่เรียกว่า ศีลภาวนา ที่เป็นกุศลธรรม ย่อมทำให้บุคคลเจริญด้วยอายุ วรรณะ สุขะ ตามลำดับ

๔.๑.๓ จิตภาวนา การพัฒนาด้านจิตใจ

การพัฒนาจิตหรือการอบรมจิต ทางพุทธศาสนาใช้คำว่า จิตภาวนา ดังปรากฏคำนี้ในมหาสังคจกสูตรว่า

บุคคลผู้ได้อบรมกาย ได้อบรมจิตเป็นอย่างไร คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ผู้ได้สติแล้ว มีสุขเวทนาเกิดขึ้น ถูกสุขเวทนากระทบเข้าแล้ว ไม่มีความยินดียิ่งนักในสุขเวทนา และไม่ถึงความเป็นผู้ยินดียิ่งนักในสุขเวทนา สุขเวทนานั้นของเขาย่อมดับไป เพราะสุขเวทนาดับไป ทุกขเวทนาจึงเกิดขึ้น เขาถูกทุกขเวทนากระทบเข้าแล้ว ก็ไม่เศร้าโศก ไม่เสียใจ ไม่รำพัน ไม่ตีกคร่ำครวญ ไม่ถึงความหลงใหล สุขเวทนานั้นแม้ที่เกิดขึ้นแก่อริยสาวกแล้ว ก็ไม่ครอบงำจิตตั้งอยู่ เพราะเหตุที่ได้อบรมกาย ทุกขเวทนาแม้ที่เกิดขึ้นแล้วก็ครอบงำจิตอยู่ไม่ได้ เพราะเหตุที่ได้อบรมจิต สุขเวทนาและทุกขเวทนาทั้ง ๒ ฝ่ายที่เกิดขึ้นแก่อริยสาวกผู้ใดผู้หนึ่งอย่างนี้ ก็ไม่ครอบงำจิตตั้งอยู่ เพราะเหตุที่ได้อบรมกาย เพราะเหตุที่ได้อบรมจิต อัคคีเวสสนะ บุคคลผู้ได้อบรมกาย ได้อบรมจิต เป็นอย่างนี้^{๒๑}

ในจักกวัตติสูตร ได้กล่าวถึงการพัฒนาจิตหรือการอบรมจิต โดยใช้หลักอภิชาติ ๔ ซึ่งมีคุณก่ให้ผู้เจริญนั้นมีอายุยืนถึง ๑ กัป ดังข้อความที่ว่า

ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. เจริญอภิชาติอันประกอบด้วยฉันทสมาธิประธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากฉันทะ และความเพียรสร้างสรรค์)
๒. เจริญอภิชาติอันประกอบด้วยวิริยสมาธิประธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากวิริยะ และความเพียรสร้างสรรค์)
๓. เจริญอภิชาติอันประกอบด้วยจิตตสมาธิประธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากจิตตะ และความเพียรสร้างสรรค์)
๔. เจริญอภิชาติอันประกอบด้วยวิมังสาสมาธิประธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากวิมังสา และความเพียรสร้างสรรค์)

เพราะเจริญ ทำอภิชาติ ๔ ประการนี้ให้มาก เมื่อมุ่งหวัง เธอจะพึงดำรงอยู่ได้ ๑ กัป หรือเกินกว่า ๑ กัป^{๒๒}

อันที่จริงแล้วการพัฒนาจิตในความหมายของพระพุทธศาสนานั้น ก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งในโลกนี้และปรโลกอันเป็นโลกเบื้องหน้าหลังจากสิ้นชีพไปแล้ว โดยสรุปแล้วมี ๖ ประการ ได้แก่

๑) การอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน การพัฒนาจิตนี้ ก็เพื่อการอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน ความสุขนี้เป็นความสุขที่เกิดจากความสงบแห่งจิตใจ

^{๒๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๖๔/๒๓๖.

^{๒๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๐๒/๘๐-๘๑.

๒) ความมีประสิทธิภาพในการปฏิบัติงาน การพัฒนาจิตจะทำให้เกิดความสมบูรณ์แห่งสติสัมปชัญญะมากพอในอัตราที่จะนำไปใช้การปฏิบัติงานให้มีประสิทธิภาพได้ คนทั่วไปก็พอมีแต่อาจจะไม่สมบูรณ์ดีเท่ากับคนที่ได้พัฒนาจิตในระดับต่าง ๆ ได้ เพราะคนที่ได้พัฒนาจิตที่เป็นสมาธินั้นจะเป็นผู้มีสติคือความระมัดระวัง ความตื่นตัวถึงหน้าที่และความมีสติสัมปชัญญะ คือ ตัวปัญญา เป็นความรู้ทั่วชัดเจน รู้เท่าทันและปฏิบัติการณ์การนั้น ๆ คุณธรรมทั้ง ๒ นี้ เป็นคุณธรรมที่มีอุปการะมากในการปฏิบัติงาน เมื่อมีสมบูรณ์จะเป็นตัวเสริมให้การปฏิบัติหน้าที่นั้น ๆ สมบูรณ์มีประสิทธิภาพได้รับประสิทธิผลมากยิ่งขึ้น

๓) การพัฒนาสุขภาพจิต บุคลิกภาพและสุขภาพกาย การพัฒนาจิตจะช่วยให้ผ่อนคลายหายเครียด เกิดความสงบ จะทำให้จิตใจและบุคลิกลักษณะเข้มแข็ง หนักแน่น มั่นคง มีเมตตา กรุณา มองดูรู้จักตนเองและผู้อื่นตามความเป็นจริง เมื่อจิตใจเข้มแข็งร่างกายก็เข้มแข็งด้วย แม้บางครั้งจะป่วย แต่ถ้าจิตใจเข้มแข็ง ก็จะทำให้หายเจ็บป่วยได้เร็วขึ้น

๔) ปัทมฐานแห่งอภิญญา เมื่อพัฒนาจิตถึงระดับได้ฌานก็จะได้ความสามารถพิเศษจำพวกอภิญญา เป็นความสามารถที่เหนือวิสัยสามัญธรรมดา เช่น ทิพพจักขุ สามารถเห็นได้เกินวิสัยสามัญ ทิพพโสต สามารถได้ยินเสียงเกินวิสัยสามัญ หรือเจโตปริยญาณ สามารถกำหนดรู้ใจคนอื่นได้ และที่สำคัญอย่างยิ่งที่จะได้เป็นทฤษฎีที่จะนำไปสู่การบรรลุอัสวักขยญาณ (ญาณที่ทำให้อาสวะสิ้นไป) อันเป็นขั้นโลกุตตรภูมิ

๕) ประโยชน์ในชาติหน้า คนที่ได้รับการอบรมทางจิตเป็นอย่างดีแล้ว เมื่อแตกกายทำลายชั้นรูปก็จะมีสิทธิ์ไปเกิดในสุคติภูมิเป็นภูมิที่มีแต่ความสุขความเจริญ เพราะเป็นผู้ที่มีจิตมีคุณภาพสูงมีความสงบผ่องใส สุคติก็เป็นหวังได้

๖) ประโยชน์สูงสุดที่เรียกว่าปรมัตถประโยชน์ เมื่อพัฒนาจิตได้ในระดับสูงก็จะสามารถหลุดพ้นจากกิเลสอาสวะได้ตั้งแต่ชั่วคราวจนนาน ๆ เข้า บ่อยเข้า ๆ ก็เกิดวิปัสสนาปัญญา รู้แจ้งเห็นจริงในสภาวธรรมทั้งหลายตามความจริง เมื่อบรรลุถึงจุดนี้ ก็จะสามารถสลัดหลุดจากพันธะแห่งกิเลสอาสวะทั้งหลาย บรรลุถึงความภาวะความบริสุทธิ์ได้ในที่สุด นับว่าบรรลุพระนิพพานเข้าถึงกระแสวิญญูะไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดให้ได้รับทุกข์ลำบากอีกต่อไป จัดเป็นปรมัตถประโยชน์

๔.๑.๔ ปัญญาภาวนา การพัฒนาทางปัญญา

เพื่อมุ่งให้เป็นคนมีความเฉลียวฉลาด สามารถคิดพิจารณาเรื่องต่าง ๆ ได้อย่างมีเหตุผล ซึ่งปัญญาจะแตกฉานในบุคคลได้นั้น จำเป็นจะต้องมีการศึกษาเล่าเรียนมีความสนใจเอาใจใส่ต่อวิชาความรู้ที่ครูอาจารย์อบรมสั่งสอน เพื่อให้เป็นผู้มีความรู้ความสามารถและนำไปพัฒนาชีวิตที่มีคุณค่าต่อไปภายภาคหน้า คือ การพัฒนาฝึกฝนอบรม จากการได้ศึกษาเล่าเรียนการสดับรับฟังมามาก และการลงมือปฏิบัติตามทฤษฎีที่ได้ศึกษามาแล้วนั้นให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองและคนอื่น^{๒๓} ส่วนปัญญาในระดับสูง หมายถึง การรู้ตามสภาพของสังขารทั้งหลาย ที่มาปรุงแต่งกันเข้า แล้วรู้จักปล่อยวางสังขารเหล่านั้นเสียด้วยปัญญา อันได้แก่ สัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ) และสัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ) โดยมีเหตุปัจจัยให้เกิด ๒ ทาง คือ ปัญญาที่เกิดจากผู้อื่นชักจูง การรับฟังจากสื่อต่าง ๆ บุคคลที่เป็นกัลยาณมิตร และการใคร่ครวญด้วยปัญญาของตนเองเมื่อพัฒนาปัญญาดีแล้ว ก็ทำให้จิตใจเป็นอิสระ

^{๒๓} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๘๗/๑๕๕-๑๕๖, อง.อุฏฐก. (ไทย) ๒๓/๖๒/๓๗๕-๓๗๖.

เพราะรู้ว่าจะทำจะปฏิบัติต่ออะไรอย่างไร แก้ไขข้อติดขัดขจัดปัญหา หายอึดอัดหลุดโล่งไปได้ตลอดจนรู้เท่าทันชีวิตและโลกตามเป็นจริง รู้เท่าทันเหตุปัจจัย มีอะไรเกิดขึ้นก็รู้จักมองตามเหตุปัจจัย ก็ไม่มีอะไร มาบีบคั้นตัว อย่างน้อยก็ไม่ค่อยมีการกระทบกระแทก เพราะทำตามปัญญา ไม่ใช่ทำตามใจอยาก

การพัฒนาปัญญาตามหลักพระพุทธศาสนานี้ ปัญญาในพระพุทธศาสนา มีอยู่หลายชั้น เริ่มตั้งแต่การรู้จักรับรู้ประสบการณ์ให้ตรงตามเป็นจริง การคิดตามเป็นจริง โดยไม่ถูกครอบงำด้วยอคติ หรือโลภะ โทสะ โมหะ จนถึงความรู้ความเข้าใจโลกและชีวิตตามเป็นจริง ที่ทำให้มีจิตใจเป็นอิสระ ในจักกวัตตสูตรได้กล่าวถึงวิธีพัฒนาปัญญา คือการรู้จักสร้างที่พึ่งให้แก่ตนเอง ซึ่งได้แก่สติปัญญา ๔ นั้นเอง ดังข้อความที่ว่า

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง จงมีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่เถิด ภิกษุมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่ เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลก
๒. พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลก
๓. พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลก
๔. พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลก

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่ เป็นอย่างนี้แล^{๒๔}

ดังนั้น การพัฒนาชีวิตตามหลักของพระพุทธศาสนาตามที่ปรากฏในจักกวัตตสูตรนั้น ก่อให้เกิดประโยชน์ ๓ ประการ^{๒๕} คือ

๑) ทำให้บุคคลเป็นคนดีของสังคม เป็นผู้มิระเบียดวินัย เคารพกฎหมาย แต่อยู่ในกรอบวัฒนธรรมประเพณีที่ดีงามของสังคม พระพุทธเจ้าสอนให้บุคคลงดเว้นกายทุจริต วาจทุจริต และประพฤติแต่กายสุจริต วาจาสุจริต อันเป็นไปตามหลักของศีล เรียกว่า กายภาวนา กายภาวนานี้เป็นวิธีการพัฒนาบุคคลด้านพฤติกรรมที่แสดงออกทางกายและวาจา เรื่องที่เกี่ยวข้องกับสังคม ให้บุคคลแสดงออกเฉพาะพฤติกรรมในด้านดีเท่านั้น

๒) ทำให้บุคคลมีจิตใจ และอารมณ์มั่นคง เป็นผู้มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่คนอื่น เป็นคนที่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม พระพุทธเจ้าสอนให้บุคคลงดเว้นความโลภ ความพยาบาทแล้วให้

^{๒๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๐๒/๗๙-๘๐.

^{๒๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๘/๑๗๘.

ประพุดิแต่่มโนสุจริต ไม้มีความโลภ ไม้มีความพยาบาท หรือมีจิตใจเสี่ยสละ และยินดีให้อภัย ตามมโนสุจริต เป็นการพัฒนาจิตใจตามหลักของสมาธิที่เรียกว่า จิตภาวนา

๓) ทำให้บุคคลได้รู้ และเข้าใจในสิ่งต่าง ๆ อย่างถูกต้องตามความเป็นจริง เป็นสัมมาทิฐิ ละมโนหุจริต ปฏิบัติตามมโนสุจริต เป็นการพัฒนาบุคคลตามหลักปัญญา เรียกว่า ปัญญาภาวนา การปฏิบัติข้อนี้เป็นการพัฒนาบุคคลให้เข้าใจชีวิตอย่างแจ่มแจ้ง จนถึงสัมมาญาณ และบรรลूसัมมาวิมุตติ (ความหลุดพ้นจากกิเลสได้อย่างสิ้นเชิง) ซึ่งถือเป็นปัญญาภาวนาเช่นกัน^{๒๖}

๔.๒ ความสำคัญในด้านการเมืองการปกครอง

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้กล่าวถึง “การปกครอง” ในนิยามและความหมายตามทัศนะของพระพุทธศาสนาว่า เป็นการปกครองเพื่อการศึกษา การปกครองและความสงบเรียบร้อยที่เกิดจากการปกครองนั้น มิใช่เป็นจุดหมายในตัว แต่เป็นเพียงปัจจัยคือสภาพเอื้อ เพื่อช่วยให้แต่ละบุคคลบรรลุจุดหมายแห่งการศึกษา หรือเพื่อเป็นหลักประกันแห่งการศึกษา จึงถือเป็นคนคิดว่า การปกครองที่มีขึ้นเป็นเรื่องของการศึกษาทั้งสิ้น คือ ถ้าไม่ปกครองด้วยการศึกษา ก็ต้องปกครองด้วยอำนาจ เมื่อปกครองด้วยอำนาจก็เกิดความรู้สึกในเชิงปฏิปักษ์ ในเชิงที่ขัดแย้งกัน ก็เกิดปัญหาเริ่มตั้งแต่เกิดความขัดแย้งในจิตใจ ทำให้ยิ่งต้องใช้อำนาจ ใช้อาญา และเน้นการลงโทษมากขึ้นเป็นลำดับ มิใช่เป็นการปกครองแบบสร้างคนดี แต่เป็นการปกครองแบบพยายามกำจัดคนเลวนั่นเอง^{๒๗}

สมบูรณ สุขสําราย ได้กล่าวถึง “การเมือง” ในนิยามและความหมายตามทัศนะของพระพุทธศาสนาว่า การเมือง คือ ความคิดกิจกรรม และการกระทำต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการใช้อำนาจเพื่อบริหารรัฐกิจ การจัดระเบียบสังคมของรัฐ รวมถึงการได้มาซึ่งอำนาจ การใช้อำนาจหรือการได้มาซึ่งอิทธิพล ใช้อิทธิพลเพื่อให้เกิดการจัดสรรคุณค่าในสังคม ไม่ว่าจะเป็นอำนาจที่ถูกต้องตามกฎหมายและกฎเกณฑ์ทางศีลธรรม เศรษฐทรัพย์ และคุณค่าที่เป็นนามธรรม นอกจากนี้ ศาสนาเป็นพื้นฐานของอุดมการณ์ทางการเมืองที่ย้าคุณค่าของมนุษย์ ความชอบธรรมของผู้ปกครอง พระพุทธศาสนาเป็นเสมือนรากเหง้าแห่งความเป็นชาติ และเอกลักษณ์ดั้งเดิมของชาติไทย ทั้งทางสังคม วัฒนธรรม และการเมือง^{๒๘}

สรุปความได้ว่า คำว่า “การเมืองการปกครอง” หมายถึง การปกครองเพื่อการศึกษา เป็นการปกครองที่ทำให้เกิดความสงบเรียบร้อยโดยใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องเชื่อมประสานเพื่อสร้างสังคมให้สงบสุข โดยนัยหมายก็คือการดูแลบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่ประชาราษฎร์ที่อาศัยอยู่ในอาณาเขตรัฐโดยหลักธรรมาภิบาล

^{๒๖} โกศล เพ็ชรวงศ์, “พระพุทธศาสนากับการพัฒนาคน : ศึกษาเฉพาะกรณี ผู้เข้ารับการศึกษาอบรมหลักสูตร “เตรียมผู้บริหารการศึกษา” ของสถาบันพัฒนาผู้บริหารการศึกษา วัดไร่ขิง”, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๓), หน้า ๓๓.

^{๒๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), นิติศาสตร์แนวพุทธ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๕๕-๕๖.

^{๒๘} สมบูรณ สุขสําราย, พระพุทธศาสนากับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคม, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๑.

จากความเป็นจักกวัตติสูตร ที่แสดงถึงหลักการปกครองโดยธรรม ด้วยการยกตัวอย่างของ พระเจ้าทัฬหะเนมิจักรพรรดิมาเป็นองค์ประกอบสำคัญ ซึ่งในประเด็นนี้ ผู้วิจัยจะกล่าวถึง ๑) ความสำคัญของผู้ปกครอง ๒) คุณลักษณะของผู้ปกครอง ๓) หน้าที่ของผู้ปกครอง ๔) บทบาทของนักปกครอง และ ๕) หลักการปกครองต่อไป

๔.๒.๑ ความสำคัญของผู้ปกครอง

ความเป็นจริงแล้วในการปกครองรัฐนั้น ผู้ปกครองนับว่ามีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งที่มี ในฐานะเป็นผู้นำ และผู้บริหารบ้านเมือง ดังที่กล่าวไว้ในอัครคัมภีร์สูตรว่า

วาเสฏฐะและภราทวาชะ ครั้งนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงได้ประชุมกันปรับทุกข์กันว่า ‘ท่านผู้เจริญ บาปกรรมปรากฏในหมู่สัตว์แล้ว คือ การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้จักปรากฏ การครหาจักปรากฏ การพูดเท็จจักปรากฏ การถือทณทวารุจักปรากฏ ทางที่ดีพวกเราควรสมมต (แต่งตั้ง) สัตว์ผู้หนึ่ง ซึ่งจะว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าว ตีเตียนผู้ที่ควรตีเตียน ขับไล่ผู้ที่ควรขับไล่โดยชอบ พวกเราจักแบ่งปันข้าวสาลีให้แก่สัตว์ผู้หนึ่ง ครั้นแล้ว สัตว์เหล่านั้นจึงเข้าไปหาท่านที่มีรูปงดงามกว่า น่าดูกว่า น่าเลื่อมใสกว่า น่าเกรงขามกว่า แล้วจึงได้กล่าวดังนี้ว่า ‘มาเถิดท่านผู้เจริญ ขอท่านจงว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าว จงตีเตียนผู้ที่ควรตีเตียน จงขับไล่ผู้ที่ควรขับไล่โดยชอบเถิด และพวกเราจักแบ่งปันข้าวสาลีให้แก่ท่าน’ สัตว์ผู้หนึ่งรับคำแล้ว ได้ว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าว ตีเตียนผู้ที่ควรตีเตียน ขับไล่ผู้ที่ควรขับไล่โดยชอบ และสัตว์เหล่านั้นก็ได้แบ่งปันข้าวสาลีให้แก่สัตว์ผู้หนึ่ง^{๒๙}

จากข้อความข้างต้น ทำให้เห็นว่า ผู้นำนั้นมีความสำคัญในการปกครอง กำหนดบทบาทของรัฐ โดยการวางกติกามารยาททางสังคม เพื่อให้คนอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข แต่ทั้งนี้ก็อยู่ที่ประชาชนในรัฐเป็นผู้เลือก โดยพิจารณาที่ลักษณะบุคคลเป็นสำคัญ และในการปกครองบ้านเมืองนั้น ผู้นำเป็นผู้ขับเคลื่อนบริหารประเทศให้ดำเนินไปได้ ดังข้อความในจักกวัตติสูตรว่า

เมื่อมนุษย์มีอายุชัย ๘๐,๐๐๐ ปี จักมีพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่า สังขะ ทรงอุบัติขึ้น ณ กรุงเกตุมดีราชธานี เป็นผู้ทรงธรรม ครองราชย์โดยธรรม ทรงเป็นใหญ่ในแผ่นดิน มีมหาสมุทรทั้งสี่เป็นขอบเขต ทรงได้รับชัยชนะ มีราชอาณาจักรมั่นคง สมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ ได้แก่ (๑) จักรแก้ว (๒) ข้างแก้ว (๓) ม้าแก้ว (๔) มณีแก้ว (๕) นางแก้ว (๖) คหบดีแก้ว (๗) ปริณายกแก้ว มีพระราชโอรส มากกว่า ๑,๐๐๐ องค์ ซึ่งล้วนแต่กล้าหาญ มีรูปทรงสมเป็นวีรกษัตริย์ สามารถ ย่ำยีราชศัตรูได้ พระองค์ทรงชนะโดยธรรม ไม่ต้องใช้อาชญา ไม่ต้องใช้ศัสตรา ครอบครองแผ่นดินนี้มีสาครเป็นขอบเขต^{๓๐}

จากข้อความข้างต้น ที่กล่าวถึงกำเนิดของพระเจ้าสังขะจักรพรรดิ จะเห็นได้ว่า ในการปกครองของพระองค์นั้น จะให้หลักธรรมเป็นสำคัญ เรียกว่า ธรรมราชา แทนการลงอาชญาหรือทัณฑ์บน ฉะนั้น ผู้นำมีความสำคัญในฐานะกษัตริย์ ราชา ผู้บริหารรัฐ ผู้ดูแลความสงบสุข และสร้างสันติให้เกิดขึ้นแก่ราษฎรเป็นหลัก ทั้งนี้ก็เพราะว่า บ้านเมืองจะอยู่เย็นเป็นสุข มีระเบียบวินัย ก็เพราะ

^{๒๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๓๐/๙๖.

^{๓๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๐๖/๗๗.

มีผู้นำเป็นที่รวมจิตใจ มีผู้บริหารบ้านเมืองคอยเอาใจใส่แล ดังหลักที่ว่า พระราชาเป็นเครื่องปรากฏของแว่นแคว้น^{๓๑} พระราชาเป็นประมุขของประชาชน^{๓๒}

๔.๒.๒ คุณลักษณะของผู้ปกครอง

หากจะกล่าวถึงลักษณะผู้นำหรือผู้ปกครองที่ดีที่สุดแล้ว ในทัศนะของพระพุทธศาสนา กล่าวว่ามี ๒ ประเภท คือ (๑) พระเจ้าจักรพรรดิ (๒) พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังพุทธดำรัสที่ตรัสถึงลักษณะของคน ๒ ประเภทนี้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๒ จำพวกนี้ เมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่อประโยชน์แก่คนหมู่มาก เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย บุคคล ๒ จำพวกไหนบ้าง คือ ๑) พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒) พระเจ้าจักรพรรดิ บุคคล ๒ จำพวกนี้แล เมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่อประโยชน์แก่คนหมู่มาก เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย^{๓๓}

การที่พระเจ้าจักรพรรดิเป็นผู้ทรงธรรม ประพฤติปฏิบัติดำรงพระองค์อยู่ในข้อวัตรปฏิบัติที่เป็นธรรม ทำให้รัฐที่อยู่ในปกครองเกิดความสงบสุข เรียกว่าประชาชนอยู่เย็นเป็นสุข ความอุดมสมบูรณ์ ความสงบสุขของประชาชน ความเป็นเอกภาพของรัฐก่อให้เกิด “แก้ว” หรือ “สิ่งประเสริฐ ๗ ประการ” ขึ้นสำหรับพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรมนั้น ดังพระพุทธพจน์ที่ปรากฏในจกัถวัตตสูตรว่า

พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่า ทัพพเนมิ ผู้ทรงธรรม ครองราชย์โดยธรรม ทรงเป็นใหญ่ในแผ่นดินมีมหาสมุทรทั้งสี่เป็นขอบเขต ทรงได้รับชัยชนะ มีราชอาณาจักรมั่นคง สมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ ได้แก่ (๑) จักรแก้ว (๒) ช้างแก้ว (๓) ม้าแก้ว (๔) มณีแก้ว (๕) นางแก้ว (๖) คหบดีแก้ว (๗) ปริณายกแก้ว มีพระราชโอรสมากกว่า ๑,๐๐๐ องค์ ซึ่งล้วนแต่กล้าหาญ มีรูปทรงสมเป็นวีรกษัตริย์ สามารถย่ำยีราชศัตรูได้ พระองค์ทรงชนะโดยธรรม ไม่ต้องใช้อาชญา ไม่ต้องใช้ศัสตรา ครอบครองแผ่นดินนี้มีสาครเป็นขอบเขต^{๓๔}

จากข้อความข้างต้นนั้น จะเห็นได้ว่า พระเจ้าจักรพรรดินั้นทรงครองราชย์โดยธรรม ทำให้พระองค์นั้นเป็นกษัตริย์ผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดินมีมหาสมุทรทั้ง ๔ เป็นขอบเขต มีราชอาณาจักรมั่นคงสมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ คือ ๑) จักรแก้ว เป็นพระราชอำนาจที่แผ่ไปไพศาล ๒) ช้างแก้ว หมายถึงเอาความเจริญทางด้านขนส่ง ๓) ม้าแก้ว หมายถึงเอาความเจริญทางด้านสื่อสาร ๔) แก้วมณี คือทรัพย์สินมั่งคั่ง ท้องพระคลังสมบูรณ์ ๕) นางแก้ว คือได้พระชายาที่ดี และอาจจะรวมถึงสังคมาภินิหารที่ ๖) คฤหบดีแก้ว คือเศรษฐกิจในแว่นแคว้นหรือเขตการปกครองของพระองค์รุ่งเรือง ๗) ปริณายกแก้ว คือผู้บริหารแทนพระองค์และหมายรวมเหล่าข้าราชการบริหาร เหล่าข้าราชการผู้รับใช้ต่างพระเนตรพระกรรณของพระองค์ล้วนแต่มีคุณภาพ ตั้งอยู่ในธรรม ไม่ฉ้อราษฎร์บังหลวง แสวงหา

^{๓๑} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๗๒/๘๐.

^{๓๒} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๐๐/๔๙๙.

^{๓๓} อจ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๕๓/๙๗.

^{๓๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๑/๖๐.

ผลประโยชน์อันไม่ใช่ธรรม เมื่อว่าโดยสรุปแล้วคือพระองค์ปกครองด้วยธรรม ทำให้ได้รับความเป็นธรรมเป็นเครื่องตอบสนอง นี่คืออานิสงส์จากการปฏิบัติขึ้นของพระเจ้าจักรพรรดิผู้เป็นธรรมราชา ในทศวรรษของพระพุทธศาสนา ในส่วนการปฏิบัติขึ้นของพระตถาคตสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น ถือว่าเป็นการปฏิบัติขึ้นเพื่อประโยชน์สูงสุดของมวลมนุษย์อย่างแท้จริง ยิ่งกว่าความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ดังข้อความที่ว่า “พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จอุบัติขึ้นในโลกนี้แล้ว และทรงแสดงธรรมที่นำความสงบมาให้ เป็นไปเพื่อปรินิพพาน”^{๓๕} และว่า “พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันตตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปตี ทรงรู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นพระศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค”^{๓๖}

สรุปคุณลักษณะของผู้ปกครองตามหลักของพระพุทธศาสนา มีดังนี้

๑. เป็นผู้ทรงธรรม ผู้ปกครองอยู่ในฐานะเป็นผู้นำ การปฏิบัติตนที่ตรงตามธรรมจึงเป็นเรื่องที่สำคัญยิ่ง ดังข้อความที่ปรากฏในอัมมิกสูตรว่า “ในเวลาทีพระราชาตั้งอยู่ในธรรม แม้พวกข้าราชการก็ตั้งอยู่ในธรรม เมื่อพวกข้าราชการตั้งอยู่ในธรรม แม้พวกพราหมณ์ก็ตั้งอยู่ในธรรม เมื่อพวกพราหมณ์ตั้งอยู่ในธรรม แม้ชาวนิคมน และชาวชนบทก็ตั้งอยู่ในธรรม”^{๓๗} ตรงข้าม ถ้าผู้ปกครองไม่ตั้งอยู่ในธรรม ประชาชนก็จะไม่ตั้งอยู่ในธรรมด้วย ดังข้อความที่ว่า “เมื่อฝูงโคข้ามแม่น้ำไป ถ้าโคจ่าฝูงไปคดเคี้ยว โคทั้งฝูงก็ไปคดเคี้ยวตามกัน ...ในหมู่มนุษย์ก็เหมือนกัน ผู้ใดได้รับแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ ถ้าผู้นั้นประพฤติไม่เป็นธรรม ประชาชนชาวเมืองนั้นก็ประพฤติไม่เป็นธรรมตามไปด้วย”^{๓๘}

๒. มีความยุติธรรม ความยุติธรรมของสังคมเป็นสิ่งที่จำเป็น จุดมุ่งหมายของรัฐก็เพื่อจัดสรร แบ่งปันทรัพยากรให้เกิดความเป็นธรรมนั่นเอง เมื่อเกิดความขัดแย้งในสังคม ผู้ปกครองจะต้องให้ความเป็นธรรม ไม่เอินเอียงไปด้านใดด้านหนึ่ง ถ้าผู้ปกครองมีความไม่ยุติธรรม บ้านเมืองก็จะระส่ำระสาย ไม่สามารถดำเนินไปตามปกติได้ ในคัมภีร์ชาดก ได้แสดงหลักดังกล่าวไว้ว่า ถ้าผู้ปกครองบริหารบ้านเมืองโดยชอบธรรม ย่อมไม่ทำให้ประเทศชาติล่มจม อีกทั้งยังทำให้ประเทศชาติมีความสุข

๓. มีความรอบรู้ รอบรู้ทั้งในเรื่องการบริหารงาน และรอบรู้ในเรื่องการบริหารคน อย่างน้อยที่สุด ผู้ปกครองจะต้องมีองค์คุณแห่งความรู้ ๓ ประการ คือ^{๓๙}

๑) จักขุมา มีสายตายาวไกล สามารถมองทะลุปัญหาที่เกิดขึ้นแล้ว และที่จะเกิดขึ้นในอนาคต รู้จักเลือกคนเข้ามาช่วยบริหารราชการแผ่นดินให้เหมาะสมกับหน้าที่ และความสามารถ ในโยธาสูต^{๔๐} ได้กล่าวถึงความรอบรู้ไว้ ๔ ประเด็น คือ (๑) ฉลาดในหน้าที่ของตนเอง (๒) เข้าใจถึงปัญหาที่เกิดขึ้น (๓) สามารถแก้ปัญหาเหล่านั้นให้ลุล่วงได้ด้วยดี และ (๔) สามารถฝ่าฟันอุปสรรคต่าง ๆ ได้ด้วยความเชื่อมั่น

^{๓๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๒/๓๕๕.

^{๓๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๕/๓๗๙.

^{๓๗} อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๗๐/๑๑๔.

^{๓๘} อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๗๐/๑๑๕.

^{๓๙} อจ.ติก. (ไทย) ๒๐/๒๐/๑๖๓.

^{๔๐} อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๘๑/๒๕๗.

๒) วิรุโรวุ จัดแรงงานได้ดี คือ เป็นผู้มีความสามารถในด้านการบริหารงานบ้านเมือง ให้เป็นไปตามเป้าประสงค์ ทั้งเป็นผู้เอาใจใส่ในหน้าที่การงานของตน ค้นหาวิธีที่จะทำให้การบริหารงานเป็นไปด้วยดี

๓) สัมปันโน มีหลักมนุษยสัมพันธ์ดี ผู้ปกครองที่ดีจะต้องมีมนุษยสัมพันธ์ เข้าได้กับบุคคลทุกระดับ

๔) มีคุณสมบัติของความเป็นผู้ใหญ่ที่ดี ผู้เป็นใหญ่ มีหน้าที่บริหารงานบ้านจะต้องมีคุณสมบัติของความเป็นผู้ใหญ่พื้นฐานอย่างน้อย ๔ ประการ คือ^๑ (๑) มีความรัก ความปรารถนาดีต่อประชาชน เห็นอกเห็นใจประชาชน (๒) ปฏิบัติหน้าที่ราชการบ้านเมืองเพื่อปัดทุกข์ บำรุงสุขให้แก่ประชาชน โดยไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย (๓) รู้จักชื่นชม เมื่อประชาชนได้บรรลุถึงเป้าหมายที่ประสงค์ และ (๔) อุเบกขา มีใจเป็นกลาง เที่ยงธรรม ไม่เข้าไปก้าวก่ายเรื่องราวต่าง ๆ จนกระทั่งเสียระบบงานโดยส่วนรวม

๔.๒.๓ หน้าที่ของผู้ปกครอง

การทำหน้าที่ของพระเจ้าจักรพรรดิเปรียบได้กับการทำหน้าที่ของพระพุทธเจ้า การเคารพสักการะธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิก็มีลักษณะคล้ายกับพระพุทธเจ้าดังที่ตรัสว่า

พระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชาในโลกนี้ ทรงอาศัยธรรมเท่านั้น สักการะธรรม เคารพธรรม นอบน้อมธรรม เชิดชูธรรม ยกย่องธรรม มีธรรมเป็นใหญ่ ทรงจัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองชนภายในโดยธรรม อีกประการหนึ่ง พระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชา... มีธรรมเป็นใหญ่ ทรงจัดการรักษา ป้องกัน และคุ้มครองพวกกษัตริย์ผู้ตามเสด็จ กำลังพล พราหมณ์ คหบดี ชาวนิคม ชาวชนบท สมณพราหมณ์ สัตว์จำพวกเนื้อและนกโดยธรรม..พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชา ทรงอาศัยธรรมเท่านั้น สักการะธรรม เคารพธรรม นอบน้อมธรรม เชิดชูธรรม ยกย่องธรรม มีธรรมเป็นใหญ่ ทรงจัดการรักษา ป้องกัน และคุ้มครองกายกรรมโดยธรรมว่า “กายกรรมเช่นนี้ควรเสพ กายกรรมเช่นนี้ไม่ควรเสพ.....วจีกรรมเช่นนี้...มโนกรรมเช่นนี้ควรเสพ มโนกรรมเช่นนี้ไม่ควรเสพ”^๒

หน้าที่ของผู้ปกครองในคัมภีร์พระพุทธศาสนาคือการสร้างความมั่งคั่งแก่ราชอาณาจักร การที่จะสร้างความมั่งคั่งแก่ราชอาณาจักรได้นั้นต้องเกิดแต่การสร้างความอยู่ดีกินดีให้กับประชาชน ไม่ว่าจะอยู่ในสังคมใด หน้าที่หลักของผู้ปกครองคือ บำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่ผู้ใต้ปกครองอย่างถูกต้อง และเป็นธรรม ดังในจกัถวัตติสูตร ได้กล่าวถึงหน้าที่ของผู้ปกครองไว้ ๒ ประการว่า

๑) จงประพฤติธรรม จัดการรักษารักษาป้องกันและคุ้มครองชนภายใน กำลังพล พวกกษัตริย์ผู้ตามเสด็จ พราหมณ์และคหบดี ชาวนิคมและชาวชนบท สมณพราหมณ์ สัตว์จำพวกเนื้อและนกโดยธรรม และหมั่นสนทนาธรรมกับสมณะผู้ทรงศีลแล้วปฏิบัติตามคำสั่งสอนของท่าน ดังข้อความที่ว่า

ลูกลงอาศัยธรรมเท่านั้น สักการะธรรม เคารพธรรม นับถือธรรม บูชาธรรม นอบน้อมธรรม มีธรรมเป็นธงชัย มีธรรมเป็นยอด มีธรรมเป็นใหญ่ จงจัดการรักษา ป้องกันและคุ้มครอง

^๑ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๑๕/๓๘๐.

^๒ อจ.ทก. (ไทย) ๒๐/๑๔/๑๕๖.

ชนภายใน กำลังพล พวกกษัตริย์ผู้ตามเสด็จ พราหมณ์และคหบดี ขวานิคมและชาวชนบท สมณพราหมณ์ สัตว์จำพวกเนื้อและนกโดยธรรม การกระทำสิ่งที่ผิดแบบแผน อย่างไม่เป็นไปใน แวนแคว้นของลูก อนึ่ง บุคคลเหล่าใดในแวนแคว้นของลูกไม่มีทรัพย์ ลูกพึงให้ทรัพย์แก่บุคคล เหล่านั้นด้วย อนึ่ง สมณพราหมณ์เหล่าใดในแวนแคว้นของลูกเว้นขาดจากความมัวเมา และความประมาท ตั้งมั่นอยู่ในขันติ (ความอดทน) และโสรจจะ (ความเสงี่ยม) ฝึกตน สงบตน ให้ ตนดับกิเลสอยู่แต่ผู้เดียว ลูกพึงเข้าไปหาสมณพราหมณ์เหล่านั้น ตามกาลอันควรแล้วได้ถาม สอบถามว่า “ท่านขอรับ อะไรเป็นกุศล อะไรเป็นอกุศล อะไรมีโทษ อะไรไม่มีโทษ อะไรควร เกี่ยวข้อง อะไรไม่ควรเกี่ยวข้อง อะไรที่ข้าพเจ้า ทำอยู่พึงเป็นไปเพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์ตลอด กาลนาน หรือว่าอะไรที่ข้าพเจ้าทำอยู่ พึงเป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขตลอดกาลนาน” ครั้นลูกได้ พึงจากสมณพราหมณ์เหล่านั้นแล้ว สิ่งใดเป็นอกุศล พึงละเว้นสิ่งนั้น สิ่งใดเป็นกุศล พึงยึดถือ ประพฤติสิ่งนั้นให้มั่น^{๔๓}

๒) จงรักษาอุโบสถศีลอันเป็นเหตุให้เกิดรัตนะ ๗ ดังข้อความที่ว่า

กษัตริราชิราชผู้ได้รับมูรธาภิเษกแล้วรับสนองพระดำรัสของพระราชฤาษีแล้ว ทรงประพฤติ จักรวรรดิวัตรอันประเสริฐ เมื่อทำวธอทรงประพฤติจักรวรรดิวัตรอันประเสริฐอยู่ สนาณ พระเศียร ในวันอุโบสถ ๑๕ คำ รักษาอุโบสถ ประทับอยู่ชั้นบนปราสาทหลังงาม ปราภฏ จักรแก้วอันเป็นทิพย์ ซึ่งมีกำ ๑,๐๐๐ ชี่ มีกง มีดุม และมีส่วนประกอบครบทุกอย่าง^{๔๔}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้สรุปหน้าที่ของผู้ปกครองจากพระสูตรนี้ไว้ ๕ ประการ^{๔๕} ได้แก่

๑. ธรรมาธิปไตย ถือธรรมเป็นใหญ่ เคารพธรรม เชิดชูธรรม นิยมธรรม ตั้งตนอยู่ใน ธรรม ประพฤติธรรมด้วยตนเอง

๒. ธรรมิกรักษา ให้ความคุ้มครองโดยธรรม จัดอำนวยการรักษาคุ้มครองป้องกัน อันชอบธรรมแก่ชนทุกเหล่าในแผ่นดิน นับตั้งแต่วางศาณณญาติ เหล่าข้าราชการ นักวิชาการ พ่อค้า เกษตรกร ขวานิคมชนบท พระสงฆ์ และนักบวชผู้ทรงศีล ตลอดถึงสรรพสัตว์ทั้งหลาย

๓. มา อธรรมการ มิให้มีการอันอธรรม คือจัดการป้องกัน แก่ไข มิให้การกระทำอันไม่ เป็นธรรม ความชั่วร้ายต่าง ๆ เกิดขึ้นในบ้านเมือง

๔. ธนานุประทาน ปันทรัพย์เฉลี่ยให้แก่ชนผู้ไร้ทรัพย์ มิให้มีคนยากจนในแผ่นดิน

๕. ปริปุจฉา สอบถามปรึกษากับพระสงฆ์ และนักปราชญ์ มิที่ปรึกษาที่ทรงความรู้ และคุณธรรม หมั่นสอบถามและถกปัญหาต่าง ๆ สม่าเสมอ เพื่อซักซ้อมให้ตนเจริญก้าวหน้า และ ดำเนินการในทางที่ถูกต้องและชอบธรรม เพื่อประโยชน์สุข

^{๔๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๔/๖๒-๖๓.

^{๔๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๕/๖๓.

^{๔๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), ธรรมนุญชีวิตพุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม, พิมพ์ครั้งที่ ๕๗, (กรุงเทพมหานคร: ม.ป.พ., ๒๕๕๐), หน้า ๔๓-๔๕.

๔.๒.๔ บทบาทของผู้ปกครอง

ผู้ปกครองเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการสรรสร้างประโยชน์สุขต่อสังคม ก่อให้รัฐเกิดความมั่งคั่งอุดมสมบูรณ์ ผู้ปกครองตามนัยของจกัถวัตติสูตร หมายถึง พระเจ้าจักรพรรดิที่อุบัติขึ้นเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่อประโยชน์แก่คนหมู่มาก เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย^{๔๖} พระเจ้าจักรพรรดิเป็นอัจฉริยมนุษย์เหมือนพระพุทธเจ้า^{๔๗} การตายของพระเจ้าจักรพรรดิเป็นเหตุให้คนจำนวนมากพลอยเดือดร้อนไปด้วย^{๔๘} พระพุทธศาสนายกย่องพระเจ้าจักรพรรดิว่าเป็นอุปารหบุคคล (ผู้ที่คู่ควรสร้างอนุสาวรีย์ไว้สักการบูชา)^{๔๙} การยกย่องพระเจ้าจักรพรรดิเป็นการยกย่องตามบทบาทของพระองค์ การแสดงบทบาทของพระเจ้าจักรพรรดิดำรงอยู่บนพื้นฐานของธรรม ๓ ประการ ๒ หมวด คือ หมวดที่ ๑ ได้แก่ ทาน (การให้) ทมะ (การข่มใจ) และสังกัณณะ (การสำรวม)^{๕๐} หมวดที่ ๒ ได้แก่ ทาน สมจริยา (การมีศีลบริสุทธิ์มีการประพฤติระเบียบทางกายเป็นต้น) และเมตตาจิต^{๕๑} บทบาทเหล่านี้สามารถอธิบายตามกรอบแนวคิดทางสังคมการเมืองปัจจุบัน ๓ ประเด็น^{๕๒} ได้แก่ ผู้ปกครองต้องมีจิตสำนึกสาธารณะ ผู้ปกครองต้องรับฟังเสียงของประชาชน และผู้ปกครองต้องประชาสัมพันธ์สิ่งที่ถูกต้องแก่สังคม ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๑) ผู้ปกครองต้องมีจิตสำนึกสาธารณะ

คำว่า จิตสำนึกสาธารณะ ในที่นี้ ตรงกับบทบาทด้านการรักษา (รักษา) การรักษาในจกัถวัตติสูตร หมายถึง การรักษาผู้อื่นให้เหมือนรักษาตน ธรรมของการรักษา ได้แก่ การตั้งอยู่ในขันติ การไม่เบียดเบียนคนอื่น การมีเมตตาจิตและการมีความเอ็นดูหรืออาจกล่าวได้ว่าจิตสำนึกสาธารณะในสังคมการเมืองของพระเจ้าจักรพรรดิประกอบด้วยธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ ๑) การตั้งอยู่ในขันติ คือ การอดทนต่อความทุกข์ยากลำบากทางกาย การอดทนต่อคำว่าร้าย และการอดทนต่อความลำบากตรากตรำ ๒) การไม่เบียดเบียนคนอื่น ๓) การมีเมตตาจิต คือการมีจิตที่มีไมตรีกับผู้อื่น มุ่งความรักใคร่ต่อสังคมเป็นสำคัญ ไม่เลือกชนชั้นวรรณะ ฐานะ เพศ และวัยเป็นต้น ๔) การมีความเอ็นดู เป็นการบำเพ็ญประโยชน์ด้วยจิตสำนึกสาธารณะในส่วนที่เป็นสังคมสงเคราะห์เชิงรูปธรรม ของพระเจ้าจักรพรรดิ เช่น ในมหาสุทิสสนสูตร กล่าวว่า พระเจ้าจักรพรรดิทรงพระนามว่ามหาสุทิสสนะ

^{๔๖} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๕๓/๙๗.

^{๔๗} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๕๔/๙๗.

^{๔๘} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๕๕/๙๗, อรรถกถากล่าวว่า เพราะพระเจ้าจักรพรรดิบังเกิดขึ้น จึงเป็นเหตุให้เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายได้สมบัติ ๒ อย่าง คือ (๑) มนุษย์สมบัติ สมบัติในมนุษย์ (๒) เทวสมบัติ สมบัติในสวรรค์ ส่วนพระพุทธเจ้าบังเกิดขึ้นเป็นเหตุให้เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายได้สมบัติ ๓ อย่าง คือ (๑) มนุษย์สมบัติ สมบัติในมนุษย์ (๒) เทวสมบัติ สมบัติในสวรรค์ (๓) นิพพานสมบัติ สมบัติคือพระนิพพาน (อัง.ทุก.อ. ๒/๕๓/๕๘, อัง.ทุก.ฎีกา. ๒/๕๓/๕๗).

^{๔๙} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๕๖/๙๘, อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๔๗/๓๖๗.

^{๕๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๖๐/๑๙๓.

^{๕๑} ชู.อิติ.อ. (ไทย) ๑/๔/๑๕๐.

^{๕๒} ดูรายละเอียดใน สุเทพ พรหมเลิศ, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์สังคมการเมืองในจกัถวัตติสูตร”, สารนิพนธ์พุทธศาสนศรัทธาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๕๔-๕๘.

ทรงปลูกสระโบกขรณี ในสระเต็มไปด้วยดอกบัวนานาชนิดเพื่อประทานให้คนที่มาเยี่ยมชม ธรรมชาติในเวลากลางคืน ไม่ให้มีมือเปล่ากลับไป การตั้งโรงงานบริจาคสิ่งของต่าง ๆ คือ ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ที่นอน สตรี เงิน และทอง (เป็นที่น่าสังเกตว่าแม้แต่สตรีก็มีการบริจาคเป็นทาน) สนองความต้องการของผู้ที่มาเข้าเฝ้า

๒) ผู้ปกครองต้องรับฟังเสียงของประชาชน

การรับฟังเสียงของประชาชนเป็นสิ่งที่พระราชกฤษฎีกาจะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิทรงใฝ่พระทัย ในสังคมการเมืองของพระเจ้าจักรพรรดิ การรับฟังเสียงของประชาชนมุ่งเน้นการรับฟัง ปัญหาความเดือดร้อนของประชาชนเป็นสำคัญ มีเป้าหมายเพื่อนำปัญหาเหล่านั้นมาแก้ไขป้องกัน อันตรายที่อาจจะเกิดขึ้นในอนาคต และเพื่อคุ้มครองอันตรายที่อาจเกิดขึ้นในปัจจุบัน ดังเนื้อความใน จักรกวัตติสูตรว่า

พระเจ้าข้า ในแคว้นแคว้นของพระองค์มีข้าราชการ ข้าราชการบริพาร โหราจารย์ และ มหาอำมาตย์ แม่ทัพ นายกอง ราชองครักษ์ องคมนตรีอยู่พร้อมทีเดียว ข้าพระองค์ทั้งหลาย และประชาราษฎร์เหล่าอื่น จดจำจักรวรรดิวัตรอันประเสริฐได้อยู่ ขอพระองค์โปรดตรัสถามถึง จักรวรรดิวัตรอันประเสริฐเถิด พระองค์ตรัสถามแล้ว พวกข้าพระพุทธเจ้าก็จักกราบทูล จักรวรรดิวัตรอันประเสริฐถวาย

ท้าวเธอโปรดให้ประชุมข้าราชการ ข้าราชการบริพาร โหราจารย์ และมหาอำมาตย์ แม่ทัพ นายกอง ราชองครักษ์ องคมนตรี ตรัสถามถึงจักรวรรดิวัตรอันประเสริฐ พวกเขาย่อมกราบทูล จักรวรรดิวัตรอันประเสริฐแก่ท้าวเธอ ท้าวเธอได้ฟังคำทูลตอบของพวกเขาแล้ว จึงทรงจัดการ รักษา ป้องกันและคุ้มครองโดยชอบธรรม^{๕๓}

๓) ผู้ปกครองต้องประชาสัมพันธ์สิ่งที่ถูกต้องแก่สังคม

การประชาสัมพันธ์สิ่งที่ถูกต้องแก่สังคม หมายถึง การบอกกล่าวว่ “อะไรเป็นกุศล อะไรเป็นอกุศล อะไรมีโทษ อะไรไม่มีโทษ อะไรควรเกี่ยวข้อง อะไรไม่ควรเกี่ยวข้อง อะไรที่ข้าพเจ้า ทำอยู่พึงเป็นไปเพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์ตลอดกาลนาน หรือว่าอะไรที่ข้าพเจ้าทำอยู่พึงเป็นไปเพื่อ เกื้อกูล เพื่อสุขตลอดกาลนาน”^{๕๔} การประชาสัมพันธ์สิ่งที่ถูกต้องต้องตั้งเป็นบทบาทที่สัมพันธ์กับการทำ หน้าที่ตามที่ได้สอบถามจากสมณพราหมณ์ บทบาทด้านการประชาสัมพันธ์เป็นเรื่องที่สำคัญมาก เพราะปรากฏหลักฐานว่า พระเจ้าจักรพรรดิทรงมีอัจฉริยภาพด้านการปฏิสนธิ การกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ หรือศูทร บรรณานาจะเข้าเฝ้า แม้เพียงได้เข้าเฝ้าก็มีใจยินดี ถ้าพระเจ้าจักรพรรดิมีพระราช ปฏิสนธิ ผู้เข้าเฝ้าก็มีใจยินดี และยังไม่เต็มอิ่ม เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิทรงนิ่ง^{๕๕} ข้อนี้เป็นความ อัจฉริยของพระเจ้าจักรพรรดิ ในจักรกวัตติสูตรเมื่อกษัตริย์ผู้ได้รับมูรธาภิเษกปกครองผิดไปจาก จักรวรรดิวัตร ทรงปรึกษากับข้าราชการบริพารและทรงปฏิบัติตาม จักรกัณฑ์จึงเกิดขึ้น ระบบจักรวรรดิวัตร จึงเป็นไปได้ ในสังคมการเมืองตามแนวจักรกวัตติสูตร ผู้ปกครองจึงต้องประชาสัมพันธ์สิ่งที่ถูกต้อง

^{๕๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๙๑/๖๗.

^{๕๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๔/๖๒.

^{๕๕} ดู อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓๐/๑๙๘, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๙/๑๕๖.

ซึ่งก็คือจักรวรรดิวัตรแก่สังคม และสังคมได้ศึกษาจักรวรรดิวัตรจากผู้ปกครองแล้วช่วยกันจดจำไว้ ก่อให้เกิดวัฒนธรรมทางสังคมขึ้น วัฒนธรรมทางสังคมจึงมีจักรวรรดิวัตรเป็นแกนกลาง เป็นตัวขับเคลื่อนสังคมให้อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข

๔.๒.๕ หลักการปกครอง

การปกครองจำเป็นต้องมีหลักการ เพราะต้องเกี่ยวข้องกับคนหมู่มากเพื่อให้การปกครองนั้นเป็นไปด้วยความเรียบร้อย และบรรลุจุดประสงค์ตามที่ได้หวังไว้ หลักการปกครองมี ๒ ประการคือ หลักกฎหมาย และหลักศีลธรรม ดังนี้

๑. หลักกฎหมาย สังคมที่อยู่ร่วมกันเป็นจำนวนมาก จำเป็นที่ต้องมีระเบียบ กฎเกณฑ์ หรือข้อบังคับ ซึ่งยอมรับด้วยกัน กฎเกณฑ์ข้อบังคับดังกล่าว เรียกรวม ๆ ว่า กฎหมาย กฎหมายมีจุดประสงค์เพื่อรักษาความสงบสุข และความเป็นระเบียบของสังคม รวมไปถึงการรักษาสิทธิเสรีภาพ และผลประโยชน์ของสังคม ซึ่งจะต้องมีเพื่อยึดไว้เป็นหลักร่วมกัน กฎหมายจึงเป็นเหมือนเครื่องมือของรัฐ หรือผู้ปกครองในพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าไม่ตรัสถึงกฎหมายว่าคืออะไร และไม่มีคำว่ากฎหมายปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา นอกจากคำว่า สิกขาบท หรือ พระวินัย อย่างไรก็ตาม หากจะเปรียบเทียบกัน เราก็สามารถสังเคราะห์สิกขาบท หรือพระวินัย เข้าในกลุ่มของกฎหมาย เพราะเมื่อว่าโดยเนื้อหาสาระแล้ว ทั้งกฎหมายและสิกขาบทก็มีจุดมุ่งหมายเดียวกัน คือความผาสุกของสังคม ในส่วนของพระพุทธเจ้า พระองค์ไม่ได้ทรงคิดที่จะสร้างระบบ เพื่อเรียกร้องสิทธิและความรับผิดชอบทางสังคมให้กับบ้านเมือง แต่สังคมสงฆ์ที่พระองค์ปกครองอยู่ พระองค์ได้วางระบบไว้อย่างชัดเจน วินัยสงฆ์นั่นเอง คือระบบเรียกร้องความรับผิดชอบต่อสังคมสงฆ์^{๕๖} พระพุทธองค์ยอมให้มีกฎหมายที่จะละเมิดสิทธิส่วนบุคคลผู้กระทำความชั่วได้ พระพุทธองค์จึงทรงบัญญัติสิกขาบทเอาไว้ เพื่อเอาผิดกับผู้ฝ่าฝืน ซึ่งเป็นการผิดต่อสังคม ในขณะที่เดียวกันก็มีจุดมุ่งหมายอื่น ๆ ด้วย ดังที่พระองค์ได้ตรัสไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย เราบัญญัติสิกขาบทแก่ภิกษุทั้งหลาย โดยอาศัยอำนาจประโยชน์ ๑๐ ประการ คือ ๑) เพื่อความยอมรับว่าดีแห่งสงฆ์ ๒) เพื่อความผาสุกแห่งสงฆ์ ๓) เพื่อช่มบุคคลผู้เก้อยาก ๔) เพื่อความอยู่ผาสุกแห่งเหล่าภิกษุผู้มีศีลอันดีงาม ๕) เพื่อปิดกั้นอาสวะทั้งหลาย อันจะเกิดขึ้นในปัจจุบัน ๖) เพื่อกำจัดอาสวะทั้งหลายที่จะเกิดขึ้นในอนาคต ๗) เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นของคนที่ยังไม่เลื่อมใส ๘) เพื่อความเลื่อมใสของบุคคลผู้เลื่อมใสแล้ว ๙) เพื่อความตั้งมั่นแห่งสังฆธรรม ๑๐) เพื่อเอื้อเพื่อวินัย^{๕๗}

สังคมสงฆ์ในสมัยพุทธกาล มีอำนาจตามขอบเขตของตน ไม่ว่าจะเป็นอำนาจนิติบัญญัติ อำนาจบริหาร และอำนาจตุลาการ กล่าวคือ

๑) อำนาจนิติบัญญัติ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทหรือพระวินัย เพื่อใช้ปกครองสงฆ์ เป็นพุทธบัญญัติทั้งหมด ทรงบัญญัติอย่างเปิดเผย ทั้งต่อหน้าสงฆ์ วัตถุ และบุคคล โดยมีสังคมสงฆ์ให้ความเห็นชอบ

^{๕๖} สมภาร พรหมทา, “ศีลธรรมกับกฎหมาย มุมมองจากพุทธศาสนา”, ใน พุทธศาสนศึกษา, (ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๒-๓ พฤษภาคม-ธันวาคม ๒๕๔๑), หน้า ๕๑-๕๒.

^{๕๗} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๙/๒๘-๒๙.

๒) อำนาจบริหาร เดิมทีนั้น พระสงฆ์ยังมีไม่มาก พระองค์จึงทรงบริหารงานเอง ต่อมาเมื่อพระสงฆ์มีจำนวนมากขึ้น พระองค์ก็ทรงมอบอำนาจให้แก่สงฆ์ ดังจะเห็นได้จากการบรรพชาอุปสมบท การกรานกฐิน การระงับอธิกรณ์ เป็นต้น

๓) อำนาจตุลาการ สถาบันตุลาการของพุทธจักร มีกฎระเบียบที่วางไว้เป็นบรรทัดฐานแห่งการกระทำของบุคคลในสังคม ป้องกันมิให้ประพฤติผิด และมีวิธีการลงโทษ แต่การลงโทษผู้กระทำความผิดในทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท มิใช่เพื่อการแก้แค้น หากเป็นการให้บทเรียน เพื่อให้ผู้กระทำความผิดกลับตัวเป็นคนดีในสังคม จะเห็นได้จากการปรับอาบัติตั้งแต่สังฆาติเสถสงมา ดังนั้น การลงโทษจึงมีจุดมุ่งหมาย ๒ ประการ คือ^{๕๘} (๑) เพื่อให้ผู้กระทำความผิดกลับตัวเป็นคนดี และ (๒) เพื่อช่วยป้องกันความชั่วร้ายทำนองเดียวกันที่จะเกิดขึ้นในอนาคต

การลงโทษทางวินัยหรือการปรับอาบัติ สังคมสงฆ์จะเข้ามาจัดการ เพราะเป็นปัญหาที่กระทบถึงสังคมโดยรวม ในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคม ซึ่งประเด็นนี้ทำให้มองเห็นว่า พระวินัยหรือสิกขาบท เป็นธรรมนูญการปกครองที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติขึ้นใช้กับคณะสงฆ์ แต่ก็สามารถเทียบเคียงได้กับหลักกฎหมายทางอาณาจักร อย่างน้อยก็สะท้อนแนวความคิดที่ว่า พระพุทธเจ้าทรงยอมรับว่า กฎหมาย มีความจำเป็นในการปกครอง ไม่ว่าจะในส่วนของคุณะสงฆ์ หรือฝ่ายบ้านเมือง

๒. หลักศีลธรรม พระพุทธเจ้าได้ทรงวางหลักศีลธรรมไว้ เพื่อเป็นหลักปฏิบัติในชีวิตประจำวันของประชาชน หลักศีลธรรมเป็นหลักที่พระองค์ให้ความสำคัญยิ่งกว่ากฎหมาย หากประชาชนตั้งอยู่ในหลักศีลธรรมแล้ว กฎหมายก็ไม่ใช่เรื่องจำเป็น เมื่อพิจารณาในรายละเอียดของหลักกฎหมายและหลักศีลธรรมในพระพุทธศาสนาแล้ว แขนงแยกกันไม่ออก ทั้งนี้เนื่องมาจากพื้นฐานเดิมของสังคมอินเดีย หลักกฎหมายมีศีลธรรมเป็นพื้นฐานรองรับ หลักธรรมที่กล่าวต่อไปนี้ เป็นหลักในการปกครองของผู้ปกครอง ซึ่งกล่าวว่าผู้นำด้านการปกครองทั่วไป จะต้องยึดถือเป็นข้อปฏิบัติในการปกครองเป็นสำคัญ พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้หลายหัวข้อ เช่น (๑) หลักทศพิธราชธรรม (๒) ราชสังคหวัตถุ ๔ (๓) อปริหานิยธรรม ๗ (๔) สัปปุริสธรรม ๗ (๕) หลักการทูต ๘ ดังต่อไปนี้

๑) หลักทศพิธราชธรรม ทศพิธราชธรรม^{๕๙} แปลว่า ธรรมของพระราชาหรือธรรมสำหรับผู้นำปกครอง ๑๐ ประการ ที่พระมหากษัตริย์และผู้ปกครองจะต้องเสริมสร้างให้มีขึ้นเป็นคุณสมบัติประจำตัว เพื่อยึดเหนี่ยวน้ำใจสมาชิกในกลุ่ม ให้ดำเนินไปบรรลุถึงเป้าหมาย หลักทศพิธราชธรรมเป็นหลักธรรมสำหรับพระมหากษัตริย์และผู้ปกครองบ้านเมือง รัฐบาล หรือนักบริหารทั่ว ๆ ไป มี ๑๐ ประการ ได้แก่^{๖๐} (๑) ทาน การให้ (๒) ศีล หมายถึง เจตนาที่จะรักษากายกรรมและวจีกรรม ให้ตั้งอยู่เป็นปกติดี (๓) ปริจจาคะ การบริจจาค (๔) อาชชวะ ความซื่อตรง (๕) มัททวะ

^{๕๘} สมภาร พรหมทา, “สิทธิในทัศนะของพุทธศาสนา”, ใน พุทธศาสนศึกษา, (ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑ มกราคม-เมษายน ๒๕๓๗), หน้า ๖๑.

^{๕๙} ชู.ชา.อสีติ. (ไทย) ๒๘/๑๗๖/๑๑๒, ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส.อาร์.พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๒๔๐-๒๔๑.

^{๖๐} พุทธศาสนิกฯ, ธรรมบรรยายชุดทศพิธราชธรรม, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สหมิตร, ๒๕๓๑), หน้า ๒๕-๒๙.

ความอ่อนโยน (๖) ตปะ ความทรงเดช (๗) อักโกธะ ความไม่โกรธ (๘) อวิหิงสา ความไม่เบียดเบียน (๙) ขันติ ความอดทน (๑๐) อวิโรธนะ ความไม่คลาดธรรมดา ผู้มีทศพิธราชธรรม ย่อมทำให้สมาชิกในกลุ่มรักใคร่ เชื่อฟัง เคารพนับถือ เชื่อมมั่น และให้ความร่วมมือร่วมใจได้มาก อันจะเป็นผลช่วยให้บรรลุถึงความรับผิดชอบต่อหน้าที่ของผู้นำอีกด้วย จึงมีประโยชน์อย่างมากต่อนักปกครอง

๒) ราชสังคหวัตถุ ๔ ราชสังคหวัตถุ เป็นหลักธรรมของผู้ครองแผ่นดิน หลักธรรมข้อนี้ถือได้ว่าเป็นหลักธรรมในการวางนโยบายในการปกครองและบริหารงานของรัฐที่มุ่งเพื่อเกื้อกูลต่อการเสริมสร้างคุณภาพชีวิตของประชาชนให้มีความเป็นอยู่ที่ดี มีคุณประโยชน์มากขึ้น มี ๔ ประการ^{๖๑} ได้แก่ (๑) สัสสมณะ คือ ฉลาดในการบำรุงธัญญาหาร (๒) ปุริสเมธะ คือ ฉลาดบำรุงข้าราชการ (๓) สัมมาปาสะ คือ ผูกประสานปวงประชา (๔) วาจาเปยยะ คือ มีวาจาอันถูกต้องดีใจ เมื่อพระราชหรือผู้ปกครอง ประกอบด้วยธรรม ๔ ข้อนี้ ถือได้ว่าเป็นความฉลาดของผู้ปกครองที่เข้าใจการบริหารประชาชนในประเทศ ต้องสร้างความเชื่อมั่นด้วยการเอาใจใส่ต่อผู้ใต้ปกครอง ด้วยการช่วยเหลืออนุเคราะห์ผู้ตกทุกข์ได้ยาก แสดงตัวเป็นผู้ปกครองที่ธองอาจ เมื่อเรื่องใดเกิดขึ้นในสังคมของตนเอง ต้องแก้ปัญหาเหล่านั้นด้วยการตัดสินใจปัญหาเหล่านั้นอย่างเป็นธรรม ไม่เอนเอียงข้างใดข้างหนึ่ง ใช้จิตวิทยาผูกประสานรอยร้าวต่าง ๆ ให้เข้าใจกันได้ด้วยการใช้คำพูดที่ไม่กระทบกระทั่งทั้ง ๒ ฝ่าย จึงจัดได้ว่าเป็นนักปกครองที่ฉลาด เข้าใจปัญหา รู้วิธีแก้ปัญหา นักปกครองลักษณะนี้ถือได้ว่าเป็นที่เคารพ ศรัทธาของผู้ใต้บังคับบัญชาหรือของบุคคลทั่วไป

๓) อปริหานิยธรรม ๗ อปริหานิยธรรมเป็นหลักธรรมที่แก้ปัญหาทางการเมืองการปกครอง ซึ่งมีอยู่ ๗ ประการ^{๖๒} คือ (๑) หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์ (๒) พร้อมเพรียงกันในการเข้าประชุม (๓) ไม่บัญญัติสิ่งที่ไม่ได้บัญญัติไว้ (๔) การให้ความเคารพ (๕) การให้เกียรติ (๖) การให้ความเคารพบูชาสักการะเจดีย์ (๗) การให้การอารักขา บำรุง ค้ำครอง ป้องกันอันชอบธรรมแก่สมณพราหมณ์ บรรพชิต นักบวชผู้ทรงศีลธรรมอันบริสุทธิ์ อปริหานิยธรรมในการปกครองที่กล่าวมานี้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “วิชชือปริหานิยธรรม” เป็นธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม ที่ใช้กับรูปแบบการบริหารรัฐกิจแบบสามัคคีธรรมหรือประชาธิปไตย

๔) สัปปริสธรรม ๗ คุณธรรมภายในสำหรับผู้ปกครอง มี ๗ ประการ^{๖๓} คือ (๑) ธัมมัญญตา เป็นผู้รู้หลักและเหตุ (๒) อตถัญญตา รู้จักจุดมุ่งหมายและผล (๓) อตตัญญตา รู้จักตน (๔) มัตตัญญตา รู้จักประมาณ (๕) กาลัญญตา รู้จักกาล (๖) ปริสัญญตา รู้จักชุมชน (๗) บุคคลัญญตา รู้จักบุคคล คือ รู้จิตของแต่ละบุคคลว่ามีความโน้มเอียงไปด้านใด ผู้ปกครองที่มีความเข้าใจ หรือมีความรู้ในเรื่องดังกล่าว ย่อมสามารถช่วยให้ทำงานกับบุคคลที่มีความหลากหลายได้อย่างเป็นเอกภาพ และมีประสิทธิภาพ

๕) หลักการทูต ๘ ผู้ปกครองต้องมีหลักการทูต ๘ ประการ^{๖๔} ดังนี้ (๑) รู้จักฟัง (๒) สามารถพูด (๓) ใฝ่ศึกษา (๔) ทรงจำดี (๕) มีความรู้ความเข้าใจในหน้าที่ของตน (๖) มี

^{๖๑} อ.อ.อุทก. (ไทย) ๒๓ /๑/๑๙๔-๑๙๕.

^{๖๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๔/๗๘-๘๐.

^{๖๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๓.

^{๖๔} อ.อ.อุทก. (ไทย) ๒๓/๑๖/๒๔๒.

ความสามารถในการโน้มน้าว (๗) ฉลาดในสิ่งที่เป็นประโยชน์ และไม่เป็นประโยชน์ (๘) ไม่ก่อความทะเลาะวิวาท

สรุปได้ว่า การเมืองการปกครอง หมายถึง การปกครองเพื่อการศึกษา เป็นการปกครองที่ทำให้เกิดความสงบเรียบร้อยโดยใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องเชื่อมประสานเพื่อสร้างสังคมให้สงบสุข โดยนัยหมายก็คือการดูแลบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่ประชากรราษฎร์ที่อาศัยอยู่ในอาณาเขตรัฐโดยหลักธรรมาภิบาลในจกัถวัตติสูตร ที่แสดงถึงหลักการปกครองโดยธรรม ๕ ประเด็นด้วยกัน ได้แก่ ๑) ความสำคัญของผู้ปกครอง ๒) คุณลักษณะของผู้ปกครอง ๓) หน้าที่ของผู้ปกครอง ๔) บทบาทของผู้ปกครอง และ ๕) หลักการปกครอง ซึ่งสรุปได้ดังนี้

๑. ความสำคัญของผู้ปกครอง ผู้นำนั้นมีความสำคัญในการปกครอง กำหนดบทบาทของรัฐ โดยการวางกติกามารยาททางสังคม เพื่อให้คนอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข แต่ทั้งนี้ก็อยู่ที่ประชาชนในรัฐเป็นผู้เลือก โดยพิจารณาที่ลักษณะบุคคลเป็นสำคัญ และในการปกครองบ้านเมืองนั้นผู้นำเป็นผู้ขับเคลื่อนบริหารประเทศให้ดำเนินไปได้

๒. คุณลักษณะของผู้ปกครอง ผู้ปกครองต้องประพฤติอยู่ในข้อวัตรที่เป็นธรรม ทำให้รัฐที่อยู่ในปกครองเกิดความสงบสุข ซึ่งสรุปคุณลักษณะของผู้ปกครองตามหลักของพระพุทธศาสนา (๑) เป็นผู้ทรงธรรม (๒) มีความยุติธรรม (๓) มีความรอบรู้

๓. หน้าที่ของผู้ปกครอง หน้าที่ของผู้ปกครองในคัมภีร์พระพุทธศาสนาคือการสร้าง ความมั่งคั่งแก่ราชอาณาจักร การที่จะสร้างความมั่งคั่งแก่ราชอาณาจักรได้นั้น ต้องเกิดแต่การสร้าง ความอยู่ดีกินดีให้กับประชาชน ไม่ว่าจะอยู่ในสังคมใด หน้าที่หลักของผู้ปกครองคือ บำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่ผู้ใต้ปกครองอย่างถูกต้องและเป็นธรรม ด้วยหลักการ ๕ ประการ คือ (๑) ถือธรรมเป็นใหญ่ (๒) ให้ความคุ้มครองโดยธรรม (๓) ป้องกันอธรรม (๔) ปันทรัพย์เฉลี่ยให้แก่ชนผู้ไร้ทรัพย์ และ (๕) มีที่ปรึกษาที่ทรงความรู้และคุณธรรม

๔. บทบาทของผู้ปกครอง ผู้ปกครองต้องคิดวิธีการที่จะสร้างประโยชน์สุขให้เกิด ประชากรรัฐ โดยดำรงตนด้วยบทบาท ๓ ประการ คือ ต้องมีจิตสำนึกสาธารณะ ต้องรับฟังเสียงของประชาชน และต้องประชาสัมพันธ์สิ่งที่ถูกต้องแก่สังคม

๕. หลักการปกครอง การปกครองจำเป็นต้องมีหลักการ เพราะต้องเกี่ยวข้องกับคนหมู่มากเพื่อให้การปกครองนั้นเป็นไปด้วยความเรียบร้อย และบรรลุจุดประสงค์ตามที่ได้หวังไว้ หลักการปกครองมี ๒ ประการ คือ หลักกฎหมายอันเป็นระเบียบ กฎเกณฑ์ หรือข้อบังคับ ซึ่งยอมรับด้วยกัน และหลักศีลธรรม เพื่อเป็นหลักปฏิบัติในชีวิตประจำวันของผู้ปกครอง และจะต้องยึดเป็นข้อปฏิบัติในการปกครองเป็นสำคัญ ได้แก่ (๑) หลักทศพิธราชธรรม (๒) ราชสังคหวัตถุ ๔ (๓) อปริหานิยธรรม ๗ (๔) สัปปริสธรรม ๗ (๕) หลักการทูต ๘

๔.๓ ความสำคัญในด้านเศรษฐกิจ

สภาพเศรษฐกิจสมัยพุทธกาล เป็นการผสมผสานระหว่างการค้าเลี้ยงสัตว์และกสิกรรมเป็นหลัก ดังจะเห็นได้จากพระนามของชนชั้นปกครอง โดยเฉพาะชื่อพระวงศ์ของพระพุทธเจ้าล้วนมีพระนามที่ลงท้ายด้วยคำว่า โอนนะ ซึ่งแปลว่า “ข้าวสุก” ในยุคนี้แคว้นที่เป็นมหาอำนาจทางเศรษฐกิจ คือ แคว้นมคธ แผ่ไปไกลถึงขนาดที่แคว้นต่าง ๆ ต้องเข้ามาสวามิภักดิ์ ในด้านเศรษฐกิจมั่นคงที่สุด มีมหาเศรษฐีมากมาย เช่น โชติยเศรษฐี ชฎิลเศรษฐี เมณฑกเศรษฐี ปุณณกเศรษฐี เป็นต้น^{๖๕} ในยุคนี้ เศรษฐกิจแบบกึ่งเลี้ยงสัตว์และกึ่งเพาะปลูกได้เข้ามามีบทบาทต่อสังคม ชาวนาอ่อนวอนให้มีการเลี้ยงสัตว์มากขึ้น และโดยความเป็นจริง สัตว์เลี้ยงก็เป็นเงินตราชนิดหนึ่งที่สามารถใช้แลกเปลี่ยนเครื่องยังชีพอื่น ๆ ทางด้านหัตถกรรม เช่น การทอผ้า ก็มีความเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะที่ลือชื่อมากที่สุดก็คือ ผ้าที่ทอจากแคว้นกาสิ มีปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ทำให้ทราบถึงเกียรติศัพทที่ได้เป็นอย่างดี นอกจากอาชีพดังกล่าวแล้ว ยังมีอาชีพค้าขาย ในคัมภีร์ทางศาสนามีบันทึกเรื่องราวของพ่อค้า ที่เดินทางด้วยคาราวานเกวียนไปทำการค้าขายยังต่างรัฐ มีการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน ในคัมภีร์ยังระบุถึงช่างหลายประเภท เช่น ช่างปั้นดินเผา ช่างทำดอกไม้ ช่างตัดผม ช่างเย็บปักถักร้อย เป็นต้น ในโศภนทัณฑสูตรมีข้อความที่บ่งถึงความอุดมสมบูรณ์ทางเศรษฐกิจตอนหนึ่งว่า “พราหมณ์โศภนทัณฑะ ปกครองกรุงจำปา ซึ่งมีประชากรและสัตว์เลี้ยงมากมาย พืชัญญาหาร และน้ำหญ้าอุดมสมบูรณ์”^{๖๖} ภาพเศรษฐกิจในช่วงพุทธกาลเมื่อพิจารณาจากหลักฐานทางคัมภีร์ จึงค่อนข้างดี

ในจกัถวัตติสูตรกล่าวถึงการทำหน้าที่ของพระเจ้าจักรพรรดิเกี่ยวกับเศรษฐกิจไว้เพียงว่า พระเจ้าจักรพรรดิทรงสงเคราะห์คนที่ไร้ทรัพย์ด้วยพระราชทรัพย์ให้ตามสมควร ดังนั้น ในประเด็นนี้ผู้วิจัยจะกล่าวถึงแนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจ ปัญหาอันเกิดแต่เศรษฐกิจ และวิธีแก้ปัญหาเศรษฐกิจดังต่อไปนี้

๔.๓.๑ แนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจ

คำว่า เศรษฐกิจ หมายถึง งานอันเกี่ยวกับการผลิต การจำหน่ายแจก และการบริโภคใช้สอยสิ่งต่าง ๆ ของชุมชน เศรษฐกิจเป็นสิ่งจำเป็นที่ขาดไม่ได้ของคนและสังคม เศรษฐกิจเป็นเรื่องของคุณค่าและราคาเป็นเรื่องที่จะทำให้สังคมมั่นคง ล่มสลาย หรือเจริญก้าวหน้า และเป็นของคู่กับการเมืองเรื่องของรัฐ^{๖๗} สุเทพ พรหมเลิศ กล่าวถึงหลักการเกี่ยวกับเศรษฐกิจในทรรศนะของ

^{๖๕} แสวง อุดมศรี, การปกครองคณะสงฆ์ไทย, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ม.ป.ป.), หน้า ๒๑.

^{๖๖} ที.สี. (ไทย) ๙/๓๐๐/๑๑๑.

^{๖๗} สัญญา สัญญาวิวัฒน์ และชาย สัญญาวิวัฒน์, สังคมศาสตร์เบื้องต้น, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๗๕, อ้างใน สุเทพ พรหมเลิศ, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์สังคมการเมืองในจกัถวัตติสูตร”, หน้า ๖๖.

พระพุทธศาสนาไว้ ๓ ประการ คือ ด้านงานอันเกี่ยวกับการผลิต ด้านการจำหน่ายจ่ายแจก และด้านการบริโภค^{๖๘} ดังนี้

๑) ด้านงานอันเกี่ยวกับการผลิต พระพุทธศาสนามีคำสอนหลายประการเป็นต้นว่า “กัลบุตรในโลกนี้มีโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความหมั่นเพียร เก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม เขาได้รับสุขโสมนัสว่า ‘เรามีโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วย ความขยันหมั่นเพียร เก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม’ นี้เรียกว่า อตถิสุข”^{๖๙} “พวกคนโง่เขลาไม่ประพฤติตนให้เป็นคนดี ในวัยหนุ่มสาวก็ไม่ได้หาทรัพย์ไว้ ย่อมชบเซา เหมือนนกกกระเรียนแก่ชบเซาอยู่ที่เปือกตมไร่ปลา ฉะนั้น”^{๗๐} “พวกคนโง่เขลาไม่ประพฤติตนให้เป็นคนดี ในวัยหนุ่มสาวก็ไม่ได้หาทรัพย์ไว้ ย่อมนอนรำพึงถึงความหลังดุจลูกธนูที่พ้นจากแฉ่ง ฉะนั้น”^{๗๑} “ถ้าบุคคลรู้ว่าตนเป็นที่รัก ก็ควรรักษาตนนั้นไว้ให้ดี บัณฑิตพึงประคับประคองตนไว้ให้ได้ อย่างน้อยยามใดยามหนึ่งใน ๓ ยาม”^{๗๒} ในมงคลสูตรกล่าวถึงความเป็นผู้มีศีลปะคือการสร้างสรรค์อาชีพเพื่อให้มีรายได้เลี้ยงชีวิตถือว่าเป็นมงคลสูงสุดของชีวิต^{๗๓} หลักคำสอนเหล่านี้แสดงว่า พระพุทธศาสนายอมรับหลักการทางเศรษฐกิจว่าเป็นสิ่งจำเป็น กระบวนการผลิตทางเศรษฐกิจเป็นกิจกรรมที่จะนำไปสู่เป้าหมายคืออตถิสุข ดังนั้น เป้าหมายของการผลิตในทรรศนะของพระพุทธศาสนาก็คือ “อตถิสุข” หมายถึงสุขที่เกิดจากความมั่งมี การผลิตหรือทำให้เกิดมีทรัพย์จึงนับเป็นเป้าหมายเบื้องต้นของระบบเศรษฐกิจเชิงพุทธ

๒) ด้านการจำหน่ายจ่ายแจก พระพุทธศาสนาสอนว่า

กัลบุตรในโลกนี้ไม่เป็นหนี้ใคร ไม่ว่าจะน้อยหรือมากก็ตาม เขาได้รับสุขโสมนัสว่าเราไม่เป็นหนี้ใคร ไม่ว่าจะน้อยหรือมาก นี้เรียกว่า อานันยสุข.....อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วยกายกรรมที่ไม่มีโทษ วจีกรรมที่ไม่มีโทษ และมโนกรรมที่ไม่มีโทษ เขาได้รับสุขโสมนัสว่าเราประกอบด้วยกายกรรมที่ไม่มีโทษ วจีกรรมที่ไม่มีโทษ มโนกรรมที่ไม่มีโทษ นี้เรียกว่า อนวัชชสุข^{๗๔}

คำสอนเรื่องอานันยสุข (สุขอันเกิดจากการไม่มีหนี้) และอนวัชชสุข (สุขอันเกิดจากการทำงานที่ไม่มีโทษ) แสดงถึงการใช้จ่ายผลผลิตเพื่อเป้าหมายคือการปลดปล่อยหนี้ และเพื่อหลีกเลี่ยงการที่จะต้องทำงานทุจริตและมีโทษ เช่น การลักขโมย กล่าวคือเศรษฐกิจมีเป้าหมายเพื่อไม่ให้ชีวิตเป็นหนี้และไม่มีโทษ คำสอนเรื่อง “หนี้” ของปัจเจกชน พระพุทธศาสนากล่าวไว้หลายแห่ง เช่นพระพุทธเจ้าตรัสไว้ในอินสุตตรซึ่งมีเนื้อหาโดยย่อว่า ทุกข์ของคฤหัสถ์ผู้ครองเรือนมีอยู่ ๖ ประการ

^{๖๘} ดูรายละเอียดใน สุเทพ พรหมเลิศ, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์สังคมการเมืองในจกัถวัตตีสสูตร”, หน้า ๖๖-๗๒.

^{๖๙} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๒/๑๐๖.

^{๗๐} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๕๕/๘๐.

^{๗๑} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๕๖/๘๐.

^{๗๒} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๕๗/๘๑.

^{๗๓} พุ.พ. (ไทย) ๒๕/๕/๗.

^{๗๔} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๒/๑๐๖.

ได้แก่ ความยากจน การกู้หนี้ การใช้ดอกเบี้ย การถูกตามทวงหนี้ การถูกติดตาม (จับกุม) การถูกจองจำ ทั้งหมดนี้เป็นทุกข์ของคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน^{๗๕} คำสอนเหล่านี้ชี้ว่า พระพุทธศาสนามองเห็นความจำเป็นของคฤหัสถ์ที่จะต้องดำเนินธุรกิจเพื่อปลดปล่อยหนี้ของตนให้เหมาะสมกับสภาพส่วนการจำหน่ายจ่ายแจกเกี่ยวกับสังคม เช่น การใช้ทรัพย์สินเพื่อตอบแทนคุณของบิดามารดา กล่าวไว้โดยละเอียดในกามโมคีสสูตร^{๗๖} ซึ่งทรงแยกกามโมคีบุคคล (นักธุรกิจ) เป็น ๑๐ ประเภท และทรงยกย่องประเภทที่ ๑๐ ว่า

บรรดากามโมคีบุคคล ๑๐ จำพวกนี้ กามโมคีบุคคลที่แสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรม ด้วยการงานที่ไม่ผิด ครั้นแสวงหาได้แล้ว บำรุงตนให้เป็นสุข และแจกจ่ายทำบุญ ทั้งเป็นผู้ไม่มัวเมา ไม่หมกมุ่น ไม่จดจ่อ เห็นโทษ มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก ใช้สอยโภคทรัพย์เหล่านั้นนี้เป็นผู้เลิศ ประเสริฐ เป็นหัวหน้าสูงส่ง ล้ำเลิศ^{๗๗}

นอกจากนี้ยังมีคำสอนเรื่องการเสียภาษีตามหลักพลี ๕ เป็นต้น คำสอนเกี่ยวกับการใช้เศรษฐกิจเพื่อการเลี้ยงชีพของตนและผู้อื่น สัมพันธ์กับเนื้อหาในจกัถวัตตีสสูตรที่ว่า

เมื่อความขัดสนแพร่หลาย บุรุษคนหนึ่งจึงถือเอาสิ่งของที่ผู้อื่นไม่ได้ให้โดยอาการขโมย ประชาชนช่วยกันจับบุรุษนั้นได้แล้วนำไปถวายแก่ท้าวเธอ กราบทูลว่า ‘ขอเดชะ ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท บุรุษคนนี้ถือเอาสิ่งของที่ผู้อื่นไม่ได้ให้โดยอาการขโมย’ เมื่อพวกเขากราบทูลอย่างนี้แล้ว ท้าวเธอจึงตรัสถามบุรุษนั้นว่า ‘ทราบว่าเป็นสิ่งของที่ผู้อื่นไม่ได้ให้โดยอาการขโมยจริงหรือ’ ‘จริง พระเจ้าข้า’ ‘เพราะเหตุไร’ ‘เพราะข้าพระองค์ไม่มีอะไรจะเลี้ยงชีพ’ “ลำดับนั้น ท้าวเธอจึงพระราชทานทรัพย์ให้แก่เขาแล้วรับสั่งว่า ‘พ่อคุณ เธอจงเลี้ยงชีพ จงเลี้ยงมารดา บิดา เลี้ยงบุตรภรรยา ประกอบการงานทั้งหลาย จงตั้งทักษิณาในสมณพราหมณ์ทั้งหลายที่ทำให้มีผลสูงขึ้นไป ที่เป็นไปเพื่อให้ได้อารมณ์ดี มีสุขเป็นผลให้เกิดในสวรรค์ด้วยทรัพย์นี้เถิด’^{๗๘}

พระพุทธศาสนายอมรับระบบการจำหน่ายจ่ายแจกที่เป็นธรรมโดยมิได้ปฏิเสธ และยังสนับสนุนกระบวนการผลิตทางเศรษฐกิจที่ประกอบด้วยธรรม โดยเฉพาะในกามโมคีสสูตรได้อธิบายให้เห็นว่าระบบการจำหน่ายจ่ายแจกผลผลิตเชิงพุทธเป็นอย่างไร กล่าวโดยสรุป คือ การใช้จ่ายผลผลิตมีเป้าหมายเพื่อการปลดปล่อยหนี้สิน และเพื่อหลีกเลี่ยงการงานทุจริตและมีโทษ

๓) ด้านการบริโภค พระพุทธศาสนาสอนว่า

กุลบุตรในโลกนี้ใช้สอยโภคทรัพย์และทำบุญด้วยโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความหมั่นเพียร เก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรมได้มาโดยธรรม เขาได้รับสุขโสมนัสว่า ‘เราใช้สอยโภคทรัพย์และทำบุญด้วยโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร

^{๗๕} อจ. ฉกก. (ไทย) ๒๒/๔๕/๕๐๗-๕๕๑.

^{๗๖} อจ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๙๑/๒๐๗.

^{๗๗} อจ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๙๑/๒๑๑.

^{๗๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๙๑/๖๘.

เก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม' นี้เรียกว่า โภคสุข^{๗๙}

คำสอนเหล่านี้ทำให้ได้ข้อสรุปว่า พระพุทธศาสนากล่าวถึงระบบเศรษฐกิจทั้งด้านการผลิต การจำหน่ายจ่ายแจก และการบริโภคใช้สอยสิ่งต่าง ๆ ในฐานะเป็นกิจกรรมหนึ่งซึ่งช่วยสร้างคุณภาพชีวิตของมนุษย์ให้เข้าถึงเป้าหมายคือความสุข ๔ ประการ ได้แก่ อตถิสุข โภคสุข อาณัณยสุข และอนวัชชสุข ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงมิได้ปฏิเสธการแสวงหาความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ ในบางแห่งมีคำสอนว่าอายุ วรรณะ สุข ยศ สวรรค์ ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจเป็นสิ่งที่หายาก หากบุคคลแสวงหาโดยถูกวิธีและได้มาโดยชอบธรรม ถือว่าบุคคลนั้นเป็นผู้มีปัญญา เป็นบัณฑิตผู้สามารถถือเอาประโยชน์ได้ทั้งในภพนี้และภพหน้า^{๘๐} จุดเด่นที่พระพุทธศาสนาเน้นคือระบบเศรษฐกิจ เป็นกิจกรรมของมนุษย์ที่ต้องประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม และต้องไม่ยึดติดกับเศรษฐกิจมากเกินไปเสียหลักการด้านคุณธรรม

คุณค่าของระบบเศรษฐกิจเชิงพุทธอาจศึกษาได้จากคำสอนทั่วไป เช่น หลักประโยชน์ที่จะพึงถือเอาจากโภคทรัพย์ ๕ ประการ ได้แก่ (๑) การใช้โภคทรัพย์เพื่อบำรุงตนเอง บำรุงมารดา บิดา บำรุง บุตร ภรรยา ทาส กรรมกร และคนใช้ให้เป็นสุข บริหารให้เป็นสุข โดยชอบด้วยโภคทรัพย์ ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร เก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม (๒) การใช้โภคทรัพย์เพื่อบำรุงตนเอง บำรุงมิตรและอำมาตย์ (เพื่อน) ให้เป็นสุข (๓) การใช้โภคทรัพย์เพื่อป้องกันอันตรายที่เกิดจากไฟ น้ำ พระราชา โจร คนที่ไม่ชอบกัน หรือจาก ทายาท ทำให้ตนปลอดภัย (๔) การใช้โภคทรัพย์ทำพลี ๕ อย่าง คือ ญาติพลี อดิถิปลี ปุพฺพเปตพลี ราชพลี เทวดาพลี และ (๕) การใช้โภคทรัพย์ตั้งทักษิณาที่มีผลสูงขึ้นไป เป็นไปเพื่อให้ได้อารมณ์ดี มีสุข เป็นผลให้เกิดในสวรรค์ บุชาสมณพราหมณ์ผู้เว้นขาดจากความมัวเมาและความประมาท ดำรงมั่น อยู่ในขันติ (ความอดทน) และโสรัจจะ (ความเสถียร) ฝึกรบมตฺน ทำตนให้สงบ ทำตนให้ดับเย็น สนิท^{๘๑} การถือเอาประโยชน์จากโภคทรัพย์ด้วยวิธีการดังกล่าวนี้ ทำให้ไม่ว่าโภคทรัพย์จะหมดไปหรือเพิ่มมากขึ้นก็ไม่ทำให้เดือดร้อนใจ

อย่างไรก็ตาม แม้พระพุทธศาสนาจะเห็นความสำคัญของเศรษฐกิจว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่า แต่พระพุทธศาสนาไม่ยอมรับว่าคุณค่าของเศรษฐกิจมีความสำคัญมากกว่าสังคมและการเมือง พระพุทธศาสนาเห็นว่าเมื่อเทียบกับบุญกรรมหรือพฤติกรรมของมนุษย์ (ซึ่งในสังคมการเมืองก็คือพฤติกรรมร่วมของสังคมการเมืองนั่นเอง) พฤติกรรมของสังคมการเมืองมีค่ามากกว่าเรื่องเศรษฐกิจ ดังที่ตรัสว่า

บัณฑิตย่อมไม่ทำบาปเพราะตนเป็นเหตุหรือเพราะผู้อื่นเป็นเหตุ บุคคลไม่พึงปรารถนา บุตร ทรัพย์ แว่นแคว้นหรือความสำเร็จเพื่อตน โดยไม่ชอบธรรม พึงเป็นผู้มีศีล มีปัญญา และ ยึดมั่นอยู่ในธรรม^{๘๒}

^{๗๙} อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๒/๑๐๖.

^{๘๐} อจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๔๓/๖๗.

^{๘๑} อจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๔๑/๖๔.

^{๘๒} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๘๔/๕๔.

ความเสื่อมโภคทรัพย์เป็นเรื่องเล็กน้อย แต่ความเสื่อมปัญญาเลวร้ายกว่าความเสื่อมทั้งหลาย ความเจริญด้วยโภคทรัพย์เป็นเรื่องเล็กน้อย แต่ความเจริญด้วยปัญญาอดเยี่ยมกว่าความเจริญทั้งหลาย^{๘๓}

สรุปได้ว่า พระพุทธศาสนากล่าวถึงระบบเศรษฐกิจทั้งด้านการผลิต การจำหน่ายจ่ายแจก และการบริโภคใช้สอยสิ่งต่าง ๆ ในฐานะเป็นกิจกรรมหนึ่งที่จะช่วยสร้างสรรค์ชีวิตของมนุษย์ให้เข้าถึงเป้าหมายคือความสุข ๔ ประการ ได้แก่ สุขอันเกิดแต่การมีทรัพย์ สุขเกิดแต่การใช้สอยทรัพย์ สุขอันเกิดจากการไม่มีหนี้ และสุขอันเกิดจากการทำงานที่ไม่มีโทษ

๔.๓.๒ ปัญหาอันเกิดแต่เศรษฐกิจ

ในจักกวัตตสูตรกล่าวถึงจุดเริ่มต้นของปัญหาทางเศรษฐกิจนั้นมาจากความขัดสน ไม่มีทรัพย์ ไม่มีที่ดินทำกิน มนุษย์เหล่านั้นจึงลักขโมยสิ่งบุคคลอื่น เมื่อถูกจับได้ไม่ถูกลงโทษ แต่กลับได้รับแจกทรัพย์และสิ่งของต่าง ๆ ในการดำรงชีพ ทำให้เกิดพฤติกรรมเลียนแบบขึ้น เมื่อผู้ปกครองปรับปรุงวิธีการตัดสินใหม่ โดยหันไปใช้ความรุนแรง แทนที่จะทำให้ปัญหาหมดไป กลับเป็นสาเหตุของปัญหาใหม่ คือพวกโจรกลัวพวกเจ้าทรัพย์เป็นพยานในศาล จึงฆ่าเจ้าทรัพย์เสีย การกล่าวโทษ การใส่ร้าย การประพฤตินอกกามก็เกิดขึ้นตามมา ดูเหมือนว่า ในพระสูตรจะเน้นจุดเริ่มต้นของปัญหาคือการปกครองที่ผิดพลาดของพระมหากษัตริย์ ที่ไม่สามารถจัดการระบบเศรษฐกิจให้ดี ให้เอื้ออำนวยต่อการเป็นอยู่ของประชาชนทุกหมู่เหล่าไม่สามารถทำให้คนในรัฐของตนเองอยู่ดีกินดีได้ ปัญหาการลักขโมย การฆ่าการโกหกและอื่น ๆ จึงตามมา ดังข้อความที่ปรากฏในพระสูตรว่า

ภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการดังพรรณนามานี้ เมื่อพระมหากษัตริย์ไม่พระราชทานทรัพย์ให้แก่คนที่ไม่มีทรัพย์ ความขัดสนก็แพร่หลาย เมื่อความขัดสนแพร่หลาย อทินนาทานก็แพร่หลาย เมื่ออทินนาทานแพร่หลาย ฯลฯ กามสุมิฉฉาจารก็แพร่หลาย เมื่อกามสุมิฉฉาจารแพร่หลาย คนเหล่านั้นก็มีอายุเสื่อมถอยลงบ้าง มีวรรณะเสื่อมถอยลงบ้าง เมื่อพวกเขาอายุเสื่อมถอยลงบ้าง มีวรรณะเสื่อมถอยลงบ้าง บุตรของมนุษย์ที่มีอายุขัย ๑๐,๐๐๐ ปี ก็มีอายุขัยถอยลงเหลือ ๕,๐๐๐ ปี^{๘๔}

จากข้อความนี้ แสดงให้เห็นว่า จุดเริ่มต้นของปัญหา คือการบริหารปกครองประเทศที่ไม่มีความเป็นธรรมของพระมหากษัตริย์หรือคณะผู้ปกครอง ทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำในสังคมมีความแตกต่างระหว่างคนจนกับคนรวย ทำให้เกิดปัญหาหลายอย่างตามมา จึงเห็นได้ว่า ความยากจนเป็นมูลฐานสำคัญของปัญหาในระดับโครงสร้างทางสังคม จากทรรศนะของพระพุทธศาสนา ทำให้เราเห็นการให้ความสำคัญต่อผู้นำของพระพุทธศาสนา เป็นการเชื่อมโยงกับโครงสร้างสังคม และเป็น การอธิบายหลักการของพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมไปด้วย เพราะในพระสูตรได้แสดงภาพของสังคมที่มีโครงสร้าง ที่ประกอบด้วยผู้นำและผู้ตาม ถ้าผู้นำเป็นคนดี มีความรู้ความสามารถแล้ว ย่อมสามารถ นำพาประเทศชาติไปสู่ความเจริญได้ นี่เป็นการมองสังคมในระดับที่เป็นโครงสร้าง เป็นระบบ แต่ถ้าพิจารณาในระดับปัจเจกบุคคล มูลฐานของปัญหาไม่ได้มาจากความยากจน แต่มาจากรากฐาน

^{๘๓} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๗๘-๗๙/๑๔.

^{๘๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๙๘/๗๑.

ทางจิตใจของคนที่ถูกอกุศลมูล ๓ อย่าง คือความโลภ (โลภะ) ความโกรธ (โทสะ) และความหลง (โมหะ) ครอบงำ^{๕๕} จึงเป็นต้นเหตุแห่งการทำ ความชั่วทั้งหลายขึ้น ความจริงการละเมิดศีล ๕ ไม่ได้มี เฉพาะในอดีตและในสังคมาที่ยากจนเท่านั้น แม้ปัจจุบันสังคมาอาจจะเจริญก้าวหน้าด้านเศรษฐกิจ สังคม และเทคโนโลยีต่าง ๆ แต่ปัญหาการละเมิดศีล ๕ ก็เกิดขึ้นอยู่อย่างแพร่หลายและมีความ ซับซ้อนมากยิ่งขึ้น เช่น การละเมิดทรัพย์สินทางปัญญา การละเมิดลิขสิทธิ์ การปลอมแปลงเอกสาร การสร้างพยานเท็จ การโจมตีค่าเงิน การปั่นหุ้น การหลอกลวง เป็นต้น

ดังนั้น การอธิบายว่าความจนเป็นต้นเหตุของปัญหาทุกอย่างในพระสูตรนี้อาจจะต้อง อธิบายเพิ่มเติมว่า ในระดับสังคมา ผู้นำมีส่วนสำคัญมาก แต่ถ้าในระดับปัจเจกบุคคล สภาพจิตใจของ แต่ละคนย่อมสำคัญที่สุด แต่ในระดับทั้งสองมีความเชื่อมโยงกันอยู่ เพราะถ้ามีผู้นำที่ดี มีความรู้ ความสามารถย่อมสามารถสร้างระบบในการพัฒนาคนในรัฐของตนเองได้ ซึ่งในพระสูตรได้เสนอ แนวทางคือการไม่ละเมิดต่อศีล ๕ เป็นทางป้องกันความเสื่อมที่มีประสิทธิภาพมากที่สุด โดยใน เบื้องต้นพระเจ้าแผ่นดินหรือพระมหากษัตริย์ต้องเริ่มก่อน แนวคิดการถือผู้ใหญ่เป็นหลักยังมีปรากฏ ในพระสูตรที่สำคัญอีกหลายสูตร เช่น ฎฐทัตตสูตร^{๕๖} มหาสุทิสสนสูตร^{๕๗} เป็นต้น

ในจกัถวัตตสูตรได้กล่าวถึงการที่พระราชานำไม่ปฏิบัติตามพระราชประเพณี คือ ไม่ประทาน ทรัพย์แก่คนไม่มีทรัพย์ ไม่แบ่งพลีแก่ราษฎร ทำให้เกิดปัญหาความยากจนขึ้น ดังเนื้อหาในพระสูตรว่า

ท้าวเธอโปรดให้ประชุมข้าราชการ ข้าราชการบริวาร โหราจารย์ และมหาอำมาตย์ แม่ทัพ นายกอง ราชองครักษ์ องคมนตรี ตรีสถานถึงจักรวรรดิวัตรอันประเสริฐ พวกเขาจึงกราบทูล จักรวรรดิวัตรอันประเสริฐแก่ท้าวเธอ ท้าวเธอได้ฟังคำทูลตอบของพวกเขาแล้ว จึงทรงจัดการ รักษา ป้องกัน และคุ้มครองโดยชอบธรรม แต่ไม่ได้พระราชทานทรัพย์ให้แก่คนที่ไม่มีทรัพย์ เมื่อไม่พระราชทานทรัพย์ให้แก่คนที่ไม่มีทรัพย์ ความขัดสนก็แพร่หลาย^{๕๘}

การกระจายรายได้สู่สังคมาพระพุทธานุศาสนานี้เรียกว่า ทักขิณา ดังปรากฏในฎฐทัตตสูตร ใน ปัจจุบันก็คือการคืนภาษีส่วนเกินแก่ประชาชนโดยวิธีการใดวิธีการหนึ่ง ทักขิณานั้นพระพุทธานุศาสนา จัดเป็นโสวัคคิกา คือเป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อสวรรค์ มีผลเป็นความสุข และมีผลวิเศษถึง ๑๐ ประการ เช่น ทำให้มีผิวพรรณดี มีอายุยืน มีกำลัง เป็นต้น ซึ่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับชีวิตและการดำรงชีพทั้งสิ้น การไม่พระราชทานทรัพย์ให้แก่คนที่ไม่มีทรัพย์จึงเป็นการยกเลิกทักขิณา ผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อสังคมา คือราษฎรเกิดความทุกข์ยากขัดสน ขาดแคลนทุนทรัพย์ เพราะทักขิณานั้นมีผลครอบคลุมประชาชน จำนวนมาก ถือเป็นหลักการใหญ่ทางสังคมา ดังที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) แสดงทรรศนะ เกี่ยวกับการแบ่งปันส่วนเกินในสังคมา หรือที่เรียกว่าทักขิณาไว้ว่า

คติเกี่ยวกับทักขิณาและทักขิณยานี้ (รวมทั้งเรื่องทานบางแง่) รวมอยู่ในหลักการใหญ่ ทางสังคมาข้อหนึ่งของพระพุทธานุศาสนานี้ คือ การให้มีชุมชนอิสระอยู่ชุมชนหนึ่งในสังคมามนุษย์

^{๕๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๕๙, ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๕๐/๔๐๓.

^{๕๖} ที.สี. (ไทย) ๙/๓๒๓-๓๕๘/๑๒๕-๑๕๐.

^{๕๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๔๑-๒๗๒/๑๔๘-๑๗๑, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๔๑-๒๗๒/๑๘๑-๒๐๔.

^{๕๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๙๑/๖๗.

ซึ่งไม่ขึ้นต่อระบบต่าง ๆ ในสังคมส่วนใหญ่ ชุมชนนี้แยกเอาความเป็นอิสระของตนด้วยการไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับผลประโยชน์ต่าง ๆ ในสังคม และไม่วุ่นกับสถาบันต่าง ๆ ที่กำหนดกันไว้ของสังคมนั้นโดยตรง ชุมชนนี้มีระบบความเป็นอยู่ของตนเองที่อาศัยความมีจิตใจอิสระเป็นพื้นฐาน และถือถือดูแลสังคมด้วยการดำรงสืบทอดธรรมให้แก่สังคม และด้วยระบบชีวิตที่เป็นอิสระนั้น สมาชิกของชุมชนนี้ไม่รับเอาผลประโยชน์ตอบแทนการทำงานของตน เป็นอยู่เพียงด้วยทักษิณาอันเกิดจากการเจียดส่วนอุทิศบูชาธรรม (หมายถึง การฝึกหัดขัดเกลากิเลส เช่น ความโลภ เป็นต้น และช่วยอุดหนุนการดำรงสืบทอดธรรม) ของคนในสังคมใหญ่ ในรูปที่เรียกว่า บิณฑบาต เป็นต้น โดยไม่ทำให้เกิดความกระทบกระเทือนแก่ความเป็นอยู่หรือชีวิตประจำวันของเขา...หลักการทางสังคมในเรื่องชุมชนอิสระที่เป็นส่วนผนวกอันจำเป็นสำหรับสังคมที่ดั่งมาอย่างนี้ยังไม่มียุติธรรมทางสังคม เศรษฐกิจ หรือการเมืองอื่นใด^{๘๙}

เนื่องจากแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจของพระพุทธศาสนาสัมพันธ์กับคำสอนเรื่องอรรถประโยชน์ ๓ คือ (๑) ทัณฐธัมมิกัตถะ ประโยชน์ปัจจุบัน ประโยชน์ในโลกนี้ ประโยชน์ขั้นต้น (๒) สัมปรายิกัตถะ ประโยชน์ในโลกหน้า (๓) ปรมัตถประโยชน์ ประโยชน์สูงสุดคือนิพพาน^{๙๐} โดยเรื่องเศรษฐกิจ จัดเข้าในทัณฐธัมมิกัตถะประโยชน์ การที่ผู้นำได้รับประโยชน์จากสังคมแล้วไม่คืนประโยชน์กลับเข้าสู่ระบบสังคม จึงถือเป็นการบริโภคนิยมที่ไม่เป็นธรรม และทำให้เกิดปัญหาทางเศรษฐกิจ เกิดปัญหาความยากจนขัดสนขึ้นในสังคม และนำไปสู่ปัญหาสังคมด้านอื่น

ในจกัถวัตติสูตร กล่าวถึงปัญหาทินนาทานหรือการลักขโมยว่าเกิดจากปัญหาความขัดสน เมื่อความขัดสนแพร่หลาย ได้มีบุรุษคนหนึ่งถือเอาสิ่งของที่คนอื่นไม่ได้ให้โดยอาการขโมย เมื่อถูกจับ เขาได้ให้การว่าที่ต้องขโมยเพราะไม่มีอะไรจะเลี้ยงชีพ เนื้อหาในพระสูตรกล่าวถึงการที่พระมหากษัตริย์ทรงพยายามประทานทรัพย์หรือรางวัลแก่คนลักขโมยเพื่อแก้ปัญหา แต่ทรงพบว่าไม่ใช่วิธีแก้ปัญหา กลับเป็นการสนับสนุนให้คนกระทำความผิดประทุมิชอบ คือเกิดพฤติกรรมเลียนแบบขึ้นในสังคม ทำให้การลักขโมยแพร่หลายมากขึ้นอย่างรวดเร็ว หากพิจารณาเปรียบเทียบกับกรณีเกิดขึ้นของปัญหาการลักขโมยตามเนื้อหาของอัครัญญสูตรจะพบว่า อัครัญญสูตรกล่าวถึงสาเหตุของการลักขโมยว่า เกิดจากตัณหาของสัตว์ ตัณหาของสัตว์ทำให้มีการเสพกาม การเสพกามทำให้มนุษย์เกียจคร้าน จึงสะสมอาหาร จนถึงลักขโมยอาหารของผู้อื่นอันเป็นความผิดต่อสังคม เหตุผลในการลักขโมยในอัครัญญสูตรเกิดจากนิสัยส่วนตัวของบุคคล แต่ในจกัถวัตติสูตรกล่าวถึงเหตุผลในการลักขโมยอันเกิดขึ้นจากระบบการบริหารจัดการของผู้ปกครองในระบบสังคมการเมือง

สรุปว่า ในจกัถวัตติสูตร กล่าวถึงปัญหาทินนาทานหรือการลักขโมยว่าเกิดจากปัญหาความขัดสน แต่กล่าวถึงจุดเริ่มต้นของปัญหาที่สำคัญแล้วนั้น คือการบริหารปกครองประเทศที่ไม่มีความเป็นธรรมของพระมหากษัตริย์หรือคณะผู้ปกครอง ทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำในสังคม มีความแตกต่างระหว่างคนจนกับคนรวย ทำให้เกิดปัญหาหลายอย่างตามมา และการแก้ปัญหาอย่างผิดวิธีนั่นเอง

^{๘๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๔๑, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธรรม์ ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์แพรวแอนดโฮม จำกัด, ๒๕๕๘), หน้า ๒๘๓-๒๘๔.

^{๙๐} ชุ.สุ.อ. (ไทย) ๑/๓๗/๖๙, ที.ปา.อ. (ไทย) ๑๘๙/๑๐๕, ที.ปา.ฎีกา. ๑๖๐/๑๐๐.

๔.๓.๓ วิธีแก้ปัญหาเศรษฐกิจ

ในจกัถวัตตีสสูตร ได้กล่าวถึงการแก้ปัญหาเศรษฐกิจของผู้ปกครองด้วยการสร้างสรรค์ความเจริญให้เกิดมีขึ้น เรียกว่า พัฒนาเศรษฐกิจด้วยธรรม ในจกัถวัตตีสสูตรกล่าวเพียงสั้น ๆ ว่า “บุคคลเหล่าใดในแคว้นแคว้นของลูก ไม่มีทรัพย์ ลูกพึงให้ทรัพย์แก่บุคคลเหล่านั้นด้วย”^{๑๑} ซึ่งรายละเอียดมีกล่าวไว้ในที่อื่น เช่น พระพุทธเจ้าทรงแนะนำแก่กัญจกัถวัตตีสสูตร^{๑๒} ทรงเรียกว่า การจัดพิธีบูชามหาไยถุ เป็นการแก้ปัญหาสังคมโดยเริ่มจากการแก้ปัญหาด้านเศรษฐกิจ การประทานทักษิณา คือการกระจายรายได้สู่สังคมโดยไม่หวังผลตอบแทน กล่าวโดยสรุปคือ การสร้างสรรค์ความเจริญแก่ชีวิตและทรัพย์สินของประชาชน การปฏิบัติดังกล่าวมีความหมายตรงกับการหมุนจักรไปโดยธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิ โดยเน้นการแบ่งปันทรัพย์สินแก่ผู้ยากไร้

ในหลักการทางพระพุทธศาสนา ได้กล่าวถึงหลักสัมมาอาชีวะ หรือสัมมาชีพ เป็นการเลี้ยงชีพชอบ อันเป็นการประกอบความขยันหมั่นเพียรในอาชีพที่สุจริต พระพุทธศาสนามองเป้าหมายของอาชีวะ โดยมุ่งเน้นด้านเกณฑ์อย่างต่ำที่วัดด้วยความต้องการแห่งชีวิตของคน คือมุ่งเน้นให้ทุกคนมีปัจจัย ๔ พอเพียงที่จะเป็นอยู่ เป็นการถือเอาคนเป็นหลัก มิใช่ตั้งเป้าหมายไว้ที่ความมั่งคั่งร่ำรวยพร้อมเป็นหลัก ความข้อนี้อาจเห็นได้แม้ในหลักธรรมเกี่ยวกับการปกครอง เช่น กำหนดหน้าที่ของพระเจ้าจักรพรรดิข้อหนึ่งว่า เจือจานหรือเพิ่มทรัพย์ให้แก่ชนผู้ไร้ทรัพย์ หมายความว่า คอยดูแลไม่ให้ขัดสนยากไร้ในแผ่นดิน พุดอีกอย่างความสำเร็จในด้านอาชีวะหรือเศรษฐกิจของผู้ปกครอง พึงวัดด้วยความไม่มีคนอดอยาก ยากไร้ มิใช่วัดด้วยการมีทรัพย์เต็มพระคลังหลวงหรือเต็มล้นอยู่ ณ ที่ใดที่หนึ่ง เมื่อได้เกณฑ์อย่างต่ำนี้แล้ว ไม่ปรากฏว่าท่านจะรังเกียจในเรื่องที่จะมีทรัพย์มากน้อยอีกเท่าใด หรือว่าจะมีเท่าเทียมกันหรือไม่ เพราะเนื่องด้วยปัจจัยอื่น ๆ อีก^{๑๓}

ในพระสูตรนี้ ยังได้กล่าวถึงการให้ปันทรัพย์แก่ผู้ยากไร้ โดยได้กล่าวถึงการละเว้นธรรมอันจะนำไปสู่ปัญหาความยุ่งยากแก่การปกครอง เมื่อพระราชาทรงใช้อำนาจในการรักษาทรัพย์ แต่ปล่อยให้คนจนอดอยาก จนกลายเป็นขโมย ครั้นเมื่อถูกจับได้ และถูกถามก็ตอบว่า ที่ขโมยไปนั้น เพราะความอดอยาก พระราชาจึงได้พระราชทานทรัพย์ให้ เมื่อคนทั้งหลายทราบข่าว ขโมยได้รับพระราชทานทรัพย์ ก็พากันขโมยตาม พระราชาจึงเปลี่ยนวิธีโดยการลงโทษประหารชีวิต ขโมยก็ใช้วิธีเดียวกันคือ ฆ่าเจ้าทรัพย์เพราะกลัวโทษประหาร ครั้นถูกจับได้ก็ทูลเท็จและใส่ความผู้อื่น จะเห็นได้ว่าคำสอนในจกัถวัตตีสสูตร พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่า ลำพังการรักษาความสงบในสังคมอย่างเดียวไม่พอ จะต้องแก้ปัญหาด้านเศรษฐกิจไปด้วย นั่นคือ ประชาชนจะต้องไม่อดอยาก เช่นเดียวกันในกัญจกัถวัตตีสสูตรที่ พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้นั้น ก็ชวนให้ตีความได้ว่า ปัญหาความมั่นคง ปัญหาอาชญากรรม มีความเชื่อมโยงกับปัญหาเศรษฐกิจ ประชาชนจะเลิกก่ออาชญากรรม ถ้าเขามีความเป็นอยู่ที่ดี

^{๑๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๔/๖๒.

^{๑๒} ดูรายละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๙/๓๒๓/๑๒๕, อ้างใน สุเทพ พรมเลิศ, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ สังคมการเมืองในจกัถวัตตีสสูตร”, หน้า ๓๓-๓๔.

^{๑๓} อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๕๕/๓๗๒, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๗๔-๒๗๕/๒๙๖-๓๐๐.

สรุปแล้วจกัถวัตติสูตรนี้ ได้เสนอหลักการที่ผู้ปกครองพึงปฏิบัติเพื่อแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจไว้ ๓ ประการด้วยกัน คือ

๑. พระราชาต้องพระราชทานพันธุ์พืช และอาหารแก่พลเมืองผู้ขะมักเขม้นในการประกอบอาชีพเกษตรกรรม และเลี้ยงปศุสัตว์
๒. พระราชาจะต้องพระราชทานทุนทรัพย์ให้แก่พลเมือง ผู้ที่ขะมักเขม้นในพาณิชย์กรรม
๓. พระราชาต้องพระราชทานอาหารและเงินเดือนแก่ข้าราชการที่ยันชั้นแข็งในการทำงาน

เมื่อกล่าวโดยภาพรวมแล้ว ระบบเศรษฐกิจในทางพระพุทธศาสนามี ๓ คือ การผลิต การจำหน่ายแจก และการบริโภคใช้สอยสิ่งต่าง ๆ ในฐานะเป็นกิจกรรมหนึ่งซึ่งช่วยสร้างสรรค์ชีวิตของมนุษย์ให้เข้าถึงเป้าหมายคือความสุข ๔ ประการ ได้แก่ สุขอันเกิดแต่การมีทรัพย์ สุขเกิดแต่การใช้สอยทรัพย์ สุขอันเกิดจากการไม่มีหนี้ และสุขอันเกิดจากการทำงานที่ไม่มีโทษ แต่ที่เกิดปัญหาทางเศรษฐกิจขึ้นในจกัถวัตติสูตรก็เพราะการบริหารปกครองประเทศที่ไม่มีความเป็นธรรม ของพระมหากษัตริย์หรือคณะผู้ปกครอง ทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำในสังคม มีความแตกต่างระหว่างคนจนกับคนรวย ทำให้เกิดปัญหาหลายอย่างตามมา และการแก้ปัญหาย่างผิดวิธีนั่นเอง ดังนั้น พระสูตรนี้จึงได้เสนอหลักการที่ผู้ปกครองพึงปฏิบัติเพื่อแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจไว้ ๓ ประการด้วยกัน คือ ๑) พระราชาต้องพระราชทานพันธุ์พืชและอาหารแก่พลเมืองผู้ขะมักเขม้นในการประกอบอาชีพเกษตรกรรม และเลี้ยงปศุสัตว์ ๒) พระราชาจะต้องพระราชทานทุนทรัพย์ให้แก่พลเมืองผู้ขะมักเขม้นในพาณิชย์กรรม และ ๓) พระราชาต้องพระราชทานอาหารและเงินเดือนแก่ข้าราชการที่ยันชั้นแข็งในการทำงาน

๔.๔ ความสำคัญในด้านการศึกษา

๔.๔.๑ ความหมายของการศึกษา

เมื่อกล่าวถึงการศึกษาในทางพระพุทธศาสนา เบื้องต้นต้องมองไปที่รูปศัพท์ที่ปรากฏหลักฐานในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา มีอยู่ ๓ คำด้วยกัน คือ

๑. สุตตะ หมายถึง การเล่าเรียนสดับฟังศึกษาหาความรู้ (Learning)^{๔๔} ในพระธรรมวินัย หรือ การทำหน้าที่อันมนุษย์ที่พึงกระทำเพื่อเป็นการฝึกหัดพัฒนาศักยภาพ สู่ “สัพบุรุษ มีปรีชาเห็นประจักษ์” การศึกษาในความหมายของสุตตะจึงหมายถึง การพัฒนาศักยภาพเพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมายของพระพุทธศาสนา

๒. สิกขา ในรูปภาษาไทยว่า “ศึกษา” มาจากรากศัพท์ภาษาบาลีว่า “สิกขา” หมายถึง ปฏิบัติอันบุคคลพึงศึกษา, ข้อปฏิบัติที่ควรศึกษา^{๔๕} และเมื่อกล่าวโดยอรรถ ความหมายของ

^{๔๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, หน้า ๑๘๒.

^{๔๕} ป. หลงสมบุญ, *พจนานุกรม มคอ - ไทย*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักเรียนวัดปากน้ำ ภาษีเจริญ, ๒๕๔๐), หน้า ๗๔๒.

การศึกษาทางฝ่ายพระพุทธศาสนา จะมุ่งตรงไปที่ “ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรม ๓ อย่าง คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา รวมเรียกว่า ไตรสิกขา”^{๙๖}

๓. ภาวนา เป็นคำศัพท์ที่ปรากฏในอังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ว่าด้วยหลักธรรมหมวดภาวนา ๔ ประการ คือ กายภาวนา สีลภาวนา จิตตภาวนา ปัญญาภาวนา เป็นการพัฒนามนุษย์ ทั้งการสัมพันธ์กับวัตถุและธรรมชาติด้านใน^{๙๗} ภาวนา จึงหมายถึง การพัฒนาศักยภาพอย่างบูรณาการของมนุษย์ที่สามารถพัฒนาศักยภาพทั้ง ๔ ด้าน เรียกว่า ภาวิต คือ ภาวิตกาย ภาวิตศีล ภาวิตจิต ภาวิตปัญญา เป็นคุณสมบัติของอรหันตบุคคล^{๙๘}

จากการศึกษาความหมายของคำศัพท์ทั้ง ๓ คำนี้ จะเห็นว่ามีความต่างกัน ในการอธิบาย แต่โดยเนื้อหาคำศัพท์ทั้ง ๓ นั้น มีความหมายเป็นอันเดียวกัน คือการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ให้ถึงเป้าหมายของพระพุทธศาสนา “การศึกษา” ถือว่าเป็นวิธีการนำพามนุษย์ให้เข้าสู่จุดสูงสุดของชีวิต^{๙๙}

ดังนั้น การศึกษาในมุมมองของพระพุทธศาสนา จะเห็นได้ว่าเป็นเรื่องของการศึกษาตลอดชีวิต หรือการมีชีวิตที่เป็นอยู่เพื่อการศึกษา มนุษย์จะบรรลุเป้าหมายของตัวเอง จะเป็นด้านใดด้านหนึ่งก็ตาม ย่อมไม่พ้นจากภาวะแห่งการศึกษา นั่นก็หมายถึงว่า การศึกษาเป็นเครื่องวัด เป็นตัวบ่งชี้ความสำเร็จของมนุษย์ทุกคน หากแต่จะต้องเป็นการศึกษาในลักษณะทางพระพุทธศาสนา ดังอธิบายมาแล้วตอนต้นนั้น

ด้านนักการศึกษาไทยหลายท่านได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับความหมายของการศึกษาไว้ดังต่อไปนี้

พุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวถึงความหมายของการศึกษาไว้ว่า การศึกษา หมายถึง การประหารเสียซึ่งสัญชาตญาณอย่างสัตว์ การศึกษานี้เพื่อมนุษย์จะมีโอกาสได้สิ่งที่ดีที่สุด สิ่งที่มีมนุษย์ควรจะได้ โดยการทำลายเสียซึ่งสัญชาตญาณอย่างสัตว์ แล้วมีการประพฤติกะทำอย่างมนุษย์ที่มีใจสูงโดยสมบูรณ์ สิ่งที่ดีที่สุดที่ควรจะได้ คือ บรมธรรม ถ้าขั้นธรรมดา ได้แก่ จริยธรรมสากล คือ ความสุขที่แท้จริง มีความเต็มเปี่ยมแห่งความเป็นมนุษย์มีการทำหน้าที่เพื่อหน้าที่^{๑๐๐}การศึกษาในนิยามความหมายของท่านพุทธทาสภิกขุ นั้น ได้ตระหนักถึงตัวมนุษย์เป็นหลักสำคัญ จะต้องยกระดับจิตขึ้นมาให้อยู่เหนือสัญชาตญาณให้จงได้ แล้วมนุษย์ก็จะเป็นผู้มีใจสูงโดยผ่านวิธีการปฏิบัติ หรือการกระทำหน้าที่อันพึงกระทำ เพื่อให้เข้าถึงบรมธรรม พบความสุขที่แท้จริง

^{๙๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๒๑.

^{๙๗} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๗๙/๙๗.

^{๙๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๗๐-๗๑.

^{๙๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์สวย, ๒๕๔๙), หน้า ๖๑.

^{๑๐๐} ุรยละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, การศึกษาคืออะไร, (กรุงเทพมหานคร: สำนักหนังสือธรรมบุญ, ๒๕๑๙), หน้า ๔๐-๔๕.

ซาโรช บัวศรี ได้ให้ความหมายของการศึกษาไว้ว่า “การศึกษา คือ การพัฒนาชั้นห้า เพื่อว่าโลภะ โทสะ โมหะ จะได้ลดน้อยถอยไป หรือว่าหมดไปในที่สุดและได้บรรลุชีวิตที่ดี”^{๑๐๑} จากความหมายของการศึกษาที่ ซาโรช บัวศรี ได้กล่าวถึงนั้น จะเห็นว่าเป็นการให้ความสำคัญกับระบบของชีวิตมนุษย์อันแท้จริง เพราะจริงแล้วมนุษย์ก็คือกระบวนการของชั้น ๕ ที่มาประชุมรวมกันนี้เอง และสิ่งที่ชื่อว่ากิเลสเหล่านั้นต่างหากที่มนุษย์ควรกำจัดให้หมดไป เพื่อความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ และความ เป็นอยู่โดยปราศจากทุกข์ เพราะตราบเท่าที่มนุษย์ยังมีกิเลสอยู่ ก็หาใช่ที่จะพบกับความสุขอันแท้จริง ได้เลย

ภิญโญ สารธ กล่าวถึงความหมายการศึกษาไว้ว่า การศึกษา หมายถึง กระบวนการทุก ชนิดที่ช่วยพัฒนาหรือปรับปรุงจิตใจ อุปนิสัย และคุณสมบัติทางกายภาพต่าง ๆ ของมนุษย์ให้ดีขึ้น การศึกษาเป็นกระบวนการสั่งสอน กระบวนการฝึกอบรม หรือกระบวนการถ่ายทอดความรู้ ความ ชำนาญ และทัศนคติ ซึ่งรวมเรียกว่า ประสบการณ์ ซึ่งมนุษย์เป็นผู้จัดให้แก่มนุษย์ด้วยกัน^{๑๐๒} จาก การให้ความหมายของการศึกษาที่ภิญโญ สารธได้กล่าวแล้วนั้น จะเห็นได้ว่า ประสบการณ์เป็นสิ่งสำคัญ แต่กว่าจะมีประสบการณ์ที่ดีได้นั้นก็ต้องผ่านขั้นตอนมาหลายอย่าง ซึ่งก็เรียกว่าการฝึกอบรม ไม่ว่าจะ เป็นทางด้านร่างกายหรือจิตใจ เพื่อให้เกิดความชำนาญการที่จะมีมุมมองหลากหลาย ระหว่างมนุษย์ ด้วยกันเอง

ม.ล.ปิ่น มาลากุล ได้กล่าวถึงการศึกษากับการเรียนหนังสือไว้ว่า แตกต่างกันมาก เพราะ การเรียนหนังสือจำกัดอยู่ที่หนังสือและความรู้ในหนังสือเท่านั้น ส่วนความหมายของการศึกษา คือ เครื่องมือทำให้เกิดความงอกงามทุกทางในตัวบุคคล การให้การศึกษาแก่เด็กนั้น คือ การส่งเสริม พัฒนาการของเด็กทางร่างกาย อารมณ์ สังคม สติปัญญา มุ่งหมายให้เด็กเจริญเติบโตเป็นบุคคลที่ สมบูรณ์ ดำรงตนอยู่ได้ด้วยดีในภายหน้า จุดหมายปลายทางของการศึกษา คือการเป็นพลเมืองดี มี สัมมาอาชีพ^{๑๐๓}

จากทัศนะต่าง ๆ ดังกล่าว ทำให้เห็นว่า การศึกษานั้นมีความหมายไปในด้านการฝึกฝน อบรมพัฒนาคนให้เกิดความดีงาม ความเจริญทางด้านจิตใจเป็นส่วนสำคัญ และหากจะมองถึง การศึกษาที่สังคมไทยปัจจุบันควรจะได้รับ นั่นก็คือ การศึกษาที่เป็นกระบวนการพัฒนาคนให้เป็นคนดี มีศีลธรรม มีหลักในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง ตลอดถึงใช้ชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างเหมาะสม กับสถานภาพของตัวเอง และก็ช่วยกันพัฒนาสังคมให้มีความเจริญก้าวหน้าสืบไป ซึ่งก็เป็นเป้าหมาย ของการศึกษาและจุดมุ่งหมายของการศึกษาโดยแท้

^{๑๐๑} ซาโรช บัวศรี, การศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เจริญผล, ๒๕๒๙), หน้า ๓๑.

^{๑๐๒} ภิญโญ สารธ, การบริหารการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร: การพิมพ์พระนคร, ๒๕๒๓), หน้า ๙๖.

^{๑๐๓} อ่างใน วราภรณ์ นาคพนม, พื้นฐานการศึกษา, (ลำปาง: คณะวิชาครุศาสตร์ วิทยาลัยครูลำปาง, ๒๕๒๗), หน้า ๙.

๔.๔.๒ จุดมุ่งหมายของการศึกษา

การศึกษาตามทัศนะของพระพุทธศาสนานั้น มีจุดมุ่งหมายหรือเป้าหมายเพื่อให้บุคคลหลุดพ้นไปจากความทุกข์หรือดับทุกข์ได้ ดังพุทธพจน์ว่า “ทั้งในกาลก่อนและในบัดนี้ เราย่อมบัญญัติทุกข์และความดับทุกข์เท่านั้น”^{๑๐๔} มนุษย์สามารถพัฒนาศักยภาพของตนได้อย่างต่อเนื่อง จนถึงจุดมุ่งหมายสูงสุด เป็นอเสขบุคคล คือผู้ไม่ต้องศึกษา^{๑๐๕} จะเห็นได้ว่า จุดมุ่งหมายของการศึกษาในพระพุทธศาสนา มีเป้าหมายเพื่อความสิ้นไปแห่งปวงทุกข์ทั้งหลายทั้งมวลนั่นเอง บุคคลที่สามารถกำจัดทุกข์ของตนได้หมดสิ้นแล้ว จะถูกเรียกว่า พระอรหันต์ ผู้มีพรหมจรรย์อยู่จบแล้ว และจบการศึกษาตามแนวพระพุทธศาสนาอีกด้วย กิเลสถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญในชีวิตมนุษย์ที่เป็นสาเหตุให้คนเกิดความทุกข์มากมาย และต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏ เมื่อเป็นเช่นนี้ พระพุทธศาสนาจึงสอนให้บุคคลประพฤติพรหมจรรย์มีจุดมุ่งหมายของชีวิตเพื่อกำจัดกิเลสของตนเป็นสำคัญ ดังพุทธพจน์ว่า “ภิกษุ ความสิ้นแห่งราคะ ความสิ้นแห่งโทสะ ความสิ้นแห่งโมหะ นี่คือที่สุดแห่งพรหมจรรย์แล”^{๑๐๖} จุดมุ่งหมายของการศึกษาตามแนวพระพุทธศาสนานั้น แท้จริงแล้วก็เพื่อการพัฒนาตนเองให้พ้นไปจากภาวะการถูกความทุกข์บีบคั้นนั่นเอง ดำรงชีวิตได้อย่างอิสรภาพ อยู่เหนือเหตุปัจจัยที่จะกระทำให้ตนเป็นทุกข์ ทำนองเดียวกันในความคิดเห็นของนักการศึกษาไทยได้กล่าวถึงจุดมุ่งหมายของการศึกษาตามแนวพระพุทธศาสนาดังต่อไปนี้

พุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวถึงจุดมุ่งหมายของการศึกษา ไว้ดังนี้ ๑) จะต้องเป็นไปเพื่อความดับทุกข์ทั้งปวง ไม่ให้เหลือ ๒) จะต้องเป็นไปเพื่อการส่งเสริมศีลธรรมทุกชั้นตอนแห่งวิวัฒนาการของมนุษย์ คือ สร้างความถูกต้องให้เกิดขึ้นมาในสังคม และการทำให้มีความเจริญก้าวหน้าในด้านวัตถุและจิตใจ และ ๓) ต้องเป็นไปเพื่อให้เกิดความรับผิดชอบต่อสังคมส่วนรวม^{๑๐๗}

วศิน อินทสระ ได้กล่าวถึงจุดมุ่งหมายของการศึกษาไว้ว่า จุดมุ่งหมายของการศึกษามุ่งให้พ้นทุกข์ เช่น ทุกข์ทางเศรษฐกิจ สามารถนำมาช่วยแก้ปัญหาเศรษฐกิจ พ้นจากความยากจนได้ เป้าหมายสำคัญจึงเน้นด้านจริยธรรม ด้านจิตใจ ความประพฤติดี แก้ปัญหาต่าง ๆ ได้ และสามารถที่จะอยู่เหนือความทุกข์ได้ทุกรูปแบบ^{๑๐๘} การมองจุดมุ่งหมายของการศึกษาของวศิน อินทสระนั้น มุ่งเน้นไปถึงความเป็นอยู่โดยปราศจากความทุกข์นั่นเอง ไม่ว่าจะทุกข์นั้นจะเกิดมาด้วยสภาพใดก็ตาม จุดมุ่งหมายของการศึกษาจะต้องมีแนวทางแก้ไขให้กับผู้คนมีจิตใจอยู่อย่างมีความสุข

^{๑๐๔} ุรายละเอียดใน ส.ช. (ไทย) ๑๗/๘๖/๑๕๗, ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๔๑๑/๔๗๗.

^{๑๐๕} ุรายละเอียดใน อ.ช.ท. (ไทย) ๒๐/๓๖/๗๙, อ.ช.ท. (ไทย) ๒๐/๓๖/๗๙.

^{๑๐๖} ุรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔/๗.

^{๑๐๗} ุรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, การศึกษาคืออะไร, หน้า ๗๖.

^{๑๐๘} อ้างใน ขนิษฐา สุวรรณฤกษ์, “การสำรวจแนวคิดและการปฏิบัติเกี่ยวกับสารัตถพุทธปรัชญาการศึกษาของผู้บริหารและอาจารย์สถาบันอุดมศึกษาของรัฐในกรุงเทพมหานคร”, วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๘๔.

ในทางพระพุทธศาสนาหากกล่าวถึงการศึกษาแล้ว ย่อมหมายถึงการศึกษาตามหลักไตรสิกขา หรือสิกขา ๓ ซึ่งเป็นหลักธรรมในการพัฒนามนุษย์ให้เป็นผู้อยู่อย่างประเสริฐ หรือเป็นบุคคลผู้ที่มีจิตใจสูง ทั้ง ๓ ประการ^{๑๐๙} คือ

๑) อธิศีลสิกขา คือ การฝึกความประพฤติสุจริต ทางกาย วาจา และอาชีวะ (หมายรวมเอาองค์มรรค คือ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ) เป็นเรื่องของการฝึกฝนในด้านพฤติกรรม โดยเฉพาะพฤติกรรมที่เคยชิน ศีลเป็นเครื่องมือที่ใช้ หรือในทางสังคมทั่วไป เรียกว่าวินัย เป็นจุดเริ่มต้นในขบวนการแห่งการศึกษา และการพัฒนามนุษย์ เพราะว่าวินัยเป็นเครื่องมือจัดเตรียมชีวิตให้อยู่ในสภาพที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนา การดำเนินชีวิตของมนุษย์ในสังคมที่อยู่ร่วมกัน ศีล หรือวินัย จะช่วยจัดให้เกิดความเป็นระเบียบในความเป็นอยู่ และเอื้อโอกาสให้เกิดการพัฒนา จนสามารถทำให้มนุษย์มีพฤติกรรม เกิดความเคยชินที่ดั่งตามแบบอย่างของศีลที่กำหนดไว้ดีแล้ว ฉะนั้น การจะฝึกให้เกิดความเคยชินในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง จะต้องมึรูปแบบ และวิธีการนั้น ๆ อย่างเช่น ศีล หรือวินัย เป็นต้น ให้เป็นอุปกรณ์ในการฝึกฝน เบื้องต้น

๒) อธิจิตตสิกขา คือ การฝึกปรือในด้านคุณภาพ และสมรรถภาพของจิต (หมายรวมเอาองค์ คือ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ) สมาธิ เป็นส่วนของการฝึกฝนในด้านจิตใจ หรือระดับจิตใจให้เกิดการพัฒนาคุณสมบัติต่าง ๆ คือ ในด้านคุณธรรม เช่น ความมีเมตตากรุณา ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความเข้มแข็งอดทน ตลอดจนทั้งความเพียรพยายาม ความรับผิดชอบ ความแน่วแน่มั่นคง มีสติ สมาธิ และในด้านทำให้เกิดความสุข เช่น ความผ่อนคลายเบิกบาน ความรู้สึกอิ่มใจ หรือกล่าวโดยสรุปว่า การพัฒนาสุขภาพจิตให้มีความมั่นคง ในการดำรงอยู่ของชีวิตให้มีความสุข

๓) อธิปัญญาสิกขา คือ การฝึกปรือปัญญาให้เกิดความรู้ ความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงจนถึงขั้นหลุดพ้น มีจิตใจเป็นอิสระผ่อนคลาย เบิกบานโดยสมบูรณ์ (หมายรวมเอา สัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะ) ปัญญา เป็นเรื่องของการฝึก หรือพัฒนาในด้านความรู้ ความจริง โดยเริ่มตั้งแต่ ความเห็น ความเชื่อ ความเข้าใจ ความหยั่งรู้ในเหตุผล การรู้จักวินิจฉัย ไตร่ตรอง ด้วยความแยบยลให้เห็นตามความเป็นจริง หมายความว่า รู้เท่าทันความเป็นไปของโลก และชีวิต จนทำให้จิตใจเป็นอิสระ ข้ามพ้นความทุกข์ ปราศจากปัญหาถึงความเป็นอิสระภาพโดยสมบูรณ์

สรุปได้ว่า การศึกษาตามทัศนะของพระพุทธศาสนา มีจุดมุ่งหมายเพื่อการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ให้สามารถดับทุกข์และพ้นไปจากทุกข์ได้ นั่นก็คือการกำจัดราคะ โทสะ โมหะ ซึ่งเป็นสาเหตุหลักของความทุกข์ทั้งปวงในชีวิตมนุษย์ ส่วนในด้านความเห็นของนักการศึกษาไทยนั้นได้เป็นไปตามหลักการทางพระพุทธศาสนาเช่นกัน นั่นก็คือ จุดมุ่งหมายของการศึกษา จะต้องเป็นไปเพื่อความดับทุกข์นั่นเอง และพัฒนาคนให้เป็นผู้มีความรู้ มีคุณธรรม มีความสามารถในการดำรงชีพ และเป็นคนดีมีคุณธรรมอยู่ในสังคม เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เป็นที่พึ่งพิงให้แก่สังคมได้ จะต้องมีหลักมีแนวทางในจุดมุ่งหมายของการศึกษาที่เป็นไปเพื่อการพัฒนาคน โดยเริ่มจากการพัฒนาตนเป็นสำคัญ

^{๑๐๙} ดูรายละเอียดใน ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๘-๕๕.

๔.๔.๓ การศึกษาในจักรวรรดิสุทร

การศึกษาเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งในการแก้ปัญหาสังคม ในจักรวรรดิสุทร พระเจ้าจักรพรรดิทรงศึกษาพระราชาโฆวาทจากพระราชฤาษีดังกล่าวมาแล้ว นอกจากนั้นยังทรงศึกษาจากผู้ทรงความรู้ คือ การสอบถามสมณพราหมณ์ว่าอะไรเป็นกุศล อะไรไม่เป็นกุศล เป็นต้น แสดงถึงการศึกษาของผู้ปกครอง ซึ่งถือเป็นส่วนหนึ่งของจักรวรรดิวัตร การถ่ายทอดความรู้ของพระราชฤาษี การปรึกษาหารือและการถวายคำแนะนำแก่พระราชอาของประชาชน ก็จัดเป็นกระบวนการศึกษาในสังคมการเมืองของพระเจ้าจักรพรรดิ ในพาลปิตติสูตร^{๑๑๐} ยกย่องพระเจ้าจักรพรรดิว่าทรงเป็นบัณฑิตจะได้ไปเกิดในสวรรค์ เมื่อกลับมาเกิดเป็นมนุษย์จะเกิดในตระกูลสูง มีฐานะร่ำรวย เป็นต้น เป็นการย่ำว่า ผู้นำต้องเป็นบัณฑิต และการจัดการศึกษาให้คนเป็นบัณฑิตมีความสำคัญมากในสังคมการเมืองของพระเจ้าจักรพรรดิ

การเข้าไปถามปัญหาเกี่ยวกับสมณพราหมณ์นั้น ท่านหมายถึงสมณพราหมณ์ผู้ฝึกตน มีทาน เมตตา ทมะ และสัจญมะ เพราะการจัดการศึกษามีเป้าหมายเพื่อให้เกิดคุณธรรมโดยเฉพาะเมตตา เมื่อคนมีเมตตาแล้วการให้ทานเป็นต้นย่อมเกิดขึ้นได้ง่าย ตัวอย่างเช่น การแก้ปัญหาด้านเศรษฐกิจ พุทธศาสนานะให้ผู้นำกล้าเสียสละในการกระจายทรัพยากรหรือเงินทุนที่เรียกว่าทักษิณาซึ่งเป็นปัจจัยขั้นพื้นฐานแก่ประชากร ไม่ต้องกลัวการสิ้นเปลืองทรัพย์เหล่านั้น เพราะทรัพย์ไม่ใช่เป้าหมายของสังคม ไม่ใช่มีไว้เพื่อครอบครองแสดงความมั่งคั่ง แต่มีไว้เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างความสงบสุขแก่สังคม พระพุทธศาสนามองว่า การแสวงหาทรัพย์โดยไม่ชอบธรรม การครอบครองทรัพย์ไว้โดยไม่ทำให้เกิดประโยชน์ และการใช้จ่ายทรัพย์ในทางที่เป็นโทษถือเป็นความชั่วร้าย ในจักรวรรดิสุทร กล่าวถึง “จักรรัตนะ” คือความเจริญรุ่งเรือง ตลอดทั้งข้างแก้ว และม้าแก้ว จะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัย อโลกะ คือผู้นำต้องไม่ละโมภ ไม่คอร์ปชั่น จัดสรรทรัพยากรในท้องที่ที่เหมาะสมกับการขยายอำนาจทางการเมืองการปกครอง ดังนั้น การศึกษาในจักรวรรดิสุทร คือ การเข้าไปถามปัญหา กับสมณพราหมณ์นั้น เพราะการจัดการศึกษามีเป้าหมายเพื่อให้เกิดคุณธรรมโดยเฉพาะเมตตา เมื่อคนมีเมตตาแล้วการให้ทานเป็นต้นย่อมเกิดขึ้นได้ง่าย

สรุปได้ว่า การศึกษานั้นคือการฝึกฝนอบรมพัฒนาคนให้เกิดความดีงาม ความเจริญทางด้านจิตใจเป็นส่วนสำคัญ พระพุทธศาสนามีทัศนะว่า จุดมุ่งหมายของการศึกษานั้นเพื่อการพัฒนา ศักยภาพของมนุษย์ให้สามารถดับทุกข์และพ้นไปจากทุกข์ได้ นั่นก็คือการกำจัดราคะ โทสะ โมหะ ซึ่งเป็นสาเหตุหลักของความทุกข์ทั้งปวงในชีวิตมนุษย์ ส่วนการศึกษาในจักรวรรดิสุทร คือ การเข้าไปถามปัญหาเกี่ยวกับสมณพราหมณ์นั้น เพราะการจัดการศึกษามีเป้าหมายเพื่อให้เกิดคุณธรรมโดยเฉพาะเมตตา เมื่อคนมีเมตตาแล้วการให้ทานเป็นต้นย่อมเกิดขึ้นได้ง่าย

^{๑๑๐} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๕๖/๓๐๒.

๔.๕ สรุป

จกั กวัตติสูตร เป็นพระสูตรที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงใช้เป็นกุศโลบายสั่งสอนภิกษุ และบุคคลทั่วไปโดยเฉพาะพุทธศาสนิกชนได้รู้จักการพึ่งตนเอง และการพึ่งธรรมะให้เกิดประโยชน์แก่ตน และผู้อื่นได้ สรุปจากประเด็นศึกษาได้ดังนี้

๑. ความสำคัญในด้านการพัฒนาชีวิต

การพัฒนาชีวิตตามหลักของพระพุทธศาสนาตามที่ปรากฏในจกั กวัตติสูตรนั้นก่อให้เกิดประโยชน์ ๓ ประการ คือ ๑) ทำให้บุคคลเป็นคนดีของสังคม เป็นผู้มีระเบียบวินัย เคารพกฎหมาย แต่อยู่ในกรอบวัฒนธรรมประเพณีที่ดีงามของสังคม พระพุทธเจ้าสอนให้บุคคลงดเว้นกายทุจริต วจีทุจริต และประพฤติด่างกายสุจริต วจีสุจริต อันเป็นไปตามหลักของศีล เรียกว่า กายภาวนา กายภาวนานี้เป็นวิธีการพัฒนาบุคคลด้านพฤติกรรมที่แสดงออกทางกายและวาจา เรื่องที่เกี่ยวข้องกับสังคม ให้บุคคลแสดงออกเฉพาะพฤติกรรมในด้านดีเท่านั้น ๒) ทำให้บุคคลมีจิตใจและอารมณ์มั่นคง เป็นผู้มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่คนอื่นเป็นคนที่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม พระพุทธเจ้าสอนให้บุคคลงดเว้นความโลภ ความพยาบาท แล้วให้ประพฤติดั่งมโนสุจริต ไม่มีความโลภ ไม่มีความพยาบาท หรือมีจิตใจเสียสละ และยินดีให้อภัย ตามมโนสุจริต เป็นการพัฒนาจิตใจตามหลักของสมาธิที่เรียกว่า จิตภาวนา ๓) ทำให้บุคคลได้รู้และเข้าใจในสิ่งต่าง ๆ อย่างถูกต้องตามความเป็นจริง เป็นสัมมาทิฐิ ละมโนทุจริต ปฏิบัติตามมโนสุจริต เป็นการพัฒนาบุคคลตามหลักปัญญา เรียกว่า ปัญญาภาวนา การปฏิบัติข้อนี้เป็นการพัฒนาบุคคลให้เข้าใจชีวิตอย่างแจ่มแจ้ง จนถึงสัมมาญาณและบรรลุมรรคสมาธิ ซึ่งถือเป็นปัญญาภาวนาเช่นกัน

๒. ความสำคัญในด้านการเมืองการปกครอง

การเมืองการปกครอง หมายถึง การปกครองเพื่อการศึกษา เป็นการปกครองที่ทำให้เกิดความสงบเรียบร้อยโดยใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องเชื่อมประสานเพื่อสร้างสังคมให้สงบสุข โดยนัยหมายก็คือการดูแลบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่ประชาราษฎร์ที่อาศัยอยู่ในอาณาเขตรัฐ โดยหลักธรรมาภิบาลในจกั กวัตติสูตร ที่แสดงถึงหลักการปกครองโดยธรรม ๕ ประเด็นด้วยกัน ได้แก่ ๑) ความสำคัญของผู้ปกครอง ๒) คุณลักษณะของผู้ปกครอง ๓) หน้าที่ของผู้ปกครอง ๔) บทบาทของผู้ปกครอง และ ๕) หลักการปกครอง ซึ่งสรุปได้ดังนี้

๑) ความสำคัญของผู้ปกครองผู้นำนั้นมีความสำคัญในการปกครอง กำหนดบทบาทของรัฐ โดยการวางกติกามารยาททางสังคม เพื่อให้คนอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข แต่ทั้งนี้ก็อยู่ที่ประชาชนในรัฐเป็นผู้เลือก โดยพิจารณาที่ลักษณะบุคคลเป็นสำคัญ และในการปกครองบ้านเมืองนั้น ผู้นำเป็นผู้ขับเคลื่อนบริหารประเทศให้ดำเนินไปได้

๒) คุณลักษณะของผู้ปกครอง ผู้ปกครองต้องประพฤติอยู่ในข้อวัตรที่เป็นธรรม ทำให้รัฐที่อยู่ในปกครองเกิดความสงบสุข ซึ่งมีคุณลักษณะดังนี้ (๑) เป็นผู้ทรงธรรม (๒) มีความยุติธรรม (๓) มีความรอบรู้

๓) หน้าที่ของผู้ปกครอง หน้าที่ของผู้ปกครองในคัมภีร์พระพุทธศาสนาคือการสร้าง ความมั่งคั่งแก่ราชอาณาจักร การที่จะสร้างความมั่งคั่งแก่ราชอาณาจักรได้นั้นต้องเกิดแต่การสร้าง

ความอยู่ดีกินดีให้กับประชาชน ไม่ว่าจะอยู่ในสังคมใด หน้าที่หลักของผู้ปกครองคือ บำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่ผู้ใต้ปกครองอย่างถูกต้องและเป็นธรรม ด้วยหลักการ ๕ ประการ คือ (๑) ถือธรรมเป็นใหญ่ (๒) ให้ความคุ้มครองโดยธรรม (๓) ป้องกันอธรรม (๔) ปันทรัพย์เฉลี่ยให้แก่ชนผู้ไร้ทรัพย์ และ (๕) มีที่ปรึกษาที่ทรงความรู้และคุณธรรม

๔) บทบาทของผู้ปกครอง ผู้ปกครองต้องคิดวิธีการที่จะสร้างประโยชน์สุขให้เกิดประชารัฐ โดยดำรงตนด้วยบทบาท ๓ ประการ คือ ต้องมีจิตสำนึกสาธารณะ ต้องรับฟังเสียงของประชาชน และต้องประชาสัมพันธ์สิ่งที่ถูกต้องแก่สังคม

๕) หลักการปกครอง การปกครองจำเป็นต้องมีหลักการ เพราะต้องเกี่ยวข้องกับคนหมู่มากเพื่อให้การปกครองนั้นเป็นไปด้วยความเรียบร้อย และบรรลุจุดประสงค์ตามที่ได้หวังไว้ หลักการปกครองมี ๒ ประการคือ หลักกฎหมายอันเป็นระเบียบ กฎเกณฑ์ หรือข้อบังคับ ซึ่งยอมรับด้วยกัน และหลักศีลธรรม เพื่อเป็นหลักปฏิบัติในชีวิตประจำวันของผู้ปกครอง และจะต้องยึดเป็นข้อปฏิบัติในการปกครองเป็นสำคัญ ได้แก่ (๑) หลักทศพิธราชธรรม (๒) ราชสังคหวัตถุ (๓) อปรีหานियธรรม ๗ (๔) สัปปริสธรรม (๕) หลักการทูต

๓. ความสำคัญในด้านเศรษฐกิจ

ระบบเศรษฐกิจในทางพระพุทธศาสนามี ๓ คือ การผลิต การจำหน่ายแจก และการบริโภคใช้สอยสิ่งต่าง ๆ ในฐานะเป็นกิจกรรมหนึ่งที่ช่วยสร้างสรรค์ชีวิตของมนุษย์ให้เข้าถึงเป้าหมายคือความสุข ๔ ประการ ได้แก่ สุขอันเกิดแต่การมีทรัพย์ สุขเกิดแต่การใช้สอยทรัพย์ สุขอันเกิดจากการไม่มีหนี้ และสุขอันเกิดจากการทำงานที่ไม่มีโทษ แต่ที่เกิดปัญหาทางเศรษฐกิจขึ้นในจักรกวัตติสูตรก็เพราะการบริหารปกครองประเทศที่ไม่มีความเป็นธรรมของพระมหากษัตริย์หรือคณะผู้ปกครอง ทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำในสังคม มีความแตกต่างระหว่างคนจนกับคนรวย ทำให้เกิดปัญหาหลายอย่างตามมา และการแก้ปัญหาอย่างผิดวิธีนั่นเอง ดังนั้น พระสูตรจึงได้เสนอหลักการที่ผู้ปกครองพึงปฏิบัติเพื่อแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจไว้ ๓ ประการด้วยกัน คือ ๑) พระราชาต้องพระราชทานพันธุ์พืช และอาหารแก่พลเมืองผู้ขะมักเขม้นในการประกอบอาชีพเกษตรกรรม และเลี้ยงปศุสัตว์ ๒) พระราชาจะต้องพระราชทานทุนทรัพย์ให้แก่พลเมือง ผู้ที่ขะมักเขม้นในพาณิชย์กรรม ๓) พระราชาต้องพระราชทานอาหารและเงินเดือนแก่ข้าราชการที่ขยันขันแข็งในการทำงาน

๔. ความสำคัญในด้านการศึกษา

การศึกษานั้นคือการฝึกฝนอบรมพัฒนาคนให้เกิดความดีงาม ความเจริญทางด้านจิตใจ เป็นส่วนสำคัญ พระพุทธศาสนามีทัศนะว่าจุดมุ่งหมายของการศึกษานั้นเพื่อการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ให้สามารถดับทุกข์และพ้นไปจากทุกข์ได้ นั่นก็คือการกำจัดราคะ โทสะ โมหะ ซึ่งเป็นสาเหตุหลักของความทุกข์ทั้งปวงในชีวิตมนุษย์ ส่วนการศึกษาในจักรกวัตติสูตร คือ การเข้าไปถามปัญหา กับสมณพราหมณ์นั้น เพราะการจัดการศึกษามีเป้าหมายเพื่อให้เกิดคุณธรรมโดยเฉพาะเมตตา เมื่อคนมีเมตตาแล้วการให้ทานเป็นต้นย่อมเกิดขึ้นได้ง่าย

บทที่ ๕

สรุปและข้อเสนอแนะ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาโครงสร้าง เนื้อหา คุณค่าของจกักวัดติสุตรโดยละเอียด พร้อมทั้งได้ศึกษาหลักธรรมที่ปรากฏในจกักวัดติสุตร และได้วิเคราะห์ความสำคัญของจกักวัดติสุตรในด้านต่าง ๆ เช่น ด้านการปกครอง เศรษฐกิจ เป็นต้น โดยการดำเนินการวิจัยในครั้งนี้ได้ศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์สำคัญในทางพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา ปกรณวิเสส หนังสือตำรา เอกสาร และรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง เช่น คัมภีร์วิสุทธิมรรค เป็นต้น นำมาเรียบเรียง บรรยายเชิงพรรณนา สรุปผลการวิจัยได้ ดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษา “การศึกษาวิเคราะห์ความสำคัญของจกักวัดติสุตร” นี้ โดยมีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาโครงสร้างเนื้อหาของจกักวัดติสุตร ๒) เพื่อศึกษาหลักธรรมที่ปรากฏในจกักวัดติสุตร และ ๓) เพื่อศึกษาวิเคราะห์ความสำคัญของจกักวัดติสุตร ผลการวิจัยพบว่า

วัตถุประสงค์ที่ ๑ จกักวัดติสุตร เป็นพระสูตรขนาดยาว ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค เล่มที่ ๑๑ เป็นพระสูตรที่พระผู้มีพระภาคครวประทับอยู่ที่เมืองมาตุลาในแคว้นมคธ ได้ตรัสแก่ เหล่าภิกษุสงฆ์ว่า “เธอทั้งหลายจงมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง จงมีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นกายในกายอยู่มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้” และพระองค์ได้ตรัสให้เจริญสติปัฏฐาน ๔ และการเจริญสติปัฏฐาน ๔ เท่ากับพึ่งตนและพึ่งธรรมไปพร้อมกัน

จกักวัดติสุตรนั้น แบ่งโครงสร้างออกเป็น ๓ ส่วน คือ (๑) ภาคอุทเทศ เป็นบทเริ่มต้นที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสสอนให้ภิกษุทั้งหลายพึ่งธรรม ไม่พึ่งสิ่งอื่น โดยวิธีการในการพึ่งตนเอง คือ การเจริญสติปัฏฐาน ๔ (๒) ภาคนิทเทศ เป็นบทที่อธิบายเนื้อเรื่องที่พระองค์ทรงสาธกนิทานทั้งในอดีตและอนาคตมาเป็นบุคลาธิษฐานเพื่อสอนพระภิกษุ และท้ายของภาคนิทเทศตรัสถึงพระศรีอริยเมตไตรย อธิบายถึงเรื่องการสอนธรรมและการบริหารคณะสงฆ์ว่าเป็นแบบอย่างเดียวกันกับพระองค์และ (๓) ภาคนิคมน์ เป็นการอธิบายบทสรุปในการตรัสพระสูตรนี้ ผู้ปฏิบัติธรรมย่อมเจริญด้วยอายุ วรรณะ สุขะ โมคะ และพละ

พระสูตรนี้ มีใช้พระสูตรที่ว่าด้วยหลักปฏิบัติของพระเจ้าจักรพรรดิเท่านั้น เมื่อพิจารณาสาระที่ปรากฏในพระสูตรแล้ว พบว่ามีความสำคัญใน ๓ สถานะ ได้แก่ (๑) เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยหลักการปฏิบัติแห่งความสามารถในการบรรลุถึงการพึ่งตนเองอย่างแท้จริง (๒) เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยหลักการบริหารการปกครองรัฐสำหรับพระเจ้าจักรพรรดิ พระมหากษัตริย์ หรือคณะผู้บริหารประเทศ

ได้แก่ หลักจกัถวัตติวัตร์ ๑๒ ประการ และ (๓) เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยความเจริญและความเสื่อมของคน ของสังคม หรือของประเทศ ตามแนวคิด หลักการ หรือทฤษฎีทางพระพุทธศาสนา

สาระสำคัญของจกัถวัตติวัตร์ กล่าวถึงการเดินตามรอยพ่อ (พระบิดา) ด้วยจกัถวัตติวัตร์ ๕ จะไม่เสื่อมจากโลก การเดินตามรอยพระพุทธรองค์ด้วยสติปัญญา ๔ ก็จะไม่เสื่อมจากกรรม ปกครองภายนอกพึงใช้จกัถวัตติวัตร์ ๕ ประการ ปกครองภายในพึงใช้สติปัญญา ๔ นั้นเอง อันที่จริงแล้วจกัถวัตติวัตร์ที่พระองค์ตรัสที่เมืองมาตุลานั้น เกิดขึ้นเพราะอภัยของพระองค์เอง เป็นการตรัสปรารภด้วยพระองค์เองโดยไม่มีผู้ใดทูลถาม ฉะนั้น ในจกัถวัตติวัตร์นี้ มีบุคคลที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ๑) พระพุทธเจ้า ทรงเป็นผู้ตรัสพระสูตรนี้ ๒) ภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย และสรรพสัตว์ ได้แก่ เทวดา พระราชา ชาวเมืองมาตุลา ผู้สดับฟังพระสูตร และ ๓) บุคคลที่ถูกปรารภถึงในเรื่องราวที่พระพุทธเจ้าทรงยกตัวอย่างเป็นเหตุการณ์ในอดีต เช่น พระเจ้าจักรพรรดิ พระศรีอริยเมตไตรย เป็นต้น

เป้าหมายของการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าคือ ทรงประสงค์ที่จะแนะนำที่พึงที่แท้จริงอันเหมาะสมกับเพศภาวะ โดยเน้นไปที่ ๒ กลุ่มบุคคล ได้แก่ ๑) กลุ่มภิกษุ ทรงเน้นให้ทำที่พึงแก่ตนเองด้วยหลักของสติปัญญา ๔ และ ๒) ขรราวาส ทรงแสดงหลักการสร้างที่พึงแก่ตนด้วยหลักการปกครองตน และการปกครองคนอื่นด้วยภาวะผู้นำตามหลักจกัถวัตติวัตร์ และเมื่อพระผู้มีพระภาคแสดงธรรมจบลง พระสงฆ์ทั้งหมดจำนวน ๒๐,๐๐๐ รูปได้บรรลุธรรมขั้นสูงสุด คือ พระอรหัตผล ส่วนสรรพสัตว์ที่เหลือจำนวน ๘๔,๐๐๐ ได้บรรลุธรรมถดถอยลงมาตามลำดับ แล้วแต่วาสนาบารมีที่สั่งสมมาตั้งแต่สกทาคามีผล จนถึงโสดาปัตติผล ไม่มีผู้ใดที่ว่างเว้นจากมรรคผลทางพระพุทธศาสนาเลย

จกัถวัตติวัตร์ เป็นพระสูตรสำคัญที่พระพุทธองค์ทรงตรัสเกี่ยวกับการปกครองหมู่คณะที่เป็นเหตุสนับสนุนให้สังคมเจริญขึ้นหรือเสื่อมถอยลง และพระสูตรดังกล่าวยังมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับพระสูตรอื่น ๆ มากมาย อาทิเช่น อัคคัญญสูตร มหาปทานสูตร สารันทสูตร มหาสุทฺถสนสูตร กุฏทันตสูตร รัมมราชาสูตร ลักษณะสูตร และสิ่งกาลกสูตร ซึ่งพระสูตรเหล่านี้จะเน้นไปที่การอยู่ร่วมกันในสังคม ซึ่งประกอบด้วยผู้นำ และผู้อยู่ร่วมในสังคม โดยต่างก็ต้องอาศัยหลักธรรมของการอยู่ร่วมกัน เช่น ธรรมของความเป็นผู้นำ ได้แก่ จกัถวัตติวัตร์ ธรรมราชา และธรรมสำหรับการอยู่ร่วมกันในสังคม เช่น อปริหานิยธรรม เป็นต้น ซึ่งหลักธรรมเหล่านี้ ย่อมหนุนให้สังคมเจริญรุ่งเรือง เป็นสังคมแห่งสันติสุข แต่เมื่อขาดธรรมเหล่านี้แล้ว สังคมย่อมหวั่นไหว ก่อให้เกิดความริ้วรานทางสังคม ก่อการทะเลาะวิวาท ส่งผลให้เกิดเป็นวิบากกรรมด้วย

จากการศึกษาจกัถวัตติวัตร์ผู้วิจัยพบคุณค่าของจกัถวัตติวัตร์มี ๒ ประการใหญ่ ๆ คือ ๑) คุณค่าในการบรรลุเป้าหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนาด้วยการทำตนให้เป็นที่พึง และ ๒) คุณค่าในการปกครองโดยใช้หลักจักรวรรดิวัตร์ ๑๒ ประการ เพื่อใช้แก้ปัญหาของสังคมใน ๓ ระดับคือ (๑) ระดับปัจเจกบุคคล (๒) ระดับสังคมครอบครัว และ (๓) ระดับสังคมโดยรวม

วัตถุประสงค์ที่ ๒ จกัถวัตติวัตร์นี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงโดยทรงประสงค์ให้ผู้ฟังรู้จักฟังตนฟังธรรม ไม่ฟังสิ่งอื่น เพราะการฟังตนฟังธรรมทำให้เจริญด้วยอายุ วรรณะ สุขะ โภคะ และพละ ทำให้มารชิตขวางความเจริญไม่ได้ ซึ่งในพระสูตรดังกล่าวได้กล่าวถึงหลักกุตลธรรม อันเป็นหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กัน ได้แก่ สติปัญญา จักรวรรดิวัตร์ ศิล กรรม อิทธิบาท คุณเครื่องความเป็นสมณะ ฌาน อปปมัญญา และวิมุตติ ซึ่งผู้วิจัยสรุปได้ดังนี้

๑) สติปัญญา ๔ สติปัญญามีหลักการและสาระสำคัญอยู่ที่การตั้งสติกำหนดกาย เวทนา จิตและธรรมให้เห็นตามความเป็นจริง ไม่ให้ความรู้สึกที่เป็นตัวตน เรา เขา เข้าไปเกี่ยวข้องโดยอาศัยองค์ธรรมสำคัญคือความเพียรถูกต้อง ความมีสติและสัมปชัญญะเป็นเครื่องช่วยเพื่อจุดประสงค์หลักคือกำจัดอภิชฌา โทมนัส และเพื่อบรรลุถึงนิพพานอันเป็นภาวะที่อิสระจากทุกข์ ซึ่งการที่จะปฏิบัติให้ได้ผลจริงต้องอาศัยระยะเวลาอันสมควรแก่เหตุปัจจัย เมื่อผู้ใดสามารถปฏิบัติได้ ย่อมชื่อว่าได้สร้างที่พึ่งอันสำคัญแก่ตนเอง

๒) จักรวรรดิวัตร หรือจักรวรรดิธรรม หมายถึง วัตรของพระเจ้าจักรพรรดิ, พระจริยาที่พระเจ้าจักรพรรดิพึงทรงบำเพ็ญสม่ำเสมอ พระราชาหรือผู้ปกครองจะต้องประพฤติตนให้เป็นที่เคารพเชื่อถือของประชาชน เป็นการสอนผู้ปกครองให้มีความพร้อมเพื่อทำงานอันเป็นประโยชน์แก่ส่วนรวม ไม่ว่าจะในเมืองหรือชนบท และการพัฒนาเศรษฐกิจของราษฎรให้พึ่งตนเองได้ ผู้บริหารประเทศหรือผู้ปกครองจะต้องตั้งตนอยู่ในธรรมเป็นที่พึ่งของมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย รวมถึงการใช้อำนาจทางการเมืองคือไม่เบียดเบียนผู้อื่น จะต้องเข้าไปหาสมณะหรือนักบวช หรือผู้ที่มีปัญญาฉลาด นักปราชญ์ที่มีคุณธรรมในการแก้ปัญหาบ้านเมือง แล้วปรึกษากับผู้รู้ว่าจะสิ่งไหนควรทำไม่ควรทำเพื่อการบริหารประเทศและพัฒนาการเมืองให้เป็นที่ไปในแนวทางที่สร้างสรรค์เพื่อความผาสุกของคนในชาติ

๓) ศิล ผู้รักษาศิลให้ดีในเบื้องต้นเสียอย่างหนึ่งแล้วคุณธรรมความดีในเบื้องสูงจะเกิดขึ้นสืบเนื่องติดตามมาเอง ศิลมีประโยชน์และอันานิสงส์สืบเนื่องโดยลำดับขั้นตอน ยังประโยชน์ไม่เดือดร้อน มีความชื่นบาน มีความอึดเอิบใจ เกิดความสงบ มีความสุข มีความตั้งใจมั่น มีความรู้ความเห็นตามความเป็นจริง เกิดความเบื่อหน่ายคายกำหนด มีความหลุดพ้น บรรลุอรุณมรรคนำไปสู่มรรค ผล นิพพาน ศิลทั้งหลายที่เป็นกุศล ย่อมบริบูรณ์เพื่อความเป็นพระอรหันต์ด้วยประการทั้งปวง

๔) กรรม กรรมเป็นการกระทำของบุคคลคนนั้น แต่กรรมจะหนักหนาสักเพียงใดก็ขึ้นอยู่กับเจตนาที่ตนเองได้ตั้งใจไว้ กรรมนำไปเป็นเกิดใหม่อย่างแน่นอนในภพภูมิต่าง ๆ ใน ๓๑ ภพภูมิ กรรมดีก็จะนำไปสู่สุคติภูมิ ได้แก่ มนุษย์ เทวดา พรหม พระอรหันต์ เป็นต้น กรรมชั่วก็จะนำไปสู่อบายภูมิ ๔ ได้แก่ นรก สัตว์เดรัจฉาน เปรต และอสุรกาย บุคคลที่ทำความชั่วไว้มาก ๆ ละจากโลกนี้ไปแล้วยังไปเกิดในสวรรค์ไม่ได้เพราะเหตุแห่งการทำความชั่ว แต่สำหรับบุคคลผู้มีสัมมาทิฐิ เพราะจิตได้อาศัยกุศลก็จะนำไปสู่กรรมดี ผู้มีสัมมาทิฐิสมบุรณ์จะไม่ตกนรกอีกแล้ว ไม่ว่าจะกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม ผลของกรรมจะทำหน้าที่ของตนเองทั้งนั้นและจะนำไปสู่ชาติต่อ ๆ ไป

๕) อิทธิบาท ธรรมให้ถึงความสำเร็จ พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติอิทธิบาท ๔ ประการนี้เพื่อเพิ่มพูนความสำเร็จ เพื่อให้ชำนาญในเรื่องความสำเร็จ เพื่อพลิกแพลงให้เกิดความสำเร็จ เมื่อภิกษุเจริญอิทธิบาท ๔ ประการเหล่านี้เสมอ ๆ แล้ว อกุศลบาปธรรมที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิด อกุศลบาปธรรมที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเสื่อมไป กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น กุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วก็เจริญยิ่งขึ้น จิตก็จะเป็นสมาธิ เรียกว่า ฉันทสมาธิ คือ สมาธิอาศัยความพอใจเกิดขึ้น วิริยสมาธิ คือ สมาธิที่อาศัยความเพียรเกิดขึ้น จิตตสมาธิ คือ สมาธิที่อาศัยจิตฝึกฝนเกิดขึ้น วิมังสาสมาธิ คือ สมาธิที่อาศัยวิมังสาเกิดขึ้น และปธานสังขาร คือ การประกอบความเพียรอันให้สำเร็จกิจที่ประสงค์

๖) คุณเครื่องความเป็นสมณะ เป็นเสมือนอาการเครื่องประดับพระภิกษุสงฆ์ให้เป็นผู้องอาจ มีสง่าราศี ที่เรียกว่า มีวรรณะผุดผ่องด้วยรัศมีแห่งธรรม ได้แก่ เป็นผู้ทรงศีล เป็นผู้สำรวมระวังในพระปาติโมกข์ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยอาการและโคจร เป็นผู้เห็นภัยในสงสาร และเป็นผู้ใคร่ในการศึกษา

๓) ฌาน ผู้ปฏิบัติสมถกรรมฐานจนจิตตั้งมั่นแล้ว ก็ทำจิตให้น้อมจิตไปเพื่ออสาวิขยญาณ ก็จะบรรลุถึงจุดมุ่งหมายสูงสุดได้ การบำเพ็ญสมาธิทำให้จิตใจสงบแน่วแน่ จนเข้าถึงภาวะที่เรียกว่า ฌานหรือสมาบัติขั้นต่าง ๆ ทำให้จิตใจมีความพร้อมที่จะใช้ปฏิบัติการต่าง ๆ อย่างที่เรียกว่าจิตนุ่มนวล ควรแก่การงาน โน้มไปใช้ในกิจที่ประสงค์อย่างดีที่สุด ในสภาพจิตเช่นนี้เหมาะสมอย่างยิ่งที่จะก้าวไปสู่ การใช้ปัญญา เพื่อบรรลุพระนิพพานซึ่งเป็นจุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา

๔) อัปมัญญา การเจริญเมตตาที่มีประโยชน์กว้างขวาง ทั้งเป็นกำลังเกื้อหนุนให้กรุณา มุทิตา อุเบกขา เกิดขึ้นได้ง่าย ยังช่วยทำให้การสร้างบารมีต่าง ๆ สำเร็จลงได้อย่างสะดวก ด้วยเหตุนี้ ผู้ที่ปรารถนาสัมโพธิญาณทั้งหลาย จึงมีการเจริญเมตตาโดยคำนึงถึงตนว่าจะต้องสร้างบารมี ๓๐ ทศ ด้วยอานุภาพแห่งอัปมัญญานี้ ย่อมเป็นภาวาที่จะทำกัลยาณธรรม อันมีทานบารมี เป็นต้น ให้บริบูรณ์ กล่าวคือ บำเพ็ญบารมีด้วยการให้ทาน อันเป็นเหตุแห่งความสุขแก่สัตว์ทุกถ้วนหน้า เว้น การทำร้ายเขา ด้วยสมาทานศีล เสพเนกขัมมะ ละความเบียดเบียนสัตว์ด้วยกามคุณอารมณ์ ชำระ ปัญญา ให้บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว เพื่อประโยชน์แก่ความไม่มกมายในสิ่งที่เป็นประโยชน์และมีใช้ประโยชน์ ของสัตว์ทั้งหลาย ทำความเพียรเป็นนิตย์ เพื่อประโยชน์สุขแก่สัตว์ทั้งหลาย ระวังโทษจะมีประการ ต่าง ๆ ด้วยอำนาจของขันติ ไม่ทำปฏิกิริยาที่ทำให้ให้คลาดเคลื่อนไปด้วยอำนาจแห่งสังขะ เป็นผู้มี ความตั้งใจมั่นไม่หวั่นไหว เพื่อประโยชน์สุขของสัตว์ ด้วยอำนาจอธิษฐาน อุปการะแก่สัตว์ทั้งหลายก่อน ด้วยอำนาจเมตตา และมีได้หวังผลตอบแทนด้วยอุเบกขา

๕) วิมุตติ ได้แก่ เจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติ เป็นธรรมที่เป็นที่พึ่งอันสูงสุดของ พระภิกษุ เพราะเป็นเหตุแห่งการพ้นจากกิเลสอาสวะอันเป็นเป้าหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา อันนับว่าเป็นที่พึ่งที่ควรแสวงหา ดังนั้น จึงชื่อว่า เป็นทำที่เพิ่มกำลังให้แก่พระภิกษุ

สรุปแล้ว หลักธรรมที่ปรากฏในจกกวัตติสูตร ได้แก่ (๑) สติปัฏฐาน ธรรมอันเป็นที่พึ่ง (๒) จักรวรรดิวัตร วัตรปฏิบัติของนักบวชครอง (๓) ศีล หลักควบคุมพฤติกรรมมนุษย์ (๔) กรรม ผล ของการกระทำ (๕) อิทธิบาท ธรรมที่ทำให้อายุยืน (๖) คุณเครื่องความเป็นสมณะ ธรรมที่ทำให้มี วรรณะ (๗) ฌาน ธรรมที่ทำให้มีความสุข (๘) อัปมัญญา ธรรมที่ทำให้มีโภคะ และ (๙) วิมุตติ ธรรม อันเป็นเครื่องเพิ่มกำลังให้ภิกษุผู้บำเพ็ญเพียร ซึ่งหลักธรรมทั้ง ๙ ประการดังกล่าวนี้ เป็นเสมือน องค์กรประกอบที่ช่วยส่งเสริม สนับสนุนกันและกันให้เข้าถึงจุดหมายสูงสุดทั้งที่เป็นโลกิยะคือความเป็น พระเจ้าจักรพรรดิราช และจุดหมายสูงสุดที่เป็นโลกุตระคือพระนิพพาน

วัตถุประสงค์ที่ ๓ จกกวัตติสูตร เป็นพระสูตรที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงใช้เป็นกุศโลบาย สั่งสอนภิกษุ และบุคคลทั่วไปโดยเฉพาะพุทธศาสนิกชนได้รู้จักการพึ่งตนเอง และการพึ่งธรรมะให้เกิด ประโยชน์แก่ตนและผู้อื่นได้ สรุปจากประเด็นศึกษาได้ดังนี้

๑. ความสำคัญในด้านการพัฒนาชีวิต การพัฒนาชีวิตตามหลักของพระพุทธศาสนา ตามที่ปรากฏในจกกวัตติสูตรนั้นก่อให้เกิดประโยชน์ ๓ ประการ คือ ๑) ทำให้บุคคลเป็นคนดีของ สังคม เป็นผู้มีระเบียบวินัย เคารพกฎหมาย แต่อยู่ในกรอบวัฒนธรรมประเพณีที่ดีงามของสังคม พระพุทธเจ้าสอนให้บุคคลงดเว้นกายทุจริต วาจาทุจริต และประพฤติแต่กายสุจริต วาจาสุจริต อันเป็นไป ตามหลักของศีล เรียกว่า กายภาวนา กายภาวนานี้เป็นวิธีการพัฒนาบุคคลด้านพฤติกรรมที่แสดงออก ทางกายและวาจา เรื่องที่เกี่ยวข้องกับสังคม ให้บุคคลแสดงออกเฉพาะพฤติกรรมในด้านดีเท่านั้น ๒) ทำให้บุคคลมีจิตใจและอารมณ์มั่นคง เป็นผู้มีใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่คนอื่นเป็นคนที่ไม่เห็นแก่ ประโยชน์ส่วนรวม พระพุทธเจ้าสอนให้บุคคลงดเว้นความโลภ ความพยาบาท แล้วให้ประพฤติดั่งมั่น

สุจริต ไม่มีความโลภ ไม่มีความพยาบาท หรือมีจิตใจเสียสละ และยินดีให้อภัย ตามมโนสุจริต เป็นการพัฒนาจิตใจตามหลักของสมาธิที่เรียกว่า จิตภาวนา และ ๓) ทำให้บุคคลได้รู้และเข้าใจในสิ่งต่าง ๆ อย่างถูกต้องตามความเป็นจริง เป็นสัมมาทิฐิ ละมโนทุจริต ปฏิบัติตามมโนสุจริต เป็นการพัฒนาบุคคลตามหลักปัญญา เรียกว่า ปัญญาภาวนา การปฏิบัติข้อนี้เป็นการพัฒนาบุคคลให้เข้าใจชีวิตอย่างแจ่มแจ้ง จนถึงสัมมาญาณและบรรลूसัมมาวิมุตติ ซึ่งถือเป็นปัญญาภาวนาเช่นกัน

๒. ความสำคัญในด้านการเมืองการปกครอง การเมืองการปกครอง หมายถึง การปกครองเพื่อการศึกษา เป็นการปกครองที่ทำให้เกิดความสงบเรียบร้อยโดยใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องเชื่อมประสานเพื่อสร้างสังคมให้สงบสุข โดยนัยหมายก็คือการดูแลบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่ประชาราษฎร์ที่อาศัยอยู่ในอาณาเขตรัฐโดยหลักธรรมาภิบาลในจักรวรรดิสูตร ที่แสดงถึงหลักการปกครองโดยธรรม ๕ ประเด็นด้วยกัน ได้แก่ ๑) ความสำคัญของผู้ปกครองผู้นั้นมีความสำคัญในการปกครอง กำหนดบทบาทของรัฐ โดยการวางกติการายทางสังคม เพื่อให้คนอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ๒) คุณลักษณะของผู้ปกครอง มีดังนี้ (๑) เป็นผู้ทรงธรรม (๒) มีความยุติธรรม (๓) มีความรอบรู้ (๓) หน้าที่ของผู้ปกครอง ประกอบด้วยหลักการ ๕ ประการ คือ (๑) ถือธรรมเป็นใหญ่ (๒) ให้ความคุ้มครองโดยธรรม (๓) ป้องกันอธรรม (๔) ปันทรัพย์เฉลี่ยให้แก่ชนผู้ไร้ทรัพย์ และ (๕) มีที่ปรึกษาที่ทรงความรู้และคุณธรรม ๔) บทบาทของผู้ปกครอง ต้องดำรงตนด้วยหลัก ๓ ประการ คือ ต้องมีจิตสำนึกสาธารณะ ต้องรับฟังเสียงของประชาชน และต้องประชาสัมพันธ์สิ่งที่ถูกต้องแก่สังคม ๕) หลักการปกครอง ได้แก่ (๑) หลักทศพิธราชธรรม (๒) ราชสังคหวัตถุ (๓) อปริหานิยธรรม (๔) สัปปริสธรรม (๕) หลักการทูต

๓. ความสำคัญในด้านเศรษฐกิจ ระบบเศรษฐกิจในทางพระพุทธศาสนามี ๓ คือ การผลิต การจำหน่ายแจก และการบริโภคใช้สอยสิ่งต่าง ๆ ในฐานะเป็นกิจกรรมหนึ่งซึ่งช่วยสร้างสรรค์ชีวิตของมนุษย์ให้เข้าถึงเป้าหมายคือความสุข ๔ ประการ ได้แก่ สุขอันเกิดแต่การมีทรัพย์ สุขเกิดแต่การใช้สอยทรัพย์ สุขอันเกิดจากการไม่มีหนี้ และสุขอันเกิดจากการทำงานที่ไม่มีโทษ แต่ที่เกิดปัญหาทางเศรษฐกิจขึ้นในจักรวรรดิสูตรก็เพราะการบริหารปกครองประเทศที่ไม่มีความเป็นธรรมของพระมหากษัตริย์หรือคณะผู้ปกครอง ทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำในสังคม มีความแตกต่างระหว่างคนจนกับคนรวย ทำให้เกิดปัญหาหลายอย่างตามมา และการแก้ปัญหาอย่างผิดวิธีนั่นเอง ดังนั้นพระสูตรจึงได้เสนอหลักการที่ผู้ปกครองพึงปฏิบัติเพื่อแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจไว้ ๓ ประการด้วยกัน คือ ๑) พระราชาต้องพระราชทานพันธุ์พืช และอาหารแก่พลเมืองผู้ชะมัดเขม้นในการประกอบอาชีพเกษตรกรรม และเลี้ยงปศุสัตว์ ๒) พระราชาจะต้องพระราชทานทุนทรัพย์ให้แก่พลเมือง ผู้ที่ชะมัดเขม้นในพาณิชยกรรม ๓) พระราชาต้องพระราชทานอาหารและเงินเดือนแก่ข้าราชการที่ยั่งยืนแข็งในการทำงาน

๔. ความสำคัญในด้านการศึกษา การศึกษานั้นคือการฝึกฝนอบรมพัฒนาคนให้เกิดความดีงาม ความเจริญทางด้านจิตใจเป็นส่วนสำคัญ พระพุทธศาสนามีทัศนะว่า จุดมุ่งหมายของการศึกษานั้นเพื่อการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ให้สามารถดับทุกข์และพ้นไปจากทุกข์ได้ นั่นก็คือการกำจัดราคะ โทสะ โมหะ ซึ่งเป็นสาเหตุหลักของความทุกข์ทั้งปวงในชีวิตมนุษย์ ส่วนการศึกษาในจักรวรรดิสูตร คือ การเข้าไปถามปัญหาเกี่ยวกับสมณพราหมณ์นั้น เพราะการจัดการศึกษามีเป้าหมายเพื่อให้เกิดคุณธรรมโดยเฉพาะเมตตา เมื่อคนมีเมตตาแล้วการให้ทานเป็นต้นย่อมเกิดขึ้นได้ง่าย

สรุปได้ว่า จักวรรดิสูตรนั้น แบ่งโครงสร้างออกเป็น ๓ ส่วน คือ ๑) ภาคอุทเทศ เป็นบทเริ่มต้นที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสสอนให้ภิกษุทั้งหลายพึงธรรม พึงตนเอง โดยการเจริญสติปัญญา ๔

๒) ภาคนิเทศ เป็นบทอธิบายนิทานทั้งในอดีตและอนาคตมาเป็นบุคลาธิษฐานเพื่อสอนพระภิกษุ และ ๓) ภาคนิคมน์ เป็นบทสรุปว่าผู้ปฏิบัติธรรมย่อมเจริญด้วยอายุ วรรณะ สุขะ โภคะ และพละเมื่อกล่าวถึงเนื้อความโดยสรุปแล้ว จักกวัตตีสสูตรนั้น ต้องการเสนอหลักการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้วยวิธีการพึ่งตนเองโดยใช้สติปัญญา ๔ เป็นเครื่องนำ และการใช้ระบบการปกครองแบบธรรมาธิปไตยคือถือธรรมเป็นใหญ่อาศัยหลักธรรมให้ความคุ้มครองอันเป็นธรรมแก่มนุษย์และสัตว์ ทำคนไม่มีทรัพย์ให้มีทรัพย์และส่งเสริมศีลธรรม โดยทรงยึดหลักกุศลกรรมบถ ๑๐ และยกหลักศีล ๕ มาใช้ในระบบการปกครอง ทำให้ประชาชนตั้งตนไว้ชอบมีการดำรงชีพด้วยความเกื้อหนุนกันให้มีกระบวนการคบหาสัตบุรุษคือจัดระบบการศึกษาที่ดี และการทำให้ประชาชนได้มีโอกาสทำความดี

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

ในการศึกษาเรื่องดังกล่าวนี้ผู้ศึกษามีข้อเสนอแนะ ดังนี้

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะในการนำข้อมูลไปใช้

การวิจัยเรื่อง “การศึกษาความสำคัญของจักกวัตตีสสูตร” นี้ เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ โดยเป็นการรวบรวมและเรียบเรียงจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ตำราวิชาการวิทยานิพนธ์ และเอกสารที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ เท่านั้น ยังขาดการศึกษาที่ลงสู่ภาคปฏิบัติด้วยการนำหลักธรรมที่ปรากฏในจักกวัตตีสสูตรไปศึกษา ไปเป็นต้นแบบและวิเคราะห์ด้วยการนำหลักธรรมไปใช้จริง เพื่อให้เห็นผลอย่างประจักษ์แจ้ง

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการทำวิจัยครั้งต่อไป

ในการวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยมุ่งเน้นนำเสนอเรื่อง การศึกษาความสำคัญของจักกวัตตีสสูตร ที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก พร้อมทั้งอรรถกถา ฎีกา และมุมมองทางวิชาการต่าง ๆ เท่านั้น ฉะนั้นในงานวิจัยครั้งนี้ จึงอาจจะยังมีเนื้อหาในส่วนที่ยังไม่ได้กล่าวถึงในประเด็นของหลักธรรมที่นอกเหนือจากนี้ ผู้วิจัยจึงขอเสนอแนะทาง เพื่อการทำวิจัยสำหรับเป็นการต่อยอด หรือเป็นแนวความคิดในการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเรื่องนี้ต่อไป ดังนี้

๑. การศึกษาหลักธรรมอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับจักกวัตตีสสูตรที่ไม่ได้อ้างไว้ในผลงานวิจัยนี้ แต่ยังมีปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

๒. การศึกษาเปรียบเทียบจักรที่ปรากฏในจักกวัตตีสสูตรกับจักรที่ปรากฏในคัมภีร์ทางศาสนาอื่น เช่น ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู (จักรของพระนารายณ์) เป็นต้น ว่าเหมือนกันหรือแตกต่างกันอย่างไร

๓. การศึกษาวิเคราะห์คุณค่าและประโยชน์ทางการเมืองในจักกวัตตีสสูตร ว่ามีอิทธิพลต่อการเมืองการปกครองไทยในอดีตจนถึงปัจจุบันมากน้อยเพียงไร

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

(๑) พระไตรปิฎก :

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาแปลชุด ๙๑ เล่ม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

(๒) ปกรณวิเสส อรรถกถา และฎีกา :

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

_____. ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____. ปกรณวิเสส ภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๓๙-๒๕๕๑.

_____. ทีฆนิกาย สุมงคฺควลิตินิ ปาฎิกวคฺคอฎฺฐกถา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๓๓.

_____. ขุททกนิกาย ธมฺมปทฎฺฐกถา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

_____. วิสุทฺธิมคฺคปกรณ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

กรมวิชาการ. แนวทางพัฒนาจริยธรรม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๒๒.

เดือน คำดี. พุทธปรัชญา. กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส.พรีนติ้งเฮาส์, ๒๕๓๔.

ธนิต อยู่โพธิ์. อานิสงส์ศีล ๕. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนศิwap จำกัด, ๒๕๒๕.

บุญมี แทนแก้ว. ปรัชญาฝ่ายบูรพทิศ. กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะวิชามนุษยศาสตร์และสังคมศึกษา วิทยาลัยบ้านสมเด็จเจ้าพระยา, ๒๕๒๗.

บุญมี เมธางกูร. **คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๔๕.

ป. หลงสมบุญ. **พจนานุกรม มคอ-ไทย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักเรียนวัดปากน้ำ ภาษีเจริญ, ๒๕๔๐.

ปิยทัสสี ภิกขุ. **วิมุตติธรรม**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๒๑.

ปรีชา ช่างขวัญยืน. **ธรรมรัฐ-ธรรมราชา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

ปัญญา ใช้บางยาง. **ธรรมาธิบายหลักธรรมในพระไตรปิฎก**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๘.

พระครูโสภณปริยัติสุธี (ศรีบรรดร ภิรมโม). **รัฐศาสตร์ในพระไตรปิฎก**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

พระเทพดิลก (ระแบบ จิตภาโณ). **อธิบายหลักธรรมตามหมวดจากนวกวาท**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๘.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต). **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์คำวัด**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๕๑.

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ). **การงานที่เป็นสุข**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๙.

_____. **พจนานุกรมธรรม**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ม.ป.ป.

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมมจิตโต). **พุทธศาสนากับปรัชญา**. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พรินต์ติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๓.

พระธรรมธีรราชฆาตมุนี (โชดก ภาณสิทฺธิ ป.ธ.๙). **วิปัสสนากรรมฐาน**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๕๔.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **รู้จักพระไตรปิฎก เพื่อเป็นชาวพุทธที่แท้**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๔๕.

_____. **ธรรมะกับการทำงาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓.

_____. **จริยธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่**. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๔๓.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**. พิมพ์ครั้งที่ ๔๑. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ ในเครือบริษัทสำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๘.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินต์ติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส.อาร์.พรินต์ติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑.

_____. **ธรรมบุญชีวิตพุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม**. พิมพ์ครั้งที่ ๕๗. กรุงเทพมหานคร: ม.ป.พ., ๒๕๔๐.

_____. **นิติศาสตร์แนวพุทธ**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๘.

- _____ . **ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์สวย, ๒๕๔๙.
- พระพุทธโฆสเถระ. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**. แปลโดย สมเด็จพระพุทธมาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร). พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๖.
- พระมหาธรรมวโรดม อริยมโฆ (ยศุน). **การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักรัฐศาสตร์ที่มีในพระไตรปิฎก**. พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานวันคล้ายวันสถาปนามหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ๑๖ กันยายน ๒๕๔๓. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต). **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ ชุดศัพท์วิเคราะห์**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๕๑.
- พระมหาอุทตนา นรเชฏโฐ (ศิริวรรณ), ดร.. **แนวคิดพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมในจังหวัดตีสู่ตร**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด สำนักพิมพ์และสายส่งดวงแก้ว, ๒๕๕๗.
- พระมหาณรงค์ศักดิ์ จิตติญาณ. **พระอภิธรรมปิฎก ๑**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.
- พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธรรมจิตโต). **พุทธศาสนากับศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์ พรินต์ติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๓.
- พระโมศคัลลภาวะเถระ. **คัมภีร์อภิธานวรรณ**. แปลโดย พระมหาสมปอง มุทิโต. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒.
- พระราชปัญญากวี (สุบิน เขมियो). **ประมวลบทพระธรรมเทศนา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๘.
- พระราชญาณวิสิฐ (เสริมชัย ชยมงคล). **ความสำเร็จหลักธรรมสู่ความสำเร็จและสันติสุข**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๕.
- พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต). **ปรัชญาการศึกษาไทย**. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐.
- พระสัทธัมมโชติกะธัมมาจริยะ. **ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา ปริเฉทที่ ๙ เล่มที่ ๑ สมถกรรมฐานที่ปณี หลักสูตรชั้นมัชฌิมอภิธรรมิกโท**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ทิพยวิสุทธิ์, ๒๕๓๙.
- พระโสภณมหาเถระ (มหาสียาตอ) รจนา. **วิปัสสนานัย เล่ม ๑, ๒**. พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม) ตรวจชำระ. พระคันธสาราภิวังศ์ แปลและเรียบเรียง. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์, ๒๕๕๐.
- พระอุปติสเถระ. **วิมุตติมรรค**. แปลโดย พระเทพโสภณ (ประยูร ธรรมจิตโต) และคณะ. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.
- พุทธทาสภิกขุ. **ทาน ศิล ภาวนา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๓๙.
- _____ . **ธรรมบรรยายชุดทศพิธราชธรรม**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สหมิตร, ๒๕๓๑.
- _____ . **การศึกษาคืออะไร**. กรุงเทพมหานคร: สำนักหนังสือธรรมบุญ, ๒๕๑๙.
- ภิญโญ สาธร. **การบริหารการศึกษา**. กรุงเทพมหานคร: การพิมพ์พระนคร, ๒๕๒๓.

มหาวิทยาลัย. **มังคลัตถทีปนีแปล เล่ม ๓.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย,
๒๕๓๓.

_____ . **วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๑ ตอน ๑.** กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓.
ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช ๒๕๕๔.** เฉลิมพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา
๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔. กรุงเทพมหานคร: ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์ จำกัด, ๒๕๕๖.
วรางคณา นาคพนม. **พื้นฐานการศึกษา.** ลำปาง: คณะวิชาครุศาสตร์ วิทยาลัยครูลำปาง, ๒๕๒๗.
สมิทพิล เนตรนิมิตร. **มติสังคมในพระสุตตันตปิฎก.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ชีวาภิวัตน์,
๒๕๕๐.

สมัคร บุรวาศ. **พุทธปรัชญา ๒๕ ศตวรรษ.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรศิลป์, ๒๕๐๐.

สมบุญ สุขสำราญ. **พระพุทธศาสนากับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคม.** กรุงเทพมหานคร:
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **วินัยมุข เล่ม ๑.** พิมพ์ครั้งที่ ๓๖. กรุงเทพมหานคร:
มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

_____ . **นวโกวาท.** พิมพ์ครั้งที่ ๗๖. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน). **หลักกรรมในพระพุทธศาสนา.** พิมพ์ครั้งที่ ๕.
นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

_____ . **วิธีสร้างบุญบารมี.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พันธ์, ๒๕๔๘.

_____ . **ความจริงที่ต้องเข้าใจ.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์. **ธรรมานุกรม.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย,
๒๕๑๕.

สาโรช บัวศรี. **การศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เจริญผล, ๒๕๒๙.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. **พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน.** พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

สุรพล สุขะพรหม. **การเมืองกับการปกครอง.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๔๗.

แสวง อุดมศรี. **การปกครองคณะสงฆ์ไทย.** กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ม.ป.ป.

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ และชาย สัญญาวิวัฒน์. **สังคมศาสตร์เบื้องต้น.** พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร:
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

(๒) บทความ :

บุญมี แท่นแก้ว. “พระพุทธศาสนากับปรัชญา”. ใน **มหาจุฬาฯ วิชาการ: รวมบทความทางวิชาการ**
พระพุทธศาสนาและปรัชญา. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). “ธรรมในใจของนักบริหารไฮโซ”. **ไทยรัฐ.** ๒๐ มิถุนายน
๒๕๕๑: ๒๔.

สมภาร พรหมทา. “ศีลธรรมกับกฎหมาย มุมมองจากพุทธศาสนา”. ใน **พุทธศาสนศึกษา**. ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๒-๓ พฤษภาคม-ธันวาคม ๒๕๔๑ : ๕๑-๕๒.

_____. “สิทธิในทัศนะของพุทธศาสนา”. ใน **พุทธศาสนศึกษา**. ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑ มกราคม-เมษายน ๒๕๓๗ : ๖๑.

(๓) วิทยานิพนธ์ และสารนิพนธ์ :

โกศล เพ็ชรวงศ์. “พระพุทธรูปกับการพัฒนาคน: ศึกษาเฉพาะกรณี ผู้เข้ารับการศึกษาอบรมหลักสูตร “เตรียมผู้บริหารการศึกษา” ของสถาบันพัฒนาผู้บริหารการศึกษา วัดไร่ขิง”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๓.

ชนิษฐา สุวรรณฤกษ์. “การสำรวจแนวคิดและการปฏิบัติเกี่ยวกับสารัตถพุทธปรัชญาการศึกษาของผู้บริหารและอาจารย์สถาบันอุดมศึกษาของรัฐในกรุงเทพมหานคร”. **วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

ณัฐวิวัฒน์ สุดประเสริฐ. “พฤติกรรมเชิงจริยธรรมในสังคมมนุษย์ที่มีผลต่ออายุและทรัพยากรธรรมชาติในจักกวัตตสูตร”. **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

ธนา นวลปลอด. “ความคิดทางการเมืองในสุดตันตปิฎก”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๖.

นครินทร์ แก้วโชติรุ่ง. “ธรรมาธิปไตยในฐานะเป็นเครื่องมือพัฒนาประชาธิปไตยในสังคมไทย”. **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

นรี ภวาทานันท์. “การเมืองการปกครองในแนวพุทธศาสนา: ศึกษาจากนักคิดและพระไตรปิฎก”. **วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

บุญมี บุญเยี่ยม. “ศึกษาการนำอิทธิบาท ๔ ไปใช้ในการทำงานของพนักงานศูนย์ควบคุมการบินภูเก็ต บริษัท วิทยุการบินแห่งประเทศไทย จำกัด”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยทักษิณ จังหวัดสงขลา, ๒๕๔๔.

เบญญาภา กุลศิริไชย. “ศึกษา “ฉาน” ในฐานะบาทฐานแห่งปัญญา”. **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

ประพัฒน์ ปัญญาชาติรักษ์. “การศึกษาวิเคราะห์การเมืองการปกครองในคัมภีร์พระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

พระไพเราะ ขนดีสาโร (บุญนารักษ์). “ศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักการปกครองตามแนวพระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

- พระมหากฤตวิทย์ อธิภูจจาโน (สนธิสุข). “ศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดประชาธิปไตยในพุทธปรัชญาเถรวาทกับแนวคิดประชาธิปไตยในสังคมปัจจุบัน”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.
- พระมหาอุทตนา นรเชฏโฐ (ศิริวรรณ). “แนวคิดพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมในจักรวรรดิสุตตร”. **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.
- พระมหารุ่ง สุขุมาล (ละเอียด). “ศึกษาเปรียบเทียบพระนิพพานในพระพุทธศาสนากับพรหมันในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.
- พระมหาวิโรจน์ วิโรจน์ (ผาธา). “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องประโยชน์ในพุทธปรัชญาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.
- พระมหาสมโภช จิตินาโณ (ศรีพันธ์). “การศึกษาวิเคราะห์เศรษฐกิจตามแนวพระไตรปิฎก”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.
- พระมหาสุริยา สุขเมธ (ดวงติลี). “กษัตริย์และรูปแบบการปกครองที่ปรากฏในพระไตรปิฎก”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.
- พระสมชัย รตนนาโณ (พงษ์กิ่ง). “การศึกษาแนวคิดทางการเมืองในพุทธปรัชญาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.
- พระสุนันท์ กิตติสัทโท (สายพิมพ์พงษ์). “การประยุกต์ใช้อธิบาต ๔ ในการทำงาน ศึกษากรณีผู้ทำเครื่องปั้นดินเผาตำบลเกวียน จังหวัดนครราชสีมา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.
- พระอุบล กตปุณโย (แก้ววงษ์ล้อม). “การศึกษาวิเคราะห์คุณค่าของศีลที่มีต่อสังคมไทย”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.
- มรกต สิงห์แพทย์. “การวิเคราะห์ลักษณะประชาธิปไตยในพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒.
- สุเทพ พรหมเลิศ. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์สังคมการเมืองในจักรวรรดิสุตตร”. **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.
- อดิศักดิ์ ทองบุญ, ศ. พิเศษ. “อำนาจอธิปไตยแนวพุทธ”. **สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

(๔) รายงานวิจัย :

พินิจ รัตนกุล. “ปัญหาจริยธรรมในสังคมไทยปัจจุบัน: ทศนะของนักศาสนา”. ใน รายงานการสัมมนา
จริยธรรมในสังคมไทยปัจจุบัน. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๒๒ : ๑๑๖.

๒. ภาษาอังกฤษ :

Nyanaponika Thera. **The Heart of Buddhist Meditation**. Kandy: Buddhist Publication
Society, 1996.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : พระมหาชัยพร
- ฉายา : อมรปณโณ
- นามสกุล : ฤทธิกระจำง
- วัน เดือน ปีเกิด : วันอาทิตย์ ที่ ๘ เดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๒๒
- สถานที่เกิด : ๑๒ หมู่ที่ ๓ ตำบลนรสิงห์ อำเภอป่าโมก จังหวัดอ่างทอง ๑๔๑๓๐
- อุปสมบท : วันที่ ๒๕ เดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๒ ณ วัดปราสาท ตำบลนรสิงห์ อำเภอป่าโมก จังหวัดอ่างทอง
- ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดอ่างทองวรวิหาร ถนนเทศบาล ๔ ตำบลบางแก้ว อำเภอเมืองอ่างทอง จังหวัดอ่างทอง ๑๔๐๐๐
- ประวัติการศึกษา : - พ.ศ. ๒๕๕๕ นักรธรรมชั้นเอก
- พ.ศ. ๒๕๕๘ เปรียญธรรม ๔ ประโยค
- พ.ศ. ๒๕๕๙ ปริญญาตรีพุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.) รุ่นที่ ๖๑ สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- ปีที่เข้าศึกษา : พ.ศ. ๒๕๕๘
- ปีที่สำเร็จการศึกษา : พ.ศ. ๒๕๖๐